

T. C.
YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET VE
SİSTEMATİK ŞERH
SÖZLÜĞÜ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

MUSTAFA YASİN BAŞÇETİN

EYLÜL-2014

ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET VE SİSTEMATİK ŞERH SÖZLÜĞÜ

MUSTAFA YASİN BAŞÇETİN

TARAFINDAN

YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜNE

SUNULAN TEZ

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI

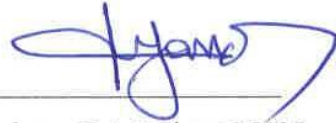
YÜKSEK LİSANS TEZİ

EYLÜL 2014

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

Prof. Dr. Erdal Tanas KARAGÖL
Enstitü Müdürü

Bu tezin Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm şartları sağladığımı tasdik ederim.

Prof. Dr. Ertuğrul YAMAN
Anabilim Dalı Başkanı

Okuduğumuz ve savunmasını dinlediğimiz bu tezin bir Yüksek Lisans derecesi için gereken tüm kapsam ve kalite şartlarını sağladığımı beyan ederim.

Doç. Dr. İsrail BABACAN
Danışman

Jüri Üyeleri

Doç. Dr. İsrail BABACAN (YBÜ, Eski Türk Edebiyatı)

Prof. Dr. Ahmet MERMER (GÜ, Eski Türk Edebiyatı)

Doç. Dr. Mustafa ARSLAN (YBÜ, Eski Türk Edebiyatı)

Bu tez içerisindeki bütün bilgilerin, akademik kurallar ve etik davranış çerçevesinde elde edilerek sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca bu kurallar ve davranışların gerektirdiği gibi bu çalışmada orijinal olmayan her tür kaynak ve sonuçlara tam olarak atıf ve referans yaptığımı da beyan ederim; aksi takdirde tüm yasal sorumluluğu kabul ediyorum.

Adı Soyadı: Mustafa Yasin BAŞÇETİN

İmza:

ÖZET

ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET VE SİSTEMATİK ŞERH SÖZLÜĞÜ

Başçetin, Mustafa Yasin

Yüksek Lisans, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

Tez Yöneticisi: Doç. Dr. İsrail Babacan

Eylül 2014, 300 sayfa

Bu çalışma, XVII. yy. İran sahası Türk şairlerinden Şevket-i Buhârî'nin kasidelerine, XIX. yy. Osmanlı şair ve âlim şahsiyetlerinden Mehmed Murad Nakşibendî'nin yazmış olduğu “Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket” adlı şerh metninin, Latin harflerine transkripsiyonlu aktarımı ve incelenmesini konu edinmektedir. Şevket-i Buhârî, Sebk-i Hindî'nin İran'daki önemli temsilcilerinden olmasının yanı sıra, Osmanlı dönemi Dîvan şairlerini etkilemesi sebebiyle bizim için büyük önem arz etmektedir. Türkiye'de birçok kütüphanede Dîvanı'nın yazmasının bulunması, Dîvanı'na ve kasidelerine şerhler yazılmış olması, onun Dîvan şairleri tarafından görmüş olduğu ilginin en büyük göstergelerindedir. Çalışmaya konu olan şerh metni, Mehmed Murad Nakşibendî tarafından Şevket-i Buhârî'nin üç kasidesine yazmış olduğu şerhlerden oluşmaktadır. Mehmed Murad Nakşibendî, şairliği yanında, farklı alanlarda da çalışmalar yapmış âlim bir şahsiyettir. Şerhlerinde hadis, fıkıh, kelim, tefsir, belagat vb. alanlarda önemli bilgiler vermektedir. Çalışmada ilk önce, şerh kültürü hakkında bilgiler verilerek Şevket-i Buhârî'nin ve Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatı ve edebî kişiliği hakkında bilgiler verilmiştir. Daha sonra, çalışmaya konu olan “Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket” adlı şerh metninin, transkripsiyonlu harf aktarımı yapılarak, taranmasıyla sistematik şerh sözlüğü hazırlanmıştır. Bu çalışmada amacımız, Şevket-i Buhârî'nin şiir anlayışını, klasik şerh kültürümüzü daha iyi tanımak ve klasik şerh kültürümüze katkıda bulunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Dîvan şiiri, İran şiiri, Klasik Şerh, Şevket-i Buhârî, Mehmed Murad Nakşibendî.

ABSTRACT

ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET AND SYSTEMATIC EXEGESIS DICTIONARY

M. A. , Department of Turkish Language and Literature

Supervisor: Associate Prof. İsrafil BABACAN

September 2014, 300 pages

This study is penned about the examination and transfer of the exegesis text called: “Serh-i Kasaid-i Mevlana Sevket which was written by an Ottoman poet, scholar personality Mehmed Murad Naksibendi, for the odes of a Turkish poet Sevket-i Buhari who lived in IVII. century in Iran” to Latin Letter with transcription. Sevket-i Buhari had a great importance for us thanks to his impact on the Divan poets of the Ottoman period as well as being one of the Sabk-i Hindi Trend in Iran. The existence of his manuscripts and interpretations of his Divan in many libraries in Turkey and the existence of exegesis written for his divan and odes is the indicator that he calls interest by the Divan poets. The exegesis text subjecting to our study is composed of the three odes of Sevket-i Buhari written by Mehmed Murad Naksibendi. Mehmed Murad Naksibendi is a scholar personality who has conducted studies in different fields as well as being poet. He gives important information about hadith, fiqh, kalam, interpretation, rhetoric etc. in his exegesis study. Information is given about exegesis culture in our study and information is also given about the life and literal personality of our poet Sevket-i Buhari and Mehmed Murad Nakşibendi in addition to these. The letter transfer with transcription has been conducted for the exegesis text called “Serh-i Kasa'id-i Mevlana Sevket” subjecting to our study and the systematical exegesis dictionary that we have prepared as a result of scanning has been composed. Our purpose in this study is to know the poem understanding of Sevket-i Buhari and the classical exegesis culture and to contribute to our classical exegesis culture.

Keywords: Divan Literature, Iran Literature, Classical Exegesis Culture, Sevket-i Buhari, Mehmed Murad Naksibendi.

TEŞEKKÜR

Tez alıőmasının belirlenmesi ve hazırlanması sürecinde öncelikle asistanı olduğum Do. Dr. İsrafil BABACAN'A teőekkürü bir borç bilirim. Ayrıca tezimin hazırlanması aşamasında Arapça tercümelere yardımlarını esirgemeyen Osman DÜZGÜN'e, Waad NASER'e, Maőallah Nar'a ve Abdülmuttalip İŐİDAN'a teşekkür ederim.

Bu tez alıőması, TDK Yurtiçi Yüksek Lisans Burs Programı kapsamında desteklenmiştir. Bu sebeple TDK yetkililerine de teőekkürlerimi sunarım.

İÇİNDEKİLER

İNTİHAL.....	iv
ÖZET.....	v
ABSTRACT.....	vi
TEŞEKKÜR.....	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
GİRİŞ.....	1
ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA ŞERH GELENEĞİ	
1. ŞERH NEDİR?.....	3
2. ŞERH YAZILMA SEBEPLERİ.....	4
3. ŞERH GELENEĞİNİN TARİHİ GELİŞİMİ.....	5
4. ŞERH TÜRLERİ.....	6
I. BÖLÜM	
1. ŞEVKET-İ BUHÂRÎ'NİN HAYATI.....	10
1. 1. ŞEVKET-İ BUHÂRÎ'NİN ŞİİR ÜSLUBU'NA KISA BİR BAKIŞ	11
1. 2. ŞEVKET-İ BUHÂRÎ'NİN TÜRK ŞAİRLERİ ÜZERİNDEKİ EDEBÎ ETKİSİ.....	14
2. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ.....	20
2. 1. HAYATI.....	20
2. 2. EĞİTİMİ, İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSİYETİ.....	21

2. 3. ESERLERİ.....	24
2. 3. 1. DÎVAN.....	24
2. 3. 2. GENCİNE-İ MA'ÂRİF (DÎVAN-I SÂİB'İN ŞERHİNDEN BİR PARÇA).....	25
2. 3. 3. HULÂSATÜ'Ş-ŞURÛH FÎ-NİHÂYETİ'L-VUZÛH.....	26
2. 3. 4. KAVÂİD-İ FARİSİYYE (EMSİLE-İ MUHTELİFE Bİ-LİSÂN-I FARSİYYÂT).....	26
2. 3. 5. KİTABU MÂ HAZÂR ŞERH-İ 'ALÂ PEND-İ ATTAR (ŞERH-İ PEND-İ ATTAR).....	26
2. 3. 6. MEFÂTÎHU'D-DÜRRİYYE TERCÜMESİ.....	26
2. 3. 7. MEKTÛBÂT.....	27
2. 3. 8. MESMÛ'ÂT.....	27
2. 3. 9. MU'İNÜ'L-VÂİZİN.....	27
2. 3. 10. NEBCETÜ'L-MENÂSİKİ MENÂSİK EL HÂC.....	27
2. 3. 11. NEBZETÜ'L-MENÂSİK.....	27
2. 3. 12. RİSÂLE FÎ-BEYÂNİ TELKİMİ ZİKRİ İSMİZ-ZATİ 'ALÂ TARKİ'N-NAKŞİBENDÎ.....	27
2. 3. 13. RİSÂLE FÎ-TELKİNİ ZİKRİ'Z-ZÂD 'ALÂ TEREKÂT.....	28
2. 3. 14. RİSÂLE-İ BEYÂN-İ HÂLET-İ KALB.....	28
2. 3. 15. RİSÂLETÜ'S-SAKALEYN.....	28
2. 3. 16. SİLSİLETÜ'Z-ZEHEB.....	28
2. 3. 17. ZÛBDETÜ'L-FÎKER FÎ-ZİYARETİ SEYYİDİ'L-BEŞER.....	28
2. 3. 18. ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET.....	28

2. 3. 19. ŞERH-İ TUHFE-İ ŞÂHİDÎ (ŞÂHİDÎ EL-MÜSEMMÂ Bİ-MÜZEYYİ'L-HAFÂ).....	29
2. 3. 20. TARİK-İ TELKİN-İ ZİKR.....	29
2. 3. 21. TERCEME-İ MESLEKÜ'L-ENVÂR VE MENBAÜ'L-ESRÂR..	28
2. 3. 22. VEKÂYİNÂME.....	29

II. BÖLÜM

1. ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET'İN ÖZELLİKLERİ

1. 1. DİL VE İMLÂ ÖZELLİKLERİ.....	31
1. 2. ÜSLUP VE ŞERH METODU AÇISINDAN ŞERH ÖZELLİKLERİ.....	32
1. 2. 1. ÖRNEKLENDİRME.....	34
1. 2. 2. TANIMLAMA.....	36
1. 2. 3. HİKÂYE VE KISSA NAKLETME.....	38
1. 2. 4. GRAMER İZAHLARI VE YABANCI UNSURLARIN AÇIKLANMASI.....	39
1. 2. 5. ŞİİRİ ŞİİRLE AÇIKLAMA.....	40
1. 2. 6. TASAVVUFÎ İZAHLAR.....	44
1. 2. 7. BELÂGAT İZAHLARI.....	46
1. 2. 8. SORU SORMA VE CEVAPLAMA.....	51
1. 2. 9. ŞÂRİHİN ŞAHSÎ DEĞERLENDİRMELERİ.....	51
3. KAYNAK VE MUHTEVA BAKIMINDAN ŞERH ÖZELLİKLERİ.....	53
3. 1. TASAVVUFÎ ESERLER.....	53
3. 2. DÎVANLAR.....	54
3. 3. LÜGATLER (SÖZLÜKLER).....	58

3. 4. MİTOLOJİ VE ŞİİRE AİT DİĞER SEMBOLİK UNSURLAR	59
3. 5. ÂYETLER.....	61
3. 6. HADİSLER.....	62
3. 7. KELÂM-I SÛFÎ, BERCESTE DEYİŞLER.....	66
3. 8. Şİİ İTİKADINA AİT BİLGİLER.....	67
3. 9. DİĞER ŞAİRLERDEN ÖRNEKLER.....	68
3. 10. TARİHÎ VE DİNÎ KAYNAKLAR.....	69
3. 11. HİKÂYE VE KISSALAR.....	71
3. 12. ÂDETLER, GELENEK, GÖRENEKLER VE SOSYAL HAYAT...75	
4. TRANSKRİPSİYONLU SES AKTARIMINDA UYGULANAN METOT.....	79
III. BÖLÜM	
1. ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET METNİ.....	82
2. ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET'İN SİSTEMATİK ŞERH SÖZLÜĞÜ....	262
SONUÇ.....	290
KAYNAKÇA.....	292

KISALTMALAR

- a. g. e. : Adı geçen eser
Ank. : Ankara
Attar : Feridüddin Muslihuddin Attar
b. : Bin
bkz. : Bakınız
böl. : Bölüm
C. : Cilt
G. : Gazel
Gâlib : Şeyh Gâlib
H. : Hicrî
Hâfız : Hâfız-ı Şirazî
Haz. : Hazırlayan
Hz. : Hazreti
İst. : İstanbul
K. : Kaside
M. : Miladî
Mes. : Mesnevî
Mehmed Murad: Mehmed Murad Nakşibendî
s. : Sayfa
S. : Sayı
Sa'ib : Sa'ib-i Tebrizî
s. a. v. : Sallallahu teâla aleyhi vessellem
Şevket : Şevket-i Buhârî
T. : Tarih
TDVİA: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
Thz. : Tarihsiz
Trc. : Tercüme
Thk. : Tahkik
Urfî : Urfî Şirazî
Yay. : Yayınları
yy. : Yüzyıl

GİRİŞ

Şerh çalışmaları, Türk Edebiyatında çok eski dönemlerde başlayıp, günümüze kadar gelen bir gelenektir. Sadece edebiyat alanında değil, çok farklı bilim dallarında kaleme alınmış olan eserlere de şerhler yazılmıştır. Burada söz konusu edeceğimiz şerhler, edebiyat alanında şiir türünde yazılmış eserlere yapılmış olan şerhlerdir. Bu şerhler, edebî ve dinî-tasavvufî şerhler olarak ağırlık kazanmıştır. Edebî şerh olarak Türk edebiyatında Arap ve Fars edebiyatlarının yanı sıra, Dîvan şiirindeki şairlerin eserlerine de şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerde çok farklı ilim dalları hakkında bilgiler bulunmaktadır. Bu yüzden şerhlerin incelenmesi sadece edebiyat için değil, diğer bilim dalları için de önem arz etmektedir.

Dîvan şiiri ve İran şiiri arasında meydana gelen etkileşim, incelenmesi gereken bir durum olarak karşımıza çıkmaktadır. İran şiirinde tarih boyunca, diğer edebiyatları da etkileyen önemli şairler yetişmiştir. Bunlardan Hâfız(ö.h. 1389), Feridüddin Attar(ö. h.1193), Sa'di(ö.h.1291), Urfî(ö.h. 1590), Sa'ib(ö.h. 1670) ve Şevket(ö.h.1699) gibi şairler, Dîvan şairleri üzerinde önemli etkiler meydana getirmiştir. Bunun sonucunda, İranlı birçok şairin eserine, Dîvan şairleri tarafından çok sayıda şerhler yazılmıştır. Bilhassa, İran'ın XVII. yüzyıl şairlerinden Şevket-i Buhârî, İran sahasında göstermiş olduğu etkiden daha fazlasını, Dîvan şairleri üzerinde meydana getirmiştir. Özellikle Osmanlı sahası Sebki Hindî şairleri üzerinde büyük bir tesir meydana getirmiştir. Bu etkinin sonuçlarından biri olarak, Şevket'in şiirlerine, bu şairler tarafından nazire ve şerhler yazılmıştır.

Tez çalışmasının konusu, XIX. asrın âlim ve şair şahsiyetlerinden Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şevket-i Buhârî'nin üç kasidesine yapmış olduğu "Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket" isimli eseridir. Şevket'in üç kasidesinin şerh edildiği ve şerh tekniği açısından dinî-tasavvufî şiir şerhleri arasında sayabileceğimiz bu eser, 156 sayfadır. Çalışmada, eserin transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarımının yanı sıra, şerh tekniği açısından muhteva ve üslup incelemesi de yapılmıştır. Çalışmanın son bölümünde, eserde geçen, açıklaması ve tanımı yapılmış kelimelerden oluşan sistematik şerh sözlüğü hazırlanmıştır. Bu şekilde, bu alanda çalışma yapan araştırmacılara yardımcı olmak amaçlanmıştır.

Tezimiz, üç ana bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde: Genel olarak şerh ve klasik şerh kültürü hakkında bilgiler, şerh yazılma sebepleri, şerh geleneğinin tarihi gelişimi ve şerh türleri üzerinde durulmuş ve bu konular hakkında bilgi verilmiştir. Çalışmaya konu olan şerh metninin de klasik şerh türleri arasındaki yerini değerlendirdik. Birinci bölüm: Şevket-i Buhârî ve Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatı ve edebî kişiliklerine ayrılmıştır. İlk olarak Şevket-i Buhârî'nin hayatı ve şiir üslubu hakkında bilgi verilmiştir. Şevket'in, Türk şairler üzerindeki etkisi, Şeyh Gâlib(ö. 1799), Arpaemînizâde Mustafa Sâmi(ö. 1734), Koca Râgıb Paşa(ö. 1763), Nâbî(ö. 1712) ve Haşmet(ö. 1768)'in şiirleriyle örneklendirilmiştir. Mehmed Murad Nakşibendî'ye ayrılan kısımda, onun hayatı ve eserleri hakkında bilgiler verilmiştir. İkinci bölüm ise şerh metninin bir incelemesi sayabileceğimiz bölümdür. Bu bölümde, şerh metninin klasik şerh kültürü açısından özellikleri detaylı olarak açıklanmıştır. Dil ve imlâ özellikleri bölümünde, şerh metninin yazılmış olduğu yüzyıldan kaynaklanan imlâ özellikleri ve bu özelliklere göre transkripsiyon çalışmada benimsemiş olduğumuz metot açıklanmıştır. Bunun yanı sıra tezimizde, üslup ve şerh metodu açısından şerh özelliklerine de değinilmiştir. Bu bölümde, şerh metniyle, klasik şerh üslubu arasındaki benzerlik ve farklılıklar vurgulanmış ve metinden örneklerle şerh metninde kullanılan şerh teknikleri irdelenmiştir. Bu açıklamalardan sonra, şerh metninde, muhteva ve kaynak açısından özellikleri açıklanmış ve metinden örneklerle bu kaynaklara değinilmiştir. İkinci bölümün sonunda, şerh metninin transkripsiyonlu ses aktarımında uygulanan metotlar ve dikkat edilen hususlar sıralanmış ve şerh metninin olduğu üçüncü bölüme geçilmiştir. Bu bölüm, şerh metninin transkripsiyonlu olarak günümüz harflerine aktarımının yapıldığı “Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket” metni ve metinde geçen, açıklamaları yapılmış kalıp ifade ve mecazlardan oluşan “Sistemik Şerh Sözlüğü” olarak iki alt başlıktan oluşmaktadır. Şerhte geçen, manzum, mensur iktibaslar, âyet, hadis vb. diğer alıntılar, asıl metin ve tercümeleriyle birlikte dipnot olarak verilmiştir. Şerhte geçen âyetlerin açıklamaları, Diyanet Vakfı Yayınları'nın hazırlamış olduğu Kur'an-ı Kerim'den alınmıştır. Bu şekilde, eserde geçen Arapça ve Farsça alıntılarının şerh metnindeki fonksiyonunun daha anlaşılır kılınması amaçlanmıştır. İnceleme bölümünde yer alan “Kaynak ve Muhteva Bakımından Şerh Özellikleri” adlı bölümde bu dipnotlar tekrar verilmemiştir. İnceleme bölümünde verilen örneklerde bu alıntılarının kaynakları ve tercümeleri için sayfa numaraları belirtilmiştir. Üçüncü bölümün ikinci kısmı ise şerh metninin sistemik şerh sözlüğüne ayrılmıştır. Şerh metninde açıklanan kelime grupları, kalıp ifadeler ve mecazlar bu

bölümde, Mehmed Murad Nakşibendî'nin metindeki açıklamalarıyla birlikte alfabetik olarak dizilmiştir. Bu ifadelerin yanına, günümüz Türkçesindeki kelime karşılıkları verilmiştir. Bu şekilde şerh metninin ve şerh geleneğimize yer alan bu ifadelerin araştırmacıların kullanımına sunulması amaçlanmıştır.

ESKİ TÜRK EDEBİYATINDA ŞERH GELENEĞİ

1. ŞERH NEDİR?

Şerh kelimesi için sözlüklerde birçok tanım yapılmıştır. Kamus-ı Okyanus'ta şerh sözcüğü: “Ceraha vezninde müşkil ve mübhem muhaffi makulesini keşf ve izhâr eylemek manasınadır” şeklinde açıklanmıştır. (s. 484). Kamus-ı Türkî'de: “Bir kitabın ibaresini yine o lisanla veya bir lisan-ı aherde tafsil ve izah ederek müşkilatı açma” şeklinde görmekteyiz. (1998, 773). Ferit Devellioğlu ise şerh için: “Bir kitabın ibaresini kelime kelime açıp izah ederek yazılan kitap” tanımlamasını yapmaktadır. (1999, 991). Ahmet Vefik Paşa Lehçe-i Osmanî'de şerhe : “Özü açıp tesrîh, tefsîr, tavzîh etme, te'lifât, müşkilâtını hâl ve tefsir etme, dilim dilim yarar gibi bir metni telvîh etmek” şeklinde bir açıklama getirmiştir. (2000, 826). Bütün bu tanımlardan anlaşıldığı üzere, şerh(açma, yarma); kelime manasına uygun olarak, edebî türler için bir eserin çeşitli sebeplerle anlaşılmasında ve kavranmasındaki zorluğu gidermek için izah edilmesi ve daha anlaşılır kılınmasıdır. “Bu iş, edebiyat tarihimizde bir hayli yaygın olup, bazen küçücük bir risalenin, bir kasidenin, bir gazelin sayfalar, hatta ciltler dolusu şerh edildiğine, bazen bu şerhlerin dahi şerhlerinin yapıldığına tanık olmaktadır. Bu sebeple şerh, tür olarak neredeyse müstakil bir hüviyet kazanmış ve zaman zaman asıl eser ihmal edilerek ona yazılan şerhler ön plana geçmiştir.” (Doğan 1995, 70). Buradan, bazı dönemlerde şerhlerin, şerh yazılan eserlerden daha ön plana çıktığı ve ilgi çektiği anlaşılmaktadır. Bu durumdan, insanların anlayabildikleri metne daha çok ilgi gösterdiklerini çıkarmamız mümkündür. Ali Nihat Tarlan: “şerhler, metinleri anlamaya çalışır, davasını vesika ile ortaya koyar, olumlu bir bakış açısıyla eserden istifade etmeye gayret ederken, eseri birtakım nitelemelerle değerlendirip okurun zevkine müdahale etmez” diye açıklar. (1981, 191). Şerh kelimesi, bazı durumlarda tefsîr, hâşiye, hamış, ta'lîk, telhîs, tahlîl ile karıştırılmıştır. Bu türlerin hepsi, asıl metnin daha iyi anlaşılması için yazılmış olsalar da aralarında önemli farklar bulunmaktadır. “Kelime anlamı açmak, açıklamak olan “tefsir”, terim olarak Kur'an-ı

Kerim'deki âyetlerin anlamlarını açıklamak, çıkan hükümleri, nâsîh-mensuh, muhkem-müteşâbih gibi niteliklerine göre ayırmak, iniş sebeplerini ve metindeki bağlamlarını ortaya koymak demektir.” (Saraç 2006, 121). Hâşiye ve hamîş ise: “Bir kitabın sahifeleri kenarına veya altına yazılan yazı” demektir. (Devellioğlu 1999, 338). Diğer bir tür olan “ta'lik”; aslında özetleme demek olmakla birlikte, esas metne açıklamaların da getirildiği “telhis”, bir manayı ihtimallerin en doğru olanı istikametinde açıklamak olan “te'vil” de şerh ile ilgili terimlerdir.” (Saraç 2006, 121-122). Şerh ile alakalı bu çalışmaların her biri, amaçları ortak olmasına rağmen, açıklamadaki metotlarından dolayı farklı şekilde değerlendirilmiştir.

2. ŞERH YAZILMA SEBEPLERİ

Şerh çalışmaları, ilk olarak, dinî metinleri anlama çabaları sonucunda ortaya çıkmıştır. Bu sebeple şerh, müşterek İslam kültürünün oluşturduğu geleneğin bir ürünüdür, denilebilir. (Saraç 1999, 211). Bunun yanı sıra, daha sonraki dönemlerde, şerhlerin farklı sebeplerle de yazıldığı görülmüştür. Metin şerhi, Doğu ve Batı'da yüzlerce yıldır vardır. Geçmişten günümüze yapılmış olan metin şerhi çalışmalarına baktığımızda, şerh yapacak olan kişinin şerh yapmış olduğu eseri başkalarından daha iyi anladığı iddiasına ve kanaatine sahiptir. (Kortantamer 1994, 1). Bu sebeple şârih, metnin kendince örtülü kalmış, açıklanma gereği duyulan hususlarını açıklar.

Şerh yazılma sebebi olarak, Kâtip Çelebi, aslında her yazarın eserinin şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılacak biçimde yazmayı gözettiğini, ancak şu üç sebepten metnin şerhe ihtiyaç duyduğunu belirtir: (Saraç 2006, 123).

1. “Yazar düşünce ve ifadede üstün kabiliyetli olabilir, ama okuyucular yazarla aynı seviyede olmayabilir,
2. Zaten bilindiği ve açık olduğu düşüncesiyle veya başka bir bilim dalını ilgilendirdiği için bazı ön bilgilerin verilmesi ihtiyacı duyulabilir,
3. Lâfzın birden çok anlama gelecek biçimde mecazlı ve kinâyeli bir üslupla yazılmış olabilir.
4. Yazarın unuttuğu veya karıştırmış olduğu hususlar olabilir.”

Yukarıda sıralanan maddelerden anlaşılacağı üzere, şerhin en önemli sebebi, şerh yazılan ana metnin doğru veya doğruya en yakın şekilde anlaşılmasına katkı sağlamak ve anlaşılması güç ya da açıklama gerektiren hususları aydınlatmaktır.

Mine Mengi, metin şerhiyle ilgili “Eski metinlerde örneklerinin sık görüldüğü derkenarlardan, yani asıl metinle birlikte, metnin sayfa kenarlarında yer alan şerhlerden; tek mısranın, beytin, cümlelerin, bir şiirin mısra ve beyitlerinin metin içindeki şerhlerine; ya da müstakil kitap şerhlerine kadar birçok çeşidinin görüldüğü şerhler, Dîvan edebiyatında önemli bir yer tutarlar. Hâşiye, hâmis, telhis, ta’likat ve tefsir gibi çeşitlerinin de bulunduğu şerhlerin genelde ortak yanları, açıklama gerektiren kelimeyi, mısrayı, beyti, ibareyi, cümleyi ya da metni anlaşılır kılmak amacıyla açıklamayı esas almalarıdır”(Mengi 2000, 74) diyerek asıl amacın metni daha doğru bir şekilde anlamlandırmak olduğunu vurgulamaktadır.

3. ŞERH GELENEĞİNİN TARİHİ GELİŞİMİ

İlk dönemlerde, Kur’an ve hadislerin izahında kullanılan tefsir yöntemi, edebî sahada daha sonraki dönemde yerini şerhe bırakmıştır. “Arap edebiyatında ilk devirlerde yazılan şiirler, edebî metinler zamanla muhtevalarında devirleri ile ilgili bazı tabirler bulunduğu, devirlerinde meydana gelip sonradan unutulmuş bazı hadiselerle işaret ettiği için mana genişliğini yitirmeye başladı. Sonradan derlenen bu eski metinleri anlaşılmasının zorlaşması neticesinde henüz hayatta olan bu eserlerdeki müşkülleri bilenlerin bilgileri ışığında gerekli açıklamalar şiirlere beyitler şeklinde ve belirli bir düzene bağlı kalınmadan eklenmeye başlandı. Bu açıklamalar kelimenin anlamını vermek, ifadeleri güç tabirleri açıklamak, metinde geçen yer ve şahıs adları hakkında bilgi vermek ve tarihi hadiseleri izah etmek usulünü takip ettiler.” (Bilkan 2003, 1). Araplardan İranlılara geçmiş olan şerh yazma geleneği, Türk edebiyatında zirveye ulaşmıştır diyebiliriz. İlk türler, şerhin daha çok çeviriye yakın şekilde yapılmasıyla ortaya çıkmıştır. Arapça ve Farsça eserlerin tercümesi ve yorumlanması ile birlikte, böyle bir durum oluştuğu düşünülebilir. Bu dönemde, dinî-tasavvufî şerhler ağırlıktadır. Bu şerh türünde, açıklama yapılırken, genellikle âyet, hadis ve menkıbelerden nakiller yapılarak, açıklamada bir tür delillendirme yoluna gidilir. Tanzimat’la birlikte, metin şerhine farklı yöntem ve yaklaşımlar dâhil olmuş ve günümüz modern şerh metodu oluşmuştur.

Sonuç olarak, klasik dönemde, şerh-i mütûn olarak bilinen metnin kolaylaştırılması ve daha anlaşılır kılınması çalışmaları, uzun yıllar devam etmiş ve hala devam eden çalışmalardır. Günümüzde de geçmişle olan bağların güçlendirilmesi açısından bu çalışmalar son derece önem kazanmıştır. (Aksoyak 2002, 283).

Modern şerh metodunun usul bakımından ilk örneği, Ömer Ferit Kam'ın *Asâr-ı Edebiye Tedkîkatı* adlı eseridir. Diğer yandan yakın dönemin en önemli şerh ustalarından olan Ali Nihat Tarlan'ı zikretmemiz gerekmektedir. Ali Nihat Tarlan'ın edebiyatımıza getirmiş olduğu en önemli yeniliklerin başında, şerh geleneğimizdeki yeni üsul ve yaklaşımlar sayılmaktadır. Onun *Fuzulî Dîvanı Şerhi* ve *Şeyhî Dîvanı'nı Tedkik* adlı eserleri, modern şerh geleneği açısından büyük önem arz etmektedir. Onun öğrencilerinden Mehmet Çavuşoğlu'nun hazırlamış olduğu *Necati Bey Dîvanı Tahlili*, bu alanda sayılması gereken önemli çalışmalardan bir diğeridir. Nejat Sefercioğlu'nun *Nev'î Dîvanı Tahlili*, Cemal Kurnaz'ın *Hayalî Bey Dîvanı Tahlili*, Harun Tolasa'nın *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası* adlı eserlerinin yanı sıra, son yıllarda yapılan tez çalışmaları ile bu alandaki çalışmalar devam etmektedir.

4. ŞERH TÜRLERİ

Herhangi bir metni açıklama metodu olarak şerh, dinî ilimlerden aritmetiğe, fizikten edebiyata farklı alanlarda yazılmış eserlere uygulanmıştır. (Ceylan 2007, 6). Şerh türü, Fars edebiyatından Türk edebiyatına geçmiş bir edebî geleneğin ürünüdür. Bu sirâyetin oluşmasında, edebî muhitlerin birbirlerini etkileme yönü önemli rol oynamıştır. Arap edebiyatındaki metinleri anlama çabaları, Fars edebiyatında şerh geleneğinin, Fars edebiyatındaki metinleri anlama çabaları ise Türk edebiyatında şerh geleneğinin oluşmasını sağlamıştır.

Kendisinden önce yazılmış birçok Arapça ve Farsça metnin mirasçısı olan Osmanlı edebî kültüründe şerh, daha çok çeviri amaçlı bir karakter arz etmektedir. (Ceylan 2007, 17). Klâsik şerh kavramı, günümüzdeki modern metin şerhi kavramından ayrı tutulmalıdır. Klâsik şerh yapan bir şârihin kesin bilgiler verme ve metnin bütün dil hususiyetlerini ve lügat bilgisini tamamıyla okuyucuya bildirme gibi bir düşüncesi yoktur. Klâsik şârihler, o devirdeki edebî atmosferi bilen, eski kültüre aşına ve belli bir edebî birikimi olan çevrelere şerh yapar. Günümüz metin şerhleri için durum böyle değildir. “Klâsik devir şiir metni şerhlerine bakıldığında, en çok filolojik yaklaşımların ağır bastığı görülür. Bu tip şerhlerde, öncelikle metin verilir. Sonra kelimeler ve kavramlar çok zaman dil bilgisi ağırlıklı olarak, şerhine göre uzun veya kısa bir şekilde açıklanır. Onlarda saklı olan anlam dünyası ortaya çıkarılmaya çalışılır. Daha önce bu konuda ileri sürülmüş fikirler varsa, onlar zikredilir, tercihlerde bulunulur ve telmihler dünyası açıklanır.” (Kortantamer 1994, 1). Sonuç olarak, günümüz modern şerh anlayışı ile klâsik şerh arasında bazı farklılıklar mevcuttur. Klâsik

şerhlerde eserin nasıl söylendiğinden çok, ne söylediğiyle ilgilenilir. Bu durumda, sanatsal bakış açısı biraz geri plandadır. Günümüz modern teorilerinin de katkılarıyla “son dönemlerde modernizm, yapısalcı akımlar, gösterge bilimi, anlam bilimi gibi dil bilimsel yaklaşımlar, ontolojik yöntem, yeni eleştiri, biçimcilik gibi yöntemler, diğer sanatlarda olduğu gibi divan şiiri için de uygulanmaktadır.” (Yekbaş 2008, 19). Bu konuda, Dilçin’in “Fuzûlî’nin bir gazelî’nin şerhi ve yapısal yönden incelenmesi” adlı makalesi, şerh tekniği açısından getirmiş olduğu yeni bakış açıları sebebiyle büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, beyitlerin ve kelimelerin manasının yanı sıra, ahengi ve oluşturmuş olduğu simetri ve paralellikler de vurgulanmıştır. “Yapısalcı yaklaşımla yapılan incelemelerde anlamdan ziyâde biçime bir yönelme olduğunu görmekteyiz. Fakat biçim, klasik dil bilimi çalışmalarında olduğu gibi irdelenmemektedir. Biçimin içinde yer alan unsurlar (kafiye, redif, vezin, ünlü ve ünsüzler, ekler, ses unsurları, söz dizimi, tamlamalar ve metnin diğer metinlerle benzer ve farklılıkları gibi) anlamla ilintili olarak açıklanmaya çalışılır. Cem Dilçin’in bu manada yaptıkları aslında şiiri şerhe yöneliktir. Dilçin klasik yöntemin göz ardı ettiği, üzerinde çokça durmadığı biçimsel unsurları daha dikkatli ve ayrıntılı inceleyen, bunların metinle bağlantısını kuran bir inceleme yöntemi ortaya koyar.” (Yekbaş 2008, 20). Divan şiirinin sadece klasik yöntemle açıklanması yani şerh edilmesi, o ürünlerin yapısal açıdan taşıdıkları pek çok özelliğin görülmemesine neden olmaktadır. (Dilçin 1991, 93). Bu görüşe karşılık modern şerh metodlarına Batılı ve modern kuramlarla yaklaşmanın işi daha da karmaşık hale getireceğini düşünenler de vardır. (Yekbaş 2008, 17).

Osmanlı edebiyat sahasında birçok şerh yazılmıştır. Konularına göre bu şerhlerin büyük çoğunluğunu, dinî-tasavvufî ve edebî şerhler oluşturmaktadır. Dinî eserler çoğunlukla, öğretim amacıyla ve medreselerde eğitim amaçlı olarak kaleme alınmıştır. Bu eserler, genelde Arapça olup konuları hadis, fıkıh, kelam, felsefe, mantık gibi İslamî bilimlerle ilgili konulardır. (Aksoyak 2005, 305). Edebî sayılabilecek olan şerhlerin de birçoğu tasavvufî yönü ağır basan metinlerdir. “Geçen dört asır boyunca şerh edilen manzumeler karakteristik tekke şiirleri ya da tasavvufî boyutları ağır basan manzumeler, şairler ve şârihlerin tamamı sûfî çehreleri ön planda olan isimlerdir.” (Ceylan 2002, 35). Bu şerhler, klâsik şerh türü altında değerlendirilmektedir. Klasik şerh, kültürümüz içerisinde en fazla İran şairlerine şerhler yazılmış ve bunlar içerisinde İran kaynaklı şerhlerden en dikkat çekenleri: *Mesnevi* şerhleri, *Bostan ve Gülistan* şerhleri, *Hâfız Dîvanı* şerhleri, Sa’ib-i Tebrizî şerhleri, Urfî’ye ait metinlerin şerhleridir. Arap kaynaklı olanların en

önemlilerinin başında ise *Kaside-i Bürde* şerhleri, *Muallaka-i Seb'a* şerhleri ve sözlük şerhleri gelmektedir. Bunların dışında Türkçe yazılmış eserlere yazılan şerhlere örnek olarak: Hacı Bayram-ı Velî, Yunus Emre, Niyazi Mısırî ve Kaygusuz Abdal'ın şiirlerine yazılmış şerhler gösterilebilir. (Aksoyak 2005, 306).

Emine Yeniterzi'nin naklettiği bilgilere göre ise klâsik metin şerhinde şu 6 adet hususa dikkat edilmektedir:

1. “Kelimelerin lügat manası,
2. Kelimelerin ıstılah manası,
3. Beyitteki edebî sanatların tespiti,
4. Beyit içerisinde kelimelerin tesadüfi olarak bulunmayıp, beyit içerisindeki fonksiyonlarının belirtilmesi,
5. Kelimeler arası bağlantı kurulması,
6. Çeşitli devir ve seviyedeki şairlerin aynı konuda yazılmış eserlerini karşılaştırmak şeklinde mukayeselere yer verilmesi” (Yeniterzi 1999, 2).

Bu maddelerde görüldüğü gibi, klasik şerh metninde şairin psikolojik durumu ile ilgili bilgiler dikkate alınmamaktadır. “Bizde bu anlamdaki, insan ya da devir faktörünü ön plana çıkaran şerh ve tahlil çalışmaları ancak, yukarıda ifade ettiğimiz gibi, modern yöntemlerin tanınmaya başlandığı 20. yüzyıl başlarında olmuştur.” (Özkan 2011, 7).

Birçok Kur'an tefsirinde, tefsire geçmeden önce lügat ve nahiv bakımından gramer izahlarını yapıldığını belirten Ali Fuat Bilkan, klâsik şerhte de bu usulün takip edildiğini ve daha ziyade dil öğretimi ve metin şerhinde cüz'ü esas alma tavrından kaynaklanan bu tür şerhlerde önce kelimenin manası, tekilse çoğulu, çoğulsa tekili verildiği; daha sonra isim mi, sıfat mı yahut fiil mi olduğu belirtildiği; sonra da beyit veya kıt'a vb. düz cümleye çevrilerek yorumu yapıldığını belirtir. (2003, 9). Görüldüğü gibi, klâsik şerhlerde konunun dışında, gramer bilgileri de yoğun olarak verilmektedir. Bu durum, aslında ilmî bir tecessüsün yansımasıdır. İlk şerh benzeri çalışmalar Kur'an'ı açıklamak için tefsirler yoluyla başlamıştır. İlerleyen süreçte, farklı Arapça ve Farsça eserlere şerhler yazılmaya başlanmıştır. Nazım ve nesir olarak şerhlerin oluşmasıyla, klâsik şerh türü de ortaya çıkmıştır. Bu şerhleri, şekil açısından nazım ve nesir olarak iki başlık altında toplamak mümkündür. Konu olarak ise şerhleri, tasavvufî-edebî ve dinî şerhler olarak sınıflandırabiliriz. Bu iki şerh türünün metne yaklaşım şekilleri ve üzerinde durdukları konular farklılık arz etmektedir. “Şerhte esas olan açıklama, izah ve tebliğdir. Batıda,

esere, eser dışı özelliklerle yaklaşılmasına karşın; bizde eserin kendisini esas alma tavrı yaygındır. Bu tavır, eserin oluştuğu şartlara, eserin kime, ne için ve ne zaman yazıldığına, mana, beyan ve gramer özelliklerine, ifadede orijinallik, tesir ve açıklığa, sözün akıcılığına dikkat eder.” (Bilkan 2003, 9).

Tasavvufî şerhlerde ise durum biraz daha farklı bir boyut kazanmaktadır. Bu tür şerhlerde pragmatist bir bakış açısı güdülür. Amaç, dinî ve toplumsal fayda olduğu için eserin sanatsal yönünden çok, eserin dinî yönü üzerinde durulur. Tasavvufî şerhlerde, şerh yapılırken:

1. “Açıklamalarda Tasavvufî terminoloji yoğun bir şekilde kullanılır,
2. Âyet-hadis iktibasları ve tasavvuf kaynaklarından alıntılar yapılır,
3. Hadis, fıkıh, kelâm, hikmet, ilm-i tencîm, tıb, kimya, ilm-i tabir-i rüyâ ve ebced-muamma gibi çeşitli ilimlerden istifade edilir,
4. Şerhlerin birçoğunda şârihin, söz konusu eseri neden şerh ettiğini açıklayan “sebeb-i teşrîh” bölümü bulunur,
5. Sık sık üç dilde manzum iktibaslar yapılır,
6. Şârihler kendi şiirlerinden de alıntı yaparlar,
7. Kazıyye, mefhum, darb-ı mesel, kelâm-ı kibar adıyla takdim edilen çok sayıda kalıp ifade kullanılır,
8. Şairin hayatıyla ilgili bir takım bilgilerden yola çıkılarak şiirin manası anlaşılmaya çalışılır,
9. Manzumeyle alâkalı veya alâkasız birçok konu muhakeme edilerek tenkîde tâbî tutulur.” (Ceylan 2002, 894).

Bu maddelerden anlaşıldığı üzere, çalışmaya konu olan Mehmed Murad Nakşibendî'nin Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket adlı eseri, klâsik şerh olarak tabir edebileceğimiz şerhler arasında değerlendirilebilmektedir. Klâsik şerhlerle uygun olarak, şerh metninde, ilk olarak beyitlerin nesir olarak tercüme verilmıştır. İncelediğimiz metin, yazım türüne göre mensur şerhler grubuna girer. Beyitler içerisinde, dikkat çeken ve önemli görülen kelimelerin ve tabirlerin lügat ve ıstılah manaları açıklanmıştır. Şârih, şerhinde çok detaylı bir şekilde olmasa da beyitleri şerh ederken, edebî sanatları da belirtmiştir. Bunun yanı sıra, dönemin önemli şairlerinden de şiir alıntılarını yaparak karşılaştırmalı izahlarda bulunulmuştur. Şerh metnimizin şerh metotları hakkında bilgi verirken, klâsik şerhlerle benzer ve farklı yönlerine detaylı olarak değinilecektir.

I. BÖLÜM

1. ŞEVKET-İ BUHÂRÎ'NİN HAYATI (m. d. 1627- m. ö. 1699)

Şevket'in doğumuyla ilgili çok fazla bilgi yoktur. Bununla birlikte, Şevket'in doğum tarihi hakkında, Ali Milanî, tahmini olarak 1627 senesini vermektedir. (Milanî 1961, 1). Şevket-i Buhârî hakkında tezkirelerde yeterli ve kesin bilgi bulunmamaktadır. Tezkirelerde şairin tam künyesinin "Muhammed Ebu İshak" olduğu bilgisi mevcuttur. (Netâyicü'l-Efkâr, h. 1336 s. 386). "Şevket" ise onun mahlasıdır ve Buharalı olduğu için "Şevket-i Buhârî" olarak anılmaktadır. *Tezkire-i Nesrâbâdî*'de, "Mevlânâ Şevket" olarak zikredilmektedir. (Nesrâbâdî h. 1387, 643). Lâhîcî ise onun ilk şiirlerinde "Nâzük" ve "Târik" mahlasını kullandığı belirtilmiştir. (Lâhîcî 1385, 162).

Şevket-i Buhârî'nin tahsili hakkında tezkirelerde şu bilgiler verilmektedir: "Bir sarraf olan babam beni ilkokula gönderdi ve okuma ve yazmayı öğrendim. Babam öldükten sonra çaresiz kalarak işin başına geçtim." (Lâhîcî h. 1385, 162). Şair, babasının ölümü ve Özbek süvarilerinin tablasını talan etmelerinden duyduğu üzüntü ile Buhara'dan ayrılır. Bu ayrılışı, şiirlerinde sıkça dile getirmiştir:

چون شوی دور از وطن آواز کن فغفور را¹

Şevket için İsfahan'a gittikten sonraki dönem, edebî hayatında bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Üslubunun Sebk-i Hindî yönünü ve felsefî düşüncelerini oluşturan görüşleri, bu dönemde görülmektedir. (Milanî 1961, 11). Şevket-i Buhârî, şiir üslubunu, önemli Sebk-i Hindî şairlerinden Sâ'ib, Urfî, Tâlib-i Âmûlî ve Nazîrî'nin şiirlerini okuyarak ve onlara nazireler yazarak kendi kendine geliştirmiştir. (Milanî 1961, 8).

XVI. yüzyılda, çeşitli siyasî olayların sebebiyle, şairlerden bazıları saray ve yakınından uzaklaşmak zorunda kalmışlardır. Bu dönemde, Hindistan ve Anadolu, dışlanan bu şairler için güvenli bir liman olmuştur. Şairlikten başka herhangi bir geçim kaynağı bulunmayan çok sayıda şair ise, yeni durum karşısında ülkelerini terk ederek şairlerin değer gördüğü Hindistan'a göç etmişlerdir. (Mum 2006, 376). Özellikle,

¹ Vatandan ayrı kaldığım zaman kadehe seslen.

Hindistan'da bulunan Babür Hanlığı birçok İranlı şairin ihtiram ve himaye gördüğü yer olarak şiirlerde ütopik bir mekân olarak yer almaktadır.

Şevket-i Buhârî de şiirlerin Hindistan'a seyahat arzusunu sıkça dile getirmiştir. Hindistan seyahati hakkında aslî kaynaklar olan tezkirelerde bazı yorumlara yer verilmektedir. Özellikle *Dîvani*'ndaki:

شهر و صحرائش بود یک سبزه زار از حسن سبز
بهر سیر هند چون شوکت ز کابل بگذرد²

beyti kaynak gösterilerek onun Hindistan seyahatine işaret edilmiştir.

Turgay Şafak'ın tezinde tespit ettiği şu mısralar da onun Hindistan seferi düşüncesine işaret etmektedir:

آرزوی هند بسیار تر در خاطر مرا³
عازم کشور هندی به عزیمت سوگند⁴
خود را به هند سایه کشیده گوهر ام⁵
نصیبم از سفر هند غیر محنت نیست⁶
یافتم در هند بخت خویش را⁷
(Şafak h. 1386, 9-10).

Genel olarak, Hint üslubunun takipçileri olan şairler, Hindistan'a seyahati arzulamışlar ve gitmeseler bile Hindistan hakkında şiirler yazmışlardır. (Browne h. 1316, 134). Şevket'in Hindistan seyahati hakkında çelişkili bilgiler bulunmakla birlikte, şiirlerinden yola çıkarak, Hindistan'a gittiğini ya da diğer Sebki-i Hindî şairlerinde de karşımıza çıkan, Hindistan hakkında şiir yazma geleneğine uyararak gitmediği düşünülebilir. Bu konuda elimizde yazılı kaynaklarda net bir bilgi bulunmamaktadır.

Hayatının son zamanlarını İsfahan'da geçiren Şevket'in ölümüyle ilgili elimizde bulunan kaynaklarda net bir bilgi yoktur. Ali Milanî, Şevket'in ölüm tarihini, yapmış olduğu doktora tezinde h. 1111(M. 1699) olarak vermektedir. (Milanî 1961, 14).

² Şevket, Kâbil'den geçerken Hindistan seyri bölümü, Şehri ve sahrası güzel yeşilliklerden bir yeşillikti.

³ Hindistan arzusu benim gönlümde daha fazladır.

⁴ Yemin ederek Hindistan'a yolculuk çabasındayım.

⁵ Kendini Hinde gölge çekirmiş bir gevherim. (Hind yolcusu bir gevherim)

⁶ Hindistan yolculuğundan nasibim mihnetten başka bir şey değildir.

⁷ Hindistan'da kendi bahtımı(talihimi) buldum.

1. 1. ŞEVKET-İ BUHÂRÎ'NİN ŞİİR ÜSLUBU'NA KISA BİR BAKIŞ

Şevket-i Buhârî, Sebki Hindî şiir üslubunun İran'daki önemli temsilcilerinden olarak karşımıza çıkmaktadır. Şevket'in şiirinde kelimeler sözlük manalarının çok daha ötesinde manalar kazanmaktadır. Özellikle Sebki Hindî'nin etkisiyle, bazı kelimeler, özel manalar kazanmıştır. Bu kelimelerden en önemlileri: Cünûn(delilik), gül, reg(damar), Huma, hasır, bürehnegi(çıplaklık), zencir, hına(kına), sürme, berg(yaprak) ve mina kelimeleridir. Şevket-i Buhârî, şiirlerinde kendine has mazmûnlardan istifade etmiştir. Bu mazmûnların en önemlileri şunlardır: Zülûf, müjgân, ebru, sürme, renk, rengin uçması, mahşer, çini, hümâ tûtî, dalga, kaynamak, damar (fikir damarı, taş damar, keşf damarı), nezaket, fırça, delilik vb. (Soysal 2006, 72). Dîvanı incelendiğinde, birçok yerde bu terimlere ve ifadelere rastlanmaktadır. Şevket, Dîvanı'nda bu kelimelerle gelenek dışı terkipler oluşturmuştur.

Dr. Sirius Şemisa, Şevket'in şiirinin önemli özellikleri olarak ise şu maddeleri sıralamaktadır:

1. “Güçlü hayal unsurları
2. Yeni ve eşsiz istiâreler
3. Büyük ve tatlı mübalağalar
4. Güçlü terkipler
5. Personfiksiyon ya da heykelleştirme
6. Güçlü paradokslar
7. Yeni gramer unsurlarını kazandırma: isimden açıklayıcı sıfat türetme gibi
8. Kafiye ve rediflerde çok sayıda cinas
9. Samimiyeti sezdirenen sıcak kelimeler” (Soysal 2006, 76).

Şevket'in şiir üslubunun yukarıda sıralanan özellikleri Sebki Hindî de var olan özelliklerdir. Şiir üslubu olarak Şevket'in şiiri Sebki Hindî'nin bütün özelliklerini yansıtmaktadır. Yukarıda belirtilen özelliklere ek olarak Şevket'in, sözü, uzun tamlamalar kullanarak kısaltması ve az sözle çok şey ifade etmesi, veciz söz ve deyişler söyleyerek

şiiirinde “hikmet”i ön planda tutması, örneklemeye uygun olarak, ilk dizeye misal teşkil edecek ikinci biz dize ile beyti oluşturması, şiiirinde konu olarak sıkıntı ve ıstırabı kullanması, çok farklı ve detay sayılabilecek doğa unsurlarını şiiirde kullanması, tezat oluşturan kelime ve ifadeleri birlikte kullanması ve farklı duyuları birbiri yerine kullanarak “çoklu duyulama” tekniğini şiiirlerinde çok fazla kullanması, onun Sebki-i Hindî şairleri içerisinde de Şevketâne bir tarz oluşturduğunu göstermektedir.

Sebk-i Hindî’deki mana inceliği Şevket’in şiiirinde bir hasırın teli gibi incelmıştır.

خیال معنی نازک ز بس ضعیف کرد

کسی چونکه گل نشنود کلام مرا⁸

G. 107/4

(Şafak h. 1386, 92)

Beyitte görüldüğü üzere Şevket ince hayaller yaratmak için kendisinin de incelmediğini ve çiçek kokusu gibi onun sesinin de işitilmediğini belirtiyor. Bu beyit, bize Şevket’in şiiirinin birçok özelliğini bir arada göstermektedir. Mübalağa, ince hayaller ve çoklu duyulama bu beyitte dikkat çekici bir özellik olarak karşımıza çıkmaktadır.

Şibli Numânî’nin gözünde Şevket, Hint üslûbunu ince hayaller içinde çıkmaz yollara götüren şairidir. Ona göre Hint üslûbunun sona ermesi Şevket gibi şairler yüzündendir. E. Browne’ye göre ise Şibli’nin görüşünde haksızlıklar vardır. (Nûmânî 1836, 10-13). Şevket’in ince ruh yapısı, Sebki-i Hindî’yle birleşerek çok ince hayallerle örülü şiiirlere dönüşmüştür. Şevket’in şiiirindeki manalar, çok ileri derecede hayal gücüne dayanmaktadır. Buna örnek olarak şu beyiti gösterebiliriz:

به دور معدلش شاخ آهوی تصویر

بود فتیله داغ چراغ دیده شیر⁹

K. 3/42

(Şafak h. 1386, 50)

⁸İnce manalar hayali beni öylesine inceltti, zayıflattı ki kimse sözümü çiçeğin kokusu gibi işitmez oldu.

⁹ (Hazreti İmam’ın) adaleti zamanında geyik boynuzu tasviri, arslanın gözünün mumununfitilinin tütünü olur.

Bu beyiti “Mehmed Murad Nakşibendî” Şu Şekilde Şerh etmektedir: “Ėazreti İmâm’ın ‘adâleti zamânında taşvîr-i geyik boynuzu arslanın gözünün çerâğının fitilesinin tütünü olur. Arslanın gözünü fitile-i meş‘ale Şâhibi kândile teşbîh buyurdular. Şâh dahi siyah olmağla fitileden zâhir olan tütüne teşbîh idi. Gûyâ Ėazreti İmâm’ın ‘adâleti ol kadar cihânı ihâta eyledi ki geyik arslandan firâr itmez oldu ve öyle teŐarrub ider oldu ki boynuzu arslanın gözüne girmek derecesine vardı. Ėattâ çerâğ dîde-i Őîrin fitilesinin duğânı zann olunur oldu.” [137]

Aslında onun ince ruh halini, ince hayallerle ve mazmunlarla yansıtabileceğî en uygun üslubun Sebki Hindî olduğu söylenebilir. Dîvanı’nda birçok beyitte karşımıza çıkan, yukarıda bahsettiğimiz, Şevket’te özgü diyebileceğimiz -diğeri İran Şairlerinde bazı kullanımlar hiç görülmemektedir- bazı kelime, terkip ve benzetmeleriyle Şevket Sebki Hindî’nin dikkat çekici ve orijinal bir Şairidir.

1. 2. ŞEVKET-İ BUĞÂRÎ’NİN TÜRK ŞAİRLERİ ÜZERİNDEKİ EDEBÎ ETKİSİ

Türkler ve İranlılar arasında tarih boyunca sosyal, kültürel, edebî vb. alanlarda ikili ilişkiler meydana gelmiştir. Bu ilişkilerin en ileri boyutta olduğu alanlardan biri de edebiyattır. Edebî ilişkilerin en fazla olduğu edebî saha, Dîvan Őiiridir. Bu dönemde Türk ve İranlı Şairler arasındaki etkileşim ileri seviyededir. Bazı Türk Şairleri, İranlı Őairlere nazireler yazmıştır. Ėâfız’ın *Dîvanı*, Sa’dî’nin *Bostan ve Gülistan*’ı, Sâib’in *Dîvanı*, Attar’ın *Pendname*’si, Mevlânâ’nın *Mesnevî*’si, Urfî’nin gazelleri vb. birçok esere Osmanlı Őairlerince Şerh ve tercüme yazılmıştır. Bunun yanı sıra, Dîvan Şairleri, Şevket-i Buğârî gibi Sebki Hindî Şairlerine de tercüme ve Şerhler yazmışlardır. Sebki Hindî’nin İran’daki en büyük temsilcilerinin başında Hindistân’agiden ve dönen Sâ’ib-i Tebrîzî, sonra bu tarzda doruğâ ulaşan, Hindistân’a gidip gitmediğî konusunda net bir bilgiye sahip olamadığımız Şevket-i Buğârî gelir. Son olarak da Sâ’ib-i Tebrîzî’nin de hocası olan Tâlib-i Âmulî zikredilebilir. (Milanî 1961, 35).

Şiblî’ye göre Hint üslubu, İran Şiiri üzerindeki etkisini Tâlib-i Âmulî’den sonra yitirmiştir. Buna karşın, Türk Şiiri üzerindeki etkisi özellikle Şevket-i Buğârî aracılığıyla devam etmiş ve Şevket, herhangi bir Sebki Hindî Őairinden daha üstün bir mevki kazanmıştır. (Milanî 1961, 32). XVII. yüzyıldan itibaren, Türk Şiirinde görülmeye başlayan Şevket etkisi, XVIII. yüzyılda da hemen göze çarpar. Türk Şairler bu asırda kendi

klasiklerinin yanında Fars edebiyatından Urfî Şirazî, Sa'ib-i Tebrizî, Kelim-i Kaşanî, Talib-i Amulî ve Şevket-i Buhârî gibi şairleri örnek almışlar ve eserlerinde bu etkiyi de bazı beyitlerinde dile getirmişlerdir. (İsen 2005, 143). Bu etki iki kol halinde yani Nedîm ve Şeyh Gâlib üzerinde Şevket; Nâbî, Koca Râgıb Paşa ve bunların takipçilerinde Sâ'ib tesiri şeklinde görülür. (Köprülü 2006, 379-380). Şevket, Türk şairler tarafından büyük ilgi görmüştür. Şevket'in Dîvanı'nın Tahran kütüphanesinde 1 yazma nüshası varken Türkiye'deki kütüphanelerde 100'den fazla yazma nüshası mevcuttur. Bu da bize Şevket'in Türk şiir sahasında görmüş olduğu ilgiyi göstermektedir. (Şafak h. 1386, 22). Hatta Gibb, edebiyat tarihinde Şevket'in üslûbunun Türk edebiyatını yarım asır kadar etkilediğini belirtmektedir. (Milanî 1961, 69). Browne'a göre bu görüş her ne kadar mübalağalı ise de Hint üslûbunun; özellikle Şevket-i Buhârî'nin tarzının, gerek İran edebiyatında, gerekse Dîvan edebiyatında revaç bulunduğunu kaydetmiştir. (Browne 1938, 175-176). Şevket-i Buhârî, İran coğrafyasından daha çok, Osmanlı coğrafyasında şöhret bulmuştur diyebiliriz. Şeyh Gâlib, bu etkilenenler içerisinde en önemlilerinden bir tanesidir. Gâlib'in başarısının sırrı uzaklarda, Şevket-i Buhârî'nin Dîvanı'ndaki beyitlerde gizlidir, denilebilir. (Gürer 2000, 100). Gâlib, kendisinden önceki şairlerle Şevket'in ince ve girift hayallerle örgülü Sebki Hindî'yi, kendi hayalleriyle birleştirerek şiirlerinde yeni mistik unsurlar oluşturmuştur. (Yüksel 1963, 165).

Sebk-i Hindî'nin temsilcilerinden, Sâ'ib-i Tebrizî ve Tâlib-i Amulî, Hindistân'a göç edip dönmüşken Şevket-i Buhârî, oraya gitmeden Sebki Hindî tarzını ustalıklı kullanan şairlerin başında gelir. Bundan dolayı, Sâ'ib ve Tâlib'in daha çok Hindistan ve Afganistan'da; Şevket'in ise daha çok Anadolu'da etkili olduğunu söyleyenler vardır. (Milanî 1961, 3). İran edebiyat sahasında gördüğünden daha fazla ilgiyi Dîvan şairleri tarafından gören Şevket'in, hangi yönlerden Dîvan şairlerinin ilgisini çektiği ve onları hangi yönde etkilediği önemli bir husustur. Sultan II. Mahmûd'un, Şevket-i Buhârî'nin Dîvanı'nın şerh edilmesini bizzat istemesi, Fars edebiyatının, özellikle Sebki Hindî etkileşimi sayesinde Osmanlı için bu yüzyılda ne kadar ehemmiyet taşıdığını göstermektedir. (Milanî 1961, 69).

1. 2. 1. Nâbî'de Şevket Etkisi

XVII. yüzyılın önemli hikmet şairlerinden Nâbî, Hayriyye'sinde beğendiği şairler arasında Şevket-i Buhârî'yi de anmaktadır. (Kaplan 1995, 258).

Şu'ara-yı Acem'ün dîvânı
Hüsn-i ma'nâ vü ma'ârif kânı

Tâlib ü Sâ'ib ü Örfî vü Selîm
Feyzî vü Hind Nazîrî vü Kelîm

Tâze-gûyân-ı zamânda Şevket

Ma'nî-i tâzeye virdi suret

M. 980-981-932

(Kaplan 1995, 258)

Beyitte görüldüğü üzere, Nabî Şevket için taze manaya şekil verdi, diyerek onun üslubundaki yeniliğe dikkat çekmektedir. Ayrıca, Şevket XVII. yüzyılın ikinci yarısında yaşamasına rağmen, aynı dönemde yaşamış, döneminde otorite olarak kabul edilebilecek bir şair olan Nâbî tarafından üstad olarak kabul görmesi ve şiirinde zikredilmesi, bize Şevket'in şiirinin daha hayattayken Anadolu'da bilindiğini ve okunduğunu göstermektedir.

1. 2. 2. Şeyh Gâlib'de Şevket Etkisi

Şeyh Gâlib, Sebk-i Hindî'nin Dîvan şiirindeki en önemli temsilcilerindendir. Sa'ib-i Tebrizî ve Şevket-i Buhârî'nin, onun şiir üslubu üzerinde büyük ölçüde tesiri olmuştur. Özellikle, şiirde, hayal unsurlarına her şeyden daha fazla önem veren, karmaşık ve girift hayaller geliştiren, tasavvufun da etkisiyle alışılmadık birtakım teşbih, istiare ve mazmunlarla, anlamda kapalılığa yol açan Şevket-i Buhârî'yle Şeyh Galib arasında benzerlik bulunmaktadır. (Mum 2006, 379). Şevket'in Şeyh Gâlib üzerindeki etkisi, daha çok mazmun etkileşimi yönünde görülmektedir. Şevket'in diğer önemli bir özelliği, ince hayal ve mana yaratmadaki ustalığıdır ki bu alanda Şeyh Gâlib, Şevket'ten büyük ölçüde etkilenmiştir. Hatta Şevket'te görülen alışılmadık terkipler ve mazmunlar, Şeyh Gâlib'de de aynen görülmektedir. Bunlara örnek olarak şu kelime ve terkipleri gösterebiliriz: “Ser-nüvişt-i şu'le, behişt-i şu'le, kefi efsus, sirişt-i şu'le, tufan-ı şarab, ma'na-yı rengin, ateş-i hüsn, şu'le-i cevval vb.” (Şafak h. 1386, 24).

Şeyh Gâlib, bazı beyitlerinde üzerindeki Şevket etkisini açıkça dile getirmiştir. Bu etkileşimi Şeyh Gâlib'in Şevket'i yâd etmiş olduğu beyitlerde ve ona yazmış olduğu nazirelerde görmekteyiz.

Vesîle hıdmet-i hünkâr-ı aşkdır Gâlib

Libâs-ı fakrımıza tavr-ı Şevketânemize

G. 277/7

(Kalkışım 2013, 395)

Beyitte görüldüğü üzere, Şeyh Gâlib, kendi şiir tarzını “Şevketâne” olarak tanımlamaktadır. Gâlib gibi önemli bir şairin Şevket gibi şiir yazmayı methetmesi, Şevket’in şiirine benzer şiir yazmanın ve onun üslubunun o dönemde beğenilen bir şiir anlayışı olduğunu göstermektedir.

Gâlib, zengin bir hayal gücü ve büyük bir ustalık isteyen bu “Şevketâne” üslubu o kadar başarılı bir şekilde eserlerine yansıtmıştır ki devrin edebî mahfillerinde ve tezkirelerde kendisinden “Şevket-i Rûm” diye bahsedilmeye başlanmıştır. (Taştan 2012, 6-7).

Muhâl addeylemişlerken gazelde şairân-ı Rûm

Ben îcâd eyledim ol Şevketâne tarz-ı eş’ârı

K. 13/32

(Kalkışım 2013, 46)

Tarz-ı Şevket kepenek-pûş-ı reh-i Monla’nın

Görünen bahyesidir hırka-i peşmînden

G. 236/10

(Kalkışım 2013, 373)

Açılıp reng-i hayâl-i Şevket

Nakş-ı bârîkine vermiş sûret

(Kalkışım 2013, 212)

Yukarıdaki beyitlerde görüldüğü üzere Şeyh Gâlib, “hayal-i Şevket, tarz-ı Şevket, Şevketâne tarz” gibi ifadelerle Şevket’in üslubundan ve onun şiir anlayışından etkilendiğini açıkça ifade etmektedir.

1. 2. 3. Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî’de Şevket Etkisi

Şevket’ten etkilenen diğer bir Türk şairi de XVIII. yüzyılda yaşamış olan Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî’dir. Edebiyatımızda İran etkisinin en aza indiği belirtilen bir dönemde, İran edebiyatı etkisinde kalarak şiirler yazmış olan Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, klâsik Türk edebiyatında etkileri XVII. yüzyılda görülmeye başlayan “Sebk-i Hindî”nin önemli temsilcilerindendir. O dönemde rağbet gören Nedîm tarzı şiire ilgi göstermemiştir. Dîvanı’nda, İran şairlerinden Urfî Şîrâzî, Şevket-i Buhârî ve Sâ’ib-i Tebrîzî’nin etkisiyle yazdığı şiirler yer almaktadır. (Kutlar 2004, 6).

Sâmî, bazı şiirlerini eski diye nitelediği ve rağbet etmediği bir vadide (Sebk-i Irakî) şiir yazmışsa da yeni bir tarza yöneldiğini belirtmiştir. Şiirlerinde sık sık andığı ve beğendiğini işaret ettiği birçok Fars şair ismi de, “Urfî, Kelîm, Sâ’ib, Şevket...” bu konuda söylediklerini kuvvetlendiren bir unsur olarak değerlendirilmelidir. (Kutlar 2004, 16).

Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî, Dîvanı’nda, Şevket’e nazire olarak yazmış olduğu bir kasidesinde onu şöyle anmaktadır:

Rüsûm-ı nâzüki ser-nâme-i Dîvan-ı Şevket’dür

Letâfetle yapılmış şâh-beyt-i nev-zemîn oldı

T. 20/7

(Kutlar 2004, 296)

1. 2. 4. Haşmet’te Şevket Etkisi

Şevket etkisindeki diğer bir Dîvan şairi Haşmet, Sebk-i Hindî’nin Dîvan şiirindeki başarılı bir temsilcisidir. Kasidelerinde, İran şairlerinden Unsurî, Enverî, Bîdil ve Şevket’in etkisi görülmektedir. Bu isimleri Dîvanı’nda ismen de anmaktadır. Haşmet’te geçen ince

hayallerin yanı sıra, kullanmış olduğu “nakş-ı hasîr, reg-i berg-i gül” gibi bazı kelimeler ve terkipler, Haşmet’teki Şevket etkisini göstermektedir.

Saydırdı za’f-ı tevbe-i mey üstühânımı

Nakş-ı hasîre döndü tenim bûriyâ ile

G. 223/4

(Aslan 1995 s. 396)

Her reg-i berg-i gül-i terden olup âb-revân

Döndü fırûze gül-âbdâna bu çerh-i târem

G. 17/5

(Aslan 1995 s. 223)

Ayrıca aşağıda yer alan beytinde Şevket’i ismen de yâd etmektedir.

Nice inkâr olunur rütbe-i isti’ dâdım

Şevket ü Sâ’ib ü Hassân’a beni tanzîr et

K. 22/56

(Aslan 1995 s. 237)

İran şairlerinden Sa’ib, Enverî, Unsurî ve Şevket’i ismen zikreden ayrıca kendisini de Firdevs-i Rûm olarak takdim eden Haşmet, kendisinin onlardan aşağı kalmadığını belirtmektedir. (Aslan 1995 s. 72). Haşmet, Sa’ib ve Şevket’e nazireler de yazmıştır.

1. 2. 5. Koca Râgıb Paşa’da Şevket Etkisi

XVIII. yüzyıl Dîvan şairlerinden Koca Râgıb Paşa’nın şiirlerindedeki Şevket-i Buhârî tesiri görülmektedir. Aynı zamanda bir Osmanlı sadrazamı olan Koca Râgıb Paşa’nın Şevket’in kendine has mazmunlarından sıkça istifade ettiği görülür. Koca Râgıb Paşa, Sâ’ib-i Tebrîzî’nin yanı sıra, Şevket-i Buhârî, Tâlib-i Âmulî, Urfî gibi diğer Sebki Hindî şairlerinden de doğrudan ya dadolaylı bir biçimde etkilenmiştir. XVIII. yüzyılın ikinci yarısında yetişen Şeyh Gâlib, özellikle Şevket-i Buhârî’den esinlenmişken, Koca Râgıb Paşa; başta Sâ’ib-i Tebrîzî, sonrasında daha çok Şevket-i Buhârî ve Tâlib-i Amûlî’den etkilenmiştir. (Soysal 2006, III). Bilhassa, Şevket-i Buhârî’ye ait iki gazelin RâgıbPaşa

tarafından Farsça tahmis edilmesi ve bu manzumelerin Koca Râgıb Paşa Dîvânı'nda yer alması, ondaki Şevket etkisinin boyutlarını bize göstermektedir.

Koca Râgıb Paşa'nın, Şevket'in 2 gazelini tahmis etmesi, bize Koca Râgıb Paşa'nın Farsçaya ve İran şiirine hâkimiyetini göstermesi açısından önemlidir. Ayrıca Şevket-i Buhârî'ye yazdığı iki tahmiste yalnızca “sürme” imajını kullanmakla kalmayıp Şevket'in de “gül, damar, hûma” imajlarından da farklı şekillerde istifade etmesi onun Şevket'in şiirine olan vukufunu göstermesi açısından büyük önem arz etmektedir. (Soysal 2006, 44). Koca Râgıb Paşa, bu sembollerden (müjgân, zülûf, rengin uçması, mahşer, damar, sürme) yalnız Türkçe yazmış olduğu şiirlerinde değil, Farsça şiirlerinde de yoğun bir şekilde yararlanmıştır. (Soysal 2006, 73).

Sonuç olarak, Şevket-i Buhârî'nin Sebki Hindî'yle şiir yazan Dîvan şairleri üzerinde, hem üslup hem de mana ve hayal boyutuyla etkisinin olduğu görülmektedir. Birçok Dîvan şairinin Şevket'in şiirlerine nazire yazması ve Nâbî gibi üstad bir şair tarafından beğenilen şairler arasında isminin zikredilmesi, bize Şevket'in sadece ölümünden sonra değil, yaşadığı dönemde bile Anadolu'da tanındığını ve şiirlerinin beğenildiğini göstermektedir.

2. MEHMED MURAD NAKŞİBENDÎ (M. Ö. 1788-M. Ö. 1848)

2. 1. Hayatı

Mehmed Murad Nakşibendî, Osmanlı'nın XIX. yüzyılda yetiştirdiği edebî, ilmî, kültürel manada çok yönlü şahsiyetlerinden bir tanesidir. Onun âlim, mutasavvıf, şârih, dilci ve mesnevîhan kişiliği, bu yönünün en önemli ispatıdır. Şârihin künyesi, “Seyyid el-Hâc Muhammed Murad b. Eş-Şeyh el-Hâc Abdülhalîm en-Nakşibendî el-Ahîskavî”dir. (Sâmi 1945, 4248-4249). Künyesindeki “Seyyid” ibaresinden anlaşıldığı üzere, soyu Hz. Hüseyin'e dayanmaktadır. (Güntan 2010, 42). “Ahîskavî” ibaresinden de soyunun Ahîska'ya dayandığı söylenebilir. İlim camiasında Muhammed Murad veya Mehmed Murad Nakşibendî olarak bilinmektedir. İsmi Molla Murad Tekkesi'ni inşa ettiren ve ondan yaklaşık 1 asır önce yaşamış olan Molla Murad'la karıştırılmıştır. Mehmed Murad Nakşibendî'nin Hayatı hakkında kaynaklarda yeterli bilginin bulunduğu söylenemez. Yazarın kendi eserlerinde hayatı hakkındaki bilgiler geniş ölçüde, *Mâ-Hazar* adlı eserinin sonunda yer alan hal tercümesiyle *Vekâyinâme* adlı eserine dayanmaktadır.” (Şentürk 2007, 188). İkinci ağızdan onun hakkında bilgi bulabildiğimiz diğer bir kaynak ise Fatma

Aliye Hanım'ın babası Abdullah Cevdet Paşa'yı sosyal, siyasi ve edebî hayatıyla birlikte anlattığı *Ahmet Paşa ve Zamanı* adlı eseridir. Bu eserde, Mehmed Murad Nakşibendî'den Farsça ders alan Ahmet Paşa arasındaki münasebetler dolayısıyla bilgiler yer almaktadır. Bunun yanı sıra, Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatı hakkında Dîvanı'nda önemli bilgiler bulunmaktadır. “Dîvanı'nda, onun ulûm-ı âlîyedeki bilgisiyle şöhret kazandığından, “evsâf-ı ber-güzîde ve ezkâr-i hamîde-i pesendîdeleri âzâde-i kayd-ü beyân” olduğundan bahs olunmuşsa da, hayâtını aydınlatıcı bilgi verilmiş değildir; fakat bu, şâir-şeyh'in Dîvanı gözden geçirildiğinde yaşadığı devir, öğrencileri-mürşidleri, tahsil ve terbiyesi ve edebî şahsiyeti hakkında bilgi edinmemiz mümkün olmaktadır.” (Tansel 1968, 71).

Mehmed Murad Nakşibendî XIX. yüzyılın önemli “ulemâ ve urefâsından bir zât olup şehîddir.” (Tahir 1972, 169). “Şeyh Abdülhalim Efendi'nin oğludur.” (Tuman 2001, 2941). 23 Muharrem 1203'te (24 Ekim 1788) İstanbul'un Çarşamba semtinde doğmuştur. Babası Ahıskalı Abdülhalim Efendi aynı semtteki Murad Molla Tekkesi şeyhidir. Murad Molla Tekkesi, Mehmed Murad Nakşibendî'ye atfen verilen bir isim değildir; başta bahsettiğimiz gibi Tekke'nin kurucusu Murad Molla'ya atfen bu isim verilmiştir. Mezarı Murad Molla Kütüphanesi yakınında kendi yaptırmış olduğu Darülmescnevî'dedir.

Hal tercümesinde, tekkede Mesnevî, Şifâ-ı Şerîf, Şevket ve Sâib-i Tebrizî dîvanlarını ve diğer eserleri okuttuğunu vekira'at, aruz ve fıkıh dersleri verdiği görülmektedir (Şentürk 2007, 188). Murad Molla Tekkesi'nde irşad-ı Mesnevî eğitimiyle meşgul olup, bu dergâh yakınında bir Darülmescnevî inşa ettirmiştir. (Tahir 2000, 169). Bu ilim merkezinin açılışında Sultan Abdülmecid de bulunmuştur. (Fatma Aliye 1995, 37-38).

“Dönemin ünlü mesnevîhanlarından Mehmed Murad Efendi, tekke Şeyhliğinin yanı sıra, Sultan Ahmet Cami'nde uzun yıllar vâizlik yapmıştır. 27 Şevval 1264 (26 Eylül 1848) tarihinde tekkesinin hazîresine defnedilmiştir.” (Şentürk 2007, 188). Kısacası Osmanlı âlim, mutasavvıf ve bürokratlarında görmeye, duymaya alışık olduğumuz gibi, Mehmed Murad Nakşibendî, çok yönlü mutasavvıftır bir şahsiyettir. Âlimdir, şairdir, mesnevîhandır. Onun büyüklüğüne örnek olarak, Farsça kitaplarına Kızıllbaş kitapları ve kendisi için de Şif ve sapkın demesine rağmen, kitap alacak parası olmayan zâhid ve sofı Hâfız Seyyid Efendi'ye kitap alıp göndermesi (Gündüz 1984, 83). onun son derece mütevazı, yardımsever ve kadirşinas kişiliğine işaret etmektedir. Bununla birlikte, birçok âlim ve devlet mensubu yetiştirmiştir.

2. 2. EĞİTİMİ, İLMÎ VE EDEBÎ ŞAHSIYETİ

Mehmed Murad'ın doğmuş olduğu Çarşamba semti o dönemde birçok âlimin yaşadığı bir üniversite vazifesi gören bir merkezdi. (Güntan 2010, 44). Mehmed Murad'ın tahsil gördüğü Yahya mahlasını kullanan Süleyman Efendi, Tuna'nın karşı yakasındaki İbrâîl'de doğmuş, burada şöhret kazandıktan sonra İstanbul'a gelip Hoca Neş'et'in talebeleri arasına katılmış, ondan İranlı şairlerin dîvanlarını(Hâfız, Sa'dî(ö.h.1291),Sa'ib, Şevket) ve Mesnevî'yi okumuştur. Dîvanı'nda bu durumu şu beyitlerle dile getirmiştir:

Okudur idi Hâfız Sa'ib ü Şevket Dîvanı'n hem

Eger görseydi ashâbıana dirlerdi tahsin bâd

Gülistân dersi bezmi bir gülistan-ı irem oldı

OkutsaBostan bûy-ı cinAnı hem olurdu yâd

Okutdı hem dahi divan-ı Bi-dil Hazret-i Hâce

Eger Bîdil olaydı dir idi elbet mübarek bad

Eger *Pendi* okutsa pend olurdu cümle şagirdan

İderdi nutkı ile rah-ı Hakk'acümleyi irşad (Çetiner 2010, 139).

Gönlüne ilahi aşk düşünce Bursalı Emin Efendi'yi şeyh edinen bu zâttan Molla Murad on yıl ders okumuş, onun birçok keşf ve kerâmetlerine şâhid olmuştur. (Tansel 1968, 71). Süleyman Efendi, üç defa Hacc'a gitmiş, bir yıl Medine-i Münevvere'de kaldıktan sonra İstanbul'a dönmüştür; talebelerine haftada iki gün Mesnevî, iki gün de dîvanlardan, Bostân'dan okuttuğu metinlerden başka, hadîs dersleri de veriyor, Futühât ve Fusûs'u okutuyordu. İşte Molla Murad, kendi şahsiyeti üzerinde büyük tesirleri olan böyle âlim ve bilgin bir hocanın elinde yetişmiştir. (Tansel 1968, 72). Molla Murad, Dîvanı'nda birçok beyitte önemli zatlara ve kendi hocalarına ithafen şiirler yazarak onlara olan sevgisini ve saygısını da dile getirmiştir.

Çarşamba'da Mehmed Himmet Efendi'de öğrenim hayatına başladığını, 10 yaş gibi küçük bir yaşta o dönem için adeta zorunlu sayılabilecek bir durum olan hâfızlığını tamamlamıştır. Daha sonra 2 yıl Gebzeli Ahmed Efendi'nin mektebine devam ettiğini söyleyen Murad Nakşibendî, 18 yaşına kadar çeşitli hocalardan özel dersler alarak kendini yetiştirdi. Daha sonra Hoca Neşet Efendi'nin talebelerinden Hoca Mehmet Efendi'nin derslerine devam etti. Nakşibendî Şeyhi Abdullah Kaşgârî'nin halifesi Sâlih Afif Efendi'den Fars edebiyatının bazı klâsiklerini, yine Hoca Neşet'in talebelerinden Süleyman Vahyî Efendi'den Şevket-i Buhârî *Dîvanı*'nı ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Mesnevî*'sini okudu. Bu dönemde, Mehmed Murad, çalışmaya da konu olan, kasidelerine şerh yazmış olduğu Şevket-i Buhârî'yi hocasından öğrendi. Kethüdâzâde Ârif Efendi'den de istifâde etti. Bu dönemde babasının isteği üzerine, o sırada Gülhâne'deki Zeynep Hatun Camii'nde ikâmet eden ve daha sonra Üsküdar Selîmiye Tekkesi'ne şeyh olan Ni' metullah Nakşibendî'ye intisap etti. Aynı yıllarda reîsü'l-kurrâ Şeyh Coşkun Efendi'den Kur'an ve kıra'at ilimlerini tahsil etmeye başladı. Murad Nakşibendî babasının ölümünden sonra onun yerine Murad Molla Tekkesi'nin şeyhliğine getirildi. (Şentürk 2007, 188-189).

Osmanlı'da XIX. yüzyılda yetişmiş önemli devlet ve kültür adamlarından Ahmet Cevdet Paşa, gençlik yıllarında ondan ilim ve feyiz almış, Farsça öğrenmiş ve Mesnevî okumuştur. Mecelle heyet başkanlığı gibi birçok önemli görevin yanında, Kısas-ı Enbiya, Tarih-i Hülefâ, Tarih-i Cevdet gibi birçok önemli eser yazan Ahmet Cevdet Paşa, Tezakir adlı eserinde döneminin siyasî, sosyal, ahlâkî yönlerini ele almıştır. Bu kitapta Mehmed Murad'a da yer vermiş, onun hakkında önemli bilgiler ve hatıralar aktarmıştır. (Gökmen 2011). Cevdet Paşa'ya göre o dönemin iki önemli mesnevîhanından biri Mehmed Murad Nakşibendî'dir. Kendisinin de devam ettiği Murad Molla Tekkesi bir darülfünun vazifesi görerek o dönemde her türlü ilim ve maarifin tahsil edildiği bir merkez olmuştur. (Fatma Aliye 1995, 34-35). Dönemin eğitim sistemi içerisinde özellikle Farsça eserlerin eğitimi son derece önemli olduğu için Sâib, Hâfız, Attar ve Sa'dî'den çeşitli eserler burada okutulmuştur. Cevdet Paşa, Murad Molla Tekkesi'ne o dönemde devlet ricâlinden de birçok kişinin devam ettiğini ve kendisinin de boş zamanlarında Şevket ve Urfî derslerine katıldığını belirtmektedir. Bu ilim ve irfan merkezine o dönemde İstanbul içinden ve çevresinden gelenlerin yanı sıra, çok uzak diyarlardan da ilim tahsili için gelenler olmuştur. (Fatma Aliye 1995, 33). Hüseyin Vassaf'ın bildirdiğine göre Abdülmecid Han Murad

Nakşibendî'nin ilmine çok değer vermiş ve ondan tarikat intisabı almıştır. (Vassaf2006, 257).

Mehmed Murad'ın öğrencilerinden olan Hâfız Tevfik Efendi de tekkede Farsça dersleri vermiştir. Mehmed Murad'ın en önemli talebeleri arasında zikredilebilecek olanlardan birisi ondan mesnevîhanlık icazeti almış olan dönemin önemli bürokratlarından Ahmet Cevdet Paşa'dır.

Kaynaklar, Mehmed Murad'ın iki önemli yönüne işaret etmektedir. Öncelikle, ilmî kişiliği, ikincisi tasavvufî kimliği ve edebî kişiliğidir. Bu çerçevede, verdiği vaazlar, nasihatlar, bunların halk ve devlet erkânı üzerinde oluşturduğu derin etki üzerinde durulmaktadır. Kaynaklar, onun tasavvufî kimliğini ön plana çıkarmış, şiirlerinin edebî değeri üzerinde durmamıştır. Dîvanı'nda klâsik şiirimizden ziyade, tasavvufî bir şiir vadisinde olduğunu görmekteyiz. Bu Dîvan, baştan sona kadar kaside şeklinde fakat bu şeklin hususiyetini teşkil eden nesib, teşbih ve girizgâh kısımlarını içine almayan, yalnız medhiyelerden ibaret şiirleri ihtiva etmektedir. (Köse 2008, 26). İran şairlerinin eserlerini şerh edebilmesi ve Mesnevî şerhi yazması, onun Farsçada ne kadar yetkin bir konumda olduğunu bize göstermektedir. Ayrıca, eserlerine bakıldığında Arapçaya da hâkim olduğunu söyleyebiliriz.

Eserlerinde sık sık aşk yoluna atf yapan Murad Nakşibendî'nin aşkı zühde üstün gören bir anlayışın temsilcisi olduğu söylenebilir. (Güntan 2010, 68). Mehmed Murad, eserlerinde ilim ve muhabbeti merkeze almış ve bu doğrultuda eserler kaleme almıştır. Eserlerine bakıldığında, hiçbir eserinin konusunu din dışında değerlendirmek mümkün değildir. Onun, eserlerinde önemle üzerinde durduğu konuların başında, Nakşibendîlikte de çok büyük önem arz eden zikir konusu gelmektedir. Hakiki tevhide ancak zikir yoluyla ulaşılabileceğini dile getirmektedir. (Güntan 2010, 69).

2. 3. Eserleri

Mehmed Murad Nakşibendî, özellikle şerh alanında yaptığı çalışmalarla ön plana çıkmış bir müelliftir. Farsça yazılmış olan Mesnevî'ye, Sa'ib'in gazellerine, Şevket'in kasidelerine yapmış olduğu şerhler onun yapmış olduğu önemli çalışmalarındandır. Farsça öğretiminde kullanılmak üzere, Farsça sözlük ve gramer çalışmaları (Kavâid-i Farsiyye, Tuhfe-i Şahidî şerhi) da bulunmaktadır. Yapmış olduğu çalışmalar hakkında bilgiler şu şekildedir.

2. 3. 1. Dîvan

Mehmed Murad Nakşibendî'nin basılmış Dîvanı elimizde mevcuttur. Dîvanı'nda, münâcât yoktur; eserin başındaki dört adet na'tının yanı sıra, Hz. Ali, Hz. Hatîce, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin (ayrıca Hz. Hüseyin hakkında iki Mersiye), Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, Abdülkâdir Geylânî, Bahâuddin Nakşibend, Seyyid Ahmed Rifâî, Ahmed Bedevî, Şeyh Şâzilî, Şeyh Şabân Halvetî, İbrahim b. Edhem, Hacı Bektaş Velî, Hacı Bayram Velî, Aziz Mahmud Hudâî, Seyyid Ahmed Buhârî, Muhyiddînibn Arabî, Yunus Emre, Eşrefzâde Rûmî, Sünbül Sinan, Şeyh Ebü'l-Vefâ, Hâlid İbn Zeyd, Şeyh Abdullâhü'l-Kâşgarî-i Nakşibendî, Neccâr-zâde Rızâuddîn Nakşibendî, Ferîdüddin Attâr, Hâfız ve Sa'dî-i Şîrâzî, Abdurrahmân Molla Câmî, Hâce Ubeydullâh Ahrâr, Sevündük Dede, Nüreddîn Cerrahî, Sezâyî, Mustafa Beyzade, İsbâ'n-Nakşibendî (Nidâî), İsmâîl Ankaravî, Seyyid Nizâmuddîn Halvetî, Nizâmuddîn-zâde Seyfullâh, Abdülmecîd Sîvâsî, Sîvâsî-zâde Abdü'l-Bâkî, Abdülahad Nurî, Ümmî Sinan, Husâmuddin Uşşâkî, İsmâîl Rûmî, Süleyman Neş'et, Süleyman Vahyî, Âbid Çelebî, Mehmed Emin Tokadî, Mustakîm-zâde Süleymân hakkında medhiyeler yazmıştır. (Tansel 1968, 72). Bu medhiyelerin sebebini onların teveccühlerine ve himmetlerine nâil olmak olarak açıklamaktadır. Şiirlerinde tasavvuf erbabının arasındaki muhabbeti ve hürmeti gösteren ifadeler vardır. Bu şiirleri yazarken, samimi bir üslupla, konuşur gibi yazmıştır. Dolayısıyla, ifadeleri sanki bir mecliste o veli zatı anlatır gibidir. Aslında onun Dîvanı bir dîvançedir, yani küçük bir dîvandır. (Gökmen 2011). Adları sıralanan tarikat kurucuları, büyük veliler ve mutasavvıflar hakkında yazılmış methiyelerden oluşmaktadır. Bu yönüyle tezkire-i meşâyih de sayılabilir. Bu eser Dîvan-ı Murâd Molla adıyla basılmıştır. (Şentürk 2007, 189).

Molla Murad Dîvanı'ndaki şiirler, bedî'î ve edebî açıdan çok fazla öne çıkmamakla; şiirlerinde bazı özgün ve tesirli kullanımlarla karşılaşmaktadır. Aynı zamanda, bir hoca olan bu Mehmed Murad, şiirlerini his ve heyecan uyandırmak için değil, öğretici maksatla yazmıştır. (Tansel 1968, 75). Dîvan'ında şiirlerinin büyük çoğunluğunu, görüldüğü üzere, din ve tasavvuf büyüklerine yazılmış şiirler oluşturmaktadır. Şiirlerinde, şairlik yönünden çok, dinî-tasavvufî ve irfan yönü ağırlıkta olan Mehmed Murad'ın, Dîvanı'nda şiiri bir irşâd aracı olarak kullandığını söyleyebiliriz.

2. 3. 2. Gencine-i Ma'ârif

Mehmed Murad'ın, Sâib-i Tebrizî'nin *Dîvanı*'ndaki 14 gazeline yapmış olduğu şerhidir. Mehmed Murad, bu şerh eserine, ilimler hazinesi manasına gelen, "Gencine-i Maârif" adını vermiştir. Tasavvufî yönü ağırlıkta olan bu eserde Müellif, bazı tasavvufî remiz ve işaretleri bu gazeller üzerinden şerh etmiştir. (Güntan 2010, 66). Eserin bir nüshası, İzmir Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, no: 1930/1,2'de bulunmaktadır. Bu eserle ilgili olarak Muhammet Felat Aktan "Murad Molla'nın Saib-i Tebrizi Şerhleri" adlı yüksek lisans tezini yapmıştır.

2. 3. 3. Hulâsatü'ş-Şurûh Fî-Nihâyeti'l-Vuzûh

Mehmed Murad Nakşibendî tarafından Mevlânâ Celaleddin Rumî'nin Mesnevî'sine yapmış olduğu 6 ciltlik, tamamlanamamış bir şerh eseridir. (Güntan 2010, 57). Eserin 4 yazma nüshası mevcuttur: Müellif Nüshası İstanbul Üniversitesi Türkçe Yazmalar no: 6309, Süleymaniye Kütüphanesi Darülmesevî no: 618, Süleymaniye Kütüphanesi Darülmesevî no: 208272, Süleymaniye Kütüphanesi no: 165272'de bulunmaktadır. Eserle ilgili Zekiye Güntan, "XIX. Yüzyıl İstanbul mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülâsatü'ş-Şurûh isimli mesnevî şerhinden ilk 1001 beytin tahlîli" adlı doktora çalışmasını yapmıştır.

2. 3. 4. Kavâid-i Farsiyye (Emsile-i Muhtelif Bi-Lisân-ı Farsiyyât)

Mehmed Murad Farsça alanında önemli gramer ve sözlük çalışmaları yapmıştır. Bu çalışmalarına örnek teşkil eden Kavâid-i Farsiyye, Mustafa b. Ebibekr es-Sivasî'nin Mefâtihu'd-Dürriyye adlı gramer kitabının bir tercümesidir. Yazıldığı dönemde Farsça öğrenimi için önemli bir kaynak teşkil eden bu eser, birçok defa basılmıştır.

2. 3. 5. Kitabu Mâ Hazâr Şerh-i'alâ-Pend-i Attar

Mehmed Murad Nakşibendî tarafından, İranlı şair Feridüddin Attar'a nisbet edilen *Pendname*'ye yazılmış olan şerh eseridir. Attar'ın birçok eseri gibi bu eseri de Mehmed Murad Nakşibendî'nin Darülmesevî'sinde okutulmuştur. *Kitabu Mâ Hazâr Şerh-i Alâ Pend-i Attar* isimindeki kitabın isminin manası, "Attar'ın öğütleri üzerine hatıra gelenler" şeklindedir. (Güntan 2010, 64). Müellif hattı nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Mehmed Arif, no. 260'ta kayıtlıdır. 9 defa basılmıştır. (Köse 2008, 23). 900 Beyitten oluşan eserin muhtevasında gençler için ahlakî öğütler bulunmaktadır. (Güntan 2010, 65).

2. 3. 6. Mefâtihu'd-Dürriyye Tercümesi

Şârih, bu şerhini Sultan Abdülmecid'e takdim etmiştir. Şerh kendisinin fermanıyla, Terceme-i Mefatih-i Dürriyye adıyla, 1251 yılında Matbaa-yı Âmire'de basılmıştır. (Güntan 2010, 65).

2. 3. 7. Mektûbât

Çeşitli mürid ve dostlarına yazmış olduğu Arapça mektupları ihtiva eden bu risaleyi müridi Mehmed İsmet derlemiştir. Eserin bir yazması, İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi no: 114'te bulunmaktadır. (Köse 2008, 24).

2. 3. 8. Mesmû'ât

Mehmed Murad'ın bazı müridleri tarafından derlenen eser, şeyhin sohbet ve vaazlarından nakiller içermektedir. Eserin ismi, duyulanlar, işitilenler manasına gelmektedir. Eserin bilinen bir nüshası İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphanesi no: 113'te bulunmaktadır.

2. 3. 9. Mu'înü'l-Vâizîn

Mehmed Murad Nakşibendî'nin çok yönlü kişiliğine bir örnek olarak, onun vaizlik yönünden, hayatını anlattığımız kısımda bahsetmiştik. Bunların içerisinde Sultan Ahmet Cami'sinde cuma vaâizliğini de sayabiliriz. Bununla ilgili olarak, vaizlerin yardımcısı manasına gelen *Mu'înü'l-Vâizîn* adlı bu eserde çeşitli konularda temel vaazlar yer almaktadır. Eser kolay anlaşılır bir Arapça ile yazılmıştır. (Güntan 2010, 61) Eserin yazma nüshaları Süleymaniye Kütüphanesi Darülmenevî no: 268; Süleymaniye Kütüphanesi M. Arif Molla Murad no: 258; Süleymaniye Kütüphanesi Nafiz Paşa no: 334 Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Hüdaî Bölümü no: 514'te bulunmaktadır.

2. 3. 10. Nebcetü'l-Menâsık Menâsık El Hâc

Mehmed Murad bu eserinde Hac ibadeti ile ilgili bilgiler vermektedir. Eserin bir yazması, Edirne Selimiye Yazma Eser Kütüphanesi, no: 22 Sel 1411'de bulunmaktadır.

2. 3. 11. Nebzetü'l-Menâsık

Konusu İslam ve ibadetler olan eser, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, no: 67 Saf 259/1'dedir.

2. 3. 12. Risâle Fî-Beyâni Telkimi Zikri İsmi'z-Zati 'alâ-Tarki'n-Nakşibendî

Eserin konusu, İslâm dini, evrad ve zikirdir. Bilinen bir yazması, Manisa İl Halk Kütüphanesi, no: 45 Hk 6604/2' de bulunmaktadır.

2. 3. 13. Risâle Fî-Telkimi Zikri'z-Zad 'alâ-Terekât

Eserin konusu, İslam dini, tasavvuf ve tarikatlerdir. Eserin bilinen bir nüshası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, no: 743/1' de bulunmaktadır.

2. 3. 14. Risâle-i Beyân-i Hâlet-i Kâlb

Eserin dili Türkçe, konusu tasavvuf ve tarikatlerdir. Eserin bilinen bir yazması, Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmalar, no: 148' de bulunmaktadır.

2. 3. 15. Risâletü's-Sakaleyn

Dili Arapça olan eserin varlığından, Hüseyin Vassaf, Sefine-i Evliya' da (s. 257). ve Bursalı Mehmet Tâhir, Osmanlı Müellifleri adlı eserinde (s. 159). bahsetmektedir.

2. 3. 16. Silsiletü'z-Zeheb

Kelime manası olarak, altın zincir veya halka manasına gelen Silsiletü'z-Zeheb adlı bu eserde hadisler hakkında bilgiler verilmekte ve hadisler nakledilmektedir. Eserin bilinen bazı nüshaları, Millî Kütüphane Ankara, koleksiyonu, Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi, no: 06 Hk 1307; Milli Kütüphane-Ankara, koleksiyon: Samsun İl Halk Kütüphanesi, no: 55 Hk 348/4 Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütühanesi, no: 43 Va 1111/1' de bulunmaktadır.

2. 3. 17. Zübdetü'l-Fîker Fî-Ziyareti Seyyidi'l-Beşer

Eserin dili Türkçe ve konusu İslam dini ve ibadetlerdir. Eserin bir nüshası, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi, Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu, no: 67 Saf 259/2' de bulunmaktadır.

2. 3. 18. Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket

Mehmed Murad'ın, Şevket-i Buhârî'nin 3 kasidesine yapmış olduğu şerhlerden oluşan eserdir. Bu kasidelerden ilki Şevket-i Buhârî'nin 12 İmam'dan İmam Rıza için

yazılmış olan ve “Ez bes ki riht reng-i cünûn ber-serem hevâ” şeklinde başlayan çok duygulu bir kasidesidir. Diğer iki kasidenin şerhinde de Hz. Ali, Hz. Fatıma, Hz. Hasan ve Hüseyin’le ilgili hadislerle sıkça yer vermiştir. Bu eserinde, Mehmed Murad’ın 12 İmam’a özel bir saygısı ve hürmetinin olduğu görülmektedir. Şerhte beyitteki kelimelerin teker teker açıklamaları genel olarak bulunmamaktadır. Şârih önce kaynak metni vermekte daha sonra da bunu düz bir cümle ile Türkçeye aktarmaktadır. Bazen bu çeviriyi de bir veya birden fazla cümle ile genişletmektedir. Eser hakkında detaylı bilgi inceleme bölümünde verilecektir. Eserin matbu nüshaları, Millet Yazma Eser kütüphanesi, no: 891/5’te ve demirbaş: AEMtf08554; İstanbul Üniversitesi kütüphanesi Türkçe basmalar alfabe kataloğu, (m. 1956) no: 2/772’de yer almaktadır.

2. 3. 19. Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî (Şâhidî El- Müsemmâ Bi-Müzeyyi’l-Hafâ)

Mehmed Murad’ın dilbilgisi ve sözlük alanındaki çalışmaları arasında değerlendirebileceğimiz bu eseri, Şahidî ismiyle meşhur Mevlvî İbrahim Dede’nin manzum lügatının şerhidir. Bu eser, Mevlânâ’nın Mesnevî’sinde bazı anlaşılması güç kelimeleri içerisinde bulundurduğu için orijinal bir lügattir. Bu sebeple Mesnevî şerhi yazan şârihler bu eseri de şerh etmişlerdir. Muzihü’l-Hafa Şerh-i Tuhfe-i Şahidî adıyla İstanbul: Matbaa-i Amire’de basılmıştır. (Güntan 2010, 63).

2. 3. 20. Tarîk-i Telkin-i Zikr

Eserin konusu tasavvuf ve tarikatlerdir. Eserin bir matbu nüshası, Kütahya Vahidpaşa İl Halk Kütüphanesi, no: 43 Va 1502’de bulunmaktadır.

2. 3. 21. Terceme-i Meslekü’l-Envâr ve Menbaü’l-Esrâr

Eserin konusu, tasavvuf ve tarikatlerdir. Eserin bir yazma nüsnası, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmalar Koleksiyonu, no: 450’de bulunmaktadır.

2. 3. 22. Vekâyinâme

Mehmed Murad’ın, mühim kişilerin vefatı, tayin ve azil kayıtları, önemli imaretler ve açılışlar gibi h.1261/m.1845 tarihindeki bir yıllık zamanda meydana gelen önemli olayların kaleme alındığı eseridir. (Güntan 2010, 60). Bu eserde inşa ettirdiği Mesnevîhane’nin m.1845 yılında açılış törenini de anlatır. Ayrıca, o sene İstanbul da

meydana gelen çeşitli olaylardan, mesela Galata'da çıkan yangından, bazı memurların azil-tayinlerinden ve mübarek gün ve gecelerde yapılan dini tören ibadetlerden bahseder. (Şentürk 2007, 188-189). Tek yazma nüshası Ali Emiri no: 103'te kayıtlıdır. Hüdayi Şentürk tarafından yayınlanmıştır. (Şentürk 1997, 17).

Mehmed Murad Nakşibendî'nin eserlerinden, onun sūfî-meşrep bir kişiliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Eserlerinde, genel olarak insanlara faydalı olmayı amaçlayan, ilim ve irfan eksenli, eğitici ve öğretici bir yol izlediği görülmektedir. Farklı ilim alanlarında yapmış olduğu çalışmalar, Mehmed Murad Nakşibendî'nin, birçok Osmanlı âliminde gördüğümüz, çok yönlü kişiliğini göstermektedir. Döneminde Padişah'ın, önemli devlet ricalinin lütfunu ve saygısını kazanmış önemli bir şair ve ilim adamıdır. Birçok devlet adamı öğrencisi olmuştur. Eserlerinde şair ve edebî yönünden çok, ilmî yönünün ön planda olduğunu söyleyebileceğimiz Mehmed Murad, şairliğinin yanı sıra, şârih, vaiz, molla, hâfız gibi birçok özel unvana da sahiptir.

II. BÖLÜM

1. ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET'İN ÖZELLİKLERİ

1. 1. Dil ve İmlâ Özellikleri

Osmanlı Türkçesi, çeşitli dönemlerde farklı imla hususiyetleri göstermiştir. İncelediğimiz metinde, Mehmed Murad Nakşibendî, “Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket”i XIX. yüzyılda yazdığı için Eski Anadolu Türkçesi ile günümüz Türkçesinin arasında karışık ses özellikleri göstermektedir. Bunun diğer bir nedeni de, eski metinlerden sık sık alıntılar yapmasıdır. Eserde bazı kelimelerin yazımında tek bir yazım anlayışının benimsenemediği görülmüştür. Bazı eklerin, hem yuvarlak ünlüyle hem de düz ünlüyle yazılmış şekilleri birlikte kullanılmıştır. Eserde genel olarak kelimelerin köklerinde Eski Anadolu Türkçesi kuralları geçerliliğini devam ettirmektedir. Transkripsiyonlu aktarım çalışmada, eklerdeki farklı kullanımlar sebebiyle, tek tip olarak eklerin, kökteki ünlünün durumuna göre, küçük ünlü uyumuna uygun olarak, düz veya yuvarlak şekillerini kullandık.

Tercihimiz	Yerine
idip	idüp
ḥabâbdır	ḥabâbdur
anıḡ	anuḡ
ṭamar	damar
alır	alur
kendi	kendü
diyu	diye, deyu
ider	eder

Şerh metninde hal eklerinin fonksiyonu konusunda tam bir tutarlılık yoktur. Hâl ekleri Farsçada olduğu gibi birbirlerinin yerine kullanılmaktadır.

Şârih, şerh metninde, Farsça dil hususiyetlerine ve Farsça bağlaçlara sıkça yer vermiştir. Buna sebep olarak şârihin Farsça ile uzun süre ilgilenmiş olmasından dolayı böyle bir etkileşimin oluşmuş olabileceği düşünülebilir.

Elimizdeki şerh metnini, konu olarak ve şerh metodu açısından klasik şerh kültürümüz içerisinde dinî-tasavvufî şerhler arasında değerlendirebiliriz. Çalışmaya konu olan şerh metninin dil ve imlâ özelliklerini incelediğimizde sıkça Arapça-Farsça kelime ve terkiplere yer verildiğini görmekteyiz. Bütün bunlara rağmen metnin dilinin ağır olduğu söylenemez. Eserde öğretici amaçla yazılmış olmasına uygun olarak sade bir dil kullanılmıştır. Bununla birlikte, eserde arkayık olarak tabir edebileceğimiz kelimeler de kullanılmıştır.

Örnek:

Ancılayın(onun gibi), eyü(iyi), tışra(dışarıya), yeg(daha iyi), kanda(nerede), anıñcün(onun için), kaçan(nasıl), işbu(işte bu), dahı(dahi) vb.

1. 2. Üslup ve Şerh Metodu Açısından Şerh Özellikleri

Klâsik şerh çalışmalarında belirli özellikler ortak olmakla birlikte, her şerh kendi içerisinde özel bir şerh metoduna sahiptir. Bu metotlar, şârihin, metni açıklarken kullanmış olduğu anlatım ve çözümleme teknikleridir. Şârih, şerh metninde, hitap edeceği okuyucu kitlesine göre bir üslup belirlemektedir. Tasavvufî metinlerde yer alan bazı kelimeler ve remizler sadece o disiplin içerisindeki insanların ve belli bir tahsil seviyesine ulaşmış kişilerin anlayabileceği türdendir. Bu tür eserlere yapılan şerhlerde amaç, asıl metnin okuyucular tarafından anlaşılır kılınmasını sağlamaktır. Bu doğrultuda, hedeflenen okuyucu kitlesinin halk olduğu düşünüldüğünde, şârihler, anlatımı güçlendirmek ve ifadeyi anlaşılır kılmak için birçok şerh tekniğinden yararlanmaktadırlar.

Bir tasavvufî şerh örneği sayabileceğimiz “Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket” metninde şârih, beyitlerin hikmet yönü üzerinde durmuş ve didaktik bir üslup kullanmıştır. Beyitler Farsça olduğu için ilk olarak beyitleri nesre çevirerek bir cümle ile Türkçe

tercümelerini vermiştir. Bu tercümeleler, kelimelerin bire bir çevrilmesi yoluyla ve yorumdan uzak bir şekilde yapılmıştır.

Örnek:

*Ez-bes ki rîht reng-i cünûn ber-serem hevâ
Sevdâ be-pây-best zi-mağz-ı serem hınâ*

Şevket'in yukarıda yer alan beytini Mehmed Murad şu şekilde şerh etmektedir:

“Allâhu te‘âlânın aşkı vü muhabbeti cünûn rengini benim başım üzerine ol kadar çok dökdü ki sevdâ ki o reng-i cünûndur. Anın te’sîrinden başımın beyni kırmızı olup anın dahtı te’sîrinden ayağımda o reng-i cünûn hınâ bağladı. [3]”

Görüldüğü gibi, Şârih, kelimeleri açıklarken, gramatik unsurların izahlarına yer vermiştir. Ana metindeki Farsça beyitlerin tercümelerini verdikten sonra, beyitlerin açıklanması ve yorumlanması aşamasında âyetlere, hadislerle, menkıbelere ve diğer şairlerden örneklere sıkça başvurmuştur. Beyitte geçen kelime veya ibareyi açıklarken “bundan murad” ifadesi ile kelime ve ibarelerin asıl arka plandaki manalarını açıklamıştır. Şârih, beyitleri açıklarken kendi şahsi fikir ve yorumlarını da şerhe eklemiştir. Ayrıca beyitlerde geçen bir uygulamayı veya unsuru açıklarken o dönemin gelenek, görenek ve âdetlerine vurgu yaparak izah etmiştir. Bu izahlarda dönemin sosyal hayatına ışık tutacak bilgiler bulmak mümkündür.

Şârih, şerhin tekdüzeliğini kırmak için açıklamalarda farklı edebî sanatlardan faydalanmıştır. Anlatım tekniklerinden öyküleme ve örneklendirmeye sıkça başvurmuştur. Bu tekniklerle okuyucuların beyitleri daha iyi anlamalarını amaçlamıştır. Eserde, her ne kadar Arapça ve Farsça kelimelerden yararlanılsa da bu kelimeler dönemine göre yabancı kelimeler değildir. Şârih, dönemine uygun bir şekilde halkın anlayabileceği bir üslup kullanmıştır. Didaktik bir özellik gösteren metinde ilk amaç, halkı irşad olduğu için üslup açık, net ve verilmek istenen mesaj belirgindir. Şevket-i Buhârî'nin kasidelerinde, Şiiinancında “Eimme-i İsna Aşer” olarak bilinen 12 İmam'ın övgüsünün işlenmesinin bir sonucu olarak, dinî bilgiler, kıssalar ve hikâyeler nakilleri yapılmıştır. Bunun sonucunda, eserin edebî boyutundan daha çok dinî boyutu şerh üslubuna yansımıştır. Şârih, şerh esnasında rindane bir tavır benimsememiştir.

Şârih, şerh içerisinde açıklamayı kuvvetlendirmek için edebî sanatlara da yer vermektedir. Beyitlerde, açıklama gereği gördüğü edebî sanatlar hakkında açıklamalarda bulunur. Bu açıklamayı beytin izahı içerisinde yüzeysel olarak aktarmaktadır

Örnek:

Zirā baht-ı siyâhdan kâra bir şey yokdur ve kisve-i sa'âdete siyâhlık dahı 'ayn-ı kemâldir ve yine ma' lûm olsun ki zıkr-ı maḥall u irâde-i ḥâll tarîkiyle mecâz-ı mürsel olarak bu maḳâmda Ḥarem-i Ka'be ma' nâsınadır. [39]

Otlar yaşşı olmağla ele teşbîh buyurdular. “niğârın” münakkaş ma' nâsınadır. “yıldırım” dahı âteş olmağla kâna teşbîh eylediler. [42]

“Ḥaş” “ḥa”nın fethâ vü şîn'in kesriyle şıfat-ı müşebbehe olarak ğalîz olan nesneye ıtlâk olunur ve yine insânın vaṭanı maḥbûb u tab'ına mülâyim olmağla pîrâhen-i ḥarîre teşbîh buyurdular. [46]

Mısrâ'-ı şânî ile şadânın kubbeye 'aksini beyân için ve kemâlile mübâlağa ḥâşıl olsun için kubbesi kirpikin ednâ hareketiyle şadâ virir, buyurdular. [28]

Özetle şerh metninde, şerh edilen beyitler ilk olarak kelime kelime tercüme edilmiştir. Sonrasında ise beyitler detaylı olarak açıklanmaktadır. Bu açıklamalar hadis, âyet, kıssalar, Farsça-Arapça manzum ve mensur iktibaslar yoluyla desteklenmiştir. Şârihin kullanmış olduğu başlıca şerh metodları şunlardır:

1. 2. 1. Örneklendirme

Örneklendirme, çok eski dönem şerh metinlerinden günümüze kadar kullanılan bir anlatım tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Anlaşılması zor olan kavram, ifade ve durumları, insanlara daha kolay açıklamak için bildikleri başka bir örnekle ortak yönler bulunarak örneklendirme teşkil edilir. Bu anlatım, kutsal kitaplarda da var olan bir tekniktir. Sebk-i Hindî'nin bir yansıması olarak, Şevket de bu teknikten beyitlerin mısraları arasında faydalanmaktadır. Beyitlerde ilk mısradaki söylenen durum, kavram veya ifade ikinci mısradaki örneklendirilmektedir. Bu şiirlerin açıklanmasında aynı teknikten faydalanarak, klasik şerh kültürümüzde olduğu gibi, Mehmed Murad, hedeflenen okuyucu kitlesinin metni daha iyi anlaması için anlaşılmasının zor olduğunu düşündüğü ifadeyi, başka bir durum veya temsille örnek göstererek açıklamaktadır. Bu örneklendirme: âyet, hadis, temsil vb. şeklinde karşımıza çıkmaktadır:

Âyet ve Hadis Örneklendirmeleri

Ma' lûm ola ki ḳalbin şerefi dahı ğam iledir, nitekim ḥadîs-i ḳudsîde: “*Ene 'inde'l-ḳulûbi'l münkesire*” [5] vârid olmuşdur ve yine bir ḥadîs-i şerîfde dahı: “*İnnallâhe yuhıbbü külli ḳalbi'l-ḥazîn*” buyurulmuşdur ve yine: “*Fe'lyezḫaku ḳalilen ve'l yebkû keşîran*” nazm-ı celîlinden bu ma' nâ zâhir olur işbu

beyt ile nâzım rahmetullâhi ‘aleyh kalbiñ şerefi ğam u hüzn ile olduğunu ve mağmûm olan kalbiñ tîğ-i cevher-dâr gibi olduğunu şu hadîşler müfâdnca ifâde buyurdular. [4-5]

Dünyâyı, evliyâ’-ı kirâm sâde nümâyış olduğundan serâba teşbih iderler, niteki Qur’an-ı Kerîm’de a‘mâl-i küffâr serâba teşbih olunmuştur. [92]

Günlük Hayat Örneklendirmeleri

Hâne yazıdan halâş bulmadığı gibi âyinehâne dağı hattı-ı celîsi maķâmında olan cevherinden halâş bulamaz. O cevher dağı pîç ü tâba beñzer. Âyine dağı şâf-dil zâta müşâbeheti cihetinden pîç ü tâbdan halâş bulmağa imkânı olmadı. Bu temsîl ma‘lûmun olduysa bil ki şâf-dil olanlara miñnet ü iztîrâb derûndan halâş-yâb olmağa çâre bu kadar hemân ey şâf-dil pîç ü tâbına şabr eyle ve refâh u halâş ümîdini kes, buyurmak isterler. [5]

Böyle olunca benim şaman çöpü gibi olan vücudum iki kehrübânın ortasına düşmüştür. Kehrübânın birisi yüzü olur ve birisi gönlü olur zîrâ ‘aşkıñ yüzü sufrette kehrübâ gibidir ve kalbi dağı za‘fda kehrübâya müşâbihdir. [8]

Endâm âyinesine her şey ‘aks ider. Seniñ dağı dağl ü ta‘nın şâf-zamîrleriñ vücuduna ‘aks idip sonra şağa infi‘âl iderler, haķķında iyü olmaz. [9]

İşte harîr-i şu‘le ki ‘aşķa beñzer. Reg-i hevâ ile niçe kâ‘im ise ‘aşķ-ı Allâh dağı zu‘afânın zâtıyla kâ‘im olur ve muħabbet zu‘afâda bulunur. [11]

Meşelâ aḫşâma qarîb bir kimesne bir dilim francala ekel ider. Ta‘âm gelince yimege iştihâsı olmaz. O hâl toķlukdan degildir ve yine ķarnı açdır. Aç olduğu bir sâ‘atden sonra zâhir olur. Buña iştihâsı yanmış dinir, toķ dinmez. İşte ehl-i dünyâ dağı şu âdeme beñzer ve elinde olan malından iştihâsı yanmışdır. Gözü toķ gibi görünür. O ise harîş ü gedâ-çeşmdir. [13]

Tarihî Şahsiyet ve Mitolojik Unsur Örneklendirmeler

Ejderhâ ile genc beyninde münâsebet vardır zîrâ hazîneye ejderhâyı tılsım iderler. Benâ-ber-in genci dünyânın kufliniñ miftâhını dendân-ı ejderhâdan yapırlar. [12]

Mehtâbın ḫaşşası ketânı ve ketândan mensûc olan bez gibi ve anın emsâli nesnelere çürütmek iken çürütmeğe kâdir olamaz ve İmâm Hümmâm’ın fûrûğ-ı hıfzı o zalama mânî‘ olur ve mehtâb ketâna bu ğadrı anın hıfzı sebebiyle itmeğe kâdir olamaz. İşte hıfzı bu mertebededir. [17]

Ma‘lûm ola ki bir kimesne ki hayâ şâhibidir elbetde halîm olur, niteki Hazreti Oşmân radiallâhu ‘anhü’l-mennân hayâ şâhibi idiler. Bu cihetden şaffet-i ḫilmi dağı kemâlde idi. [18]

Bu cihetden seyfiñ cürmü yoķdur ve hûn-ı behâ taleb itmek dağı münâsib degildir. Ma‘lûm ola ki evliyâ’-ı kirâmdan nice zevât-ı kirâm şehâdetlerini Cenâb-ı Haķķ’dan niyâz itmişlerdir. Ez-cümle Hazreti Hamza raḫiyallâhu ‘anhu ḫazretleri meydân-ı harbe zirih-puş olmaksız sineleri ‘ürÿân olduğu halde gelirler idi. Hattâ ba‘zı aşdıķası genc iken zirih-puş ceng ider idiñ şimdi niçün böyle idersiñ diyince, ol mevtden ḫavf iderdim. Şimdi mevtimi vü şehâdetimi taleb iderim, buyurmuşlar ve yine İmâm Hasan raḫiyallâhu ‘anhu zevcesi cânibinden mesmûm olduğda İmâm Hüseyin raḫiyallâhu ‘anhu bu işi kimden gümân idersiñ buyurduğda söylersem katl ider misin buyurmuşlar. Anlar dağı ne‘am didikde sükût buyurmuşlar. İşte bu

söylememek şehâdeti talep itdiklerine delâlet ider ve yine İmâm Hüseyin rağiyallâhu ‘anhu Kerbelâ’ya ‘azm itdikde İbn ‘Abbâs rağiyallâhu ‘anhumâ teşrîf itmesine her ne kadar cehd ü sa‘y buyurdular ise müfid olmadı zîrâ orada şerbet-i şehâdeti nüş ideceklerini bilirler idi. Benâ-ber-in ‘azm itdiler ki şehîd olalar ve yine Hâllâc-ı Mansûr -kuddise sırrahu- hazretleri Ene’l-hakık sırrını fâş itdiler ki şehîd ola ve yine Şeyh ‘Attâr -kuddise sırrahu-nun şehâdete talep oldukları hikâye-i meşhûrelerinden ma‘lûmdur, vesâ’ir evliyâ’-ı kirâmın dağı tâlib-i şehâdet oldukları mağallinde beyân olunmuştur. [110]

Dîvan Şiiri Unsurlarından Yapılan Örneklendirmeler

“şâf-dil olan ‘âşıkların nazarında böyle kandillerin kadr ü şanı ziyâde olur. Görmez misin yetimlik ğubârıyla âlûdelikten incünün kıymeti ağır olur. Bu kandiller dağı gevherdir. ‘Uşşâkın nazarından ğubâr-âlûd olunca elbetde kadri ziyâde olsa gerekdir. [31]

Benim yañağımın rengi İmâm Ca‘fer-i Sâdıķ hazretlerinin muĥabbetinden gül-i Ca‘feri’niñ bahârının rengi olmuştur ya‘nî gül-i Ca‘ferî henüz açıldıķda nice ter ü taze ise İmâm Ca‘feri’niñ muĥabbeti yañağıma vü vechime o leâfeti virdi, dimek ister. Fi’l-vâķi‘ kalbde ulu zâtların muĥabbeti insânın vechine revnaķ u nûr getürmesi emr-i ğarîb degildir zîrâ anların muĥabbeti Cenâb-ı Hakk’ın muĥabbeti gibidir. [63]

Güyâ âĝahlıķdan zâhidin pendî olmak mertebesine terfi eyledim ve pend-i zâhid gibi mestânın ğâtırından u aşhâb-ı ğafletin kalbinden gitdim ve gitmekle ĥalâş oldum. Ol vechile benim semtime gelmek şöyle đursun kalblerinden beni yâd itdikleri dağı yokdur. İşte böyle evliyâ’-ı kirâm sevmediklerine kendilerini ferâmuş itdirmege kudret-yâb olurlar. [97]

Benim za‘fım beni baĥt-ı siyehin pençesinden ĥalâş eyledi. Elbette za‘if olan nesne pençede đurmaz. Meşelâ hevâyı vü âbı der-pençe itmek mümkün degildir ya‘nî ‘aşķ beni naĥif ü za‘if eyledi ise ve bu cihetden baña zarar u ziyânı oldu ise ben ki baĥt-ı siyeh şâhibi idim. [103]

Nâzım raĥimehullâh bu beytler ile o senenin bahârını kemâlile senâ buyurdular zîrâ bahârın a‘lâsı vü kemâli ruĥbetin keşretiyle olur, niteki sayfın kemâli yubüsetin ziyâdeliĝiyle ve şitânın kemâli, bürüdetin şiddetiyle olduĝu gibi gülün maĝzından murâd gülün derûnudur. “be-rüy” daki bâ zarfiyyet içündür. [121]

Ayaĝdan tırnaķ ile diken iĥrâc olunmaĝla diken iĥrâcın tedbirini nâĥuna teşbih eylediler ve yine nâĥun-ı tedbirin ĥâr-ı pâdan zâhir olmasını gülün bitmesine teşbih eylediler zîrâ dikenin gülün zâhir olmasına vü aĝacından bitmesine medĥali var imiş. Egerçi dikensiz gül vardır lâkin bizim kelâmımız diken i olan gülün ĥakķındadır. Bu şürette dikensiz gül olmak lâzım gelir idi diyerek i‘tirâz olunmasın ve yine nâzım merĥûm emr-i müşkilin âsân olmasını ayaĝdan dikenin iĥrâc olunmasıyla ve emr-i müşkili ayaĝa diken batmasıyla temsil eyledi. [143]

1. 2. 2. Tanımlama

Doĝu toplumlarında şiir, mitoloji, din, astronomi, coĝrafya, tarih vb. birçok farklı kaynaktan beslenmektedir. Bu sebeple, şerh yapacak kişinin bu kaynaklar hakkında detaylı bilgi sahibi olması, şiir içerisinde geçen o bilim dalı ile ilgili unsurları halkın ve okuyucunun anlayabileceĝi şekilde aktarması gerekmektedir. Mehmed Murad Nakşibendî hakkında bilgiler verirken, onun döneminde çok yönlü, âlim bir şahsiyet olduğunu vefarklı

bilim dallarına olan vukufunu belirtmiştik. Bir şârih için önemli bir unsur olan bu özelliği, onun, şerh metninde çok farklı konularda vermiş olduğu bilgilerde açık bir şekilde görülmektedir. Şerh metninde, farklı bilim dallarından terimlerin açıklanmasının yanı sıra şerh yazılan eserin Farsça olması ve okuyucu kitlesinin Anadolu coğrafyasında yaşayan Türkler olması, bu Farsça kelime ve tabirleri açıklamayı da zorunlu kılmıştır. Şerh metninin birçok yerinde “bundan murad” tabiriyle metinde geçen kelimedenden veya tabirden ne kastedildiği açıklanmıştır. Tanımlamalarda, dönemin meşhur lügatlerinden de faydalanılmıştır ama bu faydalanma sınırlı bir boyutta kalmaktadır.

Şârih, şerh metninde “tanımlama” metoduna birçok yerde başvurmuştur. Beyitlerde geçen Farsça kelimelerin Türkçe karşılıklarını verirken bu kelimelerin mana ve gramer izahlarını da yapmıştır.

Örnekler:

Benim dağ-ı aşkıma vağanımın şehrinin iftirākı misk sürmüştür ya'nî azdırmıştır zîrâ miskin haşşası yarayı azdırmaştır. [7]

“Sevād” şehir ma'nāsınadır. Hattā şehir-i azîme sevād-ı a'zam ta'bîr olunur. [7]

‘Âkîl odur ki: târik-i dünyâ olup Allâhu te'âlâyâ müteveccih ola. [12]

“Medâr” ma'âş u fâ'ide ma'nāsınadır. “Pehlū” tarafa dinir. [14]

“Nâf u nâfe” ikisi dağı göbek ma'nāsınadır. [14]

Şehâyı kitâba teşbîh buyurdular ve dîbâce kitâbın evveline dinir ve hutbe dîbâcede olan hamd ü şalavat maḥalline dirler ki kitâbın a'lâ maḥallidir. İşbu ta'bîr ile Hâzreti İmâm'ın kemâl-i şehâsını murâd iderler. [17]

Ba'zı nüshada “reng” yerine zâ-yı fârsiyye ile “jeng” vâkî' olmuştur. Ma'nâsı “kizb pasından 'aql âyîneleri cilâ bulur” demek olur. [17]

İmâm Muḥammed el-Bâkır hâzretlerine kemâlile muḥabbetinden için Tâtâr tâ'ifesinin âhūsunun gözünde sürme olur ya'nî sürme gibi âhūvân-ı Tâtâr kabrimin turâbını gözlerine çekerler, demektir. “Tâtâr” Hıttâ vü Hoten ahâlisine ta'bîr olunur ve bunlara “Türk” dinir ve lisânları Çağatay didikleri lisândır ki aşıl lisân-ı Türk o lisândır. Şimdi tekellüm itdigimiz “Türkî” ta'bîr olunan lisân dağı tâ'ife-i Tâtâr'ın lisândır velâkin 'Arabî vü Fârsî ile memzûcdur ve misk geyigi o diyarlara maḥşûş olmağla “âhū-yı Tâtâr” ta'bîr eyledi. [60]

“Gül-i Ca'ferî” bir nev' güldür ki şimdi aña gül-i şad-berg ta'bîr olunur ki cem'î-i güllerin gerek renkte vü gerek râyîha-i tayyibede a'lâsı vü ef'âlidir ve nâs beyninde gâyet maḥbûldür. [63]

İsm-i şerîfleri Mūsâ'dır ve laḳab-ı şerîfleri Kâzım'dır. Lügatde ma'nâsı “yutucu” demektir. Kemâlile ḥilmi olduğundan ve ḥaddini tecâvüz idicilere dağı gâzab itmediklerinden “Kâzım” laḳabıyla mülâḳkab olmuşlardır. [64]

“Sibt” sin'in kesriyle oğul ma'nāsınadır. [66]

‘Aşerden her bir imāma nāzım’ın nidāsı şāmildir. “Yā ulu’l-‘abā” lafzı daḥı buḡa qarīnedir. Ulu’l-‘abā İmām ‘Alī vü Ḥazreti Fātıma vü Ḥazreti İmām Ḥasan u Ḥazreti İmām Ḥüseyn rıdvānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘ın ḥazretleridir velākin bu maḡāmda E‘imme-i İsnā ‘Aşer’in mecmū‘ı murād olunur. Ta‘zīm için cümlesine ulu’l-‘abā ta‘bir buyurdular. Ḥırka-püş derviş-i fakīr dimege ıstılah olmuşdur. [87-88]

“Küçe” kelimesinde olan “çe” edat-ı taşğirdir ve “küy”dan muḡaffef olarak maḡalle ma‘nāsınadır. “beled” bā’nın ü lām’ın fethalarıyla delil ü eşer ma‘nāsınadır. “taḡkīk” bu maḡāmda ḡaḡīkat dimekdir. “Tā” intihā-yı ḡāyet içündür ve “der” daḥı ḡapuya dinir. [89]

“Nesīm” nūn’un fethiyle ‘Arabī olarak ḡoş-büy olan rüzgāra dirler. “Dil-gīr”, “muztarib ü münḡabız” dimekdir. [131]

Hind penbesinden ziyāde ḡāk-ı laḡif ü mülāyim olmaḡla penbe-i Ḥind’i mu‘atḡal eyledi ve ḡāke mülāyemeti sebebiyle egrilmeḡe ḡābiliyet geldi. “Şāl-ı nerme” bir nev‘ yumuşaḡ şāldır ki Keşmīr şehrinde ḡoḡunur. Keşmīr bilād-ı Hind’den bir beldenin adıdır. [131]

“Ḥarf” ḡā’nın fethi vü rā’nın sükūnuyla bir şey’in cedidine meyl idip ‘atīḡ u köhne sünūn-ı şarf-ı nazār ile anı terk itmeḡe dirler. “Şāl-ı nerme”nin eczāsının cedidi ḡāk-ı Meşhed’dir ve ‘atīḡi penbe-i Hind’dir. [131]

“Ḥarf”ın bu ma‘nāya geldiḡi Lüḡat-i Vanḡulu’da muşarraḡdır. [131]

“Deste” demed ma‘nāsınadır. Cihān daḥı küreyiyü’ş-şekl olduğundan bir demed ḡüle teşbih buyurdular. “Çemen”den murād mecmū‘-ı dünyādır. “Muşt-ı ḡāk” bir avuç toprak dimekdir. Dünyā şahin ü ḡār olduğundan ḡākine “be-muşt-ı ḡāk” ta‘bir buyurdular. Vāsī‘ olan ‘ālem, ḡayb ‘ālemdir. [132]

Öyle çemen-ārā ki millet ü dīnin sekizinci bāḡçe vü ḡülşenin açılmış ḡülüdür ve daḥı imāmet ü ḡilāfet ḡülistanının çemenini ziyetleyicidir yāḡūd çemen-i imāmetin ziyetidir. “Millet”daḥı “dīn” ma‘nāsınadır. “Dīnin sekizinci cenneti”nden murād ‘alā yeri dimekdir. Felek tahtlı bir sulḡān-ı zī-şāndır. “Ḥırāz” tı’nın kesriyle “ziynet” ma‘nāsınadır. “İmāmet”den murād “ḡilāfet-i Resūlu’llāh”dır. “Sipilr” sīn’in ü bā’-ı Fārsiyenin kesriyle “felek” ma‘nāsınadır. “Serīr”, ‘Arabī olarak “pādişāhların taḡtı”na ıtlāḡ olunur. [132]

“Fürüg”dan murād zıkr-i ḡāl-i irāde-i maḡall ḡarīḡiyle mecāz-ı mürsel olarak bu maḡāmda “bebek” ma‘nāsınadır. “Çeşm-i şecā‘ atin bebegi” dimekten murād “ḡāyet şecī‘ ü bahādır” dimekdir. [134]

“Şūḡ-çeşm” edebsiz dimekdir. İşte böyle rüzḡār u şebnem saḡa ri‘āyet iderler, demek ister. İşbu beyteyn bir ḡıḡ‘a maḡāmındadır. “Dil-ber” dal’ın u lam’ın kesreleriyle bahādır, dimekdir. [142]

“Oḡ” ḡamışdır. “Oḡ ḡamışı” bir nev‘ ḡamışdır ki andan oḡ yaparlar ve ta‘līm için atarlar. “Demed” fi‘l-i muzāri‘dir. Maşdarı “demīden”dir. Sebzenin bitmesine ve bir şey’in zāhir olmasına dinir. [151]

1. 2. 3. Hikāye ve Kıssa Nakletme

Hikāye ve kıssa nakletme, akılda kalıcılığı ve örneḡi daha anlaşılır kılması sebebiyle kullanılan bir anlatım tekniḡidir. Şevket-i Buhārī, şerhi yapılan kasidelerde Şif inancına ait 12 İmamı methetmektedir. Mehmed Murad da bu doḡrultuda şiiirlerin izahını yaparken şiiirlerin arka planındaki tarihî olaylarla birlikte bazı hikāyeler, kıssalar nakletmiştir. Bu nakillerde, 12 İmam’ın faziletleri ile ilgili olanlar aḡrılık kazanmaktadır.

Klasik şerh geleneğine uygun olarak dinî-tasavvufî şerhlerde asıl amaç öğreticilik olduğu için bu nakillerde dinî öğreticilik esastır.

Örnekler:

Bu hikâye kemâl-i fazlına delâlet ider. Menkûldür ki Câbir Bin ‘Abdullâh Enşâri rađî‘ anhu’l-Bârî hazretlerinin müddet-i hayâtı tavîl oldu ve başarına ‘ama tārî oldu. Bir gün İmâm Zeynel‘âbidîn mağdüm-ı mükerrerleri Muḥammed el-Bâkır ile ziyâretine dâhil oldu. Zeynel‘âbidîn hazretleri mağdümuna emr eyledi ki: Hazreti Câbir’iñ re’s-i şerîfini taḳbîl eyleye. Câbir hazretleri dahı buyurdu ki: Re’simi taḳbîl iden kimdir? Zeynel‘âbidîn hazretleri dahı buyurdu ki: Oğlum Muḥammed’dir. [61]

Menkûldür ki İmâm Şâfi‘î rahimehullâh kendiye bir şiddet gelse yâḥûd bir kürbet ‘arîz olsa İmâm Mûsâ Kâzım hazretlerinin ḳabr-i şerîfini ziyâret idip o şıḳlet ü ıztırâb kendilerinden zâ’il olur idi ve buyururlar idi ki Hazreti İmâm’iñ ḳabri tiryâḳ-ı mücerrebdir. Menkûldür ki Mehdî Bin Manşûr hazretleri İmâm’ı Medîne-i Münevvere’den Bağdâd’a getürdi ve ḥabs eyledi. Bir gece ru’yâsında İmâm ‘Alî keremullâh vechehu hazretlerini gördü. [64]

Bir gün nâgâh Hazreti İmâm yine ḥalîfeniñ yanına gelir idi. Bunlar Hazreti İmâm’ı gördükde min-ğayr-i ihtiyâr ḳıyâm itdiler ve yine perdeyi ref’ itdiler. Ba‘dehu biz muḳâvele itmiş idik ki perdeyi ref’ itmeyelim. Ne ‘aceb ki yine böyle itdiñ, didiler ve yine yeniden ref’-i perde itmege mu‘âhede itdiler. Bir gün yine gördüler ki Hazreti İmâm ḥalîfeniñ yanına gelir. Mu‘âhedelerinde sâbit olup ḳıyâm itmediler ve perdeyi ḳaldırmadılar. Nâgâh Cenâb-ı Kibriyâ birer rûzgâr ḥalḳ idip o rûzgâr perdeyi ḳaldırdı. Perde-dârân bu ḥâlî gördükde cümlesi nâdim olup didiler ki: “Her ki-râ Ḥudâ-yı te‘âlâ ‘aziz gerdânide hiç kes ḥ’âr ne-mî-tevâned kerd” ya’nî her kimesneyi ki Allâh te‘âlâ hazretleri ‘aziz u muḥterem ḳılmıdır, hiç bir kimesne anı zelîl u ḥaḳîr itmege ḳâdir degildir. Egerçi bizler taḥḳîr için perdeyi ref’ itmedik ise bize rağmen Cenâb-ı Kibriyâ perdeyi rûzgârına ref’ itdirdi. [70]

Hep meclis-i ‘azîm ḥande eylediler. Hazreti İmâm dahı ta‘âmdan fâriğ oldular. O meclisde bir muşavver var idi. Bir şîr şüreti tasvîr itmiş idi. Ba‘de’ḫ-ta‘âm temâşâ olunmaḳ için muşavver o şüreti meclise getürdi. [78]

1. 2. 4. Gramer İzahları ve Yabancı Unsurların Açıklanması

Mehmed Murad, şerh metninde klâsik şerh metodunun diğeri bir özelliği olan, dil bilgisi unsurlarının izahlarına da yer vermiştir. Farsça beyitlerde geçen kelimelerin ilk olarak dil bilgisi özellikleri üzerinde durmaktadır. Kelimelerin cümlede dil bilgisi açısından hangi görevde oldukları, ek ve kök bilgileri verilerek, sözlükler kaynak gösterilerek Arapça ve Türkçe karşılıkları açıklanmaktadır. Ayrıca, kelimelerin harekeri de belirtilerek okunuşları izah edilmektedir. Bazı durumlarda şârihizah ettiği unsurların Türkçe karşılığını da vermektedir. Bu özelliğiyle, şerh metni, Arapça ve Farsça öğrenimi için de önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Bilindiği gibi medreselerde şerh metinleri de okutulmuş ve dil öğreniminde kullanılmıştır.

Örnekler:

Arapça Gramer İzahları:

“Çeşme” cim’i Fârsiye’niñ fethiyle yerden kaynamış ve zâhir olmuş şuya dirler, ‘Arabîsi yenbū’ dur, cem’i yenābî’ gelir. Şâhidi merhūm, lügatında çeşme bekâr oldu göze bardak buyururlar. Türkîsi dağı “buğar”dır. [144]

Ma’lūm ola ki baht-ı siyeh müşebbeh ve atlas müşebbehün bihdîr; yâhūd atlas müşebbeh ve baht-ı siyeh müşebbehün bihdîr. [39]

Farsça Gramer İzahları:

“Konem” kelimesi iki mef’ûle te’addî itmekle mef’ûl-i evvelî “naqş-ı büse-i hūd” ve mef’ûl-i şânîsi “gülmîh-ı âsitân-ı seh-ikişver-i rızâ” tekîb-i izâfiyyesidir ki mîşra-ı şânî demek olur. Ba’dehu konem cümlesi mef’ûlünü ile h’âhem fi’iline mef’ûl olsa gerekdir. [16]

Şârih Farsça kelimelerin manalarını açıklarken şimdiki ve geçmiş zaman çekim bilgilerini de vermektedir.

“Fermâ” emr-i hâzır olarak buyur ma’ nâsınadır. Muzârî’i “fermâyed” gelir. [44]

“Âverd” kelimesi fi’l-i muzârîdir. Fâ’ili bahârdır. “gülmîh” o fi’l üzerine taqdim olunmuş mef’ûl-i muqaddemdir ve yine bād-ı şabâ zülfe beşzeyen sünbülden türbesiniñ kapusuna zincir eyler. “koned” fi’l-i muzârî’dir. Şabâ anıñ fâ’ilidir. [23]

1. 2. 5. Şiiri Şiirle Açıklama

Klâsik şerh üslubunun en önemli metotlarından sayabileceğimiz şiiri şiirle açıklama, anlatım tekniklerinden, örneklendirme tekniğinin şiirle yapılan şeklidir. Mehmed Murad Nakşibendî tarafından, şerh metninin birçok bölümünde kullanılmıştır. Şairler aynı konuları farklı üslupla farklı ifadelerle ele aldıkları için bir şiirin açıklaması daha anlaşılır olan diğer bir şiirle yapılabilmektedir. Şârihin, farklı şairlerin şiirlerine, farklı edebiyat sahalarına olan hâkimiyeti de bu bölümde önemli bir etken olarak karşımıza çıkmaktadır. Şârihin, şerh metninde Şevket’in şiirleriyle mana, mazmun veya üslup benzerliği gördüğü: Mevlânâ, Hâfız, Urfî, Attar, Sa’dî, Sa’ib-i Tebrizî, Niyazi Mısrî, Şeyh Gâlib, İsmail Hakkı Bursevî gibi İran ve Türk şairlerin şiirlerinden faydalanmıştır. Ayrıca “ba’zî şu’arâ-yı ‘Arab’ıñ şi’rinde”, “şu’ara-yı Acem’de” ve “bazı arifin” diyerek şair belirtmedende şiirlerden örnekler almıştır:

Nitekim Meşnevî-i Şerîf’de buyurulmuşdur. Meşnevî:

چون خدا خواهد که پرده کس درد
میلش اندر طعنه ی پاکان برد
[مولانا جلال الدین رومی]

Çun Hūdā h̄āhed ki perde-i kes dered
Meyleş ender ta‘ne-i pākān bered
[Mevlānā Celāleddin-i Rūmī] [9]

‘Aşkın ‘ilacı hāricden olmayıp belki derd-i ‘aşkın devāsı yine ‘aşkıdır nitekim Şā‘ib merhūm bu mazmūnu:

Beyt

عشقست همان چاره داغی که کهن شد
هم نقش قدم محو کند نقش قدم را
[صائب تبریزی]

Beyt

Aşkest hemān çāre-i dāğī ki kühen şod
Hem naqş-ı kadem maḥv koned naqş-ı kadem-rā
[Sāib-i Tebrizī]

Beytiyle edā itmişdir ve ‘aşka yine hāricden devā olmadığını Hāfız-ı Şīrāzī -kuddise sırrahu- daḥı şu beyt ile beyān buyurmuşlardır:

Beyt

دی گفت طبیب از سر حسرت چو مرا دید
هیئات که رنج تو ز قانون شفا رفت
[حافظ شیرازی]

Dey goft ṭabīb ez-ser-i ḥasret çü me-rā dīd
Heyhāt ki renc-i to zi-ḳānūn-ı şifā reft
[Hāfız-ı Şīrāzī]

Ve bu beytin şerhinde merhūm Şem‘ī Efendi buyurmuşdur ki:

Di eṭibbāya ki ḳānūn-ı şifā yazmaḳdan
Hüner oldur ki ḡam-ı dil-bere dermān yazalar
[Şem‘ī Efendi] [10]

Şeyh ‘Aṭṭār -kuddise sırrahu- mısırā‘: “Ān yekī k’an ḥayā vü ḥilm būd” buyurmuşlardır. [18]

Şeyh Gālib merhūm Ba‘zı eş‘ārında demişdir:

(Kıf'a)

Gelenler āsitān-ı evliyāya
Bütün da' vetlidir Ğālib şafāya
Şakın şūretde kılma aldanırsın
Kıomazlar yoħsa varmazlar şanırsın
[Şeyh Ğālib] [23]

Şā' ir-i māhir Nedīm Efendi merhūm mısrā': "Cāmi'lerinin her biri bir tür-ı tecellî" diyerek İstanbul cevāmi'ni "Cebel-i Tūr"a müşābeheti şuverisi sebebiyle teşbîh itmiştir. [28]

"Ve revā 'anhu Me'ālīmi'd-dīn min-baḡāyā e's-şahābeti ve vücūhu't-tābī'in ve vesārat bi-zikri 'ilmīhi'l-aḡbāru ve enşedet fī-medāyihī'l-eş'āru ve fihī yeḡūlu'l-ḡurḡubī:

Beyt

باقر العلم لأهل التقيا
وخير من لبي على الأجل

Beyt

Yā Bāḡır el-'ilmi li-ehli't-tuḡā
Ve ḡayra men lebbā 'ale'l-ecbul [61]

İşte bu zamān o sālīk gerçi dervīş olur zīrā dervīşlikde 'ār u nāmusunu muḡāfaza yoḡdur ve dūnyāca olan 'ār u nāmus gitmedikçe dervīş olunmaz, niteki Ḥāzreti Mısrī -ḡuddise sırrahu- buyurmuşdur:

Beyt

Kim ki cāndan geçmez ise diḡ bize yār olmasın
'Ār u 'ırzile gelip 'aşıḡlara yār olmasın
[Niyāzī Mısrī] [99-100]

Ve yine ba'zı 'ārifin daḡı buyurmuşdur:

Açıldı defter-i ehl-i melāmet ḡayd olan gelsin
Çekenler nām-ı ḡaydın gelmesin lā-ḡayd olan gelsin [100]

Meşnevī-i Şerīf'de İbn Mülcem için Ḥāzreti İmām 'Alī keremullāh vecheḡu buyurmuşdur.
Meşnevī:

ليك بي غم شو شفيع تو منم
خواجه روحه نه مملوك تنم
[مولانا جلال الدين رومی]

Lik bī-ḡam şov şeft'-i to menem,
Ḥ'āce-i rūḡem ne memlūk-ı tenem¹⁰

¹⁰ Lakin gamsız ol senin şefaatçin benim, Ruh hocasıyım ten kölesi deḡil.

[Mevlānā Celāleddin-i Rūmī] [111]

Efendim ‘Urfi’niñ mısrā‘ı kâğıd gibi olan dīvānçe-i eyyāmda müşbet olduğca o mısrā‘dan murād işte bu “Heme şevk-āmede bûdem heme hırmān reftem” mısrā‘ıdır ve beyt-i ātiye merhūndur. ‘Urfi merhūmuñ mısrā‘ınıñ evveli böyle vāki‘ olmuşdur:

از در دوست چه گویم به چه عنوان رفتم
همه شوق آمده بودم همه حرمان رفتم
[عرفی شیرازی]

Beyt

Ez-der-i dūst çe güyem be-çe ‘unvān reftem
Heme şevk-āmede bûdem heme hırmān reftem
[‘Urfi Şirāzī] [119]

Mehtābıñ ketānı çürütmesi ba‘zı şu‘arā-yı ‘Arab’ıñ şı‘inde gelmişdir:

Beyt

لا تعجبوا من بلى غلالته
قد زراً از راره على القمر

Beyt

Lā ta‘cebu men belā ğalāletihi
Kad zerre ezrāruhu ‘ale’l-ķamari [134]

Şeyh Sa‘dī -ķuddise sırrahu- kitāb-ı Gülüstān’ında şu beyt-i laṭīfi buyurmuşlardır. [140]

Beyt

همای بر همه مرغان از آن شرف دارد
که استخوان خورد و جانور نیازارد
[سعدی شیرازی]

Beyt

Humā-yı ber-ser-i murgān ez-ān şeref dāred
Ki üstüḥ‘ān ḥord u cānver niyāz dāred
[Sa‘dī Şirāzī] [140]

Nāzımıñ ḥāki daḥı āb-ı kehrübā ile taḥmīr oluncakendiniñ rengi daḥı şarı olmaķ lāzım gelir ve ‘āşıklarıñ rengi daḥı şarı olmağla ben ezeli ‘āşıkım. Bundan için şikeste-rengim ve şarı yüzlüyüm, demek ister, niteki İsmā‘īl Ḥaķķı -ķuddise sırrahu- buyurmuşdur:

Beyt

Gül cemāliñ şoldurur‘āşıklarıñ

1. 2. 6. Tasavvufî İzahlar

Tasavvuf, İslam toplumlarında şiirin ana malzemesini teşkil etmektedir. Tasavvufî şiirleri de açıklarken, bu şiirlerde geçen tasavvufî terminolojiye de hâkim olmak gerekmektedir. Tasavvufî şerhlerde genel olarak şârih, şerh ettiği metnin hikmetlerle dolu olduğunu ve onun zaten bir veli olan şaire Allah tarafından söyletildiğini düşünmektedir. (Ceylan 2007, 309). Bu hikmetler, şiirde tasavvufun kendi kelime kadrosu ve sembolleriyle yer aldığı için şârih, bunları şerh metninde izah eder. Bu izahları yaparken, farklı örnekler ve tekniklerden yararlanmaktadır. Şerh metninde, tasavvuf sisteminin hal ve makamlarını açıklayan bilgiler yer almaktadır.

Örnekler:

Haller ve Makamlar

Ma' lûm ola ki evliyâ'-ı kirâmın kâmillerine keşret ü halvet berâber olmağla gâh halk ile olurlar ve gâh 'uzletde olurlar ve ikisinden de dahı fâ'ide görürler lâkin sâlik-i mübtedîye dâ'imâ halvet ü inzivâ lâzımdır zîrâ keşretde Cenâb-ı Hakk ile olamaz ve keşret huzûr-ı kalbine halel virir. [4]

Ma' lûm ola ki kalbiñ şerefi dahı gam iledir [5]

Şâf-dil olanlara miñnet ü ıztırâb derûndan halâş-yâb olmağa çâre bu kadar hemân ey şâf-dil piç ü tâbına şabr eyle ve refâh u halâş ümîdini kes. [5]

Bu ef'âl-i şelâse ve bu sa'y şüfiyye 'indinde vücûd-ı insânide mevcûddur. Hacc vücûdunun ihrâmı, cemî'-i mäsivâdan geçmek ve tecerrüd-i ihtiyâr itmektir. Tavafı Ka'be-i dil etrâfını dolaşmak ve gönülden aşlâ münfek olmamağdur ve vaqfesi kalbiñ Allâhu te'âlâda tevaqquf itmesidir ve Hakk'dan ğayrı bir kimesneye rabt-ı kalb itmeyip hemân Allâhu te'âlâya tevekkül-i tām ile olup bir ferdden bir nesne taleb itmek ve Hakk'dan ğayrı bir kimesneyi bilmemektir. [6]

Hâl odur ki 'aşk çünki bir kimesneniñ esb-i vücûdunun dizginini tutucu olur ve ihtiyârını elinden alır. Kendiniñ sipend gibi vücûdu şu'le yoluna kendiyi cesâret iderek delâlet ider. Hâlbuki sipend za'fi sebebiyle şu'leden hâzer ideriken hulâşa-i kelâm bir kimesneye 'aşk geldikde kendiyi ateşe ilkâ itmege cesâret gelir ve havf itmez. Diyâr-ı ğurbete gitmek ve ğurbet elemiñi çekmek ulviyyetdedir. [9]

'Aşk vücûdu za'iflerin zâtı ile kâ'im olur. Eger 'âşık istersen fuqarâ vü zu'afâda iste. [11]

O zâhir olan nûr ancalayın bir nûrdur ki o nûruñ leme'ât u ziyâsından havf ovasında geşt ü güzâr iden Hudâ'nın halkına, ki murâd zâhidlerdir, anlara recâ vü ümîd yolu zâhir olur. Anlar dahı havf ovasında zahmet çekmekden halâş olup ümîd ü recâ yoluna sâlik olmağla ehl-i recâdan olurlar. Ma' lûm ola ki havf u recâ zâhidlerin hâli vü şafıdır. 'Aşıklar u 'arifler bu maqâmı geçmekle anlarda havf u recâ olmaz lâkin zâhidler her ne kadar ehl-i recâ olurlar ise de yine mertebe-i zühdü tecâvüz itmezler, belki o rütbede ilerü

gitmiş olurlar. Eger zāhid maḳām-ı ‘aşka varır ise o zamān recā vü ümiden ḫalāş olur zīrā maḳām-ı ‘aşkda recā yokdur, hemān teslīm ü emrini Cenāb-ı Ḥaḳḳ’a tefvīz vardır. [34-35]

Her kim ki ‘ömr ister ve mevtden nefret ider, ḳāşırılığa ‘alāmetdir zīrā dünyāda olmaḳ Cenāb-ı Ḥaḳḳ’dan firḳatdır. Eger Allāh’ı bilmiş olaydı sebab-i vuşlat olan mevti temennī ider idi. [50]

Ḥāşıl-ı kelām mevte iştıyāḳ emmāre-i kemāldir ve mevtden ictināb naḳş u ḳuşūra ‘alāmetdir. [50]

Egerçi bu ḫāl ile rāh-ı ‘aşka sefer zāhirde perīşānlıḳdır lākin böyle ah vah iderek gitmek keşret-i feyz-i Ḥudā’ya sebab olmaḳla ‘aynı sāmān u nizām-ı ḫāl olur. [93]

Fi’l-vāḳi’ ehl-ı’llāh meşelā üç sâ‘at ve daḫı ziyāde ser-be-cīb murāḳabe olurlar. O ḫālde meşelā eflāke ‘urūc ider ve gider ve yine gelir. Ba‘dehu Mekke’ye gider ve tavāf ider ve yine tavāfdan fāriḡ olur. Mekke’den ‘avdet ba‘dehu li-me‘a’llāh vaḳt-i menziline gider ve maḫv-ı küllī ile maḫvolup mazhar-ı tecellī cemāl-i İllāhī olur. O maḳām-ı tecelliden girü gelir. Yine murāḳabeden fāriḡ olmaz. Bu cihetden anıḡ gitdiginden ü girü geldiginden bir ferd vāḳıf olamaz. Evliyāya bu aḫvāl ba‘id degildir. İnan ve inkār itme. [93]

Bu zillet ü ḫaḳāret ‘uşşāḳ-ı ilāhiyenin kemāl-i ‘izzetine sebep olur. Ammā ehl-i dünyānın ‘izzeti ya ‘uzlle ya mevtle kemāl-i ḫaḳāretine sebep olur lākin ehl-i ‘aşkıḡ ‘izzeti ‘izzet-i ebediye-i bāḳiyyedir zīrā manşıb-ı ‘aşḳdan mün‘azil olmaz ve mevtle daḫı şeref ü ḳadri zā‘il olmaz, belki ḳubūr-ı evliyā cümlelinin meṭāfi vü mezārı olur. [99]

Dest-i Süleymānī’den gitmekden murād dünyānın mülūk u ümerāsının elinden gitmekdir. Bu ‘üvnān ile ta‘bir-i “mūr” ile Süleymān cem‘ olsun içündür ve yine “per-ber-āverdem” ‘āşık oldum, dimekten ‘ibāretdir. Anı daḫı bu üslūb ile ta‘bir-i mücerred mūr ile cem‘iyyet ḫāsıl olsun içündür. [102]

Ma‘lūm ola ki naḳd iki dürlüdür. Bir dürlüsü himmet şāhibidir. Böyle naḳd kerīmlerin eline gelir ve kerīm daḫı anı bir faḳire iḫsān ider ve faḳir daḫı ba‘zı ḫācetine şarf ider ve elden ele devr idip nāsın ḫācetini ḳazā ider zīrā aḳceyi Allāh te‘ālā şarf için ve tetmīm-i meşālih-i nās için ḫaḳ itmiştir ve naḳdın bir nev‘i şol naḳddir ki bir ḫasīsın eline geçip anı der-kise vü der-ḫazīne ider. Nice seneler maḫbūs ḳalır ve mesālih-i nās [103] kendi yüzünden bitmez. İşte bu nuḳūduḡ dūn himmet olanlarıdır. [102]

Hemān rızā için ta‘abbūd ‘āşıklardadır dimeḡi murād ider. Bu maḳāmda kibrden murād ‘avām-ı mü‘minindir ve müselmāndan murād ehl-i şalāḫ u zāhid görünen kimesnelerdir. ‘İşret-gededen murād ma‘bedleridir. Ḥulāşası cümlelinin derdi dünyādır. Allāh’ı ister ‘avāmda vü ḫavāş zann olunanlarda bir ferd yokdur buyurmaḳ isterler. Fi’l-vāḳi’ böyledir. [107]

Tasavvufi Terimler

Ka‘be’den murādmesācid ve deyrden mürşid-i kāmiliḡ ḫānḳāhı olmuş olur zīrā mecāz şüretinde ḫaḳiḳat söyleyenler mürşid-i ārif-i bi’llāhın maḳāmını kāh deyr ile vü kāh meyḫāne ile ta‘bir iderler. [92]

Gül-i ra‘nā şol güle dirler ki yapraḡının birisi ḳırmızı ve birisi şarı olur imiş. Ol ādem ki vücūd şāhibidir ve vücūdunu vücūd-ı Ḥaḳḳda ifnā itmiştir. Orada iki vücūd olmaḳla gül-i ra‘nā gibi oldu. Gül-i ra‘nā ise çemen-i vahdetde olamaz ve orada bir renkli gül olur. Bir renkli gül terk-i vücūda tevaḳḳuf ider. Benā-ber-ın terk-i vücūd idip maḳām-ı Ene’l-Ḥaḳḳ’ı bulmuşlar. [106]

Burada Mesīḫ’den murād mürşiddir ve mürşidden murād mürşid-i ḫaḳiḳi olmayıp kendiyi mürşid-i kāmil gösteren şeyḫdir. [107]

Mi' rācda müşāhede vü tecellî-yi cemāl zāhir oldu. Bundan sonra du' ā 'ayşdır ve 'āşıkıñ aqşā-yı merāmı vuşlatdır. O dañı naşib oldu. Bu şüretde du' ā terk-i edebdir. Bu bî-edeblik olmasın dimek olur. [118]

"Çemen-ārā" vaşf-ı terkibî olmağla "bağça tezyîn idici" ma' nāsına olur ve bağçeden bu maqāmda murād gülşen-i taqdir-i ilāhîdir ki bir adı dañı ezel ta' bîr olunan nesnedir. [132]

Öyle İmām 'Ali Rızā ki yıldızlar anıñ dergāh-ı vālāsına zencîr olmak için dāne-i zencîr gibi bir yere cem' olurlar ya' nî yıldızlar türbe-i mu' aţtarasınıñ kapusuna zencîr olmağa müştāk olduklarından yıldız dānesine zencîr dānesi şebîh olmağla zencîr olmak için bir yere cem' olup zencîr gibi olurlar ve bāb-ı şerîfine zencîrlik iderler. Böyle olunca işbu dergāhıñ zencîri dāne-i encümenindedir ve temürden maşnū' zencîr degildir. Böyle olduğunu im' ān-ı nazar idersen añlarsın zîrā bir türbe kapusunda böyle zencîr yokdur. [133]

Hzreti İmām' ıñ 'adāleti zamānında taşvîr-i geyik boynuzu arslanıñ gözünüñ çerāğınıñ fitilesiniñ tütünü olur. Arslanıñ gözünü fitile-i meş' ale şāhibi kandile teşbîh buyurdular. Şāh dañı siyah olmağla fitileden zāhir olan tütüne teşbîh idi. Gūyā Hzreti İmām' ıñ 'adāleti ol kadar cihānı ihāta eyledi ki geyik arslandan firār itmez oldu ve öyle teqarrub ider oldu ki boynuzu arslanıñ gözüne girmek derecesine vardı. Hattā çerāğ-ı dide-i şirîñ fitilesiniñ duhāmı zann olunur oldu. Eger dinir ise ki āhū-yı taşvîr hareket ider mi ve şāhı fitileniñ dūdu nice olur. Var arslanıñ āhūyu taşvîri tutmaması 'adāletden ne gūne olur ve bununla Hzreti İmām' ıñ 'adli şābit olur mu? Bu su' āliñ cevābı odur ki geyik lafzı mazmūna kifāyet ider. İster haqîkî āhū olsun ister āhū-yı taşvîr olsun "ma' delet" dañı 'adālet ma' nāsınadır. Mısrā' -ı şāniniñ taqdiri "boved dūd-ı fitile-i çerāğ-ı dide-i şir" dimekdir yāhūd ma' nāsı taraf-ı Haqq' dan taşvîr olunan āhū dimek ola. Böyle olunca āhū-yı haqîkî olur ve su' āl-i mezkūr dañı teveccüh itmez. [137]

A' dānıñ kanından kılıcını gülistān itmek kemāl-i şecā' atinden neş' et ider ve şecā' at ise efdālū' l-kemālātındandır. Bu cihetden bu beyt Hzreti İmām' a kemālile şenā olmuş olur. [137]

"Göz" şüretde vü sîretde "dām" a şebîhdir. Bā-huşuş melek gözü ki gāyet güzeldir elbet iyü tutar. Dāmı çeşm-i melege taşşîş hüsn-dār olduğundan 'āşıkı şayd itmekte kemālî olur ve yine böyle mañall-i mübāreke dām olmağla şāyeste olan çeşm-i melek gibi şeyler olduğu cihetdendir. [139]

Kehrübānıñ rengi şarı olur. Anda muñil olan āb dañı şarı olmak lāzım gelir. Nāzımınıñ hāki dañı āb-ı kehrübā ile tañmîr oluncakendiniñ rengi dañı şarı olmak lāzım gelir ve 'āşıkların rengi dañı şarı olmağla ben ezeli 'āşıkım. Bundan için şikeste-rengim ve şarı yüzlüyüm, dimek ister. [150]

1. 2. 7. Belâgat İzahları

Belagat, sözün mana ve bedi'î olarak yerinde kullanılmasıdır. Şerh metinlerinde açıklanan ana metinde geçen kelimelerin bu yönden izahları da yapılmaktadır. Mehmed Murad Nakşibendî, gerekli gördüğü kısımlarda edebî sanatlarave bu tür izahlarayer vermiştir. Dikkat çekici diğere birözellik de, şerh metninde Farsça ek, kök ve ses izahlarına yer verilmiş olmasıdır. Bunun yanı sıra Şârih, şiirde geçen bazı kelimeler hakkında farklı nüshalarda farklı yazılış ve okunuş şekilleri olduğu bilgisini vererek, hangisinin, mana ve ahenk açısından daha uygun olduğunu da belirtmektedir. Bazı kısımlarda her iki kelimeninde manaya uygun olduğunu belirtmiştir.

Örnekler:

Arapça-Farsça Kelime ve Gramer İzahları

Ḥattā şehir-i ‘azîme sevād-ı a‘zam ta‘bîr olunur ve izâfeti dahı beyânîyedir ve muzâf-ı muḳadderdir. [7]

Eger kāf’ın zammıyla gül-i ḥınā kırā’at olunur ise ma‘nâsı ḥınā çiçeğinin renginden eldeki ḥınânın rengi iyüdür, demek olur. [10]

“Koned”in fâ‘ili “kâmet-i do-tâ”dır. “kâr-ı dil do-nîm” muḳaddem mef‘ûlüdür. [11]

Rengîn dükkân terkîb-i mezcîdir ve mâ-ba‘dına muzâfdır. “tefriḳa” metâ‘ ma‘nâsındır ve bâzâr u vaḥdete muzâfdır ve bir pes muḳadderdir. [11]

Mıṣra‘-ı evvelde “hest” “est” ma‘nâsına olup, taḳdîr-i ‘ibâre: “în genc-râ kelîd zi-dendân-ı ejdehâst” dimekdir. [12]

“Terem” lafzındaki “mim” dîdeye ma‘nâda merbûṭ olmağla taḳdîri: “Rengînter be-dîdeem berboved” demek olur. “Ez-gül-i behîştde bir muzâf maḥzûf olmağla “Ez-çîden-i gül-i behîşt” taḳdîrindedir. [13]

İşbu beytde sükûtu mihre teşbîh itmişdir ve müşebbehün bihi müşebbehe muzâf itmekle izâfet-i beyânîye olur. [14]

Çîn’i ta‘rîb idip “Şîn” dirlir. [15]

İ‘râbı şu vechile olur ki “ḥ‘âhem” ve “konem” kelimeleri fi‘l-i muzârî‘ nefis-i mütekellim-i vâhide olduklarından fâ‘illeri taḥtında “men”dir ve “konem” kelimesi iki mef‘ûle te‘addî itmekle mef‘ûl-i evvelî “naḳş-ı büse-i ḥod” ve mef‘ûl-i sâniyi “gülmîḥ-ı âsitân-ı şeh-ikişver-i rızâ” tekîb-i izâfiyyesidir ki mıṣra-ı sâni demek olur. Ba‘dehu konem cümlesi mef‘ûlünü ile ḥ‘âhem fi‘iline mef‘ûl olsa gerekdir ve yine ma‘lûm ola ki E‘imme-i İsnâ‘ Aşer’den sekizinci imâmdır. [16]

Bu cihetden nâzım raḥîmehullâh “araḳ kerd ez-ḥayâ” ‘unvânıyla âftâbı ta‘bîr buyurdular. “kerd” bu maḳâmında “şod” ma‘nâsındır. “şerm” dahı ḥayâ ile elfâz-ı müterâdifedir. [18]

“Gubâr”, ‘Arabî olarak ve “gerd” kāf-ı Fârsiyyenin fethasıyla Fârsîdir, ikisi de toz ma‘nâsındır. [30]

“Füzûn” ziyâde ve “gîrân” ağır dimekdir. Kāf-ı Fârsiyye’niñ kesriyle vü hemze ile “efzûn” dahı lügâtdir. [31]

“Renk” yine bu maḳâmında temel dimekdir. “tâ rîḥtend” kelimesi, “beş’keste end” kelimesinin bu ma‘nâya göre ‘illeti olmuş olur. [33]

“Mültecâ” ism-i mekândır, ifti‘âl bâbından şıḡınacaq mekâna dirlir. [46]

“Maṭla‘” lâm’ın fethiyle vü kesriyle lügat-i faşîḥa olup lügatde şemsiñ tulu‘ itdiği maḥalliñ ismidir. Kırâ‘-ı seb‘adan kesâi Sûre-i Fecr’de: “Ḥattā meṭla‘i’l-fecr” nazm-ı celîlinde lâm’ın kesriyle kırâ‘at ider ve altısı lâm’ın fethiyle kırâ‘at iderler. Ḳur‘ân-ı ‘Azîmde iki kırâ‘at mevcûd olmağla ikisinin dahı feşâḥati lâzım gelir. Bu beytde dahı gerek kesreyle gerek fethayla kırâ‘at itmek câ‘izdir. [35-36]

“Rüy-ı dili” terkibinde “h̄āhem” kelimesi muḳadder olmaḳ üzere Şerh̄ olundu ve yine “ki” lafzı muḳadder olan “h̄āhem” kelimesine ta‘lil iḳündür. “rüy-ı dil” terkib-i izāfesi iltifāt ma‘nāsına ıŐtılāh olunmuşdur. [88]

“Ber” “bā”nın fethiyle ‘ind dimeḳdir. “bāl” daḫı göñül ma‘nāsınadır ve ‘innden seferiñ ma‘nāsı bütün bütüne vücūddan geḳmekden ‘ibāretdir. Ma‘lüm ola ki iki nüŐhaya göre olan seferi daḫı sefer-i ma‘nevīdir ki Őüfiyye aña “sefer der-vaṫan” ta‘bir iderler. [90]

Ma‘lüm ola ki iki fi‘l cem‘ olsa fi‘l-i Őānī maŐdar ma‘nāsına olur. Bu cihetden “gerdīd” “gerdīden” ma‘nāsına olur. “gerdīden” dönmek ü olmaḳ u kılmaḳ ma‘nāsınadır ve bāl ü per mef‘ül-i evvelī olur, taḳdīri “bāl ü perem rā” dimeḳdir. Beste-i Őayyād, beste-i dām-ı Őayyād yerinde olarak mef‘ül-i Őānī olur. Taḳdīri: “Ne-h̄āhem gerdīd bāl ü perem-rā beste-i dām-ı Őayyād” dimeḳdir yāḫūd “men ki” ki men taḳdīrindedir. İki hālde de mıŐrā‘-ı Őānī evvele ‘illet olur. [96] Nāzım-ı māhir bu beytinde iḫsānıñ ḳalbini lafz-ı ḳabīhe vü evliyā‘-ı kirāmıñ ḳulüb-ı Őāfiyesini elfāz-ı ḫaseneye teŐbih buyurdular. Ba‘zı nüŐhada “dest-i ḫasıṫān” vāḳi‘ olmuŐdur. Böyle olunca dest-i ḫasıṫān yine lafz maḳāmında olur. MıŐrā‘-ı Őānīde ma‘nā muḳadder olmaḫla taḳdīr-i beyt: “Ma‘nā-yı ḫarf-i himmet Őodem” dimeḳdir. [96-97]

Ma‘lüm ola ki ‘Arabīde ‘ilmeynin beyninde vāḳi‘ olan “ibn” kelimesiniñ hemzesi ḫaṫtan u telaffuzan ḫazf olunur lākin lügat-i Fārsiyye’de “ibn” bā-esrehā ḫazf olunmaḫla ‘Alī-i Mūsā-i Ca‘fer buyurmuŐdur. [112]

Ma‘lüm ola ki mıŐrā‘-ı evvelde olan “bes ki” ol ḳadar ma‘nāsına isti‘māl olunur. MıŐrā‘ı Őānīde olan “bes ki” lafzında olan “bes” yetiŐir ma‘nāsınadır ve ki yukarıda olan “ḫam” kelimesini beyān iḳündür ve münfaŐıl olarak yazılmaḳ lazımdır lākin mıŐrā‘-ı evveldeki muttaŐıl yazılır zīrā ki nefis-i kelimedendir ve “bes ki” lafzınıñ mecmū‘ u ol ḳadar dimeḳdir ve keŐret ma‘nāsını ifāde ider ve iŐbu beytiñ taḳdīri ḳāmetim baña “ḫam ez-bār-ı ḳanā‘at gerdīd ki do ḳendān reftem ez-cihān ḫāŐıl-ı me-rā iñ bes” dimeḳ olur. [108-109]

Bu mertebede bahārıñ leṫāfeti vardır ki ta‘lil iḳün olmaḫla “ne-kerdeī sūḫan”ıñ ‘illetidir. “āb u reng” leṫāfet ma‘nāsına ıŐtılāh olunmuŐdur. “Őeved” kelimesiniñ fā‘ili taḳrīrdir ve “berg-i gül” daḫı mef‘ülüdür. [123]

“Gom” kāf-ı fārsiyyeniñ zammıyla zāyi‘ dimeḳdir. Eger kāf-ı ‘arabiyyeniñ fethiyle “kem” olur ise noḳŐān ma‘nāsınadır. Bu maḳāmda iki ma‘nāniñ ikisini daḫı murād itmek mümkündür, niteki beytiñ tercümesinde iŐāret olunmuşdur. [127]

ḫāŐılı ḫāk-ı ḳemen lāle ḳoḳuyor, dimeḳ ister. “taḫmīr” egerḳi müte‘addi olup yoḫurmaḳ ma‘nāsınadır. Bu maḳāmda lāzım ma‘nāsı virildi zīrā müte‘addi olan kelimeyi lāzım-ı i‘tibār itmek emr-i Őāyi‘dir. [129]

“Bered” bā’ınıñ vü rā’ınıñ fethālarıyla fi‘l-i muzārī‘dir, iletir ma‘nāsınadır. MaŐdarı bā’ınıñ zammıyla vü rā’ınıñ sūkūnuyla borden kelimesidir. Ḳıyās olan muzārī‘i bā’ınıñ zammıyla gelmek idi velākin borīden maŐdarından müŐtaḳ olan bā’ınıñ zammıyla “bered” fi‘l-i muzārī‘ne iltibāsı def‘ iḳün bā’ınıñ zammesini fethaya tebdil eylediler. ḫāŐılı iki fi‘l-i muzārī‘den birisi “bered”dir. Bā’ınıñ fethiyle iletir, dimeḳdir ve maŐdarı bā’ınıñ zammıyla borden’dir ve birisi bā’ınıñ zammıyla bored’dir, “keser” dimeḳdir. Bunun maŐdarı “borīden”dir ve yine bā’ınıñ zammıyla kesmek ma‘nāsınadır. [135]

Edebî Sanatlar

Bu cihetden vechini vü kalbini kehrübāya teşbîh idip “be miyān-ı do kehrübā” ta‘bîr buyurdular yâhûd iki kehrübâdan murād, ğurbet ile va‘tandır dinse yine münāsibdir. [8]

Harîm ü ravza lafızlarının dağı şem‘dāna münāsebetleri vardır ve kıble lafzı dağı zıkr olunmak hûb u laţif vâkı‘ olunmuştur zîrā harîmde vü ravzâda vü mihrâbda şem‘dān vaz‘ı ‘âdetdir ve yine şafâ lafzının harîme vü ravzaya münāsebeti vardır zîrā Şafâ Merve muķābelesinde olan cebeliğ ismidir. Bu cihetden harîme vü ravzaya vü kıbleye münāsibdir ve ravza zıkrı dağı harîm lafzına münāsibdir. [20]

Yine ravza zıkrı harîm zıkrine münāsebetden tehî olmaz zîrā Mekke ile Medîne beyninde münāsebet-i tāmme olduğı emr-i bedihîdir. İşte nāzım rahimehullāh bu elfāz-ı mütēnāsibeyi bu vechile cem‘ buyurdular. [20]

Ba‘zı nüshada cilā yirine “mīnā” vâkı‘ olmuştur. İki dağı göze nisbetiyle sürmeye münāsibdir. [20]

Sürme halka cilā virmeyip cilāsı göze nisbetle olduğundan iki cihān halkımı iki göze teşbîh lâzım geldi. Binā‘en ‘aleyh iki cihān halkımı iki göze teşbîh idip “hem çun do dīde” buyurdular. Bu şüretde “hem çun do dīde” “cihān rā”ya şıfat olur. Bu ma‘nāya göre her “do cihān rā” bir halk lafzı taķdîr olundu yâhûd taķdîr-i söz iki göze beñzeyen nefis iki cihāna ziyā virir, dimek olsa yine laţif ma‘nā olur. [20-21]

İmām Hümmām hazretlerinin dağı keşret-i zevvârdan türbe-i şerifelerinin kapusu şeb u rüz kapanmak hasebiyle ‘aşık-ı hayrânın çeşmine beñzedi ve bu cihetden teşbîh eyledi ve nefis-i hadîka-i çeşme dağı derûn-ı türbeyi teşbîh itmiş oldular. [21]

Kemeri ebrü ile ta‘bîre sebep ebrü ile işâret olunmak hasebiyle müşkil ü ‘uķde hal olunur çünkü taķ müşkil-i hal idecektir. Ebrüya teşbîhi lâzım geldi ve müşkili dağı ‘uķde ile ta‘bîr itdiginden ‘uķdenin hallinden ırnaķ lâzım olmağla o ebrüyü dağı müşābehet-i şuveriyyesi ve ma‘neviyyesi olmak hasebiyle ırnağa teşbîh lâzım geldiginden yine o ebrüyü dağı nāhuna teşbîh eyledi. “giriş-güşā” vaşf-ı terkîbi olmak üzere müşkil hal idici ma‘nāsına ıslāh olmuştur. [21-22]

Bāb-ı şerifleri dağı iki kef-i du‘āya teşbîh kapunun anları reddine telmîh ü iş‘ār içündür zîrā insān eliyle bir şey’i red ider ve yine eliyle da‘vet ider. Bu iki şıfat eliğ hālidir. Bu cihetle kapuları kef-i du‘āya teşbîh lâzım geldi. [22-23]

“Güldestehā çü mışrā‘-ı berceste” ta‘bîr olunacak maħalde çü mışrā‘-ı rengin ta‘bîr buyurmaları “güldestesine” lafzıyla “rengin” lafzı münāsib olduğı cihetdendir. Mışrā‘-ı rengin esāsı nice kavî ise minārelerin dağı esāsı kavî olduğundan mışrā‘-ı rengin esāsına teşbîh buyurdular. [23-24]

Gözbebeği müdevver olması cihetiyle türbenin ü kubbesinin resmine müşābih olduğı cihetdendir ve yine āftāb göze şebîh olmağla “dīde” lafzını “āftāb” a muzāf itmiştir ve ‘alem-i kubbe dağı sürme miline şebîh olmağla isti‘āre-i muşarraha tarîkiyle “mil”i zıkrıdip “kubbe-i şerifenin ‘alemi”ni murād, itmiştir. [27]

Nāzım rahimehullāh bu beytde türbe-i şerifeyi vü haremını bir açılmış gül-i şad-berge ve anda merfū‘ olan kef-i du‘aları gül yaprağına teşbîh buyurdular. [31]

Ma‘lûm ola ki baht-ı siyeh müşebbeh ve aţlas müşebbehün bihdır yâhûd aţlas müşebbeh ve baht-ı siyeh müşebbehün bihdır. Bu şerhimizde ikisine de işâret olundu ve yine ma‘lûm ola ki Ka‘be-i Mükerreme’nin kisve-i şerifesi siyāh aţlasdan olmağla kemāle siyāhlığını beyān u ifāde için baht-ı siyāha teşbîh buyurdular zîrā baht-ı siyāhdan kara bir şey yokdur ve kisve-i sa‘ādete siyāhlık dağı ‘ayn-ı kemāldır

ve yine ma' lüm olsun ki zıkr-i maḥall u irāde-i ḥāll ṭarīkiyle mecāz-ı mürsel olarak bu maḳāmda Ḥarem-i Ka'be ma' nāsınadır. “pūşed” kelimesi daḫı mecāz olduğuna ḳar'ine olur. [39]

Bu beyt ile beyt-i āti bir ḳıṭ' a maḳāmında ve merhūn gibi olduğundan ma' nāsı beyt-i āti ile tamām olur. [39]

Otlar yaşı olmaḡla ele teşbih buyurdular. “niḡar'ın” munaḳkaş ma' nāsınadır. “yıldırım” daḫı āteş olmaḡla ḳana teşbih eylediler. [42]

Du'āyı güle teşbih buyurması vaḳt-i du'āda merfū' eller açılmış olmaḡda güle müşābih olduğu cihetdendir. [44]

“Ḥüseyn'em” lafz-ı şerifinde olan “mim” eyvān-ı dil terkib-i izāfesine merbūṭ olmaḡla taḳd'ir-i 'ibāre “eyvān-ı dil me-rā zi-dāḡ-ı Ḥüseyn munaḳkaşst” dimekdir. “şencerf” şın'ıḡ kesri ve nūn'ıḡ sūkūnu ve cīm'ıḡ fethiyle lisān-ı Türki'de “zincefr” e ta'bir itdikleri ḳırmızı boyadır ki binālarda isti' māl iderler. “sūde” ism-i mef' ul olarak nā'ib-i fā'ili tahtında müsteter-i zamir-i “şın” dāḡa rāci' dir ve “sūde” muttasıl [57] olan zamir-i bāriz “şın” “eyvān-ı dil” e rāci' dir. Ḥāk-ı Kerbelā “ḡūn” ile ālūde olduğundan “zencefre” ye ḡumret sebebiyle teşbih itmiştir. [56-57]

Ba'zı nüshada “ihtidā” yirine “iḡtidā” vāḳi' olmuştur. Bu beytde “şafaḳ” zıkr-i şubḡa cinās u cem'iyyet olsun içündür ve “Şādık” zıkr-i daḫı böylece ve yine şafaḳ-ı ufḳ semāda zāhir olan beyāza dirler. Bu şüretde “şubḡ” dimekden 'ibāret olmaḡla “şafaḳ” ıḡ “şubḡ” a izāfeti izāfet-i beyāniye olur ya' nī o Ca'fer-i Şādık şafaḳına şubḡ-ı ihtidādır yāḡūd şubḡ-ı iḡtidādır, anıḡ 'ayındır, dimekdir ve A' rāb'dan daḫı bu cümle Şādık' ıḡ şaffeti olur. [63]

Nāzım merḡūm 'āşık olmayanları hırşda vü ḡāḳeretde ḳarıncaya teşbih ider. Ḳarınca ḡariş olmaḡla ve hırş sebebiyle ayaklar altında pāmāl olduğu cihetden pāmāl zıkr-i mūra cem'iyyet olmaḡla laṭif vāḳi' olmuştur. Bundan sonra ḳarıncada ḳanad peydā olur. Bu cihetden per ber-āverdem ta' b'iri daḫı mūra cem'iyyet-i şı'riye olur. Bundan sonra Süleymān zıkr-i daḫı cinās-ı şı'riyyedendir. [102]

Fi'l-ḡaḳīḳa 'āşıklar 'alā'ik-i dünyeviye ḳaydıdan vāreste olup Allāh te'ālā ḡāzır'ine meyl-i küllī ile meyl itdikleri mubşirāt ḳab'ilindendir. Dünyādan ḡitmek ve ḡalāş olmaḡdan murād eşḡāl-i cihānı terkden kināyedir. [104]

Bu şüretde “zer” müşebbeh [108] ve ḡürşid müşebbehü'n-bih olur ve “zer” lafzını “ḡürşid” e muzāf itmek Mesih ile cināsa mebn'idir zīrā ikisi daḫı semā-yı rābi' adadırlar. [107-108]

Bu şüretde pāzār-ı Mesih'de benden zer-i ḡürşid istedi ve güneş bāc istedi, dimek 'ilm-i bāṭın aḡzi mal u cānını şeyḡe bezl ile olur. Malını fedā itmedikçe ḡaḳīḳat ele girmez. Mürşidin yolunda mürid her vārını şarf iderse murādını bulur. Yoḡsa dört pāre şeyḡine ḳıymayan ve bir ḳılını şeyḡinin yolunda fedā itmeyen dervīş olamaz. [108]

“Mi-keşed” kelimesinin fā'ili āteş-i yekrengi terkibi izāfisidir ve “şu'le” lafzı daḫı mef' ulüdür. “yekrengi” yā-yı maşdariye ile muḡlişlik dimekden kināyedir. [115]

Ḥāḳin dāmen-girliḡi insānıḡ etegine yapışması cihetiyledir ve yine ḡāk-i dāmen-gürden yed-i beyzā zūḡur itdirmek daḫı laṭif vāḳi' olmuştur zīrā el olmasa dāmen-gir olmaz idi ve yine şafā vü tecellī-zār u yed-i beyzā elfāzının ictimā'ı cinās-ı şı'riyyedendir. [122]

Ḡoncanıḡ ḡandān olması ḡüşādından kināyedir ve yine şekerle kāse-i şir zikrinde cinās-ı şı'riyye vardır. [122-123]

Ma' nāsı benim gözüm ta' bîri ru 'yâdan evvel görür, demek olur yâhûd “h'âb” uyku ma' nāsına olup benim gözüm ta' bîri müsta'kbeliñ şafveti sebebiyle uyğudan evvel görür, demek olur. Bunda kemâlele mübâlağa hâşıl olur lâkin h'âba ru 'yâ ma' nāsı virmekte ta' bîr ile ziyâde münâsebet vardır. [130]

1. 2. 8. Soru Sorma ve Cevaplama

Klasik şerh kültüründe, şerh metni içerisindeşârihin soru sormadaki amacı aslında cevap almak değildir. Bunu, şârih okuyucunun dikkatini çekmek için bir anlatım tekniği olarak kullanmaktadır. Bu yöntemle şârih, aynı zamanda şerh metnindeki monotonluğu da kırmakta ve şerhe samimi bir hava kazandırmaktadır.

Örnekler:

Ke 'enne dindi ki 'âşıkların nazarından kandillerde hâşıl olan gubâr nefsu'l-emrde hübân-ı dil-rubânın çeşesindeki gerd-i ha'ı gibi lâ'îf ise de 'uşşâkın nazarlarında o gubâr-âlûd olan kandiller niçedir ve onların kadr ü i' tibârı var mıdır? Tutalım ki hadd-i zâtında lâ'îf imiş. Nezd-i 'âşıkânda mu' teber olmadıkça anda le'âfet olmaz ve a' lâ nesne dinmez. Bu su 'âl-i mu'kaddere bu beytle cevâb virip buyururlar ki “şâf-dil olan 'âşıkların nazarında böyle kandillerin kadr ü şânı ziyâde olur. [30]

Hiç gülistândan şıkılıp efgân iderek feryâd iden bâl ü perinin şayyâdın dâmına beste olmasını ister mi? ve öyle ma'hal-i ha'arda olabilir mi? Elbetde istemez, demek olur. [96]

1. 2. 9. Şârihin Şahsî Değerlendirmeleri ve Yorumları

Şârih, şerh metninde beyitleri açıklarken şerhi destekleyici, manayı açıklayıcı cümleler, konuyla ilgili bilgiler vermektedir. Bazı durumlarda, beyiti beğendiğini “misli yapılır beyitten değildir” gibi cümlelerle vurgulamaktadır. Ayrıca tasavvufî, felsefî ve günlük hayata dair yorumlamalar yaparak,şiirdeki estetik unsurlar hakkında bilgiler de vermektedir.

Tasavvufî Yorumlar

Zîrâ felek ehl-i dile düşmendir. [7]

Fi'l-vâkı' mütereddid olmak gibi insâna şıklet irâş ider hâl olmaz. [8]

Allâhu te' âlâ itmesin devlet çünkü bir kimesneden döner ve yüz çevirir. Ma'hal-i emn olan re 'isiñ kucağı girdâb-ı fitne olur ya' nî mehleke-i ' azîm olur. [9]

Dünyâ açgözlülük marazına ' ilâc itmez ve gorosne-çeşmliğı metâ' ı dünya izâleye kâdir degildir zîrâ harîşin her ne kadar malı olsa yine gedâ-çeşmdir. Hayf ki elinde olan bir miqdâr mal iştihâsını ya'ar. Sen anı görüp de açgözlü degil zannidersin. O ise açıdır ve şehveti elindeki malından bir miqdâr teskîn olmuşdur. [13]

Hayâsı olmayan hâlim olmayıp gâzab şıfatıyla munşif olur. [18]

Fi'l-vâkı' ululara te 'essüf şafvet-i kâlbe sebebdir. [56]

Felsefî Yorumlar

‘Aşkîni işiniñ şonu evvelinden ziyâde hoşdur. [10]

Râh-ı ‘aşkîni mekrûh görünen âhı vü bükâ’sı na‘ra vü şayhası cümlesi ‘âşikîni gözünde hoş u ma‘bûl olmuştur. [12]

Hiç gülistândan şıkılıp efgân iderek feryâd iden bâl ü periniñ şayyâdîni dâmına beste olmasını ister mi? ve öyle ma‘hall-i ha‘arda olabilir mi? Elbetde istemez. [96]

‘Tatalım ki hadd-i zâtında la‘îf imiş. Nezd-i ‘âşikânda mu‘teber olmadıkça anda le‘âfet olmaz ve a‘lâ nesne dinmez. [30]

Çirkîn lafzı vü hûb manâyı birbirine nisbet zulmdür. Elbette güzel ma‘nâyı bir lafz-ı ra‘nâ lâzım gelir zirâ bir gülâm-ı mehpâreye köhne libâs elbâsı zulmdür. Böyle dil-bere elbise-i fâhire lâzım geldiği gibi la‘îf ma‘nâyı da‘ı bir la‘îf ü fa‘îh lafz mu‘tezâ olur. [96]

Edebî Yorumlar

İş bu beyt-i ‘âşikâne bir ‘alâ beytdir. Hâkâ ki mişli yapılır beytden degildir. Nurullahu te‘âlâ ma‘ca‘ahu. [12]

Beytden murâd, şî‘riñ ‘adem-i revâcını beyândır ve ehl-i hünere i‘tibâr kalmadığından şikâyetdir. [14]

Ki tahta-bendiñ derünuna vaz‘ ile dîvâra ta‘lîk iderler ve bu teşbîh da‘ı nâzım merhûmunı belâgatine ma‘şûş olan teşbîhlendendir. [25]

Fi‘l-vâkî‘ “âbrû” insâna Âb-ı Hayât çeşmesidir ve insânıñ hayâtına sebebidir ve kıdri olmayan âdem meyyit gibidir. [45]

“Şebistân” giceye vü zulmete dirler. “san” da‘ı edat-ı teşbîhdir. “bes ki” ol kadar ki dimekdir, keşret ma‘nâsını ifâde ider. [94]

Hâzreti Hâzma ra‘iyallâhu ‘anhu hâzretleri meydân-ı harbe zirih-püş olmaksız sîneleri ‘üryân olduğı halde gelirler idi. Hattâ ba‘zı aşdikâsı genc iken zirih-püş ceng ider idiñ şimdi niçün böyle idersin diyince, ol mevtden havf iderdim. Şimdi mevtimi vü şehâdetimi taleb iderim, buyurmuşlar ve yine İmâm Hâsan ra‘iyallâhu ‘anhu zevcesi cânibinden mesmûm olduğıda İmâm Hüseyn ra‘iyallâhu ‘anhu bu işi kimden gümân idersin buyurduğıda söylesem katl ider misin buyurmuşlar. Anlar da‘ı ne‘am didikde sükût buyurmuşlar. İşte bu söylememek şehâdeti taleb itdiklerine delâlet ider ve yine İmâm Hüseyn ra‘iyallâhu ‘anhu Kerbelâ’ya ‘azm itdikde İbn ‘Abbâs ra‘iyallâhu ‘anhumâ teşrîf itmesine her ne kadar cehd ü sa‘y buyurdular ise müfîd olmadı zirâ orada şerbet-i şehâdeti nûş ideceklerini bilirler idi. Benâ-ber-în ‘azm itdiler ki şehîd olalar ve yine Hâllâc-ı Manşûr -kıddise sırrahu- hâzretleri Ene’l-hâkık sırrını fâş itdiler ki şehîd ola ve yine Şeyh ‘Attâr -kıddise sırrahu-nuñ şehâdete taleb oldukları hikâye-i meşhûrelerinden ma‘lûmdur, vesâ’ir evliyâ’-ı kirâmıñ da‘ı talib-i şehâdet oldukları ma‘hallinde beyân olunmuştur. [110]

Şeker beyâz olmağıla goncayı beyâz gül goncasını murâd itmek enseb olur. Mısrâ’-ı şânide olan “gül-i sepîd” da‘ı bu irâdeye kıarniyye olur. [122]

Arslan da‘ı neyistânda olmağıla “şîr” zikri gâyetle la‘îf vâkî‘ olmuştur. [129]

Ma' nāsı benim gözüm ta' bîri ru' yâdan evvel görür, dimek olur yâhûd "h'âb" uyku ma' nāsına olup benim gözüm ta' bîri müstaḳbeliḡ şafveti sebebiyle uyḡudan evvel görür, dimek olur. Bunda kemâlile mübâlaḡa ḡaşıl olur lâkin ḡ'âba ru' yâ ma' nāsı virmekde ta' bîr ile ziyâde münâsebet vardır. [130]

"H'âb" uyku ma' nāsına olup benim gözüm ta' bîri müstaḳbeliḡ şafveti sebebiyle uyḡudan evvel görür, dimek olur. Bunda kemâlile mübâlaḡa ḡaşıl olur lâkin ḡ'âba ru' yâ ma' nāsı virmekde ta' bîr ile ziyâde münâsebet vardır. [130]

"Ruḡ"dan murâd vechdir. Mâha münâsib olsun için vechi ruḡ ile ta' bîr buyurdular zîrâ ruḡı mâha teşbîh 'âdetdir. [137]

3. Kaynak ve Muhteva Bakımından Şerh Özellikleri

Şerh metinlerinde şârihler, mitoloji, astroloji, tarih, İslamî bilimler, coḡrafya, dilbilim vb. birçok alanda bilgiler vermektedir. Bu sebeple klâsik şerh metinleri ansiklopedik bir özellik arz etmektedir. Klasik şerh kültürüyle aynı doğrultuda, incelemiḡ olduğumuz şerh metninde Mehmed Murad, farklı bilim dallarına ait eserlerden ve kaynaklardan yararlanmışır. Ayrıca, âyet, hadis iktibasları ve diḡer şairlerden şiir nakilleriyle şerhi zenginleştirmiştir.

Osmanlı döneminde, medresede sarf, nahiv, mantık, hadis, kelam, fıkıh, tefsir, belagat, ma'ani ve hikmet gibi ilimler tahsil edilmekteydi. (Atay 1983, 80). Mehmed Murad Nakşibendî de medrese eğitimi sayesinde bu eğitimlere vâkıf olmuştur. Bunun sonucu olarak, şerh metninde beyitlerin açıklamaları yapılırken, bu ilimlerden yararlandığı görülmektedir. Şârihözellekle, âyet, hadis ve menkıbelerden sıkça nakiller yapmıştır. Şârih, Şiî bir şair olan Şevket-i Buhârî'nin şiirlerini açıklarken, Şiî itikadına ait bilgiler de vermektedir. Mehmed Murad Nakşibendî'nin, dinî kaynakların yanı sıra, Farsçaya ve Fars şiirine hâkim olduğu bilinmektedir. Bunun önemli bir ispatı olarak, şerhte Hâfız, Sa'dî, Attar, Sa'ib-i Tebrizî, Urfî gibi önemli İran şairlerinden alıntılar yaparak, beyitleri açıklaması gösterilebilir.

3. 1. Tasavvufî Eserler

Din ve tasavvuf, Doḡu toplumlarında şiirin en önemli ana malzemelerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Şerh metninde, bu doğrultuda çok sayıda tasavvufî izah yer almaktadır. Şârih, tasavvufî izahları yaparken farklı mutasavvıfların eserlerinden de kaynak göstermek suretiyle yararlanmışır.

Hzreti Mevlânâ Câmî -kuddise sırrahu- e's-sâmî Şevâhidü'n-Nübüvvenâm kitâbında buyurmuşdur ki: Hzreti Hasan fark-ı serinde sine-i şerîfesine varınca Resûl-i Ekrem şallallâhu 'aleyhi vesellem hazretlerine eşbeh idiler. [55]

İsmâ'îl Hakkı -kuddise sırrahu- ba'zı mü'ellifâtında yazmışdır ki Hzreti İmâm Hasan 'ıyâlinin ğadriyle irtihâl-i dâr-ı beķâ ideceğini bilmiş idi. Keşret-i talâķın sebebi sebep-i şehâdet olacaķ zevceyi arar idi ki tiz beni şehîd itsin. Görür idi ki bu 'ıyâlde muħabbet vâ, bu şehâdete sebep olmayacaķ aña talâķ virir idi. 'Âfiyet Ca'de'yi buldular ve tavrından aradığı o olduğunu idrâk buyurduķda aña talâķ virmeyip müddet-i medîde şehîd idinceye dek zabt itdiler ve şerbet-i şehâdeti anın elinden nüş itdiler. [56]

Şevâhidü'n-Nübüvve'de mezkûrdur ki İmâm Hüseyin rağiyallâhu 'anhu buyururlar idi ki: Yâ ehî bu işi kimden gümân idersin? İmâm Hasan buyurdular ki: Gümân itdiğimi söylesem i'dâm idermisin? Belâ iderim, buyurdular. Cenâb-ı Hakk'ın azâbı senin azâbından büyükdür, Mevlâ nice bilirse öyle itsin, buyurdular. Bu söylemleri Hzreti Hakk'ın buyurduğunu te'bîd ider. [56]

3. 2. Dîvanlar

Şerh metninde şârih, şerh yapılan eserle benzer mana ve mazmunlar taşıyan başka bir şairin şiirinden örnekler vererek şerh edilen şiirin anlaşılrlığını güçlendirir. Bu kısımda, Dîvan şairleri ve Fars şairlerinin dîvanlarından şiirler nakillerinden örnekler verilmiştir.

Farsça Yazan Şairler

Mevlânâ

Nâzımın ħâki daħı âb-ı kehrübâ ile taħmîr oluncakendiniñ rengi daħı şarı olmaķ lâzım gelir ve 'âşıkların rengi daħı şarı olmağla ben ezeli 'âşıkım. Bundan için şikeste-rengim ve şarı yüzlüyüm, demek ister, niteki İsmâ'îl Hakkı -kuddise sırrahu- buyurmuşdur:

Nitekim Meşnevî-i Şerîf'de buyurulmuşdur. Meşnevî:

چون خدا خواهد که پرده کس درد

میلش اندر طعنه ی پاکان برد

[مولانا جلال الدین بلخی رومی]

Çun Ĥudâ ĥâhed ki perde-i kes dered,

Meyleş ender ta'ne-i pākân bered

[Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî] [9]

Meşnevî-i Şerîf'de İbn Mülcem için Hzreti İmâm 'Alî keremullâh vechehü buyurmuşdur. Meşnevî:

لیک بی غم شو شفیع تو منم

خواجه روحم نه مملوک تتم

[مولانا جلال الدین بلخی رومی]

Lik bî-ğam şov şeft^c-i to menem,
Hâce-i rûhem ne memlûk-1 tenem
[Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî] [111]

Sa'ib-i Tebrizî

‘Aşkîñ ‘ilâcî hâricden olmayıp belki derd-i ‘aşkîñ devâsı yine ‘aşkdır nitekim Şa’ib merhûm bu mazmûnu:

Beyt

عشقست همان چاره داغی که کهن شد
هم نقش قدم محو کند نقش قدم را
[صائب تبریزی]

Beyt

Aşkest hemân çâre-i dâğî ki kühen şod
Hem naqş-1 kadem maḥv koned naqş-1 kadem-râ
[Sâib-i Tebrizî]

Beytiyle edâ itmişdir ve ‘aşka yine hâricden devâ olmadığını

Hâfız-1 Şirazî

Hâfız-1 Şirâzî -kuddise sırâhu- dahı şu beyt ile beyân buyurmuşlardır:

Beyt

دی گفت طبیب از سر حسرت چو مرا دید
هیہات کہ رنج تو ز قانون شفا رفت
[حافظ شیرازی]

Beyt

Dey goft tabîb ez-ser-i ḥasret çü me-râ dîd
Heyhât ki renc-i to zi-ḳânûn-1 şifâ reft
[Hâfız-1 Şirâzî]

Ve bu beytiñ şerhinde merhûm Şem‘î Efendi buyurmuşdur ki:

Feridüddin Attar

Şeyḥ ‘Attâr -kuddise sırâhu- mışrâ‘: “*Ān yekî k’an ḥayā vü ḥilm bûd*” buyurmuşlardır. [18]

Arapça Yazan Şairler

“Ve revā ‘anhu Me’ālimi’-d-dīn min-baḳāyā e’ş-şahābeti ve vüçuhu’t-tābi’in ve vesārat bi-zikri
‘ilmihî’l-aḥbāru ve eñşedet fî-medāyihî’l-eş‘āru ve fihî yeḳūlu’l-ḳurṭubî:

Beyt

باقر العلم لأهل التقيا
وخير من لبي على الأجل

Beyt

Yā Bāḳır el-‘ilmi li-ehli’t-tuḳā
Ve ḥayra men lebbā ‘ale’l-ecbul [61]

Mehtābınḡ ketānı çürütmesi ba‘zı şuşu‘arā-yı ‘Arab’ınḡ şî‘rinde gelmiştir:

Beyt

لا تعجبوا من بلى غلالته
قد زرأ زرأره على القمر

Beyt

Lā ta‘cebu men belā ḡalāletihî
Ḳad zerre ezrāruhu ‘ale’l-ḳamari [134]

Urfî Şirazî

Efendim ‘Urfî’niḡ mışrā‘ı kâḡıd gibi olan dīvānçe-i eyyāmda müşbet olduḡça o mışrā‘dan murād işte bu “Heme şevḳ-āmede bûdem heme ḡırmān reftem” mışrā‘ıdır ve beyt-i ātiye merḡındur. ‘Urfî merḡūmuḡ mışrā‘ınḡ evveli böyle vāḳi‘ olmuştur:

از در دوست چه گویم به چه عنوان رفتم
همه شوق آمده بودم همه حرمان رفتم
[عرفی شیرازی]

Beyt

Ez-der-i düst çe ḡüyem be-çe ‘unvān reftem
Heme şevḳ-āmede bûdem heme ḡırmān reftem
[‘Urfî Şirāzî] [119]

Sa’dî Şirazî

Şeyḡ Sa’dî -ḳuddise sırrahu- kitāb-ı ḡülüstān’ında şu beyt-i laṡîfi buyurmuşlardır. [140]

Beyt

همای بر همه مرغان از آن شرف دارد
که استخوان خورد و جانور نیاز دارد

[سعدى شیرازى]

Beyt

Humā-yı ber-ser-i murgān ez-ān şeref dāred

Ki üstüñ-ān ħord u cānver niyāz dāred

[Sa' dī Şūrāzī] [140]

Nāzımın ħāki dahı āb-ı kehrübā ile taħmīr oluncakendiniñ rengi dahı şarı olmağ lāzım gelir ve 'āşıkların rengi dahı şarı olmağla ben ezeli 'āşıkım. Bundan için şikeste-rengim ve şarı yüzlüyüm, dimek ister.

Türkçe Yazan Şairler

Şem'î Efendi

Di eṭibbāya ki k̄ānūn-ı şifā yazmağdan

Hüner oldur ki ğam-ı dil-bere dermān yazalar

[Şem'î Efendi] [10]

Şeyh Gâlib

Şeyh Gâlib merhūm Ba'zı eş'ârında demiştir:

(Kıt'a)

Gelenler āsitān-ı evliyāya

Bütün da'vetlidir Gâlib şafāya

Şakın şüretde kalma aldanırsın

Ķomazlar yoğsa varmazlar şanırsın

[Şeyh Gâlib] [23]

Nedim

Şā'ir-i māhir Nedim Efendi merhūm mısrā': "Cāmi'leriniñ her biri bir tūr-ı tecellî" diyerek İstanbul cevāmi'ni "Cebel-i Tūr"a müşābeheti şuverisi sebebiyle teşbih itmiştir. [28]

Niyazî Mısrî

İşte bu zamān o sâlik gerçi derviş olur zîrā dervişlikde 'ār u nāmusunu muhāfaza yoğdur ve dünyāca olan 'ār u nāmus gitmedikçe derviş olunmaz, niteki Ĥazreti Mısrî -kuddise sırrahu- buyurmuşdur:

Beyt

Kim ki cāndan geçmez ise diğ bize yār olmasın

'Ār u 'ırzile gelip 'āşıklara yār olmasın

[Niyāzî Mısrî] [99-100]

İsmail Hakkı Bursevî

niteki İsmâ'îl Hâkîkî -kuddise sırrahu- buyurmuşdur:

Beyt

Gül cemâliñ soldurur' aşıkların

Şüretin tebdil ider ma' nâ-yı 'aşk

[İsmâ'îl Hâkîkî Bursevî] [150]

Türkçe Yazan Diğer Şairler

Ve yine ba' zı 'arifin dahı buyurmuşdur:

Açıldı defter-i ehl-i melâmet kayd olan gelsin

Çekenler nâm-ı kaydın gelmesin lâ-kayd olan gelsin [100]

3. 3. Lügatler (Sözlükler)

Şerh metinlerinde, manaya ait unsurlar kadar, gramer unsurları da açıklanmaktadır. Bu açıklamaları yaparken şiirde geçen, okuyucuların anlayamayacağı kelimeler açıklanır. Bunan yanında şerh metninde, her açıklanan kelime için sözlüklerin kaynak olarak gösterildiği söylenemez. Bunu okuyucunun anlayamadığını düşündüğü kelimelerde yapmaktadır. Mehmed Murad, şerh ettiği metindeki kelimelerin manalarını verirken lügatleri nadiren kaynak olarak göstermektedir. Şerh metninde başlıca zikredilen lügatler: Lügat-i Şâhî, Bahr-ı Tavil, Lügat-i Vançulu, Lügat-i Şâhidî ve Lügat-i Ni' metullah'dır.

“Tarf” tâ'nın fethi vü râ'nın sükûnuyla bir şey'in cedidine meyl idip 'atîk u köhne sünün şarf-ı nazar ile anı terk itmege dirler. “şâl-ı nerme” nin eczâsının cedidi hâk-ı Meşhed'dir ve 'atîki penbe-i Hind'dir. Hâk-ı Meşhed eczâ-yı cedidesi olmağa üstâdların meyli buña olup eczâ-yı 'atîkası olan penbe-i Hindi terk itdiler. “Tarf”ın bu ma' nâya geldiği Lügat-i Vançulu'da muşarrahdır. [130]

Şâhidî merhûm (firib aldanmak oldu, feribiden aldatmak) mısra'ında beyân itmişdir. Fi'l-hâkîka cihânın va'desi vü ihsânı deryâ-yı serâbın mevcinin kefi gibi za' if ü va' de-kümün olduğu ehl-i 'aqla iclâ-yı bedihiyâtındadır. [116]

Gülün âteşden murâd-ı humretidir ve o humreti âteşe teşbih buyurdular. “mühre” boncuğ dimekdir. Lügat-i Şâhî'de Bahr-ı Tavil'de muşarrahdır. [130]

Şâhidî merhûm, lügatında çeşme bınar oldu, göze bardak buyururlar. Türkîsi dahı bınardır ve yine nâzım merhûm dîde-i şîri çeşmeye teşbih itmişdir, vech-i şebihî lem'an u parlamak olur zîrâ âbda vü dîde-i şîrde ziyâ vü lem'an vardır yâhüd vech-i şebihî şüretde dîdenin çeşmeye müşâbeheti olur zîrâ ikisinde de müdevver olmak ve çukurluk vardır ve yine “sâr” şıgırcık kuşuna dirler. Lügat-i Şâhidî'de Bahr-ı Tavil'de şıgırcık kuş “sâr” diyerek beyân olunmuşdur. [144]

3. 4. Mitoloji ve Şiire Ait Diğer Sembolik Unsurlar

Dîvan şiirinde olduğu gibi, Fars şiirinde de şiirin ana kaynaklarından biri mitolojidir. Şerh metninde Mehmed Murad, ana metinde karşılaşılan mitolojik unsurları izah etmiştir. Aşağıda bu izahlara örnekler yer almaktadır:

Ejderha

Ejderhâ ile genc beyninde münâsebet vardır zîrâ hâzîneye ejderhâyı tılsım iderler. Benâ-ber-in genci dünyânın kuflinin miftâhını dendân-ı ejderhâdan yapıldır. [12]

Ejderha ve hazine mazmunu Dîvan şiirinde farklı sembolik unsurlarla birlikte kullanılan mitolojik unsurlardandır. Hazinesinin koruyucusu olarak ejderhaların görevli olması, sevgilinin yüzü hazinesini koruyan bir ejderha olarak saçlarına benzetilmesi, Hz. Süleyman'ın yüzüğünü beklemesi gibi hususlarda Ejderha mazmunu Dîvan şairleri tarafından şiirde kullanılmıştır. Mehmed Murad, bu mazmunu "Ejderha ile hazine arasında bağlantı vardır. Hazinesine ejderha tılsım ederler" diyerek açıklıyor. Şevket'in şiirinde yer alan "Bu cihanda rahat ümidi yoktur çünkü bu cihan hazinesinin kilidini ejderhanın dışından yaptılar" manasındaki beyiti tasavvufî olarak açıklıyor. Dünyada rahat edilmez; çünkü yanında ejderha olan bundan rahatsız olur.

Şem'-Pervane

Bir türbe-i mu'atıradır ki şem'danı cânını râh-ı aşkıdan âh u efgânsız fedâ iden ve aşk-ı muhabbetde kâmil olan pervânenin çeşmindendir ve sîm ü zerden degildir. Sâ'ir türbelerin şem'danı gibi bir türbe ki şem'danı pervânenin çeşminden ola ve yine bir türbe ki anın şem'danı sîm ü zerden ola. Elbetde şem'danı çeşm-i pervânedan olan türbenin öbür türbe üzerine rüchânı mütehakıkkı u sâbit olur. [19]

Evvelâ pervâne şem'dan lafzı münâsibdir zîrâ pervâne şem'in aşığıdır [20] ve şem'danı şem'dana naşb olunur ve yine göz ziyâde şem'dana şebih olmağla çeşm zikri dahı enseb olmuş olur ve yine hârim ü ravza lafızlarının dahı şem'dana münâsebetleri vardır. [20]

Şem ü Pervane hikayesi İran şiirinde ve Dîvan şiirinde birçok şair tarafından mesnevî nazım biçimiyle kaleme alınmıştır. Bunun yanı sıra, beyitlerde bu unsurlara atıfta bulunarak çeşitli edebî sanatlar yapılmıştır. Pervane âşıkı, Şem mâşuku simgelemektedir. Beyitte geçen, pervânenin gözünün şamdan olması gözün ışık saçması münasbetiyle şamdana benzerliğinden dolayıdır.

Huma Kuşu

O türbenin kûbbe-i şerîfesi ki kuşa benzeyen sa'âdetin yuvasıdır. O kûbbeye mu'allak olan yumurta gibi kandilden tısraya Murğ-ı Hümâ tevellüd ider. Böyle olunca sa'âdet ü devlet tâlîbi olan Hâzreti İmâm'ın

türbe-i sa'âdetmendine gelsin ve sa'âdet bulsun, demek olur... zîrâ herkes Humâ kuşunu devletmend ü sa'âdetmenddir dirler. Hattâ sāyesi bir kimesneye işâbet itse devlet bulur imiş diyu meşhûrdur. [29]

Gülistân Şerhinde Sûdî Efendi merhûmuñ beyânına göre Humâ şakşagân mîkdârı ve aña şebîh bir kuş imiş velâkin kül renginde imiş. Eger şakşagân kül renginde olsa Humâ zan olur diyerek beyân itmişdir ve ğîdâsı kemik imiş ve yeryüzünde yuva dahı ittîhâz itmeyip hevâda sâkin olur imiş ve tevellüdü dahı ber-hevâ vuķû' bulur imiş. Kemik gördükde cânib-i zemîne teveccüh idip kanâdını vü kıyruĝunu yire sürmeyerek kemik alıp ber-hevâ olur imiş. İşte böyle 'âlem-i suflîye tenezzül itmek ile sa'âdetmend bir kuş olmuş. İnsân dahı suflî olan dünyâyâ raĝbet itmez ise Murĝ-ı Humâ gibi sa'âdet şâhibi olur ve olanlar dahı böyle oldular. [29]

Humâ delîrâne nazâr itmişdir zîrâ seniñ maĝz-ı muhabbetiñle pür olan kemigi humâ'nıñ taĝaddî itmesi haddi degildir. Benâ-ber-in nazara kıadir olamaz. Beytden murâd işte seniñ 'âşıklarınıñ üstüñ'ânlarıyla muhteremdir, buyurmak isterler. Humâ'nıñ kemik yimesi meşhûrdur. [139]

Hüma kuşu, Dîvan şiirinde zikredilen mitolojik kuşların başında gelmektedir. Yükseklerden uçması, kemikle beslenmesi, uğur getirmesi gibi birçok farklı yönüyle şiirlerde yer almaktadır. Şevket, beyitte Hz. İmam'ın türbesinin kubbesini Hüma kuşunun yuvasına benzetmektedir. Şerh metninde, Hüma kuşu ile ilgili olarak Sudî'nin *Gülistan Şerhi*'nden faydalanılmış ve detaylı izahı yapılmıştır. Mehmed Murad, türbenin kubbesinin Huma kuşunun yuvasına benzetilmesini, Hüma kuşu nasıl saadetmend ve devletmend ise bu türbeye gelenler de öyle saadetmend ve devletmend olurlar, diyerek açıklıyor.

Gül ve Bülbül

Şimdi karĝanıñ zâtı vü naĝmesi bülbülün zâtından u naĝmesinden on kıat memdüh u maķbül oldu ve ğazef pâresi elmas pâresine kıadr u kıymetinde ğâlib u fâ'ik oldu. [105]

Gurab, veya zag olarak da bilinen karga Dîvan şiirinde rakible benzerlik kurulması münasebetiyle yer almaktadır. Şevket, beyitte bülbül olarak kendisinin gülistanda kıymetinin bilinmediĝini ve karga ile kıymetinin eş tutulduĝunu vurgulamaktadır. Mehmed Murad ise bu durumu açıklarken, Nazım zamanında karga ile bülbülün naĝmeleri aynı görülmeye başlanmış ama Mehmed Murad, kendi zamanında karganın naĝmesinin on kat daha değerli hale geldiĝini söylemektedir. Bu durumu da hazef yani topraktan yapılmış bir çöpleĝin, elmas parçasına üstün görülmesine benzetiyor.

Ğonçeniñ lisânı bülbül ile ancılayın terennüm ü teĝannileri berâber oldu ki ĝonçeniñ lisânınıñ şâfi olan taķrîrinden âyine rengi dökülür ya'nî bir bahâr oldu ki ĝoncayı dahı bülbül gibi söyletdi ve öyle şâfi olarak terennüm itdi ki taķrîriñ kemâl-i şukûtundan âyineler ğuşûle gelir. Âyine ğâyetle şukûtta olduğundan ĝonçeniñ taķrîr-i şâfisinden âyineler döküdü. [126]

3. 5. Âyetler

Dinî-tasavvufî şerhlerde şiirle alakalı olarak, birinci el kaynaklardan olan Kur'an'dan yani âyetlerdensıkça yararlanılmıştır. Dîvan şiirinde olduğu gibi, Arap ve Fars şiirinde de âyetler, sıkça başvurulan kaynaklardandır. Beyitlerde âyetler bazen kısmî, bazen tam iktibas yöntemiyle yer alabilirken, âyet zikredilmeden, mana olarak da beyitler de yer alabilmektedir. Şârihin, eserinde beyitleri açıklarken âyetlerden faydalanmak amacıyla: “âyet-i kerîme, âyet-i celîle veya nazm-ı celîl” gibi tabirler kullanmıştır. Bazı âyetlertercümeleriyle birlikte açıklanmış, bazı âyetleri de tercümelerini vermeden açıklamıştır:

Sağa Kitabu'llâh'dan bir beyyine-i vâziha olarak âyet-i kerîme getirürüm ki o âyet benim da'vâmı işbât ider. Bundan sonra Yahyâ-yı 'Âlim didi ki: Hakk celle vü 'alâ Kitâb-ı Mecîd'inde “*Ve Nûhan hedeynâ min-ğablu ve min-zürriyyetihî Dāvūde ve Suleymân*” ma'nâsı, Hâzreti Nûh 'aleyhi's-selâm'a dağı İbrâhîm 'aleyhi's-selâm'dan evvel hidâyet eylediğ ve tarîğ-i Hakk'ı gösterdiğ ve dağı Hâzreti Nûh'uş zürriyyet ü evlâdından kıldığ. [68]

Mürşid-i kâmil hağıkî mürîdlerine: “*Ğul lâ es'elukum 'aleyhi ecran inne ecriye illâ 'alâ ellezî fağaranî efelâ ta'ğilûn*” nazm-ı celiliniğ müfâdını ifade ider. Hülâsa-i kelâm 'aşrınığ meşâyihine murâdları açğedir ve hağıkâtda mürşid-i kâmil çalmamışdır, diyerek ta'n u teşnî'dir; yâğud güneşe beğzeyen parlağ altunu dimek ola. [107]

“*Ricâlün lâ tülhîhimticâratün ve lâ bey'un 'an zikrillâhî*” [4]

“*Fe'lyezğaku çalîlen ve'l yebkû keşîran*” [5]

“*Ve lâ ratbin ve lâ yâbisin illâ fi-kitabin mübîn*” [17]

“*Velâ-teğülû li-men yuğtelu fi-sebilillâhî emvât bel-ağyâ'un lâ-teş'urûn*” [34]

“*Hattâ meğla'î'l-fecr*” [35]

“*Çalellâhu te'alâ ve lâ-rağbin ve lâ-yâbisin illâ fi-kitabin mübîn*” [52]

“*Ve le-ğad âteynâke seb'an mine'-l meşânî ve'l-Çur'âne'l-azîm*” [52]

“*Fe hel 'aseytum in tevelleytum en tufsidû fi'l-arđi ve tuğatî'u erğâmekum*” [64]

“*Fe çul te'alav ned'u ebnâ'enâ*” [66]

“*Fe-buhitellezî kefera*” [66]

“*Ķāle Resūlullāhi ‘aleyhi vesellem: Ħuseyn minnī ve ene min-Ħuseyn, eĥabballāhu men eĥabbe Ħuseynen, Ħuseynun sıbtu min-el-esbā’*” [66]

“*İnne’n-Nebiyi şallallāhu ‘aleyhi vesellem ĵāle: şadeķallāhu ve Resūluhu “innemā emvālūkūm ve evlādūkūm fitnetun”*” [66]

“*İnnemā emvālūkūm ve evlādūkūm fitne*” [67]

“*Ve Nūĥan hedeynā min-ķablu ve min-zürriyyetihi Dāvūde ve Suleymān*” [68]

“*Ve tu‘ izzu men teşā’ ve tuzillu men teşā’ bi-yedike’l-ĥayr inneke ‘alā külli şey’in ĵadīr*” [70]

“*Ve tu‘ izzu men teşā’ ve tuzillu men teşā’ bi-yedike’l-ĥayr inneke ‘alā külli şey’in ĵadīr*” [70]

“*Yaĥyā ve āteynāhu el-ĥukme şabiyyā*” [75]

“*Ya nāru kūnī berden ve selāmen ‘alā İbrāĥīm*” [81]

“*İnnemā nuĥ‘ imekum li-vechillāh lā nurīdu minkum cezāen ve lā şekūrā*” [103]

“*Ķul lā es’elukum ‘aleyhi ecran inne ecriye illā ‘alā ellezī faĥaranī efelā ta’ ĵılūn*” [107]

“*Kemā ķālellāhu te‘ālā ve’ş-şubĥi izā teneffes*” [114]

“*Üd’ünī estecib lekūm*” ve yine: “*‘Uĵibu da’vete’ddā’ī izā da‘ān*” [118]

3. 6. Hadisler

Âyetlerle birlikte, dinî-tasavvufî şerhlerin en önemli temel kaynaklarından biri olan hadisler şiirlerin açıklanmasında şerh metinlerinde sıkça kullanılmaktadır. Şerh kültüründe en önemli delillendirme metotlarından biri olan hadis iktibasları ve alıntıları, çalışmaya konu olan şerh metninde de görülmektedir. Şârih, bu şekilde şerhin güvenilirliğini güçlendirmektedir. Metinde Şiî kaynaklı, Mehdî ile ilgili sahihliği tartışmalı olan hadislere de yer verilmiştir. Şârih, hadislerden farklı şekillerde nakillerde bulunmuştur. Bazı durumlarda, hadislerin Arapçalarını vererek, hangi eserde geçtiğini Türkçe olarak belirtmiştir. Bazı bölümlerde naklettiği kaynağı belirtirken de Arapça olarak bunu belirtmiştir. “Nitekim hadis-i şerifte şöyle geçmektedir” gibi ifadelerle açıklamasına hadislerle delillendirme yapmıştır. Bu hadislerin bazen tamamını verirken, bazı bölümlerde bir kısmını vermekle yetinmiştir.

“*İnne min-e’l beyāni le-siĥran ve inne min-e’ş-şī’ri le-ĥikmeten*” [2]

“*Aşĥābī ke’n-nücūm iķtedeytūm ihtedeytūm*” [2]

“*Ene ‘inde’l-ķulūbi’l münkesire*” [4]

“İnnallāhe yuhibbū külli kalbi'l-ḥazīn” [5]

“Levkāne li-İbni ādemi vādiyāni min-zehebi lā-tebgī lehümā şālīşan ve lā yemla 'u cevfu ibn ādeme illā't-turāb” [13]

“Leyse'l-ğınā 'an keşreti'l 'arzı innema'l-ğınā ğınā'n-nefsi ve'l-'arz bi-ma' nā el-metā' ” [13]

“Uḫlubū'l-'ilme ve lev bi'ş-Şīn” [15]

“El-mu 'minūn lā-yemūtūn bel-yenteḳlūn min-dāri'l-fenā ilā-dāri'l beḳā' ” [34]

“Lā-fetā el-'Alī lā-seyfe Zü'l-feḳār” [47]

“İnnema yüridüllahū li yüzhibe ankümü'r-ricse ehle'l-beyti ve yüdahhiraküm tethira” [47]

“Ḥubbū 'Alī ḥasenetūn lā-teżurru me'ahā seyyi'eten ve buğzu 'Alī seyyietun lā-tenfa'a me'ahā ḥasene” [49]

“Zikru 'Aliyyun 'ibādetun” [49]

“E'n-nazaru ilā-'Alī ibādetun” [49]

“‘Alī Bin Ebī Ṭālib mevlā men küntü mevlāh” vārid olmuştur. Revāhū ibn 'Abbās radiallāhu 'anhumā ve yine peygamberimiz 'aleyhi's-selām: “‘Alī minnī bi-menzileti re'si min-bedeni” [49]

“‘Alī eḫī fi'd-dünyā ve'l-āḫireti” [49]

“Men sebbe 'Aliyyen fe-ḳad sebbenī” [49]

“Men eḫabbe 'Aliyyen fe-ḳad eḫabbenī ve-men ebḡāze 'Aliyyen fe-ḳad ebḡāzenī” [49]

“Men ezā 'Aliyyen fe-ḳad ezānī” [49]

“E'n-nāsū min-şecerin şettā ene ve 'Alī min-şeceretin vāhīde” [49]

“‘Alī me'a'l-ḳur'ān ve ḳur'ān me'a 'Alī lem yefterikā ḫattā yeredā 'ale'l-ḫavz” [49]

“‘Alī İmāmū'l-berere ve ḳātilū'l-fecere” [49]

“‘Aliyyü bābu ḫıṭṭa men deḫale minhü kāne mü'minen ve men ḫarece minhü kāne kāfir” [49]

“‘Alī 'aybetü 'ilmī” [49]

“Men beşşeranī bi-ḫurūci şafari beşşertühü bi'l-cenneti” [50]

“İnnehū ḳāle ḳāle Resūlullāhi şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem izā kāne yevme'l-ḳıyāmeti yunādī munādīn min-baṭnāni'l-'arşi eyyuhennāsu ğuḍḍū ebşāreküm ḫattā tecūzu Fāṭımatu ile'l-cenneti” [53]

“Enne'n-nebiyye şallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem ḳāle izā kāne yevme'l-ḳıyāmeti nādā münādīn min-baṭnāni'l-'arşi yā ehle'l-cem'i nekkisū ru'ūseküm ve ğuḍḍū ebşāreküm ḫattā temurru Fāṭımatu bintu Muḫammedin 'ale'ş-şırāṭi fetemurru me'a seb'ine elfe cāriyetin min-ḫūri'l-'ıyn ke-merri'l berḳ” [53]

“İnne'n-nebiyye şallallāhu vesellem ḳāle Fāṭımatu seyyidetu nisāu'l-cenneti illā Meryem bintī 'İmrān” [53]

Yā Fāṭımatu ilā-terḍīne en tekūni seyyidete nisā'i'l-mü'minīn” [53]

innemā Fāṭımatu biḳ'atun minnī yū'zīni mā ezāhā ve yuşibenī māeşābehā” [53]

“İnnehā su'ilet eyyü'n-nāsi kāne eḫabbu ilā-Resūlullāhi şallallāhu 'aleyhi vesellem ḳālet Fāṭıma feḳīle mine'r-ricālī ḳālet zevcühā” ve eyḍan Resūlullāhi şallallāhu 'aleyhi vesellem “İnne benī Hāşim Bin el-Muğire iste'zenu en yunkıḫu ibnetehum 'Alī Bin Ebī Ṭālib felā āzene şümme lā-āzene illā en yuride ibne Ebī Ṭālib en yuṭallıḳa ibneti ve yenkiḫa ibnetehum fe-innemā hiye muḍḡatun minnī yuribunī mā yuribuhā ve yū'zīni mā yū'zihā” [53]

“Ve kânet izâ dehalet ‘ale’n-nebiyyi şallallâhu ‘aleyhi vesellem kâme ileyhâ ve kabbelehâ ve eclesehâ fi-meclisihî ve kâne’n-Nebiyyi şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem izâ dehalet ‘aleyhâ kâmet min-meclisihâ fekabbelethu ve eclesethu fi-meclisihâ” [55]

“Fedâke ebî ve ummî şebîhe nebiyyî lâ-bi‘Alî” [55]

“Zekara Ebû Nu‘aym el Hâfiz fi-kitâbi “Delâ’ilü’n-Nübüvve” ‘an nazâratu’l-ezdiyyeti innehâ kâlet: Lemmâ kütile’l-Huseyn rağiyallâhu emtaratu’s-semâ’u demân fe’eşbahñâ ve hûbâbunâ ve cirârünâ memlûeti demâ ve mimmâ zahara yevme katlihi mine’l-âyât inne’s-semâ’ esveddet isvidâden ‘azîmâ hattâ re’eytü en-nücûme ve lem-yürfa‘u hacir illâ vucide tahtehu demin ‘abî’ Ey Hâd “ve naqale: ibnü’l-Cevzî ‘an ibn Sîrîn inne’d-dünyâ ızlamet şelâsetueyyâm. Şümme zaharat el-ğumratu fi’s-semâ’i ve eħreceş’sa‘lebe inne’s-semâ’e beket ve bükâ’uhâ ħumratuhâ ve kâle ġayruhü iħmerrat afâku’s-semâ’i sittetü eşhurin ba‘de katlihi rağiyallâhu ‘anhu şümme lâ-zâlet el-ğumratu turâ ba‘de zâlike kâle İbn Sîrîn uħbîrnâ inne’l-ğumrate’lleti me‘aş-şafağ lem-tekün fi’s-semâ’i hattâ kütile’l-Huseyn rağiyallâhu ‘anh ve zekerâ Ebû Sa‘îd inne hâzihi’l-ğumrate lem-turâ fi’s-semâ’i kable katlihi. Kâle İbnü’l-Cevzî: ve hikmetehü inne ġađabena yü’sürü ħumrate’l-vecih ve’l-Ĥağğu tenezzhehe ‘anı’l-cismiyyeti fe-ezhera ġađabahu ‘alâ men kateli’l-Huseyn bi-ğumrati’l-ufuK. İzhârü’l-‘azîmü’l-cinâye ve kâle İbnü’l-Cevzî ve enînü’l-‘Abbâs ve huve ma’sürün bi-bedr mene‘an-Nebî şallâhu ‘aleyhi vesellem e’n-nevme fe-keyfe bi-enîni’l-Huseyn” “Ve-lemmâ esleme Vaħşî kâtilü Ĥamza kâle lehu’n-Nebiyye ‘aleyhi’s-selâm: ġayyibu vecheke ‘annî fe-innâ lâ uħibbu en-erâ men katele el-aħibbe kulluhum mine’s-Şavâ’iki’l-Muħrika” [57-58]

“Kâle rasûlullâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem: el-Ĥasanu ve’l-Huseyn seyyidâ şebâbi ehli’l-cenneti” Kezâ fi-Süneni’t-Tirmîzî revâhu Ebû Sa‘îd: ve eyzan kâle’n-Nebî ‘aleyhi’s-selâm: ħumâ reyħânetâni el-Ĥasanu ve’l-Huseyn” “Revâhu’l-Buħârî ve’t-Tirmîzî ve-revâ el-Buħârî ve’l-Müslim: innehü şallâhu ‘aleyhi vesellem. Kâle fi’l-Ĥasan Allâhumme innî uħibbuhu ve uħibu men yuħibbuhu” “Kâle Ebû Hureyre: fe-mâ kâne aħadun eħabbu ilâ-min-el-Ĥasan ba‘de mâ kâle Resûlullâhi şallâhu te‘âlâ leyhi vesellem hâ-kezâ” ve “‘anil berâ’i İbn’ül-‘Azîb kâle ra’eytu Resûlullâhi şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem Ĥâmilü’l-Huseyn Bin ‘Alî ‘alâ ‘atîkîhi ve huve yeğül: “Allâhumme innî uħibbuhu fe-eħıbbeh” “‘An Yu‘lâ Bin Merra innehü kâle: kâle Resûlullâhi şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem: “Huseyn minnî ve ene min-Huseyn, eħabullâhu men eħabbe Huseynâ, Huseynun sıbtun min-el-esbâ’i” ve “‘an Enes rağiyallâhu ‘anhu innehü kâle: su’ile Resûlullâhi şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem: eyyü ehli beytüke eħabbu ileyk kâle’l-Ĥasane ve’l-Huseyn ve-kâne yeğülü li-Fâţıma id’idî ibneyye fe-yüşummuhumâ ve yüzummuhumâ ileyh” ve “‘an İbn ‘Abbâs rağiyallâhu ‘anhumâ kâne Resûlullâhi şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem ħâmîli’l-Ĥasan ‘alâ ‘atîkîh fe-kâle raculün ni‘me’l-merkeb rekibe yâ ġulâm fe-kâle’n-Nebî ‘aleyhi’s-selâm: ve ni‘me’r-râkib” ve “‘an İbn ‘Amr ‘anı’n-Nebî ‘aleyhi’s-selâm. Ĥumâ reyħânetâye mine’d-dünyâ” ve “‘an Bureyde rağiyallâhu te‘âlâ ‘anhu innehü kâl kâne Resûlullâhi şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem yaħtubnâ ızcâ’el-Ĥasan ve’l-Huseyn ‘aleyhumâ kamîşâni aħmerân [59] yemşiyân ve ya’serân fe-nezele Resûlullâh şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem min-el-minber fe-ħamelehumâ ve-veğâ’uhumâ beyne yedeyh” ve “‘an ‘Usâme Bin Zeyd innehü kâle: ĩurîkat bâbu’n-Nebî ‘aleyhi’s-selâm zâte leyle fi-ba’dî’l-ħâceti fe-ħarace ve huve müştemilin ‘alâ şey’in fe-lemmâ ferağtu min-ħâceti kültü: Mâ hâzâ yâ Resûlullâh? fe-keşefe fe ızâ’l-Ĥasane ve’l-Huseyn fe-kâle: Hâzâ inne ibnâye ve ibnâ ibneti Allâhumme innî uħibbuhumâ fe-eħıbbehumâ ve eħıbbe men yuħibbuhumâ” ve “‘an Fâţıma rağiyallâhu te‘âlâ ‘anhâ inne’n-Nebî şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem kâl: Ammâ Ĥasan fe-lehu heybeti ve-südedi ve-emmâ Huseyn fe-innâ lehü cür’eti ve cüdi” ve “‘an Ebî Bekre rağiyâhu ‘anhu enne’n-

nebiyye şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem k̄āle: İinne İbneyye Hāzeyni reyḥānetāye mine’d-dünyā” ve “revā el-İmāmu Aḥmed bi-senedihi ilā-İbni ‘Abbās k̄āl: Ra’eytu’n-Nebī şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem fi’l-menām nişfu’n-enhār eş’aşu’n ağbar ve me’ahu k̄ārūra fiḥā demun yeltaḳıḳtaḥu ve-yentebi’uhu min-e’l-arḳi fe-ḳultü: Yā Resūlullāh mā hāzā? K̄āle: Hāzā demü’l-Ḥuseyni ve aşḫābihi lem-uzil en-nūḳtate min-e’l-arḳi münzū’l-yevm k̄āle İbn ‘Abbās fe-ḥafiznā zālīke’l-yevm fe-vecedne’l Ḥuseyn ḳad ḳutile minhu” ve “an Selmā hiye mevlātu Ummu Seleme k̄ālet deḫaltu ‘alā Ummu Seleme ve hiye tebkī fe-ḳultu mā yubkiki k̄ālet ra’eytu şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem fi’l-menām ve ‘alā re’sihi ve’l-iḫyetihi’t-turāb fe-ḳultü mā leke yā Resūlullāh k̄āle: şehidtu ḳatle’l-Ḥuseyn anifen” ve “Şaḫḫa ‘anhā inneḫā semi’at fi-leyleti ḳatli’l-Ḥuseyn raḳıyallāhu ‘anhu ḳā’ilen yeḳül eyyuhe’l ḳātılüne el-cehlā Ḥuseynā ebşiru bi’l-‘azābi ve’t-tenkil” ve “an Zeyd Bin Erḳam raḳıyallāhu ‘anhu enne Resūlullāhi şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem k̄āle li’Aliyyin ve Fāḫıma ve’l-Ḥasan ve’l Ḥuseyn ene ḫarbun li-men-ḫārebekum ve-silmün li-men sālemekum kezā fi’t-Tirmizī” [58-59]

“Mā ra’eytu Ḳureşıyyen efḳale min-‘Alī Bin el-Ḥuseyn ve revā naḫvehu cemā’atun mine’s-selef” [60]

Nazara li’l-ahzeyni e’s-şabıyyeyni yemşiyānī ve ya’surānī fe-lem eşbir ḫattā ḳata’tu ḫadışı ve refa’tehumā” [66]

“Kāne Resūlullāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellem yaḫtubunā ızcā’e’l Ḥasan ve’l-Ḥuseynu ‘aleyhimā ḳamışānī aḫmerānī [67] yemşiyānī ve ya’surānī fe-nezzele Resūlullāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellem mine’l-minberi fe-ḫamelehumā ve veḳa’ahumā beyne yedeyhi” [66-67]

“Fe-veşebe el-Ḥuseynu ‘alā zahri Resūlullāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellem ve beḳā fe-ḳāle lehū bi-ebī ve ummī mā-yubkike fe-ḳāle yā ebeti ra’eyteke taşna’u şey’en mā-ra’eytuke taşna’u mişlehu fe-ḳāle Resūlullāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellem yā benī surirtu bikum el-yevme surūran lem-esurra bikum mişlehu ḳaḫḫun ilā-‘āḫiri’l ḫadış” [67]

“Ebū el-Benāti Merzūḳun” [76]

Bundan sonra İmām el-Mehdī ḫazretlerinin vücūduna ve āḫer-i zamānda ḫurūcuna delālet idecek ba’zı eḫādış-i şerife zıkr idelim: “An Ebī Sa’id raḳıyallāhu te‘āla ‘anhu: inneḫū ḳāl semi’tu Resūla’llāh şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem. Yeḳül el-Mehdīyu minnī ecleccebbe aḳne’l enf ye’u’l-arza kıstan ve ‘adlā kemā muliet cevran ve zūlmā”ve’an Ummu Seleme raḳıyallāhu ‘anha: İinneḫā k̄ālet semi’tu Resūlullāh şallallāhu ‘aleyhi vesellem yeḳül el-Mehdīyu min-‘itrati min-vuldi Fāḫıma” ve “‘an Ebī Sa’id el-Ḥudrī raḳıyallāhu ‘anhu inneḫū ḳāl: K̄āle Resūlullāh şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem fi-marāzihi ellezī tuvuffıye fiḫ li-ibnetihi Fāḫıma fi-cumleti māḳāl: yā Fāḫıma innā ehlü beytin u’ḫinā sitte ḫışālin lem yu’ḫahā aḫḫadun min-el evvelin velā yudrikuhā aḫḫadun min-el āḫarın ve hiye inne nebiyyenā ḫayru’l enbiyā ve huve abūkī ve vaşıyyenā ḫayru’l evşıyā ve huve ba’leki ve şehidunā ḫayru’s-şuhedā ve huve Ḥamze ‘ammu ebiki ve minnā sıbtā hāzihi’l umme ve Humā ibnāki ve minnā Mehdiyyü’l-umme ellezi yuşalli ḫalfehu ‘İsā şumme zārabe şallallāhu ‘alehi vesellem ‘alā menkibi’l Ḥuseyn ve ḳāl min-hāzā Mehdiyyü hāzihi’l umme” “K̄āle Sa’id Bin Cubeyr fi-tefsir: Ḳavlihi te‘ālā “Li-yuzḫirahu ‘ale’d-dīni kullih” “huve’l Mehdiyyu min-vuldi Fāḫıma” ve “an ‘Abdullāh Bin Ömer inneḫū ḳāl: K̄āle Resūlullāh şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem: Yaḫrucu’l-Mehdiyyu ve ‘alā re’sihi ‘imāme fiḫā melekun münādī hāze’l Mehdiyyu ḫalifetu’llāh fettebi’u” ve “an Ebī Sa’id el-Ḥuderi ‘ani’n-Nebıyyi ‘aleyhisselām: tetena’amu ummeti fi-zemeni’l-Mehdī ni’meten lem-yetena’amu mişleḫā ḳaḫ tursilu’s-semā’u ‘aleyhim midrārā ve lā teda’u’l-‘arzu şey’en min-nebātihā illā

aḥrecet” ve “an İbn ‘Abbās ‘ani’n-Nebī ‘aleyhisselām: el-Mehdiyyu ṭāvūsu ehli’l-cenne” ve “an Muḥammed İbn Sīrīn kıle lehū: el-Mehdiyyu ḥūrān Ebū Bekrīn ve Ömer kāl ḥuve ḥayru’n min-humā” ve “an Ebī Hureyre ‘ani’n-Nebī ‘aleyhisselām inneḥū kāl: lā-teḳūmu’s-sā’atu ḥattā yemluku reculun min-ehli beyti bi-fethi’l-Ḳoṣṭantīniyye ve’s-Şīn ve cibāl e’d-deylem velev lem yebḳa illā yevmun leṭavvellāh te’ālā zālike’l yevm ḥattā yefteḥehā” “Hāzā siyāḳu’l-Ḥāfız Ebī Nua’ym kāl şāḥibu’l-Fütūḫāti’l-Mekkiyye fi-zīkri’l-Mehdī fi-kitābihi: inneḥū yekūn me’āhu şeleşmi’eti ve sittūn reculen min-ricālillāh el-kāmilin ve hāze’l-ḫalifetu yekūn min-‘itrati Resūli’llāh şallallāhu te’ālā ‘aleyhi vesellem min-vuldi Fāṭima raḍiyallāhu te’ālā ‘anhā ismeḥū ismi Resūli’llāh şallallāhu te’ālā ‘aleyhi vesellem ve kunyetehū künyete ceddihi Ḥasan İbn ‘Alī yubāya’u beyne’r-ruknu ve’l-maḳām yubāyi’uhū el-‘ārifüne billāh min-ehli’l-ḫaḳāyık ve yensurūnahu hum el-vuzerā yaḥmilüne eşḳāle’l-memleke ve yu’ayyinūnehū ‘alā mā ḳalledehu’llāhu te’ālā ve hāzā el-ḫalife yefhemu mantıḳe’l-ḥayvān ve yesrī ‘adlehū fi’l-insi ve’c-cīn” [87-88]

“Her kemāl şāḥibi kemālının münteşir olduğuna arzū-keşdir ve fi’l-ḫadışū’l-ḳudsī: “Küntü kenzen maḥfiyyen fe-aḫbebtu en u’rafe fe ḫalaḳtü’l-ḫalḳe lā ecli” [152]

3. 7. Kelâm-ı Sûfî, Berceste Deyişler

Bu tür ifadeler, tarih içerisinde, meşhur şahsiyetlerin konuşmalarında veya eserlerinde kullanmış olduğu ifadelerin, insanlar tarafından kabul görmesi ve nesiller boyu kullanılmaya devam etmesi şeklinde oluşlardır. Bunlardan bazılarının söyleyenleri unutulmasına rağmen, deyiş kullanılmaya devam etmiştir. Ana metinde geçen şiirlere paralel olarak, şerh metni, Arapça ve Türkçe bazı atasözü ve deyişlerle desteklenmiştir. Bu deyişlerin yanı sıra, şerh metninde, dinî-tasavvufî beyitlerin açıklanmasında, farklı sûfî ve âlimleri de konuyla ilgili sözlerini nakletmektedir.

Türkçe Olanlar Şu şekildedir:

Siziñ babıñızdan ğayıñ hiç bir ḳapudan iltifāt u rüy-ı dil yoḳdur zīrā ğarīb ü bī-çāreye iltifāt nāsın ‘ādeti deĝildir. [88]

Bā-ḫuşuş her ḳabzıñ encāmı baştır diyu tesliye-i ḫāṭırımız der-destdir. [95]

“ḳā’im boved be-zā’ ifān vücūd-ı ‘aşḳ” buyurdular. [11]

Çirkīn lafzı vü ḫüb manāyı birbirine nisbet zulmdür. Elbette güzel ma’nāya bir lafz-ı ra’nā lāzım gelir zīrā bir ğulām-ı meḫpāreye köhne libās elbāsı zulmdür. [96]

Ma’lūm ola ki bir şey’ bolend ḳadd olsa, pestlige mā’il olur. [100]

Arapça olanlar şu şekildedir:

İmām-ı A’zam ḫazretleri: “Levlā sünnetānī leheleke nu’mān” buyurdıkları daḫı Ḥazreti İmām’a ḫıdmetleri vü ḫadış-ı aḫzī vü sülūk-ı zamānları imiş. [63]

İşte sülūkda vü ‘aşḳda mezellet iḳtizā ider ve yine ḳutbü’l-‘ārifin, ğavs’ü’l-vāşılın, meḫbit-i feyz-i şamedānī Ḥazreti Bāyezīd-i Beşāmī -ḳuddise sırrahu- o mertebede nefis-i nefislerini tezlil itdiklerinden “aṭale zillī zillu’l yehūd” buyurmuşlardır. [99]

Ba'zı kere kavîlerin zâtıyla kâ'im olursa da nevâirden olmağla "En'nâdiru ke'l-ma'dûm" kazîyyesine mebnî aña i'tibâr itmeyip "kâ'im boved be-zâ'ifân vücûd-ı aşk" buyurdular. [11]

Bu hâl mecânîniñ 'âdetinden olmuşdur. "El 'âdeti lâ-tetrek" iken mecânîniñ seniñ 'adlinden nâşî 'âdetlerini terk idip şu zulm-i şarîhden sâye-i inâyetinde zencîrler hâlâş oldular. [136-137]

3. 8. Şî İtikadına Ait Bilgiler

İranlı bir şair olan Şevket-i Buhârî'nin üç kasidesinin şerh edildiği "Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket" metninde, ana metindeki beyitlerin açıklanmasında, bu inançla alakalı gerekli bilgiler ve izahlar bulunmaktadır. Buradan, Sünnî bir âlim ve şair olan Mehmed Murad'ın, Şî itikadına ait bilgilere de vâkıf olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda Şârih, Alevîlik ve Seyyidlik hakkında açıklamalar yapmıştır. Hz. Fatıma ile ilgili olarak nakledilen kıssalarda Hz. Fatıma'nın, Azrail, canını almaya geldiğinde ona canı veren alsın diyebilmesi ve hikâyeye göre canının Allah teala tarafından bizzat alınması gibi durumlarda çok fazla yüceltildiği görülmektedir. Kerbela vakasıyla alakalı olarak da farklı hadisler nakledilmiştir. Mehmed Murad, 12 İmam hakkında da şerhte hadisler nakletmiş ve onların "masum" sıfatları hakkında "E'imme-i İsnâ 'Aşer'in 'işmetine kâ'il olmuşlar zîrâ bunlar hânedân-ı risâletdir ve ehl-i beytdir. Bunlarda sū-i hâl ü işâm olamaz didiler. Bu i'tikâd dîne doğkunur mes'elelerden degildir. Bu cihetden ma'sûmlardır, dimekte be'is yokdur, belki hânedân-ı risâlete ta'zîm vardır" diyerek düşüncesini belirtmiştir.

E'imme-i İsnâ 'Aşer

E'imme-i ma'sûmdan murâd E'imme-i İsnâ 'Aşer rıdvânullâh-i te'âlâ 'aleyhim ecma'in hazretleridir ki esmâ-yı şerîfeleri tertîbleri üzre şimdi gelir. "ma'sûm" 'işmet olunmuş, dimektir. "'işmet" cenâb-ı haqq'ın ma'siyet mümkün olmaz ve ma'hâl olur derecesinde kulumu muhâfazasına dirler. Ehl-i sünnet 'inde bu 'işmet, Enbiyâ-yı 'Azâma ve Melâ'ike-i Kirâma mahşûşdur, bunların gayrısında olmaz dirler. Bu şürette E'imme-i İsnâ 'Aşer ma'sûm olmazlar, belki sâ'ir evliyâullâh gibi mahfûz "min-'indillâh" olurlar ammâ revâfız u şî'a tâ'ifesi: "İnnema yüridüllâhü li yüzhibe ankümü'r-ricse ehle'l-beyti ve yüdahhiraküm tethira" nazm-ı celîline temessük idip E'imme-i İsnâ 'Aşer'in 'işmetine kâ'il olmuşlar zîrâ bunlar hânedân-ı risâletdir ve ehl-i beytdir. Bunlarda sū-i hâl ü işâm olamaz didiler. Bu i'tikâd dîne doğkunur mes'elelerden degildir. Bu cihetden ma'sûmlardır, dimekte be'is yokdur, belki hânedân-ı risâlete ta'zîm vardır. [47]

Hazreti Alî ve Alevîlik

Hazreti İmâm 'Alî keremullâhi vechehü ile bida' idip buyururlar ki pîrlik vaktinde Gazve-i Hayber'de şânında: "Lâ-fetâ el-'Alî lâ-seyfe Zü'l-fekâr" buyurulan cevânmerdiñ muhâbbetinden Zü'l-fekâr gibi kâmetim iki kat olmuşdur ve anıñ aşkı beni bu hâle koymuşdur, dimektir. İşte E'imme-i İsnâ 'Aşer'in birisi İmâm 'Alî hazretleridir, sâ'irleri Hazreti İmâm'ın evlâdı vü evlâd evlâdı olmuşlardır. Ma'lûm ola ki Fâtımâtü'z-Zehrâ radiallâhu te'âlâ 'anhâ [48] vâlidemiz irtihâl-i dâr-ı be'kâ buyurduğda Hazreti 'Alî te'ehhül itdiler ve ezvâc-ı müte'addide aldılar ve anlardan çok evlâdı dünyâya geldi lâkin anlara imâm u "Seyyid"

ta'bir olunmaz, belki "Alevî" dinir. Siyâdet ve imâmet Hâzreti Fâtımâ'dan olan evlâd-ı kirâma mahşûşdur. Egerçi lügatde bunlara "Alevî" dinir lâkin 'örfde vü ıstılâhda "Alevî" ta'bir olunmaz. "Zü'l-feķâr" "fâ"nın fethiyle İmâm 'Alî hâzretlerinin seyf-i sa'âdetlerinin 'ilmidir. Resûl-i Ekrem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem bu seyf-i şerîfi Hâzreti İmâm'a hediye olmak üzere ihsân buyurmuşlardır. [47-48]

Ma'lûm ola ki "*Lâ fetâ illâ 'Alî lâ seyfe illâ Zü'l-feķâr*" kelâmının fâ'ili Hâzreti Cibrîl-i Emîn'dir ki Hâyber fethinde **** 'Alî hakkında buyurmuşdur. Fahr-ı 'Âlem şallallâhu 'aleyhi vesellem buyurdular ki: Yâ 'Alî Cibrîl meleklele ne der işidir misin? İmâm 'Alî dahı tevâzu' idip buyurdular ki: İştmem yâ Resûlullâh. Fahr-ı 'Âlem buyurdular ki: "*Lâ-fetâ [49] illâ 'Alî lâ-seyfe illâ Zü'l-feķâr*" diyu nidâ ider, ma'nâsı Hâķķ te'âlânın 'inde maķbûl ü sevgili pehlevân bu kadar ancak 'Alî vardır ve dahı nezd-i Hâķķ'da sevgili seyf yokdur. 'Alî'nin Zü'l-feķâr'ı içinden müstesnâdır ya'nî 'Alî gibi 'indullâh maķbûl pehlevân yokdur ve Zü'l-feķârı gibi dahı maķbûl seyf yokdur, demekdir ve işbu beytin ma'nâsının hâşılı İmâm 'Alî hâzretlerini severim ve anıñ ğam-ı aşķı kâmetimi münhanî kılmışdır, demek olur. [48-49]

Ṭâ'ife-i A'câm'da ism-i 'Alî olanların ba'zısının mühründen şu beyti muharrir olarak görmüşümdür:

Beyt

Ehlü Kehf ķadd necâķıtmirehum
Keyfelâ-yencü ğadan kelbu 'Alî¹¹

İşte İmâm 'Alî keremu'llâh vechehu hâzretlerine kemâl-i muhâbbetlerinden böyle işler iderler. Tecâvezu'llâh te'âlâ 'an seyyi'etihim. [140]

Mehdî

Şerh metninde, Mehdî ile alakalı birçok hadis nakledilmiştir. Bunları "Hadisler" bölümünde bulabilirsiniz.

Sa'id Bin Mesîb rağiyallâhu 'anhu buyurdular ki: "*Beleğanı innehü kâne yuşallî fi'l-yevmi ve'l-leyleti elfe rek'atin*" ya'nî bir günde ve bir gecede biñ rek'at namâz kıldığı haberi baña bâliğ u vâşıl oldu. [60]

3. 9. Diğer Şairlerden Örnekler

Şerh metninde, Şevket-i Buhârî'nin beyitlerinde ifadeyi açıklarken, o beyitle aynı doğrultuda başka bir beyiti de şerh metninde vererek, beyitlerin anlaşılması kolaylaştırılmıştır. Klâsik şerh metotlarından şiiri şiirle açıklamaya dâhil edebileceğimiz bu yöntem şârihin aynı zamanda diğer şairlerin şiirlerine de vâkıf olduğunu göstermektedir. Şerh metninde, Mevlânâ, Sa'ib, Hafız, Sa'dî ve Urfî gibi İrânlı şairlerin yanı sıra, Şem'i

¹¹"Ehl-i Kehf Kıtırmir'lerini (köpeklerini) kurtardığı gibi Hz. Ali köpeğini neden kurtarmasın?"

Efendi, Şeyh Gâlib ve İsmail Hakkı Bursevî'den şiir örnekleri bulunmaktadır. Örnekler için s. 41,42,43'teki "Şiiri şiirler açıklama bölümüne bakınız.

3. 10. Tarihi ve Dinî Kaynaklar

Mehmed Murad, şerh metninde ana metinle alakalı olarak, tarihî ve dinî bilgilere yer vermiştir. Ana metindeki beyitler şerh edilirken, hakkında kasidelerin yazılmış olduğu Şîî imamların hayatları hakkında, tarihî kaynaklardan faydalanılarak bilgiler verilmektedir. Şîî inancına ait itikadî bilgileri açıklarken, Şiiliğin tarihî arka planındaki olaylar da tarihî kaynaklardan bilgiler de nakledilmektedir.

Tarih-i Cenabî, alıntı yapılmış olan tarih kitaplarının başında gelmektedir. "El-'Aylemü'z-Zahir adlı bu eser Osmanlı Tarihçileri arasında Arapça ele alınıp yazılan ilk eserdir. Müellif kullandığı kaynakları bölüm sonlarında göstermiş, böylelikle de farklı kaynakların kullanıldığını bize göstermiştir. Eserde, ilk devir İslam tarihi, kaynaklara dayanılmak, tenkit, tahlil ve tercihte bulunma gibi son derece mühim tarih metotları uygulamak, yeri geldiğinde Suyuti ve Kurtubi gibi meşhur tarihçiler ağır şekilde eleştirilmek suretiyle teşkil edilmiştir. İslam devletleri tarihine ayrılan kısımların ise, müellifin konulara son derece vukufu sayesinde değişik kaynaklara dayanılarak tenkitçi bir yaklaşımla ortaya konulduğu anlaşılmaktadır." (Cantimer 2011, 1). Bunun yanı sıra, birçok hadis-i şerif, Şevâhidü'n-Nübüvve ve farklı hadis kitapları kaynak gösterilerek nakledilmiştir.

Şârih, şerh metninde tarih kitaplarından da kaynak göstermiştir. Bu kaynaklardan birisi, Tarihü'l Cenabî veya Tarih-i Cenabî olarak bilinen Arapça tarih kitabıdır. "Nitekim Tarih-i Cenabî'de şu şekilde geçmektedir", "keza fî-Tarihi'l-Cenabî", "kale el-Cenabî" gibi ifadelerle alıntılar yapmıştır. Bu alıntılar, Arapça olarak yapılmış ve birçoğunun tercümesi verilmemiştir. Çalışmada, bu alıntıların Türkçeye tercümeleri dipnot olarak verilmiştir.

Tasavvufî bir şerh özelliği taşıyan şerh metninde, bazı tasavvuf ehlinin ve sûfîlerin eserlerinden de yararlanılmış.

Târîh-i Cenâbî'de: "*Şümme hamilü 'ale'l Huseyni ve aşhâbihi ve's-temerre'l-kıtâlu ilâ-vaqtî'z-zohr min-zâlike'l-yevm. Fe şalle'l-Huseyn ve aşhâbihi şal'âte'l-ğavf ve'stedde bi'l-Huseyni'l 'aşaşe. Feteğaddeme li-yeşrabe mine'n-nehri fe-rumiye bi-sehmin ke-emşâli'l-maţar fe-eşâbe 'unķuhu fe-ğarra mine'l-faras fe-teğaddeme Şimir ve kâne abraş echar fe-kaţ'a'a unķuhu 'ş-şerife*" [57]

Şevāhidü'n-Nübüvve'de mezkûrdur ki İmām Hüseyn rađiyallāhu 'anhu buyururlar idi ki: Yā ehī bu işi kimden gümān idersin? İmām Hasan buyurdular ki: Gümān itdigimi söylesem i'dām idermisin? Belā iderim, buyurdular. Cenāb-ı Hākk'ın 'azābı seniñ 'azābından büyükdür, Mevlā nice bilirse öyle itsin, buyurdular. Bu söylemleri Hāzreti Hākk'ının buyurduğunu te'bīd ider. [56]

"Ve min-kelāmihi rađiyallāhu 'anhu 'acibtu li-men yahtemī 'ani't-āmi li-ma-đarratihu keyfe lā-yahtemi 'ani'd-dünyā li-ma-arratihu ve kāne rađiyallāhu 'anhu yeteşaddağ sırran yeķūlu şadaķatu's-sırrı tutfī'u ğadabe'r-rabbī" kezā fi-Tārīhi'l-Cenābī. [60]

Fī-Tārīhi'l-Cenābī "Ve kāne eşheru ihvetihi zıkrān ve ekmelihim fađlan ve a'zamihim ķadran lem-yezhar 'an eħadın min-veledi'l-Hasan ve'l-Huseyni min-ilmī'd-dīn ve's-sünen ve'ilmī'l-Ķurān ve's-siyer ve fūnūn'l-edeb ve'l'ulūmī'l-ġarbiyye el-bediyye mā-zahara 'an Ca'fer el-Bāķır" [61]

"Küntü 'inde Resūlullāhi şallallāhu 'aleyhi vesellem ve'l-Huseyn fi-cuħrihi ve huve yulā'ibuhu feķale yā Cābir in telħaķ li-veledin min-veledi'l Huseyn ismuhu bi-ismī yebķaru'l-ilme baķran faķra'hu minnī es-selām ve in lā-ķaytehu inne beķā'uke ba'dehu ķalil fe-lem-ya'ış ba'de zālike ğayre selāseti eyyām" kezā fi-Tārīhi'l-Cenābī. Yine Cenābī'de mezkûrdur ki buyurmuşdur: "Ve kāne rađiyallāhu 'anhu keşīra'l-'ibādeti ve teheccüdi ve keşīra'l-bükā' ve'l-ħaşyeti müteveccihen ila'llāhi te'ālā munķaķa'an 'ammā sivāhu" [61]

Tārīh-i Cenābī'de es'ile vü ecvibe beyān olunmuşdur: "Fe'l-yenzur ileyhi teraknāhā ħavfen min-el'ıtnāb" [62]

"Kāle el-Cenābī: ve kāne eş-Şādık ħalife ebīhi min-beyni ihvetihi ve'l-ķā'imu bi-imāmetihī yezur 'Alā cemā'atihu bi'l-fağlı ve kāne enbe'ühüm zıkrān ve eclihim ķadran" "ve ravā 'anhu cemā'aten min-a'yānī'l-umme ve a'lāmihim mişle Yahyā Bin Sa'id ve ibnü Cerīħ ve Mālik Bin Enes ve's-Şevrī ve'bnī 'Ayniyye ve Ebū Ħanife ve şu'be ve Eyyüb el-Muħteyānī ve ğayrihim" [63]

Ķāle el-Cenābī raħimehullāh: "Ve kāne yeķūmü'l-leyle ve yeşūmu'n-nehāre ve huvve'l-ma'rūfu 'inde ehli'l-'Irāķ" [64]

Mevlānā Cāmī -ķuddise sırrahu- es-sāmī "Şevāhidü'n-Nübüvve" nām kitābında "Ve ve'y-rā kerāmāt-ı bisyārest ve ħavārīķ-ı 'ādāt bī-şomārest" buyurmuşlardır. [79]

Şevāhidü'n-Nübüvve'de mezkûrdur ki: "Fezā'il ü menāķıb-ı ve'y bisyārest. 'Ābidterin-i ehli-zamān-ı ħod būd ve faķıhterin ü sehāterin ü kerim-i iyşānve'y-rā kerāmāt u ħavārīķ-ı 'adāt-ı bisyārest" [65]

"Şevāhidü'n-Nübüvve" nām kitābda mezkûrdur ki ħulefā-yı 'Abbāsiyye'den Me'mūn nām ħalife kerimesini İmām Rızā ħazretlerine tezvīc itmiş ve kendi 'ahdiniñ velisi vü şāhibi ķılmış. [69]

"Ey şāhib-i ħāne ez-Ħudā-yı te'ālā ve ez-to 'ozr mī-ħāhem ez-ānçe kerdem be-Ħudā-yı te'ālā bāz geştem. Her çend goftem be-men ħiç iltifāt ne-kerd. Bāz geştim ve pīş-i Mu'tezād refitim ve kışsa-rā bāz goftim. Goft in sır-rā pūşide dārīd ve illā be-fermāyem ki şomā-rā gerden zenend." (Küllehum min-Şevāhidü'n-Nübüvve li-Mevlānā Cāmī -ķuddise sırrahu-) [85]

Tārīh-i Cenābī'de mezkûrdur ki vālid-i mācidleri İmām Hasan el-'Askerī irtihāl-i dār-ı beķā itdikde İmām Muħammed el-Mehdī beş yaşında imişler ve ihtifāları ķavl-i eşaħ üzere iki yüz altmışaltı senesinde vāķi' olmuşdur. [85]

E'imme-i İsnā-'Aşer rıdvanū'llāhi te'ālā 'aleyhim ecma'in ħazretlerinin mecmū'ı pehlivān u şāhib-i şecā'at olmuşlardır zīrā cedd-i emcedleri İmām 'Alī keremu'llāh vechehu ma'den-i şecā'at idiler. Ħayber ķal'āsı fethinde ve yine 'Ömer Bin 'Abdü'l-vudd nām kāfirin ħatlinde ve yine Ķazve-i Bedr'de zāt-i

vālâlarından zâhir olan şecâ'at kütüb-i siyerde meşûr u muşarrahdır. Bu ser-i şecâ'at evlâdında dağı zâhir olmuşdur. [135]

3. 11. Hikâye ve Kıssalar

Hikâye ve kıssa nakletme, İslamî edebiyatlarda önemli bir anlatım tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır. Şerh metninde Şârih, bazen kaynak göstermeksizin, bazen farklı kaynakları kaynak göstererek hikâye, kıssa vb. nakillerde bulunmuştur. Bu nakiller şerh metninde büyük bir kısmı oluşturmaktadır. Şârih, bu nakilleri yaparken şerh metninin ekseninden ayrılmamış şerhe destek oluşturacak hikâye ve kıssaları nakletmiştir. Şerh metninde geçen Kur'an ve diğer İslamî kaynaklardan nakledilen bu hikâye ve kıssaları şu şekilde sıralayabiliriz: Hz. Muhammed, Hz. Musa, Hz. Süleyman, Hz. Ömer, Hz. İsa, Hz. Fatıma, Hz. Bilal-i Habeşî, Hz. Veysel Karanî, Bayezid-i Bestamî ve Şiî İmamları ile ilgili hikâye, kıssa ve rivâyetler.

Hz. Mûsa

Menşûldür ki: Mûsâ olduğundan Hzretî Mûsâ'ya aşlâ iltifât itmedi. Bu hâli Cebel-i Tûr'da eşnâ-yı muķâlemede baş buyurunca Cenâb-ı Kibriyâ buyurdu ki bize münfa'ıl olduğundan sağa dağı iltifât itmemişdir. Yine Mûsâ 'aleyhi's-selâm su'al buyurdu ki: "Bâ' iş-i infi'âli nedir?" Allâhu te'âlâ buyurdu ki: "Bağa cehennemi aradan kaldırdı diyî teklif ider." Mûsâ'ade görmediginden infi'âl eyledi. Yine Hzretî Mûsâ 'aleyhi's-selâm su'âl eyledi ki: "Bunuğ sebab-i kerâmeti nezd-i ulûhiyetinde nedendir?" Cenâb-ı haķķ buyurdu ki: "Benden ğayrı bir kimesneyi bilmez ancak beni bilir. Bu cihetden 'indimde ğâyet maķbûldür." [6-7]

Meczip kelimesi, cezbeye kapılmış demektir. Bu cezbe, tasavvufî manada Allah'tan başka bir şeyi düşünememe, ondan gayrısıyla meşgul olamama durumudur. Bu sebeplerle bizim kültürümüzde meczuplar aşığılanmaz, hor görülmez. Kıssada, bu duruma örnek olacak şekilde bir meczubunAllah'a olan ünsiyetini görmekteyiz.

Hz. İsa

Meşûrdur ki 'İsâ 'aleyhi's-selâmın emti'a-i dünyâdan bir merkeb ü bir 'aşâ vü bir igneleri vâri idi. Bu ba'zı rivâyetde bir şu taş dağı vâridir dimişler. Ba'de zamân metâ'-ı dünyâdır diyü cümlesini terk idip faķať igne kalmış. Hattâ ħin-i ref'inde igne üzerinde imiş. Eger o dağı olmayadı maķâmları fevķ-i 'arş-ı a'lâ olacak imiş. İşte ignenin böyle şöhreti olmağla nâzım rahimehullâh o igneyi dest-i şerifinde 'aşâ yaptılar. [38]

Dîvan şiirinde Hz. İsa, ölülere can vermesi, hastaları iyileştirmesi, çarınıha gerilmesi vb. birçok hayal ve mazmunla birlikte yer almaktadır. Burada yer alan, Hz.

İsa'nın bir iğne yüzünden 4. Kat felekte kalması konusu da Dîvan şiirinde işlenen bir telmih unsurudur. Bu kıssayla, dünya malı veya Allah'tan gayrı her şeyin O'nunla olan ünsiyete engel oluşturduğu vurgulanmıştır.

Hz. Süleyman

Bundan sonra Süleymân zikri dahı cinās-ı şî'riyyedendir zîrâ nemle-i Süleymânî meşhûrdur. Süleymân 'aliyyhisselâm karıncayı eline alıp anıñla mukâleme ider idi. Dest-i Süleymânî'den gitmekden murâd dünyânın mülûk u ümerâsının elinden gitmekdir. Bu 'üvnân ile ta'bîr-i "mûr" ile Süleymân cem' olsun içündür ve yine "per-ber-âverdem" 'âşık oldum, dimekten 'ibâretidir. [102]

Hz. Davud'un oğlu olan Hz. Süleyman, Mescid-i Aksa'yı inşa etmesi, üzerinde ism-i azam yazılı bir mührünün olması, Asaf adlı bir vezirinin olması, Hüdhüd adlı bir kuşunun olması, Sebe ülkesi melikesi Belkıs ile olan münasbeti ve Karınca kıssası ile Dîvan şiirinde telmih, mecaz ve sembol olarak kullanılmıştır. Mehmed Murad, beyitte geçen "Süleyman" kelimesinin arkaplanı hakkında açıklamalar yapmaktadır.

Hz. Muhammed

Menkûldür ki Hâzreti Muḥammed Muṣṭafâ şallâllâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem bir gün buyurmuşdur ki İlahî Hâzreti 'İsâ 'aleyhi's-selâma kitâb u hikmet ü Tevrât u İncîl ta'lîm buyurduñ ve dahı ihyâ-yı mevtâyâ kudret virdiñ ve yine anadan gözsüz doğmuşlara göz virir idi ve abraş olanlar meşhinden şifâ bulur idi ve yine çamurdan kuş şüreti yapıp ve aña nefh idip seniñ izn ü ihsânınla tayr olup uçar idi ve yine 'âlem-i bâlâyâ eyyâm-ı hayâtında ref' idip mekânını âsmân itdiñ ve bunların emşâli fezâ'il-i nâ-mütenâhîye virdiñ. Baña ne ihsân buyurduñ didikde Allâhu 'azîmü's-şân celle celâlehü buyurmuş ki saña dahı sûre-i Fâtiha'yı¹² ve sûre-i Bakâra'nın¹³ âhirini virdim ve inzâl itdim. [52]

Nî'am kelimesini ihtiyâr itdiginden ni'ama nokṭa-i intihâb koymuş. Sen ve aşhâb hâcet için anı almışsın ve lâ'nın başına med şeklinden kılınc çekmişsin ve lâ'yı yok eylemişsin. Hâsılı aşhâb-ı hâcât yanına geldikde bir ferde "lâ" dimeyip cümleñin murâdını hâşıl idersin, dimekdir. Enes Bin Mâlik raḍiyallâhu te'âlâ 'anhu buyurmuşlardır ki Faḥr-ı Âlem şallâllâhu te'âlâ 'aleyhi ve'ssellemiñ kimesneniñ murâdına lâ didigini

¹²Hamd, Âlemlerin Rabbi, Rahmân, Rahîm, hesap ve ceza gününün (ahiret gününün) maliki Allah'a mahsustur. Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz. Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil.

¹³ Bakara Suresinin son kısmını "Amenerrasulü" olarak bilinen ayetler oluşturmaktadır ve manası şu şekildedir: Peygamber, Rabbinden kendisine indirilene iman etti, mü'minler de (iman ettiler). Her biri; Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve peygamberlerine iman ettiler ve şöyle dediler: "Onun peygamberlerinden hiçbirini (diğerinden) ayırt etmeyiz." Şöyle de dediler: "İşittik ve itaat ettik. Ey Rabbimiz! Senden bağışlama dileriz. Sonunda dönüş yalnız sanadır." Allah bir kimseyi ancak gücünün yettiği şeyle yükümlü kılar. Onun kazandığı iyilik kendi yararına, kötülük de kendi zararınadır. (Şöyle diyerek dua ediniz): "Ey Rabbimiz! Unutur, ya da yanlırsak bizi sorumlu tutma! Ey Rabbimiz! Bize, bizden öncekilere yüklediğin gibi ağır yük yükleme. Ey Rabbimiz! Bize gücümüzün yetmediği şeyleri yükleme! Bizi affet, bizi bağışla, bize acı! Sen bizim Mevlâmızsın. Kâfirler topluluğuna karşı bize yardım et."

işitmedik, belki kim ne söyler ise ne‘am buyurup anı hâşıl iderleridi. Hattâ bir gün Medîne-i Münevvere’de bir mer’e-i kâilîetü’l-hayâ var idi. Resûl-i Ekrem ta‘âm iderken gelip ta‘âm istedi. Fahr-ı ‘Âlem efendimiz emr buyurdular ki ta‘âmdan vireler. O hâşun dahı tekrar didi ki ben yâ Resûlullâh fem-i şerîfinde olan loğmayı isterim hemân Resûlullâh şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem hâzretleri fem-i şerîfesinden çıkarıp o hâşuna virdiler. Hâşun alıp yutduğı hâlde bir hayâ şıfatı der ‘ağab o hâşunu istilâ idip hicâbından huzûr-ı Resûl-i Kibriyâda çurmayıp hâşesine geldi ve bir dahı hâşesinden hicâbından tışra çıkmaz oldu. [138-139]

Hız. Veysel Karanî

Menkûldür ki Hâşreti Veys Kâranî Hâşreti ‘Ömer’e buyurmuşlar ki: “Ya ‘Ömer, Âllâh’ı bilir misin? Cevâbında: “Ne‘am” buyurunca Hâşreti Veys dahı buyurmuşlar ki: “Şakınıp andan ğayrı kimesneyi bilme.” [7]

Hız. Veysel Karanî, Peygamberimize olan muhabbetiyle meşhur din büyüklerindedir. Hız. Ömer devrinde Medine’ye gelmiş ve ondan büyük hürmet görmüştür. Yine Hız. Ömer tarafından, Peygamberimizin Hırka-i Şerif’i ona hediye edilmiştir. (Pala 2004, 474).

Tasavvufta, Allah’tan başka her şey, masivâ olarak kurtulunması gereken şeyler olarak nitelendirilir. Bu kıssada da, tasavvufun en önemli düsturu hatta özeti sayabileceğimiz “Allah’tan başkasını bilmeme”nin gerekliliğı vurgulanmıştır.

Hız. Bilal-i Habeşî

Menkûldür ki Bilâl Habeşî rağiyallâhu ‘anhu hâşta iken ‘alâmet-i mevt mübârek vech-i şerîfinde zâhir olunca zevce-i muhteremeleri o ‘alâmeti gördükde ve nâ-ümîd olduğda “*Ve eħaznâhû*” buyurdular. Hâşreti Bilâl dahı işidip “*Ve eħrabâhu ğadan elķâü’l-uħibbehû*” buyurmuşlardır. “uħibbehû”dan murâd-ı şerîfleri Fahr-ı ‘Âlem efendimiz ile irtihâl-i dâr-ı beķâ iden Şahâbe-i Güzindir, işte kâmilleriğ hâlleri dahı böyle olur. [50]

Hız. Bilal-i Habeşî ilk müslümanlardan ve sesinin güzelliğıyle ünlü bir sahabemizdir. Kıssada, kâmillerin en önemli hallerinden sayılabilecek, ölümden korkmama ve ölümlü arzulama düşüncesine Hız. Bilal-i Habeşî ile örnek oluşturulmuştur.

Hız. Fatıma

Hâşreti Fâşıma rağiyallâhu te‘âlâ ‘anhâ vâlidemiziğ fazl u şerefine delâlet ider eħâdiş-i şerîfe çoğdur. Bu kadar ile kifâyet olundu ve yine fazlına delâlet ider hikâyenin dahı keşreti vârdır. Ez-cümle birisi budur ki: kefere-i Kureys’iğ nisâsı Hâşreti Fâşıma’yı düğüne da’vet itmişler. Şundan için ki elbise-i fâhiresi yoğdur. Köhne libâs ile gelsin ve nisânin yanında hacil olsun. Da’vet günü geldikde Cibril-i Emîn ‘aleyhi’s-selâm ‘ale’s-şabâh gelip cennetden bir hülle vü bir kemer getürdi ve didi ki Cenâb-ı Kibriyâ Fâşıma’ya selâm ider. Bu hülleği giysin ve bu kemeri kuşansın ve düğüne [54] gitsin. Hâşreti Fâşıma dahı emr-i Bârî’ye imtişâlen anları giyip düğüne gittiler. Orada olan nisvân Hâşreti Fâşıma’yı bu libâs ile gördükde hayrân olup

ve ‘ağlları zā’il olup Lāt u ‘Uzza gibi nuṭṭa bī-mecāl oldular. Ḥazreti Fāṭıma daḥı hāne-i sūrda bir miḳdār oturup yine hāne-i sa‘ādetine ‘avdet buyurdular yine Cibrīl gelip Cenāb-ı Rabbü’l-‘izzetden taḥyīr haberini getürdi ya‘nī Fāṭıma ister ise bu libāsları dūnyāda giysin ister ise cennetde giysin. Ḥazreti Fāṭıma daḥı cennetde giymegi terciḥ idip libāsları Resül-i Ekrem’e teslim eyledi. Faḥr-ı ālem efendimiz daḥı Cibrīl-i Emīn’e teslim idip anlar daḥı alıp yine cennete getürdiler. [53-54]

Hız. Fatıma peygamberimizin kızı ve Hız. Ali’nin eşi olarak, Müslümanlar için çok önemli bir konumdadır. Peygamberimizin soyu, onun çocukarı olan Hız. Hasan ve Hüseyin’den devam etmiştir. Şerh metninde Mehmed Murad, Hız. Fatıma’nın faziletlerini gösteren kıssalar nakletmiştir.

Yine menḳüldür ki Fāṭıma raḍıyallāhu ‘anhā muḥtazıra iken buyurdular ki: Şu şandūkada pūşide-i bir varaḳa-i mektübe-i memhüre vardır, anı benim ḳabırime vaz‘ idesiz. İmām ‘Alī su’āl buyurduḳda cevābında buyurdular ki: Vālidim Resülullah şallallāhu ‘aleyhi vesellem beni size tezvīc murād buyurduḳda mihr ne istersin diyu su’āl buyurdular. Ben daḥı didim ki: Mihr-i dūnyevī istemem, mihre bedel anı isterim ki istedigim ḳadar nisā’-ı mü’minine şefā‘ at ideyim ve baḳa dūnyāda Rabb’im bir sened virsin. Faḥr-ı ‘Ālem daḥı buyurdular ki: Cibrīl geldikde söyleyim. Ba‘dehu Cibrīl’e söylediler ve Cibrīl daḥı Cenāb-ı Kibriyā’ya söyledikde Rabb’im niyāzımı ḳabül buyurup şu senedi Cibrīl ile irsāl buyurdular. İşte bu sened o senedir, ḳabırime vaz‘ idesiz. Ba‘dehu vaşiyeti üzre maḥfazasıyla vaz‘ itdiler ve yine menḳüldür ki ‘Azrā’il ‘aleyhi’s-selām ḳabz-ı rūḥ için Ḥazreti Fāṭıma’ya geldikde buyurdular ki: Rabb’im baḳa rūḥ virdigi vaḳt sen vāsıta mı idin? ‘Azrā’il daḥı değil idim, buyurmuşlar. Ḥazreti Fāṭıma daḥı buyurmuşlar ki: Sen git baḳa rūḥ viren zāt kendisi alsın. ‘Azrā’il ‘aleyhi’s-selām varıp, Cenāb-ı Rabbü’l-‘izzete böyle söyledikde fil’l-vāḳı‘ Fāṭıma’nın kelāmı yerindedir. Bi’z-zāt Fāṭıma’nın rūḥunu ben ḳabz iderim. Sen vāsıta olma buyurmuşlar ve bi’z-zāt vācib te‘ālā ḥazretleri Ḥazreti Fāṭıma raḍıyallāhu te‘ālā ‘anhā’nın rūḥ-ı pür-fütūhlarını ḳabz itmişler ve bunu ḥaşā’iş-i Fāṭıma’dan yazmışlardır zīrā enbiyānın bile ervāḥ-ı ṭayyibelerini ‘Azrā’il ‘aleyhi’s-selām ḳabz itmiştir. Zihī şeref ü zihī faziletdir. [54-55]

Beyazıd-ı Bestamî

Eşah-ı rivāyet daḥı budur. Menḳüldür ki Ebū Yezīd el-Bestāmī -ḳuddise sırrahu- çok meşāyih-i kirāma yitmiş ve ḥıdmet idip feyz-yāb olmuş idi. Böyle ‘ulu ḳadri vü ‘azīm ḥālī var iken ve ṭarīḳatde rütbe-i intihāya varmış iken Ḥazreti İmām’ın irtihālinden sonra dār-ı sa‘ādetinde saḳḳa olup çok zamān şu getürmek ḥıdmetinde olmuşlar. Ba‘dehu rūḥāniyetinden çok feyze nā’il oldular. Ḥattā silsile-i Naḳşibendiyye’de Ebū Yezīd-i Bestāmī vardır. [63]

Beyazıd-ı Bestamî veya Bâyezid-i Betamî tasavvuf kültürümüzde önemli bir yere sahiptir. Şi‘ İmamlarını yüceltmek için böyle bir kıssa nakledilmiştir. Bu kıssaların doğruluḳu ya da yanlışlığını irdelemek bizim görevimiz değildir. Şüphesiz Allah indinde kimin daha makbul veya üstün olduğunu Allah’ın kendisinden başkası bilemez.

“Şevāhidü'n-Nübüvve” nām kitābda mezkūrdur ki hulefā-yı ‘Abbāsiyye’den Me’ mūn nām ḥalīfe kerīmesini İmām Rızā ḥazretlerine tezvīc itmiş ve kendi ‘ahdiniḡ velīsi vü şāḥibi kılmış. Ḥalīfeniḡ yanına gelir iken ḥāce-bān u perde-dārān kıyām idip perde-i bābı li-ecli’t-ta’ zīm ref’ iderler idi. Ḥazreti İmām’a bir şey’ içün münfa’ il olup beynlerinde muḳavele itmişler ki kıyām u istiḳbāl itmeyeler ve perdeyi daḡı [70] ḳaldırmayalar. Bir gün nāḡāḡ Ḥazreti İmām yine ḥalīfeniḡ yanına gelir idi. Bunlar Ḥazreti İmām’ı gördükde min-ḡayr-i iḡtiyār kıyām itdiler ve yine perdeyi ref’ itdiler. Ba’ dehu biz muḳāvele itmiş idik ki perdeyi ref’ itmeyelim. Ne ‘aceb ki yine böyle itdiḡ? didiler ve yine yeniden ref’-i perde itmeḡe mu’āhede itdiler. Bir gün yine gördüler ki Ḥazreti İmām ḥalīfeniḡ yanına gelir. Mu’āhedelerinde sābit olup kıyām itmediler ve perdeyi ḳaldırmadılar. Nāḡāḡ Cenāb-ı Kibriyā birer rūzgār ḡalḳ idip o rūzgār perdeyi ḳaldırdı. Perde-dārān bu ḡalī gördükde cümlesi nādīm olup didiler ki: “Her ki-rā Ḥudā-yı te’ālā ‘azīz ḡerdānide ḡiç kes ḡ’ār ne-mī-tevāned kerd” ya’nī her kimesneyi ki Allāḡ te’ālā ḡazretleri ‘azīz u muḡterem kılmışdır, ḡiç bir kimesne anı zelīl u ḡaḳīr itmeḡe ḳādir degildir. [69-70]

İmam Hasan el-Askerî

Cümle kerāmātından birisi budur. Muḡammed Bin ‘Alī nām kimesne dimişdir ki: Ma’şiyet-i dünyā bizim üzerimize ḡāyet tār oldu. Pederim baḡa didi ki: Bu muzāyaḡayı çekmekden İmām Ḥasan el-‘Askerî ḡazretlerine ḡidip ifāde-i ḡāl idelim zīrā cūd u semāḡat u kerem ile mevşūfdur. Ben daḡı pederime didim ki: Ya seniḡ Ḥazreti İmām ile ülfetiḡ var mıdır? Pederim daḡı didi ki: Şaḡşını daḡı görmemişim lākin kerīmiḡ keremine āşinālıḡ lāzım degildir. Ba’ dehu yola revān olduḡ. Gider iken ešnā-yı rāḡda pederim didi ki: Baḡa Ḥazreti İmām beş yüz dirhem virse iki yüz dirheme libās iştirā ideyim ve iki yüz dirheme daḡı nān içün daḡıḳ iştirā ideyim ve yüz dirhemi daḡı maşārif-i sā’ireye ḡarc ideyim. Ben daḡı didim ki: Baḡa üç yüz dirhem virse kifāyet ider Yüz dirhemine cāme alırım ve yüz dirhemini maşraf iderim ve yüz dirhemine daḡı bir merkeb iştirā iderim ve anıḡla Kuhistān cānibine ḡiderim, didim. Çünki Ḥazreti İmām’ıḡ ḡānesi pīş-ḡāḡına geldik. ḡulāmı tışra ḡelip didi ki: ‘Alī Bin İbrāḡīm ve oḡlu Muḡammed sizler degil misiḡiz? Bizler daḡı: Ne’am didik. İçeri ḡeliḡiz, didi. Ḥuzūr-ı Ḥazreti İmām’a dāḡil olduḡ. Selām u taḡiyyat u ta’zīm eyledik. Buyurdular ki: “Ey ‘Alī Bin İbrāḡīm to-rā ez-mā ḡe bāz dāşt ki tā in vaḡt be-pīş-i mā ne-yāmedī? Peder-i men ḡoft: “Ey Seydī şerm mī-dāştem ki bā in ḡāl pīş-i to āyem.” Çünki bir miḡdār mükāleme olundu. Ruḡşat alıp ḡuzūrudan tışra ḡıḡdı. ḡulām-ı bezm ‘aḡabimizde geldi ve bir kīse pederime virdi ve didi ki: Bu kīsede beş yüz dirhem vardır iki yüz dirhem libās içün ve iki yüz dirhem daḡıḳ behāsı içün ve yüz dirhemi daḡı maşārif-i sā’ire içündür. [79]

Meşnevī-i Şerīf’de mezkūrdur ki Şeyḡ Muḡammed Serrezi -ḡuddise sırrahu- ḡāyet ‘ulüvvü himmetinden bir ferdinḡ ‘atīyyesini ḡabūl buyurmazlar imiş. Ḥattā şaḡrāda sākin olup āşma yapraḡı ile ta’ ayyüş ü taḡaddī iderler imiş. İşte ‘Alī-cenāb olanlarıḡ ḡalī böyle olur. [102]

Mehmed Murad, tasavvufun temel düsturlarından “killetü taām, killetü menām ve killetü kelām” yani az yeme, az uyuma ve az konuşmaya örnek teşkil edecek bir nakilde bulunmuştur.

3. 12. Âdetler, Gelenek, Görenekler ve Sosyal Hayat

Her eser, yazılmış olduğu dönemin sosyal şartlarından, gelenek-göreneklerinden ve âdetlerinden izler taşımaktadır. Edebî eserler, bir ayna vazifesiyle okuyucusunadönemin sosyal hayatı hakkında bilgiler vermektedir. Şerh metninde de Mehmed Murad, birçok bölümde dönemin âdet, gelenek, görenek, uygulama ve teamüllerini anlatan bilgiler vermektedir. Şârih, bu bilgileri vererek, şerhi ve şerh edilen şiirleri daha etkili ve anlaşılır kılmaktadır. Şerh metninde, evlerde celî hatla yazılmış levhaların bulundurulması, Çin’de resim sanatının meşhur olması, türbelere şamdan koyulması, Acem diyarında yastık ve kırletlerin yüzlerine aslan ve geyik resmi dokunması, padişahların sarıklarına Huma kuşu tüyü takılması, delilerin zencire vurulması gibi konularda verilen birçok bilgi, sosyal hayat hakkında bizi aydınlatmaktadır.

Genel Olarak Eşyalar

“Kitâbet” celî olan hattı ta’bir olunur çünkü hânelerin derûnuna hatt-ı celî ile yazı yazmak ‘âdet olmağla âyinenin cevheri imiş. [5]

Hanelerde, celî hatla yazılmış arapça veya Osmanlı Türkçesi ile yazılmış, ayet, hadis, beyit ya da hayat düsturu edinilebilecek türden bir ibarenin yazılı olduğu levhaların bulundurulması âdeti, günümüzde de devam etmektedir.

Pâdşahlara dahî Humâ kuyruğundan sergüç ittihâzı ‘âdet olmuştur. [29]

Sorguç takma geleneğinin kökeni, İslamiyet öncesi Orta asya inançlarımıza kadar gitmektedir. (Mermer 2009, 160). Mehmed Murad, sorguçun Huma kuyruğundan olduğuna dikkat çekmektedir. Bildiğimiz üzere, Huma devletmend ve sadetmen olarak, halk arasında uğur getirdiğine inanılan bir kuştur. Bu sebeple, Padişahların Huma kuyruğundan sorguç takmasının sebebi, uğur getirmesinin yanı sıra, devletin başında oluşlarını İlahî bir sebebe bağlamaktır, diyebiliriz.

Taşviri, Çin taşvirine tahşîş şundan içündür ki Çin’de a’lâ muşavverler gelmekle oranı taşviri meşhûrdur ve şâyî’dir yâhûd bir nigârâne lafzı muqadder olmağla taqdîri “çu taşvîr-i nigârâne-i çini” demek ola. Nigârâne Çin’de meşhûrdur ve her muşavverin teşâvir-i ‘acibeleri vardır. Ma’nâsı Çine mensûb nigârânenin taşviri gibi şadâdan bi-gâneyim demek olur. [15]

Osmanlı döneminde, Çin’den gelen, çinilerle işlenmiş eşyalar şiirde de kendisine yer bulmuştur. Şevket, Çin tasvirlerine sessizlikleri münasebetiyle beyitte yer vermiştir.

Yâhûd mülûk-ı A’câmın u kibârının ‘âdetinden imiş: Yaşdıkların u maq’adların yüzleri doğunmak vaktinde taşvirli olarak doğunur imiş. Bu şüretde arslân u sâ’ir hayvân şüreti anda mevcûd olur. [33]

Eskiden, yastıkların ve kıriletlerin yüzlerine geyik ve aslan figürlü tasvirin nakşedilmesi âdetine değinilmiştir.

Harimde vü ravzâda vü mihrâbda şem‘ dān vaz‘ 1 ‘ âdetdir. [20]

Eskiden, camilerde ve türbelerde mum ile aydınlatma yaygındı. Şerh metninde, bu konuya değinilmiştir.

Niteki hattâtlar bir hatt-ı a‘ lā yazılacak olduĝda şānna ihtimām için kalemî defa‘ at ile ka‘ iderler ve ince iderler. Görürler ki ince olmuştur, ‘ aqab yine kalınca olsun için ka‘ iderler. [37]

Matbaanın Osmanlı'ya gelmesi ve kabul görmesi uzun sürmüştür. Bu dönemde hattatlık, son derece değer gören ve yaygın bir meslek olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap harfleriyle yazılan yazılar içerisinde aklam-ı sitte olarak bilinen altı çeşit yazı türü vardır. Bu yazıların farklı özellikleri olmakla birlikte, hepsi kamıştan yapılmış ve ucu tanzim edilmiş kalemlerle yazılmaktaydı. Burada Mehmed Murad, hattatların, güzel bir yazı yazmak istediklerinde kalemlerin uçlarını birçok defa kesmeleri olayına yer vermiştir.

Dönem İnanışları

Mehtābıñ hāşşası ketānı ve ketāndan mensūc olan bez gibi ve anıñ emşālî nesneleri çürütmek iken çürütmege kâdir olamaz ve İmām Hümmām’ ıñ fūrūĝ-ı hıfzı o zālama mānî‘ olur ve mehtāb ketāna bu ĝadı anıñ hıfzı sebebiyle itmege kâdir olamaz. [17]

Eski dönemlerde, Ay ışığının keteni çürüttüğüne inanılmaktaydı.

Ķubbeye vü saĝfa yuva yapmak [29] ba‘ zı tıyūruñ ‘ âdeti olmaĝla türbeniñ Ķubbe-i sa‘ âdetmendini murĝ-ı sa‘ âdete āşiyān yaptılar. [28-29]

Ṭulū‘ -ı şemsde feraĝ vardır. Ğurūbda sıĝlet olduĝu gibi görmez misin şabāh oldu diyip herkes mesrūr olurlar ve şabāh ile inbisāt-ı derūn hāşıl olur. Aĝşām ile qasvet-i Ķalb hāşıl olduĝu gibi meger ki şehri ramazān ola zīrā anıñ şubhında feraĝ olmayıp belki feraĝ sâ‘ at on birden sonra olur. [36]

Böyle olunca maĝbūz u maĝbūs olmamış dinmez zīrā ekşeriyā bir Ķapuya varıldıĝda içeri dāhil olunur, girilmemek nevādirdendir. [95]

“Zamāne”den yine felek murād olunsa olur ve zamān murād olunsa yine olur zīrā zamān ‘ inde’ l- ħukemā felek atlasınıñ hareketinden ‘ ibāretidir. [139]

Döneme Ait Tipler

Âşık, Dîvan şiiirinin, sevgili ve rakible birlikte üç ana karakterinden biridir. Âşık, beyitlerde fizikî ve ruhî durumlarıyla farklı yönlerden ele alınmakta ve benzetme ve terkipler içerisinde kullanılmaktadır. (Sefercioĝlu 2001, 244). Aşağıda almış olduğumuz örnekte, Âşıkların deli olup çölleri mesken edinmeleri olgusu işlenmektedir. Buna en iyi

örnek *Leyla ve Mecnun* hikâyelerindeki Mecnun'dur. Yine diğer örneğimizde, delilerin tedavi etmek amacıyla zincire vurulmaları durumu anlatılmaktadır. Deli tipi ile âşık tipinin özellikleri birçok yönden örtüşmektedir.

Hattâ bî-mārḥāneniñ bir ismi daḥı dārü'ş-şifâdır ve bî-mārḥānelerde niçe mecānīn-i şaḥve gelip 'ākıl ü kāmīl olurlar. [98]

Fi'l-ḥaḳīka 'avāmıñ içinde 'aşıqıñ ḳadri olmamağla ekserisi kūḥ-ı beyābānı mesken itmişlerdir. [100]

İşte seniñ eyyām-ı 'adāletinde deli daḥı zencīre zūlm idemez oldu, dimek ister ya' nī dīvāneler zencīri çekerler ve zencīr deliniñ elinden feryād ider ve feryādından tamarından ḳan gelir, belki ba'zı deli zencīrini kırar. Bu ḥāl mecānīniñ 'ādetinden olmuşdur. [136]

Döneme Ait Uygulamalar

Bundan sonra bu temkine göre derün-ı türbedeki şadalar kübbesine 'aks itmek lâzım gelmekle kübbede daḥı şadā 'aks itmek ve ses zāhir olmak kübbeniñ maḳbūliyyetine sebep olduğundan ve şadā 'aks itmeyen türbe vü kübbeniñ nāmı "aşamm" olduysa mısrā'-ı şānī ile şadāniñ kübbeye 'aksini beyān için ve kemālele mübālağa ḥāşıl olsun için kübbesi kirpikiñ ednā hareketiyle şadā virir, buyurdular. [28]

Eskiden mimarlar, camilerde ve türbelerde, sesin iletimi için bazı teknikler uygulamışlardır. Sesin cami içerisinde ve kübbedeki aksi, mimarın en çok dikkat ettiği hususlardandı. Bu durum, Dîvan şairleri tarafından da birçok beyitte, kübbe-avaze tenasübüyle kullanılmıştır. Şevket, bir kirpik hareketiyle Hz. İmam'ın türbesinin kübbesinin sada verdiği beyitinde yer vermektedir. Bu durumun gerçek hayatın bir yansıması olarak şiirde yer aldığına açıklık getirmek için Mehmed Murad da, dönemin camilerinde ve türbelerinde böyle bir uygulamanın olduğuna açıklık getirmektedir.

Ol ḳadar seniñ bāb-ı şerīfiniñ tavāfı için kızkın gelmekliñiñ 'aynı oldum ki ayağımıñ altında ḥınālarıñıñ rengi şu'leniñ rengi gibi oldu ve ḥınālarıñı gören şu'le zann ider zīrā pāya ḥmā ḳoymaḳ 'Acem'de müte'ārifdir. [46]

Ayağa ve ele kına yakmak Doğu toplumlarında yaygın bir adettir. Mehmed Murad da, ayağa kına koymak Acem'de meşhurdur, diyerek bu durumu vurgulamaktadır. Şevket, beyitte ayağında yaraların oluşmasını, kınaya benzetmektedir.

İşte seniñ eyyām-ı 'adāletinde deli daḥı zencīre zūlm idemez oldu, dimek ister ya' nī dīvāneler zencīri çekerler ve zencīr deliniñ elinden feryād ider ve feryādından tamarından ḳan gelir, belki ba'zı deli zencīrini kırar. Bu ḥāl mecānīniñ 'ādetinden olmuşdur. [136]

4. TRANSKRİPSİYONLU SES AKTARIMINDA UYGULANAN METOT

1. Eser, XIX. yüzyıl metni olduğu için eklerde günümüz Türkçesinde olduğu gibi kökteki ünlünün durumuna göre, küçük ünlü uyumuna uygun olarak, düz ya da yuvarlak ünlülü şekilleri tercih edilmiştir.

2. Arapça ve Farsçadaki uzun ünlülerin okunuşunda, ā, ī, î, ū şekilleri kullanılmıştır. Farsça vav-ı ma'dûle “ ~ “ işareti ile gösterilmiştir.

ḥāce, ḥāb, ḥāş, ḥāhed, ḥān, ḥāst, şalāt, üstüḥān.

3. Farsça yapım eki işlevini gören önekler, kendisinden sonra gelen kelimedenden (-) işaretiyle ayrılmıştır.

bī-dār, pür-vefā, nā-mütenāhī, nā-çār, nā-ḥoş, hem-terāne.

4. Farsça yapım eki işlevini gören soneklerden fiil kökenli olanlar kendinden önceki kelimedenden (-) işaretiyle ayrılmıştır.

kār-gīr, gerd-ālāde, ḥaber-dār.

5. Fiil kökenli olmayan sonekler ise birleşik yazılmıştır.

Zūdter, mededkārī, dükkānçe.

6. Arapça ve Farsça terkip ve tamlamalar, aslına uygun şekilde transkribe edilmiştir.

Ḥürmetü'n-Nebīü'l-Emīn, kalīlü'l-bizā', keşīrū'z-zīrā'a, e's-seyyidü's-Şeyḥ; eyyām-ı mes'adet-i peyām-ı sa'adetleri, E'imme-i İsnā' Aşer.

7. Farsça ikili tekrarların yazımında, tekrarlanan kelimeler arasındaki ek veya edatlar kısa çizgi (-) ile ayrılmıştır.

ser-ā-ser, leb-ā-leb, cā-be-cā, māl-ā-māl

8. Farsça kelimelerin yazımında, ana metinde, kelimelerin Farsçadaki okunuşları dikkate alınmıştır. Şerh metninde ise Osmanlı Türkçesindeki ses özelliklerine dikkat edilmiştir.

gul(gül), pur(pür), do(dü), gorosne(gürisne), Ḥudā(Hüdâ)

9. Farsça şiiirlerden, ismin belirtme, bulunma, yönelme, ayrılma hallerine karşılık gelen bütün kelime grupları, hangi isme geldiyse, o kelimedenden (-) işaretiyle ayrılmıştır.

Be-mülkī, zi-dendān, ez-men, ketān-rā, Der-nev-bahār

10. Türkçe kelimelerde, ek ve köklerin yazımında tam bir tutarlılık olmaması ve eski metinlere gönderme yapması sebebiyle, kelime köklerinin

yazımında Eski Anadolu Türkçesindeki yazım şekilleri korunmuş, eklerin yazımında ise küçük ünlü uyumuna uygun olarak düz veya yuvarlak şekiller benimsenmiştir.

Ṭıṣra(dışarıya), içün(için), ṭalğa(dalga), ṭolu(dolu), ṭoğrı(doğru), ṭamar(damar), dimek(demek)

dimekdir, eyülük, getirür

11. “Ve” bağlacı, metin içerisinde benzer kelime ve ibareleribağlamak için kullanıldığında, “u, ü, vu, vü” olarak kullanılmıştır. Kelime öbekleri ve cümleleri bağladığında ise “ve” olarak kullanılmıştır.

12. Eserin Latin harfli olarak transkribe edilmesinde, bu tür bilimsel çalışmalarda kullanılan transkripsiyon sistemi kullanılmıştır. Buna göre, Arap-Fars alfabesindeki harflerin transkripsiyon alfabesindeki karşılıkları aşağıdaki tabloda verilmiştir.

ا (إ)	a, ā	ص	ş
ا (أ)	a, e, ı, i, u, ü	ض	z, d
ب	b, p	ط	t
پ	p	ظ	z
ت	t	ع	‘
ث	ṯ	غ	ğ
ج	c, ç	ف	f
چ	ç	ق	q
ح	h	ك	k, g, (ñ)
خ	h	ك	ñ
د	d	ل	l
ذ	z, d	م	m
ر	r	ن	n
ز	z	و	v, u, ū, ü, o, ö
ژ	j	ه	h, a, e
س	s	لا	la, lā
ش	ş	ی	y, ı, i, ī
		ء	’

III. BÖLÜM

1. ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET METNİ METNİ

ŞERH-İ KAŞÂİD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET

Bismillâhi'r-raḥmâni'r-raḥîm

[2] Ḥamd-i bî-ḥadd ol Ḥâlik-i bî-çüne olsun ki elsine-i şu' arâyı miftâh-ı ḥazîne-i esrâr-ı ilâhiyesi eyledi. Ve's-şalavât-ı zâkiyyât ve teceffûf-i teslîmân ol şuffe-i şadr-ı şafâ ve ḳubbe-i bedr-i vefâ Ḥazreti Muḥammedü'l-Muştafâ 'aleyhi efzâlü's-şalavât u ekmelü't-teḥâyâ ḥazretlerine olsun ki *"İnne min-e'l beyâni le-sihran ve inne min-e's-şi'ri le-ḥikmeten"* ¹⁴ḥadîs-i şerîfiyle ḥikmet-i ilâhiyeyi ve ma'ârif-i rabbâniyye şî'rden cüz' ḳılmaḳ ile şu' arânın u fuşâḥânın ḳadr ü şânlarını i'lâ ve ümmetini şî're terḡib ü teşvîḳ buyurdu ve daḫı Şalavât-ı zâkiyyât u envâ'-ı tekrîmât ol âl u aşḫâbına olsun ki cümlesini feşâḫat ü belâḡatde ve şî'r ü inşâda ve 'ulûm-ı zâhire vü bâḫinede kâmil ü mükemmel eyleyip *"Aşḫâbî ke'n-nücûm iḳtedeytüm ihtedeytüm"* ¹⁵ ḥadîs-i şerîfiyle ḥâl ü şânlarını mânend-i 'arş-ı a'lâ eyledi. Ammâ ba'd Bu abd-i kalîlü'l-bizâ'a vü keşîrû'z-zîrâ'a es-seyyidü's-Şeyḫ Ḥ'âce Muhammed Murâd en-Naḳşibendî ibn-i seyyidü's-Şeyḫ Ḥ'âce 'Abdü'lhalîm en-Naḳşibendî 'afîyyi 'anhumâ el-'afüvvü'l 'alâ bu şüretle bast-ı maḳâl ve acz ü meskenet mâ-fi'l-bâl ider ki dâver-i dîvân-ı belâḡat ve dilâver-i meydân-ı feşâḫat Cenâb-ı Mevlânâ Şevket-i Buḫârî 'aleyhir'-raḥmetü'l-Bârî ḥazretleri eyyâm-ı mes'adet-i peyâm-ı sa'âdetlerinde ḳıdve-i ehl-i siyâdet nuḫbe-i Şâh-ı velâyet, rehber-i nehc-i hidâyet, ḳutb-ı eflâk-ı Hüdâ, zübde-i [3] âl-i 'abâ Ḥazreti İmâm Sûsî er-Rızâ raḍianhu el-Melikü'l-a'lâ efendimizin ḫâk-bûs türbet-i münevveri ve ziyâret-i meşhed-i muḫahharîleri şerefiyle kâm-yâb olduklarından ḥüşe-i pervîn ve mânend-i dürr-i semîn-keşîde-i silk-i sihr-i mübîn eyledikleri ḳaşîde-i nazîdelerini ve yine ol meşhed-i mübarekeden ḥîn-i vedâ'ında Cenâb-ı 'Urfî'niḡ ḳaşîde-i belâḡat-ferîdelerine nazîrelerini ve yine e'âzım-ı ḥânedân-ı cân-baḫşâ ve efâḫim-i evlâd-ı pür-vefâ E'imme-i İsnâ 'Aşer 'aleyhim rıdvân men-huve ḫâliḳü'l-ḫayr ve's-şer ¹⁶ efendilerimizin medḫ ü sitâyîşini câmi', ḳaşîde-i belîğalarını yârân-ı bâ-şafâya

¹⁴ "Şurası muhakkak ki beyanda sihir vardır, şurası da muhakkak ki şiiirde de hikmetler vardır" Ebû Dâvud, Edeb: 95; (Tirmizî, Edeb: 63; Canan 2014, C. 8, 182).

¹⁵ "Benim ashabım gökteki yıldızlar gibidir. Hangisine uyarsanız hidayeti bulursunuz hangisine uyarsanız hidayeti bulursunuz" (Canan 2014, C. 12 s. 418; el-Muttakî 1985, Hadis no: 1002).

¹⁶ Hayrı ve şerri yaratan Allah ondan razı olsun.

bir yādigār-ı rahmet-şi‘ār olmak üzere min-ğayr-i hadd şerhine şürü‘ olundu. Kāle eş‘şā‘irü’l-māhir raḥimehullāh: ¹⁷

[Der-Terk-i Vaṭan ve Medḥ-i E’imme-i Ma‘şümîn]
[Vatandan Ayrılış ve Māsum İmamlar’ın Medhi Hakkında]

mef‘ ūlū fā‘ ilātü mefā‘ ilü fā‘ ilün

1. از بس که ریخت رنگ جنون بر سرم هوا

سودا به پای بست ز مغز سرم حنا

Ez-bes ki rīht reng-i cünün ber-serem hevā

Sevdā be-pāy-best zi-mağz-ı serem ḥınā

Allāhu te‘ālānıñ ‘aşkı vü muḥabbeti cünün rengini benim başım üzerine ol kadar çok dökdü ki sevdā ki o reng-i cünündür. Anıñ te’şirinden başımın beyni kırmızı olup anıñ daḥı te’şirinden ayağımda o reng-i cünün ḥınā bağladı ya‘nıhevānıñ başım üzerine ifāza eylediği reng-i cünün ayaklarımda daḥı zāhir oldu ve ḥalk benim ‘āşık olduğumu yüzümden ü gözümden bilmek şöyle çursun ayaklarımlıñ ḥumretinden daḥı ‘āşık olduğumu fehm eylediler ve başımdan ayağıma varınca ‘aşkıñ te’şirini müşāhede eylediler. Beytten murād kendiniñ keşret-i ‘aşkıñı beyān u ifādedir çünki ‘aşk ‘āşıkı za‘if ü naḥif eylediği maḥsūsātından olmağla kendinde olan za‘fıñ beyānını beyt-i ātī ile beyāna şürü‘ idip, buyururlar ki:

2. از ضعف بار مدّت پوشش نمی کشم

پیراهنم حریر حباب است چون هوا

Ez-za‘f-ı bār-ı minnet-i pūşış ne-mī-kešem

Pīrāhenem ḥarīr-i ḥabābest çun hevā

¹⁷ Allah ona rahmet etsin.

Kemāl-i za‘ fımdan libāsın minnetiniñ bu yükü çekmege kâdir olamam. Benâ-ber-în libâs giymem. Bu cihetden benim pîrâhenim hevâ gibi harîre beñzeyen habâbdır ya‘ nî hevâ gibi harîr-i habâbı lâbis olurum, ya‘ nî libâs giymem dimekdir. “Habâb” şu üzerinde olan kabarcığa dirler. Şuyun içine hevâ dâhil olmağla habâb hâşıl [4] olur ve habâbın tahtında hevâ olmağla ke’enne hevâ harîr-i habâbı giymiş oldu.

3. ظاهر شدن میانه خلقم برهنگی است

نهانیم ز دیده مردم بود قبا

Zâhir şoden miyâne-i halkem bürehnegîst

Nihânîm zi-dîde-i merdom boved kabâ

Halkın ortasında zâhir olmak ve keşretde olmak başa bi-‘aynîhi tecerrüddür zîrâ i‘ndimde keşret ü vahdet berâberdir ve beni keşretde olmak Allâhu te‘âlâdan cüdâ idemez ve dahı benim halkın gözünden pinhân olmağlım başa kabâ vü libâsdır ya‘ nî hüsn ü letâfet virir. Bu şüretde keşret ü vahdet ikisi de Haqqımda nâfi‘dir ve berâberdir. Ma‘lûm ola ki evliyâ¹⁸-ı kirâmın kâmillerine keşret ü halvet berâber olmağla gâh halk ile olurlar ve gâh ‘uzletde olurlar ve ikisinden de dahı fâ‘ide görürler lâkin sâlik-i mübtedîye dâ‘imâ halvet ü inzivâ lâzımdır zîrâ keşretde Cenâb-ı Haqq ile olamaz ve keşret huzûr-ı qalbine hâlel virir. İktizâ ider ki “*Ricâlün lâ tülhîhim ticâratün ve lâ bey‘un ‘an zikrillâhi*”¹⁸ nazm-ı celilindeki ricâl, kirâm zümresine mülhâk oluncaya dek halvetde evkât-ı güzâr olmağ lâzımdır. Bu beyt ile nâzım kıddise şırrahu o zümreden olduğunu ifade vü beyân buyururlar. Mısrâ^c-ı şânîde merdom-i dîde göz kapakları ile pinhân olunca o kapaklar kabâ gibi olmağla anı hayâl idip “būd kabâ” buyurdular ve yine gözbebegi zâhir olduğda göz kapakları dahı ref^c olunup merdom-ı dîdenin ‘üryân kaldığını hayâl idip tecerrüd ma‘nâsını bürehnegî ‘unvânıyla ta‘bîr buyurmuşlardır. Felillâhi darrahu.

4. بیرون نمی رود ز دلم ریش های غم

رجال لا تلهيهم تجارة ولا بيع عن ذكر الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة يخافون تقلباً فيهم القلوب والأبصار”¹⁸ “Ticaretin ve alışverişin, onları Allah’ın zikrinden, namazı ikame etmekten ve zekâtı vermekten alıkoymadığı adamlar ki onlar, kalplerin ve gözlerin dehşetten döneceği günden korkarlar” Nur: 37 Metinde geçen âyetlerin çevirisi Diyanet Vakfı Yayınları’nın hazırlamış olduğu Kur’an-ı Kerim’den alınmıştır.

جوهر به تیغ از آینه کی می شود جدا

Bîrûn ne-mî-reved zi-dilem rîşhâ-yı ğam

Cevher be-tîġ ez-âyîne key mî-şevעדudâ

Ġam kökleri benim gönlümden tışra gitmez. Her ne kadar bir miqdâr ğam zâ'il olursa kökü kalbde olmağla yine neşv ü nemâ bulur. Bu müdde'âyı işbât için irşâl-i meşel tarikiyle buyururlar kizîrâ kıılıçda olan cevher kıılıcıñ âyînesinden ki kıılıcıñ zâtıdırkaçan cüdâ olur, belki olmayıp dâ'imâ seyf ile kâ'im olur. Benim dahı kalbim bir tîġ-i cevher-dâr gibi olmağla rîşe-i ğam kıılmadan aşlâ cüdâ olmaz. Ma'lûm ola ki kalbiñ şerefi dahı ğam iledir, nitekim hadîş-i kudsîde: "Ene 'inde'l-ķulûbi'l münkesire" ¹⁹ [5] vârid olmuştur ve yine bir hadîş-i şerîfde dahı: "İnnallâhe yuhıbbü külli ķalbi'l-ħazîn" ²⁰ buyurulmuştur ve yine: "Fe'lyezħaku ķalîlen ve'l yebkû keşîran" ²¹ nazm-ı celîlinden bu ma'nâ zâhir olur işbu beyt ile nâzım rahmetullâhi 'aleyh kalbiñ şerefi ğam u ħüzn ile olduğunu ve maġmûm olan kalbiñ tîġ-i cevher-dâr gibi olduğunu şu hadîşler müfâdıncâ ifâde buyurdular.

5. از پیچ و تاب صاف دلان را گریز نیست

جوهر بود کتاب ء آینه خانه ها

Ez-pîç ü tâb şâf-dilân-râ güriz nist

Cevher boved kitâbe-i âyîneħâneħâ

Mihnet ü ızırâbdan şâf-dillere ħalâş olmak yokdur. Elbet şâf-dil olan pîç ü tâba mübtelâ olur. Görmez misîñ âyîneleriñ ħâneleri ki âyîneniñ kendidir. Anıñ ħaţt-ı celîsi cevher olur, murâd burada âyînedir. "Kitâbet" celî olan ħaţta ta'bir olunur çünkü ħâneleriñ derûnuna ħaţt-ı celî ile yazı yazmak 'âdet olmağla âyîneniñ cevheri imiş. Ĥâne yazıdan ħalâş bulmadığı gibi âyîneħâne dahı ħaţt-ı celîsi maķâmında olan cevherinden ħalâş

¹⁹ "Ben kalpleri kırık olanların yanındayım" (Acılûnî h. 1351, C. 1, Hadis no: 214; Uysal, 2001, 336).

²⁰ "Allah bütün hüznü kalb sahiplerini sever" (el-Hakîm en-Nisâburî h. 1417, Hadis no: 315; Ebu Nuaym thz., 90).

²¹ "فَلْيَصْطَحْكُوا قَلِيلًا وَلَا يُبْكُوا كَثِيرًا جَزَاءَ بِمَا كَانُوا يَكْسِبُونَ"

"Kesbettikleri kazandıkları şeyler dolayısıyla ceza, bedel, karşılık olarak az gülsünler ve çok ağlasınlar" (Tevbe: 82).

bulamaz. O cevher dağı pîç ü t̄aba beñzer. “Āyīne” dağı “şāf-dil zāt”a müşābeheti cihetinden pîç ü t̄abdan ħalāş bulmağa imk̄anı olmadı. Bu temşil ma‘lūmuñ olduysa bil ki şāf-dil olanlara miñnet ü ıztırāb derūndan ħalāş-yāb olmağa çāre bu kadar hemān ey şāf-dil pîç ü t̄abına şabr eyle ve refāh u ħalāş ümīdini kes, buyurmak isterler.

6. معنی مرا به گوشه دل جای داده است

شوقم کجا و دیر کجا و حریم کجا

Ma‘nā me-rā be-gūşe-i dil cāy dāde est

Şevķem kocā vü deyr kocā vü ħarem kocā?

‘İlm-i ħaķīķat baña ħalbinin şadrında yer vermişdir ve ben ehl-i ħaķīķatin şadr-nişini ve, ser-efrāzı olmuşum. Var mülāhaza eyle ki şevķim ħanda ve ne mertebedeyim ve kenīse ħandadır ve mescide mu‘tekif olmaķ ħandadır. Bu ħāl zāhidlerin ħāli olmağla dūn mertebedir. “Deyr” zikri ħareme tabi‘iyyet tarīķiyedir ve ħaremden deyr ħarīnesiyle mescid murād olunur yāñūd Ĥarem-i Ka‘be murād olunsa da cā‘izdir. [6] Niteki aña dağı beyt-i ātī ħarīnedir. Ba‘zı nüshada “deyr” yerine “dīde” vāķi‘ olmuşdur, ma‘nāsı benim şevķim ħandadır ve gözüm ħandadır ve ne mertebelere nāzırdır ve ħarem-i şerīfde mücāveret eylemem buyurur.

7. آئینه دار یثرب و بطحانمی شوم

از دیده و دل است مرا مروه و صفا

Āyīne-dār-ı Yeşrib ü Baḥḥā ne-mī-şevem

Ez-dīde vü dilest me-rā Merve vü Şafā

Medīne-i Münevvere’niñ ü Mekke-i Mükerreme’niñ bu şūretde ben mücāviri vü mu‘tekifi olamam. Su‘āl geldi ki sa‘y ħanda idersin? Cevāb buyururlar ki: Gözüm Merve vügöñlüm Şafā’dır. Sa‘y bunların arasında iderim ve şuverī olan Merve’ye vü Şafā’ya iñtiyācım yoķdur. Göz müdevver olması cihetiyle ve ħalb dağı şanavberīyyü’s-şekl olup bu cihetle cebele beñzemişler olduğundan gözü Cebel-i Merve’ye ve göñli Cebel-i Şafā’ya teşbīh buyurdular. Beytden murādı ben ħaccı Mekke-i vücūdumda iderim. Mekke-i

şuverīye muhtāc degilim, dimek ister. Ma'lūm ola ki erkān-ı hacc üçdür: Birisi ihrām giymek ve birisi Beyt-i şerīfi tavāf itmek ve birisi yevm-i 'arefede Cebe-i 'arafatda vaqfe itmekdir ve Şafā ile Merve beyninde sa'y vācibdir. Her ne kadar erkān-ı haccdan degil ise de vācib olduđu cihetden sa'ydan bu maqāmda vücūdda olan haccı murād eylediler. Bu ef'āl-i şelāşe ve bu sa'y şūfiyye 'inde vucūd-ı insānīde mevcūddur. Hacc vucūdunun ihrāmı, cemi'-i māsivādan geçmek ve tecerrüd-i ihtiyār itmekdir. Tavafı Ka'be-i dil etrāfını dolaşmak ve gönülde aşlā münfek olmamaqdır ve vaqfesi kalbiñ Allāhu te'ālāda tevaqquf itmesidir ve Haqq'dan ğayrı bir kimesneye rabt-ı kalb itmeyip hemān Allāhu te'ālāya tevekkül-i tām ile olup bir ferdden bir nesne taleb itmemek ve Haqq'dan ğayrı bir kimesneyi bilmemekdir. Menkūldür ki: Mūsā'aleyhi's-selāmın zamānında nezd-i Hudā'da ğāyet maqbūl bir meczūb varidi. Bir gün geçerken aña Mūsā 'aleyhi's-selām āşinālık edince kelāmıyla münfa' il olduğundan Hāzreti Mūsā'ya aşlā iltifāt itmedi. Bu hāli Cebel-i Tūr'da ešnā-yı muqālemede başı buyurunca Cenāb-ı Kibriyā buyurdu ki bize münfa' il olduğundan saña dahı iltifāt itmemiştir. Yine Mūsā 'aleyhi's-selām [7] su'āl buyurdu ki: "Bā' iş-i infi'ālī nedir?" Allāhu te'ālā buyurdu ki: "Baña cehennem aradan kaldırdı diyerek teklif ider." Mūsā'ade görmediginden infi'āl eyledi. Yine Hāzreti Mūsā 'aleyhi's-selām su'āl eyledi ki: "Bununsebeb-i kerāmeti nezd-i ulūhiyetinde nedendir?" Cenāb-ı Haqq buyurdu ki: "Benden ğayrı bir kimesneyi bilmez ancak beni bilir. Bu cihetden 'indimde ğāyet maqbūldür." Ve yine menkūldür ki Hāzreti Veys Kāranī Hāzreti 'Ömer'e buyurmuşlar ki: "Ya 'Ömer, Āllāh'ı bilir misin? Cevābında: "Ne'am" buyurunca Hāzreti Veys dahı buyurmuşlar ki: "Şakınıp andan ğayrı kimesneyi bilme." İşte nāzım raḥimehullāh bu beytle bu hacc-ı ma'nevīyi iderim, buyurmak isterler.

8. بیگانه کرده است مرا از دیار خویش

تا گشته ام به معنی بیگانه آشنا

Bī-gāne kerde est me-rā ez-diyār-ı h'ış

Tā geşteem ma'nī-yi bī-gāne āşinā

Beni felek kendi diyarımdan bī-gāne eylemiştir ve ğurbete giriftār itmiştir. Ben ma'nā-yı bī-gāneye āşinā olalı ma'nā-yı bī-gānedan 'ilm-i bāḥın murād olursa olunur

yāhūd bir şā' iriñ hātırına gelmeyen mezāmīn-i laṭīfeyi murād ideriz zīrā felek ehl-i dile düşmendir, nitekim dīvān-ı Şā'ib'de gelir:

Beyt

از بخت سیه نست گریز اهل رقم را
بی چاک که دیدست گریبا قلم را
[صائب تبریزی]

Beyt

Ez-baht-ı siyeh nist güriz ehl-i raqam-rā
Bī-çāk ki دیدest girībān-ı qalem-rā²²
[Şā'ib-i Tebrizī]

9. داغ مرا سواد وطن مشک سوده است

یارب کسی مباد به این داغ مبتلا

Dāğ-ı me-rā sevād-ı vaṭan müşg-sūde est

Yā Rab kesī me-bād be-īn dāğ-ı mübtelā

Benim dāğ-ı aşkıma vaṭanımın şehrinin iftirākı misk sürmüştür ya' nī azdırmışdır zīrā miskiñ haşşası yarayı azdırmaktadır. “Sevād” şehir ma' nāsınadır. Hattā şehir-i azīme sevād-ı a' zam ta' bīr olunur ve izāfeti dahı beyānīyyedir ve muzāf-ı muqadderdir. Taqdir-i ibāre: “Dağ-ı me-rā firqat-i sevād-ı vaṭan” demek olur yāhūd “sevād” hayāl ma' nāsınadır. Bu şüretde izāfet, izāfet-i ma' nevīyye bi-ma' nāyü'l-lām olup muzāf taqdirine hācet mess itmeyerek ma' nāsı bu olur ki benim dāğıma vaṭanımı tahayyül-i misk sürmüştür. Yā Rabb bir kimesne bu dāğa müptelā olmasın ve bir aşık böyle dāğ-ı aşk görmesin zīrā zaḥmet çeker ve herkes benim gibi şabra zafer-yāb [8] olamaz. Dağ lafzına ve misk lafzına sevād lafzı münāsebet olmağla vaṭana muzāf eyledi.

10. رویم به سوی غربت و دل جانب وطن

²² “Kalem ehline kara bahttan kaçış yoktur, (Onlar) (yalnız) kalemin yakasını yırtıksız görmüşlerdir.”

افتاده گاه من به میان دو کهربا

Rūyem be-sūy-1 ġurbet ü dil cānib-i vaṭan

Üftāde-gāh-1 men be-miyān-1 do ġüher-bā

Bundan sonra iġtirāb-1 vaṭan ile kendiye ‘ārız olan ḥaliñ beyānına şürū‘ idip buyururlar ki: Benim yüzüm diyār-1 ġurbet tarafındadır ve göñlüm vaṭan cānibindedir ya‘ nī ḳalbm baña dir ki: Vaṭanını terk idip niçün ġurbet semtine ‘azm idersin, itme, dir. Böyle olunca benim şaman çöpü gibi olan vücūdum iki kehrübānıñ ortasına düşmüşdür. Kehrübānıñ birisi yüzü olur ve birisi göñlü olur zīrā ‘āşıkıñ yüzü sufretde kehrübā gibidir ve ḳalbi dahı za‘fda kehrübāya müşābihdir. Bu cihetden vechini vü ḳalbini kehrübāya teşbih idip “be miyān-1 do kehrübā” ta‘ bīr buyurdular yāḥūd iki kehrübādan murād ġurbet ile vaṭandır dinse yine münāsibdir. Beytten burād tereddüdi ve ne ideceğini bilmediğini beyāndır. Fi’l-vāқи‘ mütereddid olmağ gibi insāna şıḳlet irāş ider ḥāl olmaz ḥattā ehl-i beyān mütereddid olan kimesneyi ḳademi başıp yine girüye alan ādeme teşbih iderek kināye tarīқиyle ‘ibāresinden “*İnnī erāke teḳaddeme rıclen ve tuaḥḥiru uḥrā*”²³ tereddüd şāhibisiñ dimeği murād eylemişlerdir. Tereddüdün şıḳlet ü ıztırābı ne mertebede imiş bundan münfehim olur. “Gāh”dan murād nāzımıñ vücūdudur. Kehrübānıñ ḥālī şamānı kendiye cezb ider. Bu cihetden gāh vücūdunu kehrübā vechi ġurbet tarafına ve kehrübā ḳalbi vaṭan tarafına cezb itmekle ġurbetle vaṭan beyninde mütereddid olmasına sebep olmalarıyla mu‘azzeb itmişlerdir.

11. خلقی فتاده اند به طعم که از وطن

بیرون چه آمدی و مسافر شدی چرا

Ḥalḳī fütādeend be-ṭa‘nem ki ez-vaṭan

Bīrūn çe āmedivü musāfir şodī çerā?

²³ ان أراك تقدم رجلاً وتؤخر أخرى

“Görüyorum ki bir adamın bir adımını ileri diğerini geri atıyorsun.” (el-Kefumî 1998, c. 1, 413; el-Cürcānî 1984, 430).

Bir cemā'at dahı beni ğurbetle perīṣān olduĝumu görüp beni ta'n u dahle vāķi' olmuşlardır. Öyle diyerek ki çünki hālīñ budur ve böyle nāzenīn ũ sāye-perversiñ. Vaṭanıñdan tışra niçün geldiñ ve misāfir niçün olduñ? [9]

12. غافل از این که جذبه عنان گیر چون شود.

گردد سپند خود به ره شعله رهنما

Ġāfil ez-īn ki cezbe 'inān-gīrçun ŧeved

Gereded sipend-i ħodbe-reh-i şu'le reh-nümā

Böyle ta'n idenler bu hālden ĝāfildir. Hāl odur ki 'aşķ çünki bir kimesneniñ esb-i vcdunuñ dizginini tutucu olur ve iĥtiyārını elinden alır. Kendiniñ sipend gibi vcdu şu'le yoluna kendiyi cesāret iderek delālet ider. Hālbuki sipend za'fı sebebiyle şu'leden hāzer ideriken hlāřa-i kelām bir kimesneye 'aşķ geldikde kendiyi ateşe ilķā itmege cesāret gelir ve ĥavf itmez. Diyār-ı ğurbete ĝitmek ve ğurbet elemi ni çekmek ulviyyetdedir, dimekdir.

13. دولت خدا نکرده چو برگردد از کسی.

گرداب فتنه می شود آغوش ناخدا

Devlet Ĥudā ne-kerde  bergerded ez-kesī

Girdāb-ı fitne mī-řeved aĝūř-ı nāĥudā

Allāhu te'ālā itmesin devlet çünki bir kimesneden döner ve yüz çevirir. Maĥall-i emn olan re'isiñ ķucaĝı girdāb-ı fitne olur ya'nī mehleke-i 'azīm olur, dimekdir.

14. زنهار رعیب صاف ضمیران مکن که هست.

آیینۀ وجود عزیزان بدن نما

Zinhār 'ayb-ı řāf-zamīrān me-kon ki hest

Āyīne-i vücūd-ı ‘azīzān beden-nümā

Şakın gönülleri şāf olan zātları ta‘yīb itme zīrā ‘azīzleriñ vücūdu endām āyīnesidir. Takdīr-i ibāre ki “vücūd-ı ‘azīzān āyīne-i beden-nümāst” dimekdir. Endām āyīnesine her şey ‘aks ider. Seniñ dağı dağıl ü ta‘niñ şāf-zamīrleriñ vücūduna ‘aks idip sonra saña infī‘āl iderler, Hakkında iyü olmaz, nitekim Meşnevī-i Şerīf’de buyurulmuşdur. Meşnevī:

چون خدا خواهد که پرده کس درد
میلش اندر طعنه ی پاکان برد
[مولانا جلال الدین رومی]

Çun Hūdā h̄āhed ki perde-i kes dered,
Meyleş ender ta‘ne-i pākān bered ²⁴
[Mevlānā Celāleddin-i Rūmī]

گردد شکسته خاطر من از نگاه سخت 15.
این دانه را ز گردش چشم است آسیا

Gereded şikeste h̄ātır-ı men ez-nigāh-ı saht
Īn dāne-rā zi-gerdiş-i çeşmest āsiyā

Қalbim ol kadar nāzıkdir ki bir қatı nazardan kırılmış olur. Bu dāne-i қalbimiñ degirmiñ gerdiş-i çeşmdendir ve dāne-i қalbi un itmekde yāriñ çeşmi kifāyet ider. Ba‘zı nüshada “ez-nigāh-ı baht” vāki‘ olmuşdur ya‘nī baht-ı nikiñ nazarına herkes taḥassür [10] ider. Ben anı dağı istemem zīrā ben saña nazar itdim ve seni devletmend itdim, diyerek imtinān ider. Dāne-i қalbim dağı bu imtinānı çekmeyip şikeste olur. Beytten murād kemālele nāzik-dil olduğunu beyāndır.

از عشق رنگ شکوه نریزم به هیچ کس 16.
دردی است این که جمع چو شد می شود دوا

²⁴ “Eğer Allah birinin perdesini yırtmayı istediğinde, onun temizlerle alay etmesini sağlar.” mes. 61 s.79

Ez-‘aşk reng-i şekve ne-rîzem be-hiç kes

Derdist in ki cem‘ çü şod mî-şevd devā

‘Aşkdan şikāyet rengini hîç bir kimesneye dökmem ya‘ nî ‘aşkdan bir ferde şikāyet itmeme demektir zîrā bu ‘aşk bir derddir ki çünki cem‘ olur ve tezāyüd eder. Devā vü ‘ilāc olur ve ‘aşkıñ ‘ilācı hāricden olmayıp belki derd-i ‘aşkıñ devāsı yine ‘aşkdır nitekim Şā’ib merhūm bu mazmūnu:

Beyt

عشقست همان چاره داغی که کهن شد

هم نقش قدم محو کند نقش قدم را

[صائب تبریزی]

Beyt

Aşkest hemān çāre-i dāgī ki kühen şod

Hem naqş-ı kadem maḥv koned naqş-ı kadem-rā²⁵

[Sāib-i Tebrizī]

Beytiyle edā itmiştir ve ‘aşka yine hāricden devā olmadığını Hāfız-ı Şīrāzī - kuddise sırrahu- dahı şu beyt ile beyān buyurmuşlardır:

Beyt

دی گفت طبیب از سر حسرت چو مرا دید

هیئات که رنج تو ز قانون شفا رفت

[حافظ شیرازی]

Beyt

Dey goft ṭabīb ez-ser-i ḥasret çü me-rā dīd

Heyhāt ki renc-i to zi-ḳānūn-ı şifā reft²⁶

²⁵ “Nasıl ayak izini ayak izi yok ederse, eskimiş aşk yarasının çaresi de yine aşktır.”

²⁶ “Dün doktor beni görünce iç geçirip, heyhat ki senin derdinin çaresi (İbni Sina'nın kitapları) Kānūn ve Şifā'da bile yok, dedi.

Hicabi Kırlangıç “Hāfız Dīvānı” adlı çalışmasında:

Dün tabib bizi görünce hayıflanıp dedi ki

Heyhat, senin derdin şifa kanunu aştı,

şeklinde çevirmiştir. (Kırlangıç 2013, 87).

[Hāfız-1 Şirāzī]

Ve bu beytiñ şerhinde merhūm Şem‘ī Efendi buyurmuşdur ki:

Di eṭibbāya ki k̄ānūn-1 şifā yazmaqdan
Hüner oldur ki ğam-1 dil-bere dermān yazalar
[Şem‘ī Efendi]

انجام کار عشق ز آغاز خوشتر است. 17.

رنگ حنا به است ز رنگ گل حنا

Encām-1 kār-1 ‘aşk zi-agāz hoşterest

Reng-i hınā bihest zi-reng-i gül-i hınā

‘Aşkıñ işiniñ şoñu evvelinden ziyāde hoşdur. Görmez misin ele ve ayağa qonmuş hınānıñ rengi yine hınānıñ gülünüñ renginden iyüdür. Eger k̄āf’ıñ zammıyla gül-i hınā kırā’at olunur ise ma‘nāsı hınā çiçeginiñ renginden eldeki hınānıñ rengi iyüdür, dimek olur. [11]

قایم بود به ذات ضعیفان وجود عشق. 18.

تار حریر شعله بود از رگهوا

Qā’im boved be-zāt-1 za‘īfān vüçüd-1 ‘aşk

Tār-1 ḥarīr-i şu‘le boved ez-reg-i hevā

‘Aşq vüçüdü za‘īfleriñ zātı ile k̄ā’im olur. Eger ‘āşık istersen fuqarā vü zu‘afāda iste. Görmez misin şu‘le kumaşınıñ tārı hevānıñ tamarındandır ve ḥarīr-i şu‘leniñ vüçüdü hevānıñ tamarıyla k̄ā’imdir ve hevā tamarı dañı za‘īflerdendir. İşte ḥarīr-i şu‘le ki ‘aşka beñzer. Reg-i hevā ile niçe k̄ā’im ise ‘aşk-1 Allāh dañı zu‘afānıñ zātıyla k̄ā’im olur ve muḥabbet zu‘afāda bulunur. Ba‘zı kere kavīleriñ zātıyla k̄ā’im olursa da nevādirde

olmağla “*En ’nādiru ke ’l-ma’ dūm*”²⁷ kaziyyesine mebnī aḡa i’ tibār itmeyip “*Ḳā’im boved be-zā’ ifān vüçüd-ı ‘aşḡ*” buyurdular.

از بخت پیر حاصل من خوردن غم است 19.

کار دل دو نیم کند قامت دو تا

Ez-baḡt-ı pīr ḡāşıl-ı men ḡorden-i ḡamest

Kār-ı dil do-nīm koned ḡāmet-i do-tā

Pīr ü menḡūs olan baḡtımdan benim ḡāşılım ḡamnāk olmağdır zīrā iki ḡat olmuş, boy iki şaḡḡ olmuş ḡöñlüḡ işini eyler. Dil-i do-nīm insāna dā’imā ḡam verdiği gibi ḡāmet-i do-tā daḡı anıḡ kārını itmekle ḡāmeti münḡanī olan baḡt u ḡālī’mden daḡı ḡamdan ḡayrı benim bir fā’ide vü ḡāşılım yoḡdur, buyururlar. “Koned”iḡ fā’ili “ḡāmet-i do-tā”dır. “Kār-ı dil do-nīm” muḡaddem mef’ülüdür.

و وحدترنگین دکان تفرقه بازار 20.

کم نیست کنج وحدتم از کاروان سرا

Rengīn dükkān-ı tefriḡa-i bāzār u vaḡdetem

Kem nīst genc-i vaḡdetem ez-kārvān-serā

Bāzār u vaḡdetiḡ metā’ının rengīn ü a’lā dükkānıyım ve bāzār u vaḡdetiḡ metā’ının a’lāsı bende şanılır ve herkes daḡı iyü metā’ ḡanda ise o dükkāna hüçüm iderler. Böyle olunca benim ḡüşe-i vaḡdetüm eşnā-yı rāhda ebnā’-ı sebīl sākin olsun içün yapılan ḡāndan keşretde ve ḡalebede eksik ve aşāḡı degildir zīrā herkes iyü metā’ almağā baḡa gelirler. Rengīn dükkān terkīb-i mezcīdir ve mā-ba’ dına muzāfdır. “Tefriḡa” metā’ ma’ nāsınadır ve bāzār u vaḡdete muzāfdır ve bir pes muḡadderdir.

²⁷ “Nadir olan yok gibidir.”

امید راحتم ز جهان چون بود که هست. 21.

این گنج را کلید ز دندان اژدها

Ūmīd-i rāḥatem zi-cihān çun boved ki hest

Īn genc-rā kelīd zi-dendān-ı ejdehā

[12] Başa dünyādan rāḥat ūmīdi nice olur, belki olmaz ve benim ve bir ferdiñ rāḥat ihtimāli bu dünyāda yoçdur zīrā bu genc gibi olan dünyānıñ miftāhı ejderhānıñ dışındendir. Bir kimesneniñ yanında ejderhā olsa elbetde meslūbü'r-rāḥat olması muḥakkıçadır ve rāḥat ūmīdi dağı itmez ve bu genc cihānıñ kufli dendān-ı ejderhāsız güşāde kıılınmaz. Genc-i cihānı güşāde ideyim diyen ādeme umūr-ı maḥūfayı irtikāb lāzım gelir. O umūr-ı maḥūfe ile rāḥat olmayacağı bedihīdir. Bu şūretde genc-i cihāna nā'il olayım ve dünyāda rāḥat ideyim, demek cünūn-ı maḥzdan ğayrı bir şey degildir. 'Ākıl odur ki: Tārik-i dünyā olup Allāhu te'ālāya müteveccih ola. Ejderhā ile genc beyninde münāsebet vardır zīrā hazīneye ejderhāyı tılsım iderler. Benā-ber-īn genc-i dünyānıñ kufliniñ miftāhını dendān-ı ejderhādan yaptılar. Mışra' -ı evvelde "hest", "est" ma'nāsına olup, taqdir-i 'ibāre: "Īn genc-rā kelīd zi-dendān-ı ejdehāst" dimekdir.

از بس بود به کنج قناعت فراغتم. 22.

بیچد به یکدگر رگ خوابم چو بوریا

Ez-bes boved be-künc-i ḳanā'at ferāğatem

Piçed be-yekdiğer reg-i ḥābem çü būriyā

Ḳanā'at köşesinde benim ferāğatım ve dünyādan el çekmekliğim ol rütbededir ki benim uyçunun tamarı ḥaşırın teli gibi biri birine bükülür ve tolaşır. ḥaşırın uyçusunun tamarı büküm büküm olup gıce ve gündüz nice yatıra? Ve uyçudan baş kıaldırmaz ise ben dağı künc-i ferāğatde şeb ü rüz işim olmağla öyle uyuyorum ve uyçunun tamarını būriyā gibi biri birine bükülmüşdür, demek ister. Var dünyādan ferāğatım ne mertebe imiş bundan ađla buyururlar.

رنگین ترم به دیده بود از گل بهشت. 23.

گل غنچه های آبله چین ز خار پا

Rengīnterem be-dāde boved ez-gül-i behišt

Gül-goncahā-yı ābileçiden zi-ḥār-ı pā

Benim gözümde cennet gülünü düşürmekden rāh-ı ‘aşqda yürürken ayağıma batmış dikenden ḥāşıl olan gül-gocasına beñzeyen ḳabarcıḡı düşürmek ya‘nī aña nezzāre eylemek ziyāde güzeldir zīrā rāh-ı ‘aşkıñ mekrūh görünen āhı vübükā’sı na‘ra vü şayḥası cümlesi ‘āşıkıñ gözünde hoş u maḳbūl olmuştur. [13] Ve ḥār-ı pādan ḥāşıl olan ābile daḡı böylece olmaḡla cennet gülünü düşürmekden hoşdur buyurdular. “Terem” lafzındaki “mim” dādeye ma‘nāda merbūḡ olmaḡla taḳdīri: “Rengīnter be-dādeem ber-boved” demek olur. “Ez-gül-i behištde bir muzāf maḡzūf olmaḡla “Ez-çiden-i gül-i behišt” taḳdīrindedir. “Ābile” ayaḡa ve ele diken batmaḡla ḥāşıl olan ḳabarcıḡa dirler. Şüretde ve sīretde anları gül-goncasına teşbih eyledi. İş bu beyt-i ‘āşıkāne bir ‘alā beytdir. Ḥaḳḳā ki mişli yapılır beytden degildir. Nurullahu te‘ālā mażca‘ahu.

دنیا علاج گرسنه چشمی نمی کند. 24.

این نان گرم حیف که می سوزد اشتها

Dünyā ‘ilāc-ı gorosne çeşmī ne-mī-koned

Īn nān-ı germ ḡayf ki mī-sūzed iştihā

Dünyā açgözlülük marazına ‘ilāc itmez ve gorosne-çeşmliḡi metā‘ı dünyā izāleye ḳādir degildir zīrā ḡarīşin her ne ḳadar malı olsa yine gedā-çeşmdir. Ḥayf ki elinde olan bir miḳdār mal iştihāsını yaḳar. Sen anı görüp de açgözlü degil zānnidersin. O ise açdır ve şehveti elindeki malından bir miḳdār teskīn olmuştur. Meşelā aḡşāma ḳarīb bir kimesne bir dilim francala ekel ider. Ta‘ām gelince yimeḡe iştihāsı olmaz. O ḡāl ḡoḳluḡdan degildir ve yine ḳarnı açdır. Aç olduḡu bir sā‘atden şonra zāhir olur. Buña iştihāsı yanmış dinir, ḡoḳ dinmez. İşte ehl-i dünyā daḡı şu ādeme beñzer ve elinde olan malından iştihāsı yanmışdır. Gözü ḡoḳ gibi görünür. O ise ḡarīş ü gedā-çeşmdir. “Nān-ı kerem”den murād elde olan

maldır ki itmegiñ sebebidir ve “nān-ı kerem” e muzāf itmesiniñ sebebi sıcağ itmek iştihāyı ziyāde yağar ve fi’l-ḥadīsi’ş-şerīf: “*Levkāne li-İbni ādemi vādiyāni min-zehebi lā-tebgī lehümā ṣālīṣan ve lā yemla’u cevfu ibn ādeme illā’t-turāb*”²⁸ve izā verada fi’l-ḥadīsi’ş-şerīf“*Leyse’l-ğınā ‘an keşreti’l ‘arzı innema’l-ğınā ğınā’n-nefsi ve’l-‘arzbi-ma‘nā el-metā’*”²⁹

از بس بود مدار من از پهلوى سخن 25.

باشد به خانه ام ز نی خامه بوریا

Ez-bes boved medār-ı men ez-pehlū-yı sūḥan

Bāşedbe-ḥāneem zi-ney-i ḥāme būriyā

Sözün ü şî’riñ yanından benim menfa‘atim ol kaçardır ki saña ifāde ideyim. Mışra‘-ı şānī ile fā’idesini ifāde idip buyururlar ki: Kālemiñ kamışından benim ḥānemde ḥaşır olur ya‘nī kaşā’id ve eş‘ār-ı sā’ire söylemek için kalem yonmağdan o kadar rīze-i ḥāme ḥāşıl olur ki ḥaşır gibi olur ve aqçe ile ḥaşırlamağa ḥācetimiz [14] olmaz. İşte fā’idemiz şā’irlikden budur. Beytten murād şî’riñ ‘adem-i revācını beyāndır ve ehl-i hūnere i‘tibār kalmadığından şikāyetdir. “Medār” ma‘āş u fā’ide ma‘nāsınadır. “Pehlū” tarafa dinir.

موج هوا چو جاده زمین گیر گشته است 26.

از بس گرفته است کف خاک من هوا

Mevc-i hevā çü cādde zemīn-gīr geşte est

Ez-bes girifte est kef-i ḥāk-i men hevā

²⁸ “Âdemoğlunun bir dere altını olsa ikincisini ister. Onun ağzını topraktan başka bir şey doldurmaz. Allah c. C. tövbe edenin tövbesini kabul eder” (Buhârî, Rikak: 10; Müslim, zekât: 116-119).

²⁹ “Gerçek zenginlik mal mülk çokluğu değildir, hakiki zenginlik gönül zenginliğidir” (Buhârî, Rikak: 15; Müslim, Zekât: 120; Tirmizî, Zühd: 40).

Hevānıñ mevcı ulu yol gibi hevāda yer tutucu olmuştur ya‘ nī mevc-i hevā zemīne dönmüştür. Mevc-i hevāyı gören zemīn şanıır. Sebebi şudur ki, benim hāk-1 vücūdumuñ köpüğü hevāyı çok tutmuş ve isti‘ āb itmiştir. “Kef” den murād hāk-1 vücūddan mürtefi‘ olan ğubārdır. Hāşıl-1 kelām ‘ aşk hāk-1 vücūdumu ol kadar yābis itdi ki yübüsetden hāşıl olan ğubār-1 hevāyı isti‘ āb itmekle nazar olunduğda hevā zemīn gibi yol yol olmuş nāzırnıñ gözüne öylece görünür. İşte ‘ aşkıım tam bu mertebededir, demek ister.

27. ناقم به ناف مهر خموشی بریده اند

نیود دو لب به تیغ زبانم ز هم جدا

Nāfem be-nāf-1 mihr-i hāmūşī borīdeend

Ne būd do leb be-tiğ-i zebānem zi-hem cudā

Benim göbegim mihre benzeyen sükūtuñ göbegi ile kesilmiştir. Bundan için kılıca benzeyen lisānım ile iki lelim biri birinde cudā olamaz ve tiğ-i zebānım kesmege ve tefrīka kādır degildir. Darb-1 meşel meşhūrdur ki: “Göbekleri berāber kesilmiştir, ayrılamazlar” dirlir. Beytden şamt u sükūtu ihtiyār itdigini ve ‘ aşk kendiyi şuşdurduğunu beyāndır. “Nāf u nāfe” ikisi dahı göbek ma‘ nāsınadır. İşbu beytde sükūtu mihre teşbīh itmiştir ve müşebbehün bihi müşebbehe muzāf itmekle izāfet-i beyānīye olur.

28. حیرت ز بس که سرمه خاموشی من است

بیگانه ام چو چینی تصویر از صدا

Hayret zi-bes ki sürme-i hāmūşī-yi menest

Bī-gāneem çü Çinī-yi tasvīr ez-şadā

Hayret ol kadar baña sükūta mensüb sürmedir ki ve beni ol kadar şuşdurdu ki ben Çin taşviri gibi şadādan bī-gāneyim ve sesim çıkmaz oldu. Sürmenin hāli şadāyı izāle ider. Benā-ber-īn sürmeyi sükūta muzāf eyledi. Mışrā’-1 [15] şāniniñ taqdiri “Çu taşvīr-i Çinī” dimekdir. Taşviri Çin taşvırine taşşış şundan içündür ki Çinde a‘ lā muşavverler gelmekle

oranın taşviri meşhürdür ve şāyī‘ dir yāhūd bir nigārḥāne lafzı muḳadder olmağla taḳdīri “çu taşvīr-i nigārḥāne-i çīnī” demek ola. Nigārḥāne Çīn’de meşhürdür ve her muşavverin teşāvīr-i ‘acībeleri vardır. Ma‘ nāsı Çīne mensüb nigārḥānenin taşviri gibi şadādan bī-gāneyim demek olur. Çīn’i ta‘ rib idip “Şīn” dirler ve fi’l-ḥadīsi’ş-şerīf: “Uṭlubū’l-‘ilme ve lev bi’ş-Şīn”³⁰ ya‘ nī ‘ilm-i şerīf Çīn iḳlīminde ise de ki ġāyet ba‘īd vilāyetdir, yine uzak diyerek ‘ilmi terk itmeyip talebde oluñuz, dimekdir.

نتوان به زیر چرخ لب از شکوه باز کرد .29

از سرمه ریختند مگر رنگ این بنا

Ne’tvān be-zīr-i çarḫ leb-i şekve bāz kerd

Ez-sürme rīḫtend meger reng-i in benā

Bu çarḫın altında leb-i şikāyeti açıp şekvā mümkün degildir ve bir ‘āşık aşlā şikāyete ḳādir degildir. Öyle umarım ki bu ‘ālemin bināsının temelini sürmeden dökdüler. Sürmenin ḥāşşası şadāyı izāle olmağla bir ferdiñ çun u çerāya ḳudreti yoḳdur ve her ne ḳadar ezā vü cefā görse taḥammül idip sükūt ider ve vuḳū‘ bulan ālām u ekdāra rāzı olur ve ben daḫı her vechile rızā göstermişimdir ve iḳlīm-i rızānıñ sekinesinden olmuşumdur bu cihetden.

خواهم که نقش بوسه رنگین خود کنم .30

گلمیخ آستان شه کشور رضا

Ḥāhem ki naḳş-ı buse-i rengīn-i ḫod konem

Ġülmīḫ-ı āsitān-ı şeh-i kişver-i rızā

İsterim ki kendimin rengīn olan busemin naḳşını rızā vü tevekkül iḳlīmının sultānının türbe-i şerīfesinin āsitānının ekseri vü ḳuberesi eyleyim ya‘ nī İmām ‘Alī Rızā

³⁰ “İlim çinde bile olsa talep ediniz” (Yılmaz 1992, 158; Aclūnī h. 1351, 138; İbnü’l Cevzī thz., 215). Kaynaklarda “fi’s-Sîn” olarak da geçmektedir.

Hazretlerinin āsitāne-i devletmendine yüzümü süreyim ve taḳbīl ideyim zīrā iḳlīm-i rızā'nın sultānidir ve ben daḫı o iḳlīmın sikkesinden olduğum ḫasebiyle bī'at-i lāzımeden olmuştur. İṣbu ḳaṣīde-i mübārekeyi İmām 'Alī Rızā ḫazretlerinin medḫinde inṣā buyurmalarıyla medḫ ü ṣenāsına bu vechile girizgāh eyledi. Bundan sonra ebyāt-ı ātiyyede İmām Hümmām'ın [16] medḫ ü ṣenāsına şūrū' buyurdular. Ma'lūm ola ki bu beytin taḳdīri “ḫāhem ki konem naḳş-ı buse-i rengin-i ḫod, gülmīḫ-ı āsitān-ı şeh-ikişver-i rızā” demek olmağla i'rābı şu vechile olur ki “ḫāhem” ve “konem” kelimeleri fi'l-i muzārī' nefs-i mütekellim-i vāhide olduklarından fā' illeri taḫtında “men” dir ve “konem” kelimesi iki mef'ūle te'addī itmekle mef'ūl-i evvelī “naḳş-ı buse-i ḫod” ve mef'ūl-i ṣānīsī “gülmīḫ-ı āsitān-ı şeh-ikişver-i rızā” tekīb-i izafiyyesidir ki mıṣra-ı ṣānī demek olur. Ba'dehu konem cümlesi mef'ūlünü ile ḫāhem fi'iline mef'ūl olsa gerekdir ve yine ma'lūm ola ki E'imme-i İṣnā 'Aşer'den sekizinci imāmdır. İsm-i şerīfleri 'Alī ve laḳab-ı şerīfleri Rızā'dır ve İmām Mūsā-ı Kāzım ḫazretlerinin ferzend-i mihterleridir. Tārīḫ-i irtiḫālleri hicret-i nebeviyyenin iki yüz sekseninde şeh-i ramazānda vāḳi'dir ve ḳabr-i şerīfleri Ṭus vilāyetinde ḳarye-i Senābād'dadır. Ba'zı seyyāḫīnden mesmū'um oldu ki Sinob şehrinde medfūn olan ḫazreti Seyyid Bilāl radi'allāhu 'anhu İmām Rızā ḫazretlerinin birāderi kihterleri imiş. Bu şüretde anlar daḫı İmām Mūsā-ı Kāzım ḫazretlerinin ferzendi olmuş olurlar. Ḥattā bu vechile türbe-i şerīfesinde nesebleri muḫarrer imiş velākin eger ṣaḫīḫ ise anların Allāhu te'ālā ḫazretleri tarafından mevhibe ḳılınan ḫilāfet ü imāmetleri yokdur. Vālid-i mācītlerinimāmetleri ve ḫilāfetleri 'İmām 'Alī Rızā ḫazretlerine iḫsān olunmuştur. Nāzım merḫūmuḫ iḳlīm-i rızā sekinesinden olduğu girizgāh beytiniḫ mā-ḳablinde olan ebyāt-ı ṣelāseden müstebān olur zīrā ebyāt-ı ṣelāseniḫ me'ālī sūkūtlarını müstelzimdir ve sūkūt daḫı rızā'da olduğunu istilzām ider. Öyle ise nāzım merḫūm fermān-ı ilāḫīye rızā göstermişlerden imiş. İmām Rızā ḫazretleri daḫı şeh-i kişver-i Rızā olmağla ziyāretleri üzerine lāzım gelmenin “ḫāhem ki naḳş-ı buse-i rengin-i ḫod” ilā-āḫirihī bu beyti buyurdular.

معراج صدق و پایه رفیع سریر عدل 31.

فرقان علم و خطبه دیباچه سخا

Mi'rāc-ı şıdḳ u pāye-refī' -i serīr-i 'adl

Furḳān-ı 'ilm ü ḫuṭbe-i dībāce-i sehā

Memdūh olan İmām Rızā hazretleri mertebe-i şıdkıñ nerdübānıdır zīrā maḳām-ı [17] şıdkā anlar ile vuşlat olunur ve dahı ‘adālet tahtınınıñ nerdübānınınıñ yuḳardaki refi‘ olan ḳademesidir ya‘nī ‘adālete yine anlar ile vuşlat olunur, dimekdir. Eger dilersen şerīr-i ‘adāletinıñ sulṭānı olasıñ, İmām Hümmām’a bī‘at eyle, buyurmak isterler ve dahı ‘ilmınıñ ḳarā’ınidir ya‘nī envā‘-ı ‘ilm kendinde mevcūddur, dimekdir zīrā Ḳur‘ān-ı Kerīm Ḥaḳḳında: “*Velā ratbin velā yābisin illā fi-kitabın mübīn*”³¹ buyurulmuşdur ve dahı yine İmām Rızā hazretleri kitāb gibi olan süḥānınıñ dībācesininıñ ḥutbesi ya‘nī ḥamd ü şenāsı maḥallīdir. Nāzım raḥimehullāh seḥāyı kitāba teşbīḥ buyurdular ve dībāce kitābınıñ evveline dinir ve ḥutbe dībācede olan ḥamd ü şalavat maḥalline dirler ki kitābınıñ a‘lā maḥallidir. İşbu ta‘bīr ile Ḥazreti İmām’ınıñ kemāl-i seḥāsınını murād iderler.

صدقش چو شاهدهی است که یابد ز عکس او .32

از زنگ کذب آینه های خرد جلا

Şıdḳeş çü şāhidist ki yābed zi-‘aks-i u

Ez-reng-i kizb āyīnehā-yı ḥıred cilā

İmām Rızā hazretlerininıñ ḳalb-i şerīfinde olan şıdk u iḥlāş bir maḥbūb gibidir ki anınıñ ‘aksinden ‘aḳl ‘āyīneleri kizb renginden cilā bulur. Ba‘zı nüşhada “reng” yerine zā-yı fārsiyye ile “jeng” vākī‘ olmuşdur. Ma‘nāsı “kizb pasından ‘aḳl āyīneleri cilā bulur” demek olur. Ḥāşıl-ı kelām İmām Rızā’nınıñ şāhid-i şıdkı muḥiblerininıñ āyīne-i ‘uḳūlünden nā-hemvār olan umūr ki sehv ü ḥaṭādır. Anlara nazār idip ‘aks itdikde cümle umūr-ı ḳabīḥayı izāle ider ve sehv ü ḥaṭādan emīn itmekle ‘aḳl-ı selīm mertebesine iṣāl ider, dimekdir.

عدلش فروغ حفظ به ملکی که افکند .33

مهتاب را توان ز کتان دوختن قبا

نَدُهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْفُطُ الْأَنْبِيَاءُ وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا يَأْتِيهِ كِتَابٌ مُّبِينٌ

Ayetin tamamı şu şekildedir: “Ve gaybın anahtarları, onun yanındadır. Onu O’ndan başkası bilmez. Ve denizde ve karada ne varsa bilir. O bilmeksizin, bir yaprak dahi düşmez. Yerin karanlıkları içinde hiçbir yaş ve kuru bir dane yoktur ki, “Kitab-ı Mübîn”de bulunmasın” (En’âm: 59).

‘Adleṣ fūrūġ-ı hıfz be-mülkî ki efgened

Mehtâb-râ tevân zi-ketân duḡten-i kâba

İmâm Rızâ'nın 'adli hıfz ziyâsını bir mülke ki bırakır. Mehtâbı ketândan kaftân dikmek mümkün olur. Mehtâbın hâşşası ketânı ve ketândan mensûc olan bez gibi ve anın emsâli nesnelere çürütmek iken çürütmeğe kâdir olamaz ve İmâm Hümmâm'ın fūrūġ-ı hıfzı o zalama mâni' olur ve mehtâb ketâna bu ġadrı anın hıfzı sebebiyle itmeğe kâdir olamaz. İşte hıfzı bu mertebededir. [18]

حلمش به باغ گفت به شبنم حدیث شرم 34.

بشنید آفتاب و عرق کرد از حیا

Hılmeṣ be-bâġ goft ḡadîṣ-i ṣemîm-i ṣerm

Be'ṣnîd afitâb u 'araḡ kerd ez-ḡayâ

İmâm Rızâ'nın hılmi bâġa ṣabânın nebzesinin ḡadîṣini söyler. Āftâb daġı anı dinleyip kemâl-i ḡayâsından ter oldu. Ke'enne gülistânda çiçekler ve güller açılmış ve açılmaġ daġı ḡayâya muḡalif olmaġla gülistân ḡayâsız olmuş oldu ve gülistânın bu ḡayâsızlığına daġı sebep âftâb oldu zîrâ gülistân âftâb vaṣıtasıyla güṣâyîṣ bulur. Hılm daġı ḡayâdan ayrılmamaġ ḡasebiyle ḡayânın lâzımı maḡâmında olup, benâ-ber-in hılmi gülistâna ġüyâdidi ki 'aybdır böyle açılmaġ ve ḡayâyı terk itmek. Hılmin bu 'itâbı sebebiyeti cihetiyle âftâba doġunup âftâb daġı ḡayâsından pür-'araḡ oldu. Beyden murâdım Rızâ'nın saffet-i hılmini vaṣf u beyândır. "Ṣemîm" râyiḡa ma'nâsındır. Bu maḡâmda cüz'î nesne murâd olunur. Emr-i cüz'î bî-ṣemîm ile ta'bîr-i bâġa cem'iyet olmaġ içündür. Ma'lûm ola ki bir kimesne ki ḡayâ ṣâhibidir elbetde ḡalîm olur, niteki ḡazreti Oṣmân radi'allâhu 'anhü'l-mannânḡayâ ṣâhibi idiler. Bu cihetden saffet-i hılmi daġı kemâlde idi, niteki Şeyḡ 'Atṡâr -ḡuddise sırâhu- mîṣrâ': "Ān yekî k'an ḡayâ vü hılm bûd"³² buyurmuşlardır. ḡayâsı olmayan ḡalîm olmayıp ġazâb ṣıfatıyla munṣif olur. Āftâbın

³² O öyle birisi idi ki o haya ve hilm sahibiydi.

‘arağ olması kendiniñ ziyāsından ‘ibāretdir ki rūy-ı zemīnde o ziyā ter gibi görünür ve āftāb ğarğ-ı ‘arağ olmuş zann olunur. Bu cihetden nāzım raḥimehullāh “‘arağ kerd ez-ḥayā” ‘unvānıyla āftābı ta‘bīr buyurdular. “Kerd” bu maḳāmda “şod” ma‘nāsınadır. “Şerm” daḥı ḥayā ile elfāz-ı müterādifedir.

جودش چو وا کند گره از رشته گهر. 35.

موهوتر شود رگ ابر از رگ هوا

Cūdeş çü vā koned girih ez-rişte-i güher

Mū hūmter şeved reg-i ebr ez-reg-i hevā

O İmām Hümmām’ın cūdı çünki ‘uğdeyi incü iplikden iḥsān itmek için güşād ider. Bulutuñ tamarı hevānıñ tamarından reşk ü ğayretten için ziyāde mevḥūm u ince olur. İşte İmām Rızā’nın şehāsı vücūdu bu mertebededir ki bulut kendiye reşk ü ğıbtā ider. Ma‘lūm ola ki incü kıymetde sīm ü zeriñ kıymetine ğālib olmağla iḥsān için rişte-i güheriñ ‘uğdesini Ḥazreti İmām’ın [19] cūduna güşād indirdi çünki bulutuñ iḥsānı daḥı muṭtariddir ve muṭtaridden incü ḥāşıl olmağla bulutda tamar iddi‘ā idip reşk ü ğayretinden hevānıñ tamarından ziyāde mevḥūm u ince olur, didi. Hevāda tamar daḥı ḥaḳıḳī olmayıp iddi‘ā’ı ḳabīlindedir ve hevānıñ tamarı elinde bulutuñ tamarından ince olur zīrā hevā ecsām-ı laṭīfedendir lākin bulut buḥārdan ve duḥāndan ḥāşıl olmağla ecsām-ı keşīfeden olup tamarında ğılzet vardır. İşbu beytten murād memdūḥuñ cūd u şehāsını beyān olur.

پروانه شمعدان کند از چشم خویشتن. 36.

بهر حریم روضة آن قبله صفا

Pervāne şem‘dān koned ez-çeşm-i ḥiştēn

Behr-i ḥarīm-i ravza-i ān ḳible-i şafā

Pervāne kendi gözünden ehl-i şafānıñ ḳıblesi olan o İmām Rızā’nın ravzasınıñ ḥarem-i şerīfi için şem‘dān eyler. Ravzadan murād ḳabr-i şerīfleridir ve ḥarīmden murād

qabr-i ŧerifiniŧ eŧrafıdır ki qubbe-i ŧerifeleriniŧ tahtı ve tŧrbetiŧ derŧnu dimek olur ya' nŧ bir tŧrbe-i mu' aŧtaradır ki ŧem' dŧnŧ cŧnini rŧh-ı ' aŧqdan ŧh u efgŧnsız fedŧ iden ve ' aŧq-ı muhŧbbetde kŧmil olan pervŧneniŧ qeŧmindendir ve sŧm ŧ zerden degildir. Sŧ'ir tŧrbeleriŧ ŧem' dŧnŧ gibi bir tŧrbe ki ŧem' dŧnŧ pervŧneniŧ qeŧminden ola ve yine bir tŧrbe ki anıŧ ŧem' dŧnŧ sŧm ŧzerden ola. Elbetde ŧem' dŧnŧ qeŧm-i pervŧneden olan tŧrbeniŧ ŧbŧr tŧrbe ŧzerine rŧqhŧnŧ mŧteŧakkıq u ŧŧbit olur. Bu ŧŧretde İmŧm Rızŧ hŧzretleriniŧ tŧrbe-i ŧerifeleriniŧ sŧ'ir tŧrbelere rŧqhŧnŧ var, dimek ister. Eger ŧem' dŧnŧ mumsuz olarak faqatŧem' dŧn murŧd olunur ise pervŧne gŧzŧnŧ ŧem' dŧneyler ve tŧrbe-dŧrlara mumu benim gŧzŧme naŧb idiŧiz diyu niyŧz ider, dimekolur ve eger ŧem' dŧndan mumuyla berŧber murŧd olunur ise Hŧzreti İmŧm' iŧ ravzası ve qabr-i ŧerifi ' aynŧ nŧr olmak cihetiyle pervŧneler ŧem' nurundan cŧdŧ olamayıp dŧ' im tŧrbede olmak hŧsebi ile ke' enne gŧzŧnŧ tŧrbe-i ŧerifeye ŧem' dŧn itmiŧ oldular. Bu cihetden nŧzŧm raqimehullŧh "pervŧne ŧem' dŧn koned" ilŧ-ŧhrihi bŧyle buyurdular ve gŧz daqı ziyŧası sebebiyle ŧem' dŧna ŧebihdir. İŧbu beytiŧ elfŧzŧ miyŧnında kŧllŧ tenŧsŧb vardır. Evvelŧ pervŧne ŧem' dŧn lafzŧ mŧnŧsibdir zŧrŧ pervŧne ŧem' iŧ ' aŧıqdır [20] ve ŧem' daqı ŧem' dŧna naŧb olunur ve yine gŧz ziyŧada ŧem' dŧna ŧebih olmaqla qeŧm zŧkri daqı enseb olmuŧ olur ve yine harŧm ŧ ravza lafzlarınıŧ daqı ŧem' dŧna mŧnŧsebetleri vardır ve qible lafzŧ daqı zŧkr olunmaq hŧb u laŧif vŧqi' olunmuŧdur zŧrŧ harŧimde vŧ ravzŧda vŧ mihrŧbda ŧem' dŧn vaZ'ı ' ŧdetdir ve yine ŧafŧ lafzınıŧ harŧime vŧ ravzaya mŧnŧsebeti vardır zŧrŧ ŧafŧ Merve muqŧabelesinde olan cebeliŧ ismidir. Bu cihetden harŧime vŧ ravzaya vŧ qibleye mŧnŧsibdir ve ravza zŧkri daqı harŧim lafzına mŧnŧsibdir zŧrŧ ravzŧ Hŧzreti Muqammed Muŧtafa ŧallallŧhu ' aleyhi vesellemhŧzretleriniŧ qabr-i ŧerifine ' alem gibi olmuŧdur. İmŧm Mŧlik hŧzretleriniŧ icthŧdında Medŧne-i Mŧnevvere' niŧ daqı Mekke-i Mŧkerreme gibi ŧaydı avlanmaz ve aqacı qat' olunmaz Harem-i ŧerifi vardır. Bu i' tibŧr ile mŧnŧsebet-i tŧmme hŧŧil olmuŧ olur. Eger Harem-i Qa' be' ye maqŧuŧdur dinirse ki e' imme' niŧ qavli budur. Yine ravza zŧkri harŧim zŧkrine mŧnŧsebetden tehi olmaz zŧrŧ Mekke ile Medŧne beyninde mŧnŧsebet-i tŧmme olduq emr-i bedihidir. İŧte nŧzŧm raqimehullŧh bu elfŧz-ı mŧtenŧsibeyi bu vechile cem' buyurdular. Nŧrullŧhu merqadehu.

پر نور روضه یی که سوادش چو توتیا 37.

هم چون دو دیده هر دو جهان را دهد جلا

Pur-nŧr-ı ravza-i ki sevŧdeŧ qŧ tŧtiyŧ

Hem çun do dīde her do cihān-rā dehed cilā

İşbu beytiñ taqdiri “pur-nūr ravza-i ki dehed cilā sevdāş çü tūtiyā her do cihān-rā hem çun do dīde” dimekdir. İmām Rızā hazretlerinin qabr-i şerifi nūr tolu bir ravzadır ki o ravzanıñ turāb-ı şerifi sürme gibi iki göze beñzeyen iki cihānıñ halkına cilā virir. Ba‘zı nüshada cilā yirine “mīnā” vāqı‘ olmuşdur. İkişi dağı göze nisbetiyle sürmeye münāsibdir. Sevāddan murād qabr-i şerifiñ turābıdır ki sürmeye teşbīh itmişdir çünki iki cihān halkına cilā virir buyurdular ise de sürme halka cilā virmeyip cilāsı göze nisbetle olduğundan iki cihān halkını iki göze teşbīh lāzım geldi. Binā’en ‘aleyh iki cihān halkını iki göze teşbīh idip” hem çun do dīde” buyurdular. Bu şürette “hem çun do dīde” “cihān rā” ya şıfat olur. Bu ma‘nāya göre her “do cihān rā” bir halk lafzı taqdīr olundu yāhūd taqdīr-i söz iki göze [21] beñzeyen nefis iki cihāna ziyā virir, demek olsa yine laṭif ma‘nā olur.

طاقش چو ابروان بتان بندر نگاه 38.

در همچو چشم عاشق حیران همیشه وا

Ṭākeş çü ebruvān-ı bütān bender-i nigāh

Der-hemçu çeşm-i ‘āşık-ı hayrān hemişe vā

Ol İmām Hümmām’ıñ türbe-i şerifesiniñ kemer-i maḥbūblarıñ qaşları gibi nazār u iltifāt şehridir ve qapusu dağı hayrān olan ‘āşıkıñ gözü gibi dā’imā açıktır. Bender ‘azīm olan şehre dinir. Dil-berleriñ ‘āşıklarına dā’im qaşlarına nazār itdiklerinden ve nazār-ı ‘uşşāk orada olduğundan ke’enne ebrūlar keşret-i enzār sebebiyle bender-i nigāh olmuşdur. Hazreti İmām’ıñ dağı ‘āşıklarına ebruvān-ı bütān gibi olan tākına hayrān olup dā’im nazār itmeleriyle o dağı ebruvān-ı bütān gibi bender-i nigāh olmuşdur buyurmak isterler. Ṭākıñ ebrūya müşābeheti hem şuverī ve hem ma‘nevīdir. Mısrā‘-ı şānīde dağı türbe-i şerifeleriniñ iki qapusunu dā’im mekşūf u güşāde olmağda hayrān olan ‘āşıkıñ gözünüñ iki qapaqlarına teşbīh eyledi çünki ‘āşık uyku uyumaz. Bu cihetden gözünüñ qapaqları dā’im güşāde çurur, nitekim ba‘zı ‘ārifin:

عجبا للمحب كيف ينام

و كل نوم على المحب حرام

‘Aceben li’l-muḥibbi keyfe yenāmu

Ve küllü nevmin ‘ale’l muḥibbi ḥarām³³

buyurmuşlardır. Hāşılı ‘aşk nevmi maḥv itmekle ‘āşıkın kapu gibi olan gözünün kapakları kapanmaz. İmām Hümmāmḥazretlerinin daḥı keşret-i zevvārdan türbe-i şerīfelerinin kapusu şeb u rüz kapanmak ḥasebiyle ‘āşık-ı ḥayrānın çeşmine beñzedi ve bu cihetden teşbīh eyledi ve nefis-i ḥadīka-i çeşme daḥı derūn-ı türbeyi teşbīh itmiş oldular. Nūrullāhu zārīḥahu.

طاقى كه عقده دو جهان را به يك نفس 39.

دايم بود به ناخن ابرو گره گشا

Ṭāḳī ki ‘uḳde-i do cihān-rā be-yek nefes

Dā’im boved be-nāḥun ebrū girih-güşā

İmām Rızā ḥazretlerinin türbe-i şerīfesinin kemeri bir kemerdir ki iki cihān ḥalkının müşkilini bir anda dā’imā tırnağa beñzeyen kaşı ile ḥal idici olur. Nefesden bu maḳāmda ān murād olunur. Ebrūdan murād kemerdir. Kemeru ebrū ile ta’bīre sebep ebrū ile işāret olunmak ḥasebiyle müşkil ü ‘uḳde ḥal olunur çünkü ṭāḳ müşkil-i ḥal idecektir. Ebrūya teşbīhi lāzım geldi ve müşkili daḥı ‘uḳde ile [22] ta’bīr itdigidinden ‘uḳdenin ḥallinden tırnağ lāzım olmağla o ebrūyu daḥı müşābeh-i şuveriyyesi ve ma’neviyyesi olmak ḥasebiyle tırnağa teşbīh lāzım geldiginden yine o ebrūyu daḥı nāḥuna teşbīh eyledi. “Girih-güşā” vaşf-ı terkībī olmak üzere müşkil ḥal idici ma’nāsına ıslāḥ olmuştur. Hāşıl-ı kelām İmām Hümmāmḥazretlerinin türbe-i şerīfesinin ṭāḳı ḥall-i işkālde kâdir olunca var bundan kıyās eyle ki ravza-i şerīfesi ve rūḥ-ı sa’ādetmendi ḥall-i işkālde ne mertebede imiş. Ziyārete giden zevvār işte böyle müşkilleri ḥal olunur. Qalbi envā’-ı füyūzāt-ı ilāhiye ile mālā-māl olur buyurmak isterler. Müşkil daḥı ‘ilm cihetiyle bir şübhesi olmağdan ve daḥı ḥāşıl olmayacak murāddan e’amdır ya’nī müşkil-i ‘ilmiyyesi var ise cehl gider ve yerine ‘ilm u yaḳīn gelir ve eger olmayacak ḥuşūlü güç bir murādı varise o murādına irer ve vāşıl

³³ “Şaşarım seven insan nasıl uyur? Âşık her türlü uyku haramdır” (el-Kuşeyrî thz., 176; Şems-i Tebrîzî 2009, 20).

olur ve ziyāretinden huşūl-i murād ile yāhūd cehl yerine ‘ilm gelmek hasebiyle zemmār-ı müntefi‘ olurlar, dimekdir. Bunların emşāli intifā‘ dağı vardır.

باشد به روی اهل سعادت گشاده رو. 40.

ز هم دو تخته در او چون کف دعا

Bāşed be-rūy-ı ehl-i sa‘ādet güşāde-rū

Zi-hem do tahte-i der-i u çun kef-i du‘ā

Ehl-i sa‘ādetin yüzüne du‘ā kefi gibi ya‘nī du‘ā vaktinde cenāb-ı Hakk’ a merfū‘ olan iki el gibi Hāzreti İmām’ın türbe-i sa‘ādetinin çapusunun iki tahtası biri birinden meftūh u güşāde olur. İşbu beytden murād ehl-i sa‘ādet ki āl-i Resūl-i maḥab olanlardır. Türbe-i şerīfeye ziyāret için ancak anlar giderler ve çapu zāhirde vü bāında anlara güşāde olur, dimekdir. Anlar ki muḥibb-i hānedān-ı Resūl-i Kibriyā degildir. Her ne kadar zāhirde türbe-i şerīfesinin çapusu mesdūd olduğu yok ise de ma‘nevī anlara kapanmıştır ve anları türbe-i şerīfe dönene çapu terk itmeyip belki red ider. Ehl-i sa‘ādet olmayanlar ziyārete gitmege kādır olamazlar, dimekdir. Her ne kadar zāhirde anlar gitmezler ise ḥaḳīḳati kefi du‘ā gibi olan iki çapu anları red ider. Bāb-ı şerīfleri dağı iki kefi du‘āya teşbīh çapunun anları reddine telmīh ü iş‘ār içündür zīrā insān eliyle bir şey’i red ider ve yine eliyle da‘vet ider. Bu iki şıfat elin ḥālidir. Bu cihetle çapuları kefi du‘āya teşbīh [23] lāzım geldi. Fi’l-vāḳi‘ ba‘zı mecālis-i mübārekeye ba‘zı kimesneler gitmeği murād iderler ise dağı gitmege kādır olamazlar ve bir māni‘lerielbetde zūhūr ider. Anlara su’āl olunsa gitmek dirlir. O ise o meclisleri tād itmiştir, niteki Şeyḫ Gālib merḥūm Ba‘zı eş‘ārında demiştir:

(Kıf‘ a)

Gelenler āsitān-ı evliyāya

Bütün da‘vetlidir Gālib şafāya

Şaḳın şüretde ḳalma aldanırsın

Ḳomazlar yoḫsa varmazlar şanırsın

[Şeyḫ Gālib] ³⁴

³⁴Şeyḫ Gālib Dīvānı’nda Hikāye-i Beyazıd (Ba-yezīd-i Bistamī) bölümünde:

گلمیخ او ز غنچه گل آورد بهار. 41.

زنجیر او ز طره سنبل کند صبا

Gülmîḫ-i u zi-ğonca-i gül āverd bahār

Zincîr-i u zi-ṭurre-i sünbül koned şabā

Mevsim-i bahār İmām Rızā'nın türbesinin āsitānı için gül ğoncasından ḳubere vü ekser getürür. "Āverd" kelimesi fi'l-i muzārīdir. Fā'ili bahārdır. "Gülmîḫ" o fi'l üzerine taḳdīm olunmuş mef'ül-i muḳaddemdir ve yine bād-ı şabā zülfe beñzeyen sünbül den türbesinin ḳapusuna zincîr eyler. "Koned" fi'l-i muzārī'dir. Şabā anın fā'ildir. "zincîr-i u" yinemuḳaddem mef'ülüdür ya'nî bahār u şabā İmām Rızā ḫazretlerine kemāl-imuḫabbetlerinden ve türbe-i şerīfeye ğāyet-i ihtirāmdan için birisi gül-ğoncasını ḳubere olsun için kendi bāğının mahşülü olmağla hediye tārīḳiyle getürmüşdür ve o gülğoncayı daḫı ḳubere itmişlerdir ve birisi daḫı ki şabādır. O daḫı 'ubūdiyyetini izḫār için zülf gibi sünbül den türbenin bāb-ı şerīfine zincîr itmişdir. Ḥāşılı bir türbedir ki āsitānın ḳuberesi gül-ğoncasından ve ḳapusunun zincîri ṭurre-i sünbül dendir. Böyle olunca bu türbenin mişli bu ḳadar, dimekdir.

گلدسته ها چو مصرع رنگین گران اساس. 42.

مسجد چو فکر های متین آسمان بنا

Güldestehā çü mışrā'-ı rengîn girān-esās

Mescid çü fikrhā-yı metîn āsemān benā

Ḥazreti İmām'ın cāmi'-i şerīfinin mināreleri rengîn ü a'lā mışrā' gibi temelleri ağır ve ḳavīdir. "Güldeste"nin lügat ma'nāsı gül demedi, dimekdir. Mināre gül demedine müşābih olmağla güldeste lafzını mināre ma'nāsına ıştılah itmişlerdir. "Mışra'-ı

Sakın sūrette kalma aldanırsın
Komazlar yohsa gelmezler sanırsın
şeklinde geçmektedir. (Kalkışım 2013, 230).

rengin”den murād a‘lā mısrā‘dır ki aña mısrā‘-ı berceste lafzı ıstılāh olunmuşdur. “Güldestehā çü mısrā‘-ı berceste” ta‘bır olunacaq maħalde çü mısrā‘-ı [24] rengin ta‘bır buyurmaları “güldestesine” lafzıyla “rengin” lafzı münāsib olduğu cihetdendir. Mısrā‘-ı renginin esāsı nice kavī ise minārelerin daħı esāsı kavī olduğundan mısrā‘-ı renginin esāsına teşbīh buyurdular. Bu esāsların kavī olmaħlıđından murād kendilerinin kavī olmaħlıđıdır. Ba‘zı nüshada rengin yerine sengin vāķi‘ olmuşdur. Mısrā‘-ı senginden murād yine mısrā‘-ı bercestedir. Bu daħı hūb u la‘if nüshadır zīrā “güldeste”nin ma‘nāsı - ki mināre dimekdir-sengin lafzı aña ğāyet münāsib olur. “Rengin” lafzı güldestenin lafzına münāsib olduğu mişilli minārenin hāli vü teşbīhi ma‘lūmunğ olduysa cāmi‘-i şerīfinin hāli daħı ma‘lūmunğ olsun için anın daħı beyānına şürū‘ idip buyururlar ki: İmām Hümmām’ın cāmi‘-i şerīfi āsumān-ı binā olmaħda metin fikr gibidir ya‘nī cāmi‘-i şerīfi āsumān-ı binā olmaħda fikr-i metine ve re‘y-i şahīhe beñzer, dimekdir.

ابروی طاق او که هلال سعادت است. 43.

ماند به موج چشمه خورشید از ضیا

Ebrū-yı tāk-ı u ki hilāl-i sa‘ādet est

Māned be-mevc-i çeşme-i hūrşid ez-ziyā

Ĥazreti İmām Rızā’nın türbe-i şerīfesinin kaç gibi olan kemeri ki āsmān-ı sa‘ādetin hilālidir. Ziyādan nāşī güneşin çeşmesinin mevcine beñzer ya‘nī şemsin cirmi ki bir çeşme gibidir. Anda ziyā nice temevvūc iderse Ĥazreti İmām’ın hilāl-i āsmān-ı sa‘ādet olan türbe-i şerīfesinin kemerinde daħı ziyā vü nūr öylece temevvūc ider. Ĥattā nāzır olan ebrū-yı tākını çeşme-i hūrşid zannider. İşte derūn-ı türbe envār-ı ilāhiyye ile böyle töludur, dimekligi nāzım raħimehullāh murād itmişdir. “Māned” fi‘l-i muzāri‘ olarak beñzer ma‘nāsınadır ve yine kalır ma‘nāsına gelir. Hilāl qarīnesiyle bir āsmān lafzı muķadder olup “hilāl-i āsmān-ı sa‘ādet est” taķdīrindedir.

بالد به خویش روح و شود هم چو تن عیان. 44.

از بس که صحن روضه اش افتاده جانفزا

Pālid be-ḥ̄ṣ̄ rūḥ u şevēd hem çü ten ʿıyān

Ez-bes ki şaḥn-ı ravzaeş üftāde cān-fezā

İnsānıñ bedeninde cānı kendi kendiye neşv ü nemā bulur ve daḥı ten gibi göze ʿıyān u ʿāşıkāre olur ve rūḥ-ı ten gibi teccessüm ider. Ol kadar ki Ḥazreti İmām'ın kabri-şerifiniñ etrafı ki türbe-i şerifeleriniñ derūnudur. Cān-efzā [25] vü feraḥ virici vāki' olmuşdur ya'nī türbe-i şerifesiniñ derūnu ol rütbe insānıñ rūḥına şafā vü feraḥ virir ki insānıñ rūḥı büyüyüp ten gözde nice ʿıyān ise cān daḥı öylece ʿıyān olur, dimekdir. “Cān-fezā” ıştılāḥda müferriḥ ma'nāsınadır, ma'nā-yı lügaviyyesi cān artırıcı dimekdir. “Ravza”dan murād nefsi kabri-şerifleridir. “Şaḥn” bir şey'in vasaṭına vü meydānına ta'bir olunur. Bu maḳāmda kabriñ meydānı nefsi türbe-i şerifleriniñ derūnu olmuş olur ve bu beytde sühūlet-i ma'nā için mışrā'-ı şānī muḳaddem mülāḥaza olundu, niteki ya'nī lafzından sonra sühūlet-i ma'nā için bu vech ile şerḥ olundu. “Ez-bes ki” ol kadar ki ma'nāsınadır ve “ol kadar ki”den daḥı ḥāşıl olan keşret ü çok ma'nasıdır. “Pālid” pāliden maşdarından fi'l-i muzāri' olarak büyüyür ma'nāsınadır. “Pālid be-ḥ̄ṣ̄” demek, bir ferdiñ i'ānesi olmayarak neşāt ider, dimekdir.

پیوسته لوح های مقابر بهم در او 45.

چون تختہ بند آینه های بدنما

Peyveste levḥhā-yı maḳābir be-hem derū

Çun taḥte-bend-i āyinehā-yı beden-nümā

Türbe-i şerifeniñ derūnunda kabriñ şandūqaları biri birine muttaşıl olmuşdur. Endām āyineliniñ tahtaları pādişāḥlarıñ oḡasında biri birine muttaşıl olduğı gibi işbu beytde şandūqaları endām āyinesiniñ tahta bendine ve tahtında medfūn olan zevāt-ı kirāmıñ bedenlerini nefsi endām āyinesine teşbih buyurdular. “Peyveste” muttaşıl ma'nāsınadır ve yine dā'im ma'nāsına gelir. “Levhā”dan murād Ḥazreti İmām'ın şaḥn-ı türbesinde medfūn olan evlād u aḥfādınıñ kabirleriniñ şandūqalarıdır ve “peyveste” lafzı keşret-i kubūru iş'ār ider zīrā İttişāl keşretde olur. Maḳābir ʿalā-ğayri'l-kıyās kabriñ cem'idir. Şeyḥiñ cem'i meşāyiḥ olduğı gibi tahta-bend endām āyinesiniñ zarfına dirler ve

yine “āyīne-i beden nümā” endām āyīnesine ta‘bīr olunur. Ki tahta-bendiñ derūnuna vaz‘ ile dīvāra ta‘līk iderler ve bu teşbīh dahı nāzım merhūmuñ belāğatine maḥşūş olan teşbīhlerdendir. Raḥimehullāh

پر از خط شکسته موج لطافت است. 46.

حوضی که هست صفحه دیباجه صفا

Pur ez-ḥaṭṭ-ı şikeste-i mevc-i leṭāfet est

Ḥavzī ki hest şafḥa-i dībāce-i şafā

[26] ‘Alā vü nefis ḥaṭṭ gibi olan leṭāfet mevcinden ṭoludur. Bir ḥavz ki şafvet kitābının dībācesiniñ şaḥīfesidir ya‘nīḤazreti İmām’ın türbesiniñ ḥareminde olan şafā kitābı dībācesiniñ şaḥīfesine beñzeyen ḥavzı vü şadırvānı nefis ḥaṭṭ gibi mevc-i leṭāfetden ṭolu olmağla nazarına feraḥ u inbisāt-ı kalb baḥş ider, dimekdir. Ḥaṭṭ-ı şikeste ‘alā olan ḥaṭṭa ıştılāḥ olmuştur. Mevc dahı yazı gibi olmağla ḥaṭṭ-ı şikesteye teşbīh eyledi. “Şafḥa” dahı şaḥīfe ma‘nāsınadır.

از جوی آب جدول سیمین به دور او. 47.

لوحش ز عکس گنبد زرین عرش سا

Ez-cūy-ı āb cedvel-i sāmīn be-devr-i u

Levḥaş zi-‘aḳş-i günbed-i zerrīn ‘arş-ı sā

O gümüş gibi ḥavzın ābının cūyundan o ābın ḥavzda devri sebebi ile o şadırvānın levḥi üstünün pūşidesi ‘arşa muttaşıl günbed-i zerrīn gibi felek-i sāmīniñ derūn-ı āba ‘aksindendir ve felek-i sāmīniñ ‘aksi o şadırvāna ḳubbe vü levḥ gibi olmuştur. Ḥāşıl-ı kelām bir şadırvāndır ki felek-i sāmīniñ ‘aksi aña ḳubbe maḳāmında olmuştur. “Cedvel-i sāmīn” şuyu şāf u gümüş gibi āb-ı laṭīf olan ḥavza ta‘bīr iderler. Şadırvāna bir ṭarafdan şu gelip ve bir ṭarafdan ṭaşmak u aḳmak sebebi ile ābının cūyundan ta‘bīr buyurdular. “‘Arş-ı sā” ‘arşa sürücü dimekdir, felek-i sāmīn murād olunur. “Cūy-ı āb” “cedvel-i sāmīn”e

muẓāfdir. Ma‘lūm ola ki felek-i şāminin ‘ aksinden ubbe yapma kemālile ta‘zīm iundir ve yine kevākib-i seyyāreden mā‘adā cemī‘-i kevākib anda merkūz olmaqla mūzeyyen ū mūnaaş olup sıfat olmaqla mūnāsibdir. Ammā eflāk-ı sā‘irede Seb‘a-i Seyyāre‘den bir yıldız vardır ve felek-i tāsi‘ daı yıldızdan hālī olmaqla bunlarda sādellik olmuş olur ve şadırvān safı olmaqla enseb olmuş olmazlar. Bu cihetden felek-i şāmini ‘ aks itdirip safa taşış buyurmuşlardır.

وارون شده است ساغر زرین آفتاب. 48.

نامش نهاده است فلک گنبد طلا

Vārūn şodest sāgar-ı zerrīn-i āfitāb

Nāmeş nihāde est felek-i gūnbed-i tīlā

İşbu beytle türbe-i şerifenin ubbesini vaşf idip buyururlar ki: [27] Sāgar-ı zerrīn gibi olan āftāb başı aşāğı olup Hāzreti İmām’ın türbesinin dīvārları üzerine apanmış ve kendiyi aa ubbe itmiştir. Felek daı anın adını altunlu ubbe oymuşdur. İşte bu ubbe-i pūr-nūra böyle dinir ve illā böyle ubbe görmedik. Eger bu gördüğümüz ubbe olaydı sā‘ir türbelerde daı olur idi ünkü mişli bu adar ha budur ki bu ubbe degildir, belki “sāgar-ı zerrīn” āftābdır. Murādları kemālile pūr-nūr olduğunu ifāde vü beyāndır. “Vārūn” aksine vü tersine onmuş nesnenin ismidir. Āftāb daı sāgara mūşābeheti sebebiyle sāgar-ı zerrīn lafzını āftāba muẓāf itmiştir ve sāgara teşbīhi daı āftābı başı aşāğı itmekle lāzım gelir ve itizā ider. “Tīlā” tīn’in kesriyle altuna vü bir şey’e altun sürmege dirler. “Gūnbed-i tīlā” altun sürölmüş ubbe dimekdir.

از قدر بس که مردمک چشم رفعت است. 49.

میلش کشد به دیده خورشید توتیا

Ez-adr bes ki merdomek-i eşm rif‘at est

Mīleş keşed be-dīde-i hūrşid tūtiyā

Hazreti İmām'ın türbe-i şerîfesi ol kıadd u şānından rif'atın gözünün bebegi olmuştur ki o kıubbe-i şerîfenin mili ya'ni 'alemi güneşin gözüne sürme çeker ve şemşin cirmine 'alem dāhil olur. İşte türbe-i şerîfenin kıadr cihetinden irtifā'ı bu vechiledir. Kıubbenin milinin sürme çekmesini kıadr yönünden irtifā'a taşşış buyurması irtifā'ı şuveri ile mümkün olmağı cihetdendir. Türbe-i şerîfeyi kıadr ü şānından için çeşm-i rif'atın bebegi itmek kıadr yönünden kemāl-i irtifā'ını beyān içündür zīrā eşref-i a'zā-yı insān u hayvān gözbebegidir ve şerefde bebegine fā'ik bir uzv yokdur ve yine gözbebegi müdevver olması cihetiyle türbenin ü kıubbesinin resmine müşābih olduğı cihetdendir ve yine āftāb göze şebih olmağıla "dīde" lafzını "āftāb"a muzāf itmiştir ve 'alem-i kıubbe dağı sürme miline şebih olmağıla isti'āre-i muşarraha tarīkiyle "mil"i zikridip "kıubbe-i şerîfenin 'alemi"ni murād itmiştir.

تمکین او به خواب ندیده است گر چه کوه 50.

سقفش به نیم جنبش مژگان دهد صدا

Temkīn-i u be-ḥāb ne dīdest egerçi kūh

Sakfeş be-nīm-i cūnbūş-i müjgān dehed şadā

[28] Hazreti İmām'ın türbesinin metānetini egerçi cebel-i rāsih rū'yāsında görmemiştir ise de o türbenin kıubbe-i şerîfesi insānın müjgānının yarım hareketi ile şadā virir. Rū'yāda görmemeği cebele taşşış şundan içündür ki türbenin şekl-i şuverisi cebele beñzemiştir, nitekim şā'ir-i māhir Nedīm Efendi merḥūm mısrā': "Cāmi'lerinin her biri bir tūr-ı tecellī" diyerek İstanbul cevāmi'ni "Cebel-i Tūr"a müşābeheti şuverisi sebebiyle teşbih itmiştir ve yine nāzımın murādı türbe-i şerîfenin metānetini vü temkīnini beyāndır. Temkīn ü metānet ise cebelin ḥāli olmağıla "egerçi ne dīdest kūh" diyerek rū'yāsında dāğ görmemiştir, demek lāzım geldi. Bundan sonra bu temkīne göre derūn-ı türbedeki şadālar kıubbesine 'aks itmek lāzım gelmekle kıubbede dağı şadā 'aks itmek ve ses zāhir olmağı kıubbenin maḳbūliyyetine sebep olduğundan ve şadā 'aks itmeyen türbe vü kıubbenin nāmı "aşamm" olduysa mısrā'-ı şāni ile şadānın kıubbeye 'aksini beyān için ve kemālele mübālağa ḥāşıl olsun için kıubbesi kirpikin ednā hareketiyle şadā virir, buyurdular ve bu 'aks cebelde dağı mevcūd olmağıla mısrā'-ı evvelde olan "egerçi kūh" lafzıyla tenāsüb-i küllī ḥāşıl olmuş olur zīrā cebele her ne söylense o kelāmın 'aynı söyleyene vāşıl olur ve

bu beytin elfāz beyninde olan tenāsüb erbābının ma‘lūmu olmağla beyānına taşaddī olunmadı. Nūrullāhu merķadehu.

51. سققش که آشیانه مرغ سعادت است.

آید برون ز بیضه قندیل او هما

Sakfeş ki āşiyāne-i murğ-ı sa‘ādet est

Āyed birūn zi-beyza-i ķandīl-i u Hümā

Kirpikin hareketiyle ķubbenin şadā virmesi her ne ķadar ķubbeye kemāl ise de işbu kemāl, kemāl-i şuverī olduğundan bu ķadar medħe nāzım ħazretleri ķanā‘at itmeyip yine ķubbenin medħ ü şenāsı Ħaķķında kemāl ma‘nevī olarak vaşfına şürū‘ idip buyurlar ki: O türbenin ķubbe-i şerīfesi ki ķuşa beñzeyen sa‘ādetin yuvasıdır. O ķubbeye mu‘allaķ olan yumurta gibi ķandīlden tışraya Murğ-ı Hümā tevellüd ider. Böyle olunca sa‘ādet ü devlet tālibi olan Ħazreti İmām’ın türbe-i sa‘ādetmendine gelsin ve sa‘ādet bulsun, demek olur. Ħubbeye vü saķfa yuva yapmaķ [29] ba‘zı tıyūruñ ‘ādeti olmağla türbenin ķubbe-i sa‘ādetmendini murğ-ı sa‘ādete āşiyān yaptılar ve sa‘ādet münāsebetiyle beyza-i ķandīlden Humā tevellüd ider diyu ta‘bīr buyurdular zīrā herkes Humā ķuşunu devletmend ü sa‘ādetmenddir dirler. Ħattā sāyesi bir kimesneye işābet itse devlet bulur imiş diyu meşhūrdur ve pādşāhlara daħı Humā ķuyruğundan serğūç ittiħāzı ‘ādet olmuşdur. Gülistān Şerħinde Sūdī Efendi merħūmun beyānına göre Humā saķsağān miķdārı ve aña şebīh bir ķuş imiş velākin kül renginde imiş. Eger saķsağān kül renginde olsa Humā zan olur diyerek beyān itmişdir ve ġıdāsı kemik imiş ve yeryüzünde yuva daħı ittiħāz itmeyip hevāda sākın olur imiş ve tevellüdü daħı ber-hevā vuķū‘ bulur imiş. Kemik gördükde cānib-i zemīne teveccūh idip ķanādını vü ķuyruğunu yire sürmeyerek kemik alıp ber-hevā olur imiş. İşte böyle ‘ālem-i suflīye tenezzül itmemek ile sa‘ādetmend bir ķuş olmuş. İnsān daħı suflī olan dūnyāya rağbet itmez ise Murğ-ı Humā gibi sa‘ādet şāħibi olur ve olanlar daħı böyle oldular.

52. از یک نگاه گرم به یک بار می شوند.

قندیلها چو گوهر دل آب از حیا

Ez-yek nigāh-ı germ be-yekbār mī-şevend

Ḳandīlhā çü gevher-i dil āb ez-ḥayā

Ḥazreti İmām'ın türbe-i şerīfesinin ḳandilleri kemāle ḥayā şāḥibi olduklarından bir kerede 'uşşāḳın bir ḥarāretli nazarından göñül gevheri gibi āb olurlar. Varırlar işte böyle ḳandilleri ḥayā vü 'arlı zātların göñüllerine beñzerler. "Nigāh-ı germ" ḥiddetli nazara dinir. "Yekbār" bir kere dimer. "Bā"sı zarfına ḥaml olunup bir kerede diyerek şerḥ olundu yāḥūd "bā" sını şile içündür diyerek nigāh-ı kereminden bir kere ile ta'bir olunsa yine münāsib-ma'nā olur. İşbu beytin iki ma'nāya göre taḳdīri şu vechile olur. "Mī-şevend ḳandīlhā āb ez-ḥayā çü gevher-i dil be-yekbār ez-yek nigāh-ı germ" ve yine ḳandīl-i şerīfeyi şafvetde vü ḥayā şāḥibi olmaḳda vü şüretde ḳalıp şāfiyyeye teşbīhde maḥz-ı işābet buyurdular ve yine ḥayānın lāzımı dirilmek olmaḳla kemāl-i ḥayāyı beyān için ḳanādīli gevher-i dil gibi ḥayālarından āb gibi eylediler. [30]

بنشسته از نگاه به قندیلها غبار 53.

چون گرد خط به غبغب خوبان دلربا

Be-n'şiste ez-nigāh be-ḳandīlhā ğubār

Çun gerd-i ḥaṭṭ be-ġabġab-ı ḥübān-ı dil-rubā

'Uşşāḳın keşret-i enzārından ḳandillere şafvetleri sebebiyle ğubār oturmuşdur velākin o ğubār bir şaḳīl ğubār olmayıp belki seyri vü nezzāresi leṭāfetde göñül ḳapucu güzellerin çeñesinde zāhir olan ḥaṭṭ gibidir ya'nī ḥaṭṭ o dil-berin tāze ḥaṭṭını seyri insāna nice feraḥ virir ise o ḳandillere 'uşşāḳın nazarından ḥāşıl olan ğubārı görmek öylece feraḥ virir, demek ister. "Ġubār" Arabī olarak ve "gerd" kāf-ı Fārsiyyenin fetḥasıyla Fārsīdir; ikisi de toz ma'nāsındır. Ḥaṭṭ-ı dil-berin henüz zuhūr iden şaḳālına vü bıyığına ışılāḥ olmuşdur. Böyle dil-bere "ḥaṭṭ-āver" ta'bir olunur, niteki tüysüz olana "sāde-rū" dinir. "Ġabġab" çeñe taḥtına ıtlāḳ olunur. Bu maḳāmda nefsi zenaḥdān murāddır.

باشد به چشم صاف دلان قدرشان فزون 54.

گوهر بود ز گرد یتیمی گران بها

Bāṣed be-çeṣm-i ṣāf-dilān ḳadr-i ṣān füzūn

Gevher boved zi-gerd-i yetīmī girān-behā

Bu beyt su’āl-i muḳaddere cevābdır. Ke’enne dindi ki ‘āşıkların nazarından ḳandillerde ḥāşıl olan ḡubār nefis’ül-emrde ḥübān-ı dil-rubānıḡ çeḡesindeki gerd-i ḥaṭṭ gibi lâṭif ise de ‘uşşāḳıḡ nazarlarında o ḡubār-ālūd olan ḳandiller niçedir ve onların ḳadr ü i’tibārı var mıdır? Tıtalım ki ḥadd-i zātında laṭif imiş. Nezd-i ‘āşıkānda mu‘teber olmadıḳça anda leṭāfet olmaz ve a‘lā nesne dinmez. Bu su’āl-i muḳaddere bu beytle cevāb virip buyururlar ki: “Şāf-dil olan ‘āşıkların nazarında böyle ḳandilleriḡ ḳadr ü ṣānı ziyāde olur. Görmez misin yetimlik ḡubārıyla ālūdelikten incünüḡ ḳıymeti ağır olur. Bu ḳandiller daḡı gevherdir. ‘Uşşāḳıḡ nazarından ḡubār-ālūd olunca elbetde ḳadri ziyāde olsa gerekdir. “Dür-i yetim” şol incüye dinir ki: Cevf-i şadefde bir dāne olur ve gügercin yumurṭası miḳdārı olur imiş diyu meşhūrdur. Bununı ḳıymeti sâ’ir incülerden çok ziyāde olur. “Yetimlik tozu”ndan murād yetimlik ḡālīdir. Ḥal ma‘nāsını toz ile ta‘bır ekşeri yetimler ḡubār-ālūd oldukları cihetdendir. Ma‘lūm ola cemādātda mişli olmayana yetim dinir ve insānda babası olmayan tıfl-ı şaḡire yetim dirler ve ḡayvānda anası [31] olmayan yavruya yetim ta‘bır iderler. Bu şürette dür-i yetim demek mişli yok incü demek olur. “Füzūn” ziyāde ve “girān” ağır dimekdir. Kāf-ı Fārsiyye’niḡ kesriyle vü hemze ile “efzūn” daḡı lūḡatdır.

از بس چو برگ گل به سر هم فتاده است. 55.

چون غنچه پر گل است حریم از کف دعا

Ez-bes çü berg-i gül be-ser hem fütāde est

Çun ḡonçe pur-gulest ḡarīm ez-kef-i du‘ā

Derūn-ı ḡarem-i şerif ḡoncanıḡ derūnu gibi kef-i du‘ādan ol ḳadar gül ile ṭoludur ki o kef-i du‘ā gül yapraḡı gibi keşretinden biri biriniḡ başına vāḳi‘ olmuşdur ya‘nī derūn-ı türbe-i mu‘aṭṭarada du‘ā vü münācāta iştigāl iden zevāt-ı kirāmıḡ ref‘-i yed itmiş oldukları

hâlde ol kadar keşreti vardır ki kefi du‘âlar açılmış gülün derûnundaki gül yaprağı gibi biri birine muttaşıl olmuştur. Nâzım rahimehullâh bu beytde türbe-i şerîfeyi vü haremini bir açılmış gül-i şad-berge ve anda merfû‘ olan kefi du‘âları gül yaprağına teşbîh buyurdular. Takdîr-i beyt: “Ez-kefi du‘â ez-bes harîm-i türbe pur-gul est çun gonçe ân kefi du‘âhâ çü berg-i gul be-ser hem fütâde end” dimekdir.

روشن میان روضه صریح منوری 56.

چندان که برده خط شعاعی از او ضیا

Rüşen meyân-ı ravza şarîh-i munevverî

Çendân ki borde hatt-ı şu‘â ez-u ziyâ

Bir munevver kabri şerîf derûn-ı türbede rüşen ü pür-nürdür. Anıñ rüşen ü munevverligi ol mertebededir ki gözden zâhir olan maħrûtiyyü’ş-sekl ziyâ hatt-ı ziyâyı andan almışdır yâhûd güneşin hatt-ı ziyâsı vü şu‘â nûru vü ziyâyı andan almışdır ve bu iki nûr o zarîh-i munevverin fer‘idir ve zarîh-i munevver o iki nûrun aşlıdır, işte Hazreti İmâm’ın kabri şerîfi böyle ‘azîm nûr şâhibidir. Ravzadan murâd türbe-i mu‘attaranın derûnudur. “Zarîh” kabrin örküç ü suverisine dirler. Zikr-i cüz ü irâde-i küll tarîkiyle bu maķâmda vesâ’ir maħallerde mecmû‘ kabri murâd iderler. “Hatt-ı şu‘â” den murâd yâ gözden vaķt-i rü’yetde zâhir olup mer’iyi ihâta iden hatt-ı şu‘â murâd olunur yâhûd güneşe nazar olunduķda iplik gibi ziyâdan hatları görünür, anı murâd ideriz. İkisine [32] nisbetle daķı şerh olundu ve “borde” kelimesine “iletmiş” ma‘nâsı virildi yâhûd “borde be-kaķ-ı ‘alâķa” itmiş ma‘nâsına virilip şöyle ta‘bir olunsa ki miyân-ı ravzada bir zarîh-i munevver nûru sebebiyle ol kadar zâhir ü âkâredir ki gözden zâhir olan hatt-ı şu‘â yâhûd şemsin hattı gibi zâhir olan ziyâsı o zarîh-i munevveri rüşenliginden için hod-be-hod nûru sebebiyle zühûrundan için ihâtadan el çekmişdir zirâ hatt-ı nûr-dîde ve gerek hatt-ı ziyâyı âftâb eşyâ-yı mer’iyeyi ihâtası ile göstermek için idi çünkü zarîh-i munevver nûruyla rüşen ü zâhirdir. Anı ihâta hâşılı tahşil olur. Bu ise bâtıldır. Zârûrî kaķ-ı ‘alâķa itmek lâzım geldi. Bu şûretde zarîh-i munevverin mer’i olması hatt-ı şu‘â-dîde ile veyâhûd nûr-ı âftâb ile degildir ve mer’i olmakda bunlara ihtiyâcı yokdur, belki hod-be-hod nûru vü rüşenligi ile görünür, dimek istediler. Nûrullâhu zarîha.

بشکسته اند آینه آفتاب را . 57

تا ریختند رنگ چنین آهنین بنا

Be-ş'keste end āyine-i āftāb rā?

Tā rīhtend reng çunīn āhenīn binā

Āftābın āyīnesini kırmışlardır. Buncalayın metīn binānın temelini vaz' itdiklerinden için zīrā bu āhenīn binā āyīne-i āftāb gibi her şey'i gösterir ve her şey'e ziyā virir. Bu cihetden āyīne-i āftāba ihtiyāc kalmamış olur. Lüzūmu olmadığından mi' mārlar āyīne-i āftābı pāre pāre itdiler, demek ister. Ma' lūm ola ki metīn olan bināyı "āhenīn binā" lafzıyla ta' bīr itmeyi türbe-i şerīfde āyīnelik taḥşīli içündür zīrā fulāddan daḥı āyīne olur. Fulād daḥı demir cinsindedir. Böyle olunca "çunīn āhenīn binā" ta' bīrinden türbede āyīnelik ḥāşıl olur ve türbe-i muṭahhara bir fulād āyīne olmuş olur ve şuverī olan āyīne-i āftāba ihtiyāc kalmaz ve 'adem-i ihtiyāc ile şikesti iktizā ider ve bu beyte bir āḥer ma' nā daḥı virilir. O ma' nā budur ki "āyīne-i āftābı şikest itdiler." Buncalayın āhenīn binānın temelini vaz' itsinler için ya' nī bu türbenin temeli āyīne-i āftābdandır. Benā-ber-īn āyīne āftāb gibi her şey'i gösterir ve her şey'e ziyā virir, demek olur. Bu ma' nā daḥı laṭīf bir ma' nā olur. [33] "renk" yine bu maḳāmda temel dimekdir. "Tā rīhtend" kelimesi, "beş'keste end" kelimesinin bu ma' nāya göre 'illeti olmuş olur.

از عالم آهنین قفسی کرده اختیار . 58

مرغی که برده فیض سعادت از او هما

Ez-'ālem āhenīn ḳafesī kerde ihtiyār

Murğī ki borde feyz-i sa' ādet ez-u Humā

Bu dūnyādan bir demir ḳafes ihtiyār itmişdir. Bir murğ-ı mübārek ki sa' ādet feyzini andan Humā ḳuşuiletmişdir ve devleti andan bulmuşdur. Böyle ḳadri var iken bir ḳafes-i āhenīne ḳanā'at itmiştir. "ḳafes"den murād şebeke-i şerīfeleridir çünkü zāt-ı şerīflerini murğ ile ta' bīr buyurdular. Şebeke-i şerīfelerini daḥı ḳafes ile ta' bīr lāzım geldi. "Kerde ihtiyār" ta' bīrinden ḳabr-i şerīflerinde "ḥayydır" dimege telmīḥ ü işāret vardır zīrā ihtiyār-ı

ḥayāt ile muttaşif olanda olur ve beyt-i atīde “ḥayydır” dimegi taşvīḥ ideceklerdir, niteki buyururlar:

خوابیده ناز بالش تحقیق زیر سر 59.

تصویرش از چه گونه و تذهیبش از چرا

Ḥ`ābīde nāz-ı bālīş-i taḥḳīḳ-i zīr-i ser
Taşvīreş ez-çe-güne vü tezhībeş ez-çerā

Ḥaḳīḳat yüz yaşdığı mübārek başınının altında olduğu ḥālde ravza-i şerīfesinde uyumuşdur. O nāz-ı bālīş-i taḥḳīḳiñ taşvīri ne güne taşvīrdir ve dağı anıñ tezhīb ü tezyīni nedendir, ben bilemem ve vaşından ‘ācizim. Anı Cenāb-ıḤudā-yı lem-yezel bilir. Benāber-īn taşvīr ü tezhībine müte‘allik kelām itmedim. “Ḥ`ābīde” uyumuş ve “nāz-ı bālīş” yüz yaşdığı dimekdir ve “taḥḳīḳ” bu maḳāmda “ḥaḳīḳat” ma‘nāsınadır. “Taşvīr”den murād yaşdıđıñ hey’et ü şüretini murād itsek mümkündür yāḥūd-mülük-ı A‘cāmıñ u kibārınının ‘ādetinden imiş: Yaşdığıların u maḳ‘adların yüzleri doğunmak vaktinde taşvīrliler olarak doğunur imiş. Bu şüretde arslān u sâ’ir ḥayvān şüreti anda mevcūd olur. O şüretler murād olursa yine mümkün olur ve yine “tezhīb” tezyīn ma‘nāsına olmağla yaşdıđıñ tezhībini kendinde olan altundan tellerdir ki berāber doğunur. Bilādımızda Üskūdār’da Selīmiye’de doğunan telli Selīmiye ta‘bīr olunan ḳumaşlar gibi işte tezhībden o altun telleri murād itsek olur yāḥūd yaşdıđıñ sâ’ir tezyīn ü tezhībleri murād [34] olursa yine mümkündür. Ḥulāşası Ḥazreti İmām müzeyyen ü müzehheb nāz-ı bālīş ḥaḳīḳati zīr-i serine alıp ravza-ı şerīfesinde ḥayydır ve morde vü meyyit degildir, demek ister ve yine zīr-i serinde nāz-ı bālīş taḥḳīḳ olduğu ḥālde demekden murādı ehl-i ḥaḳīḳatiñ ulusu vü sultāndır dimegi irāde itmişdir zīrā E’imme-i İsnā ‘Aşerrıḳvānullāhu te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in cümlesi ma‘den-i ‘ilm-i ledün idiler ve yine cümlesi şehādetle irtihāl buyurduğlarından ḳabr-i şerīflerinde ḥayy olmaḳ lāzım gelir. Ḳālellāhu te‘ālā: “*Velā-teḳülū li-men yuḳtelu fi-sebīlillāhi emvāt bel-ahyā’un lā-teş‘urūn*”³⁵ ve fi’l-ḥadīş-i ş-şerīf: “*El-mu`minūn lā-yemūtūn bel-yenteḳlūn*

وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ”³⁵

Ayetin tamamı şu şekildedir: “Ve Allah yolunda öldürülen kimseler için “ölüler” demeyin. Hayır, onlar diridirler fakat siz farkında olmazsınız” (Bakara: 154).

min-dāri'l-fenā ilā-dāri'l beḳā”³⁶Bu beytde “ki ez-çerā” “ez-çe” ma‘nāsına olmağla neden ma‘nāsı virilerek şerḥ olundu.

هم چون نگاه گرم ز مژگان اهل دل 60.

روشن بود ز پنجره اش نور کبریا

Hem çun nigāh-ı germzi-müjgān-ı ehl-i dil

Rūşen boved zi-pencereş nūr-ı kibriyā

‘Āşıkların kirpiginden nigāh-ı germin zāhir oldūgu gibi Ḥazreti İmām’ın daḥı türbe-i muṭahharalarının penceresinden ‘azamet ü celāl şāhibi Allāhu te‘ālā ḥazretlerinin nūru ancalayın rūşen ü zāhir olur ve zūhūru daḥı müşāhede olunur. Bu beytde türbe-i şerīfeyi ‘uşşākıñ cesedine vü türbe-i muḳaddesenin pencerelerine ‘āşıkların gözlerine pencereden zāhir olan envār-ı ilāhiyeyi ‘āşıkların gözlerinden zāhir olan nazār-ı kimyā esere teşbīh buyurdular. Fi’l vāki‘ türbe ḳā’im olmağda cesede ve pencere daḥı göze ve nazār-ı ehl-i dil daḥı envār-ı ilāhiyeye müşābih olduklarında şek ü şübhe yoğdur. Nūrullāhu mażca‘ahu. Bundan şonra zāhir olan envārın ne mertebede ḳārger olduğunu ve ḳuvvet ü ḥālını beyāna şürü‘ idip buyururlar ki:

نوری چنان که از لمعاتش به دشت خوف 61.

ظاهر بود به خلق خدا جاده رجا

Nūrī çunān ki ez-leme‘āteş be-deşt-i ḥavf

Zāhir boved be-ḥalk-ı Ḥudā cadde-i recā

O zāhir olan nūr ancalayın bir nūrdur ki o nūruñ leme‘āt u ziyāsından ḥavf ovasında geşt ü güzār iden Ḥudā’nın ḥalkına, ki murād zāhidlerdir, anlara recā [35] vü ümīd yolu zāhir olur. Anlar daḥı ḥavf ovasında zaḥmet çekmekden ḥalāş olup ümīd ü recā yoluna sālīk olmağla ehl-i recādan olurlar. Ma‘lūm ola ki ḥavf u recā zāhidlerin ḥālī vü şafıdır.

³⁶ “Mü’minler ölmezler. Belki dār-ı fenādan dār-ı bekāya intikal ederler.”

‘Āşıklar u ‘ārifler bu maḳāmı geçmekle anlarda ḥavf u recā olmaz lākin zāhidler her ne kadar ehl-i recā olurlar ise de yine mertebe-i zūhdü tecāvüz itmezler, belki o rütbede ilerü gitmiş olurlar. Eger zāhid maḳām-ı ‘aşka varır ise o zamān recā vü ümīdden ḥalāş olur zīrā maḳām-ı ‘aşkda recā yoḳdur, hemān teslīm ü emrini Cenāb-ı Hāḳḳ’a tefvīz vardır.

از مدح غائبانه دل من گرفته است. 62.

ای خامه مطلعی که کنی از غم رها

Ez-medḥ-i ḡā’ibāne dil-i men girifte est

Ey ḥāme maṭla‘i ki koned ez-ḡamem rehā

Ġā’ibāne olan medḥden benim ḳalbim tuṭulmuşdur ve ḳasīdeniñ itmāmı mümkün olmayacak gibidir zīrā türbe-i muḳaddeseyi re’yü’l-‘ayn görmedim ve itdigim medḥ ü şenā türbe-i şerīfeniñ evşāfını istimā‘ tārīḳiyedir. Eger re’yü’l-‘ayn görmüş olaydım göñlüm girifte olmaz idi, belki medḥ itdikçe ider idim ve bu miḳdār medḥ ile iktifā vü ḳanā‘at ‘āşıḳa gelmez, belki ṭab‘ım ziyāde Hāzreti İmām’ıñ medḥ ü şenāsını ister, bāri ey ḳalem baña bir maṭla‘-ı cedīd ḡüşāde eyle ki o maṭla‘ beni bu ḡamdan ḥalāş eylesin ve bu girifteligi göñlümden izāle itsin. Ben daḡı Hāzreti İmām’ıñ medḥ ü şenāsını daḡı ziyāde ideyim ve bu şenā baña medār-ı intisābdır ki vālāsı olsun. Fi’l-vāḳi‘ ḥāme bir maṭla‘-ı nev-ḡüşād idince dil-i girifteye ḡüşāyiş ü inbisāṭ ḥāşıl olur. Görmez misin, ḳitābda bir bāb yāḥūd bir baḡş tamām olsa baḡş-i āḡere şürū‘ ile ṭalibe bir baş gelir ve baḡş-i evvelden ḥāşıl olan fütūr zevāl-pezīr olur. Benā-ber-īn ḡāmeninḡ bir maṭla‘-ı nev-ḡüşādına ṭalib oldular. “Maṭla‘” lām’ıñ fetḡiyle vü kesriyle lügat-i faşīḡa olup lügatde şemsiñ ṭulū‘ itdigi maḡalliñ ismidir. Ḳırā’-ı seb‘adan kesāi Sūre-i Fecr’de: “*Hattā meṭla‘i’l-fecr*”³⁷ nazm-ı celīlinde lām’ıñ kesriyle ḳırā’at ider ve altısı lām’ıñ fetḡiyle ḳırā’at iderler. Ḳur’ān-ı ‘Azīimde iki ḳırā’at mevcūd olmaḡla ikisiniñ daḡı feşāḡati lāzım gelir. Bu beytde daḡı gerek kesreyle gerek fetḡayla ḳırā’at [36] itmek cā’izdir. Ammā ıştīlāḡ-ı şu‘arāda ḳasīdeniñ ü ḡazeliñ beyti olana dirler, nitekim beyt-i āḡire “maḡṭa” ta‘bīr olunur. “Maṭla’” lafzında ṭulū‘-ı şems muḡayyel olmaḡla insānı ḡamdan azād ider. Benā-ber-īn ki “Koned ez-ḡamem rehā” ta‘bīr buyurdular ve ṭulū‘-ı şemsde feraḡ vardır. Ġurūbda şıḳlet

سَدَلًا مُمْتَهِي حَتَّى مَطْلَعِ الْفَجْرِ. 37

“O gece, fecrin doğuşuna kadar selâmdır selâmettir.” (Kadr: 5).

olduğu gibi görmez misin şabâh oldu diyip herkes mesrûr olurlar ve şabaḥ ile inbisât-ı derûn ḥâşıl olur. Ahşâm ile ḳasvet-i ḳalb ḥâşıl olduğu gibi meger ki şeh-r-i ramazân ola zîrâ anıḡ şubḥında feraḥ olmayıp belki feraḥ sâ‘at on birden sonra olur, nitekim ba‘zı şu‘arâ demişdir:

Beyt

Dil-bend-i ümid olduğum evkat-ı neşâtı

Hem-reng-i sabah-ı ramazan eyle yâ Rab

Ve yine dinmiştir, mısra‘: “*Gün batır iken neş‘e-i iftârı kim inkâr ider.*” bâ-ḥuşûş ki ahşâm ‘âşıklara ziyâde sıḳlet getürür. Ḥâfız-ı Şîrâzî buyurur:

گفتم ای شام غریبان طره شیرنگ تو
در سحرگاهان حذر کن چون بنالد این غریب
[حافظ شیرازی]

Beyt

Goftem: Ey şâm-ı garîbân turre-i şebreng-i to
Der-seḥergâhân ḥazer kon ger be-nâled in garîb³⁸

[Ḥâfız-ı Şîrâzî]

می خواهم از دو مصرع دیگر گشاد دل. 63.

دل را شود دو ناخن دیگر گره گشا

Mî-ḥ‘âhem ez-do mîşra‘ dîger güşâd-ı dil

Dil-râ şeved do nâḥun-ı dîger girih-güşâ

³⁸“Sevgiliye dedim: Gece gibi siyah kâkülün gariplerin akşamıdır. Aman şu garip âşığım seher vakti inlemesinden sakın!”

Hicabi Kırlangıç, Ḥâfız Dîvânı adlı eserinde

Dedim, senin siyah renkli perçemin gariplerin akşamıdır

Sabahları bu garip inlediğinde sakın ondan!

şeklinde tercüme etmiştir (Kırlangıç 2013, s.21).

Gayrı iki mısrā‘dan gönül güşādını isterim. Qalbe iki tırnaq gibi olan gayrı iki mısrā‘ ‘uqde açıcı olsun ve gönlümden inqıbāz zā’ıl olsunda meh-mā-emken Hzreti İmām’ın medh ü şenāsını ideyim. “Do nāḥun”dan murād yine maṭla‘-ı cedīdın iki mısrā‘ ıdır ki anları iki tırnaqa teşbīh buyurdular. “Girih-güşā” müşkil ḥāll idiciye dirler çünkü mısrā‘ ı nāḥuna teşbīh eyledi. “Müşkil”i daḥı “‘uqde” ye teşbīh iderek “girih-güşā” dimek lāzım oldu. [37]

ای کاینات را به درت روی التجا. 64.

وی نقش بوسه بیش به راحت ز نقش پا

Ey kā’ināt-rā be-deret rūy-ı ilticā

Ve’y naqş-ı buse biş be-rāhet zi-naqş-ı pā

Ey İmām Hümmām cemī‘-i ‘uşşāqın senin qapuna ilticāya teveccühü vardır ve daḥı ey İmām Hümmām senin yolunda ‘uşşāqın taqbīlinden ḥāşıl olan buse naqşı ayak naqşından ziyādedir zīrā ‘uşşāklar senin yolunu öperek giderler. İki mısrā‘ da olan “ey” kelimeleri ḥarf-i nidādır ve münādīleri Hzreti İmām Rızā’dır. “Rūy-ı ilticā”dan murād kaffe-i ins ü cīnīn dergāh-ı vālāsına teveccühünden ‘ibāretdir.

تا روضه تو کرده سعادت نگار چرخ. 65.

صد بار بسته خامه خود از پر هما

Tā ravza-i to kerde sa‘ādet nigār-ı çarḥ

Şad bār beste ḥāme-i ḥod ez-per-i Humā

Felek senin türbe-i şerīfeñi sa‘ādet naqşlı itmek için Humā qışununun qanadından kendi qalemını ihtimām için yüz kere tecdīd iderek bağlamışdır, niteki ḥaṭṭātlar bir ḥaṭṭ-ı a‘lā yazılacak olduqda şānına ihtimām için qalemi defa‘āt ile qat‘ iderler ve ince iderler. Görürler ki ince olmuşdur, ‘aqab yine qalınca olsun için qat‘ iderler. Felek daḥı türbe-i muqaddeseye naqş-ı sa‘ādeti yazmak için qalemine ihtimām idip, per-i Humā’dan bi’d-

defa' at kalem bağlamışdır ve naqşına bu ihtimāmı itmişdir, dimekdir. “Ravza”dan murād türbe-i muṭahharanın mecmū'udur zīrā hem qabr-i şerīf ve hem türbe mecmū' u sa'ādet naqşıyla mūnaqqāşdır. Nigār-ı maḥbūba naqş ıtlāq olunur. “Şad bār” kesretten kināyedir. Per-i humāya taḥşīş Humā kuşu mes'ūd olmağla naqş-ı sa'ādet qalemi andan olmağı mūnāsib olduğı eceldendir. Türbe-i şerīfeniñ naqş-ı sa'ādet ile mūnaqqāş olmasından murād nefsi-i türbeniñ sa'ādetmend olmaqlığından 'ibāretidir.

گلمیخ آستان تو چشم آفتاب. 66.

یک قطره شبنم است که افتاده از هوا

Gülmîḥ-i āsītān-ı toçesm-i āftāb

Yek qatre şebnemestki uftāde ez-hevā

Seniñ āsītānının qubere için āftābın gözü bir qatre şebnemdir zīrā hevādan gülmîḥ-i āsītānının 'uşşākından için düşmüştür. Bu şürette ḥaḳīkatde āftāb Ḥazreti İmāmın gülmîḥi olmuş olur ve āftāb-ı şuverī anıñ şebnemi olur. [38] ki ta'lildir. Bu vechile şerḥ olundu yāḥūd “uftāde ez-hevā” şebnemiñ şıfatıdır ve şebnem mevşūfdur. Bu şüretteki rabṭ için gelmiş olur zīrā şaffet cümle olunca edāt-ı rabṭ lāzımdır. Ḥāşıl-ı kelām āftāb gülmîḥine nisbetle güneş bir qatre şebnem maqūlesidir ve anıñ sevdāsıyla yere düşmüştür ve anı ārzū ider zīrā şebnem güneşe ve güneş şebneme 'āşıktır.

از بهر قطع کردن راه حریم تو. 67.

سوزن شود به دست مسیح آهنین عصا

Ez-behr-iqat' kerdn-i rāh-ı ḥarīm-i to

Sūzen şeved be-dest-i Mesīḥāheniñ 'aşā

Seniñ ḥareminiñ yolunu qat'a kemāl-i şevkından Ḥazreti 'īsā 'aleyhi's-selāmın ignesi mu'cizesiyle elinde bir demir 'aşā olmuşdur ve o 'aşāya ittikā iderek seni ziyārete gelir. Bu beytden Ḥazreti 'īsā 'aleyhi's-selāma İmām Rızā'yı tafdil çıkamaz zīrā gāh olur ki

büyükler kendinden küçüğün ziyâretine giderler. Fahr-ı ‘Âlem şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem efendimiz aşhâb-ı kirâmı ziyâret için hanelerini teşrif iderler idi. Meşhûrdur ki ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâmın emti‘a-i dünyâdan bir merkeb ü bir ‘aşâ vü bir igneleri vârid idi. Bu ba‘zı rivâyetde bir şu taş dağı vâridir demişler. Ba‘de zamân metâ‘-ı dünyâdır diyu cümlesini terk idip faqat igne kalmış. Hattâ hân-i ref‘inde igne üzerinde imiş. Eger o dağı olmaydı maqâmları fevķ-i ‘arş-ı a‘lâ olacak imiş. İşte ignenin böyle şöhreti olmağla nâzım rahimehullâh o igneyi dest-i şerifinde ‘aşâ yaptılar.

از رشک محرم حرم کبریای تو .68

پوشد حرم ز اطلس بخت سیه قبا

Ez-reşk-i mahrem-i harem-i kibriyâ-yı to

Püşed harem zi-atlas-ı baht-ı siyeh kabâ

Senin ‘azametini haremünün mahremünün gayretinden ve ana gıbta itdiginden Ka‘be-i Mükerrime atlas gibi olan baht-ı siyâhdan yâhüd baht-ı siyâh gibi siyâh atlasdan kaftân giymişdir ve yas tutmuşdur zîrâ Ka‘be’de vü Harem’de bu mertebede mahremi keşreti bu kadar faqat mevsim-i hacca hüccâcın keşreti olur lakin İmâm Hümmâm’ın türbe-i şerifesinin ziyâret vaķtı olamamağla dâ’imâ zevvârdavü âmed şod idenlerden hâlî olmaz. Bu cihetden zevvârının keşreti olmuş olur. Harem-i Ka‘be dağı bu hâlî [39] müşâhede itdikde ben harem olayım da bu türbenin mahremi benden çok olsun diyu kemâl-i reşkinden baht-ı siyâha beñzeyen gâyet siyâh atlasdan câme vü kaftân giymişdir ve mâtem-zedeler gibi yas tutmuşdur. Ma‘lûm ola ki baht-ı siyeh müşebbeh ve atlas müşebbehün bihdır yâhüd atlas müşebbeh ve baht-ı siyeh müşebbehün bihdır. Bu şerhimizde ikisine de işâret olundu ve yine ma‘lûm ola ki Ka‘be-i Mükerrime’niñ kisve-i şerifesi siyâh atlasdan olmağla kemâlile siyâhlığını beyân u ifâde için baht-ı siyâha teşbih buyurdular zîrâ baht-ı siyâhdan kara bir şey yokdur ve kisve-i sa‘âdete siyâhlık dağı ‘ayn-ı kemâldir ve yine ma‘lûm olsun ki zıkr-i maħall u irâde-i hâll tarîķiyle mecâz-ı mürsel olarak bu maqâmda Harem-i Ka‘be ma‘nâsındır. “Püşed” kelimesi dağı mecâz olduğuna karine olur zîrâ tesettür Ka‘be’dedir ve kisve andadır ve Harem-i Şerif’iniñ müktesebi olması mümkün degildir, meger ki kisveyi ma‘nevî alâsın. O zamân Harem-i Şerif ma‘nevî olarak siyâh kisve giymiş olur ve harem kendi ma‘nâsına olur, mecâza gitmege ihtiyâc kalmaz.

از بس هجوم راهروان موج می زند. 69

نقش جبین به راه تو چون موج بوریا

Ez-bes hücum-ı rāh-revān mevc mī-zened?

Naqş-ı cebīn be-rāh-ı to çun mevc-i būriyā

Ol kadar yolcuların hücumu vü keşreti Hızreti İmām'ın türbesinin yolunda mevc urur ve talgalanır ki alın naqşı haşırın mevcinin naqşı gibidir ya' nī yolda giden zevvārın ol kadar keşreti vardır. Küll şaf şaf olmuşlardır ki ve yollar almaz mertebede olmuşlardır ki uzakdan nazar eylesen cebhede olan naqşları būriyā naqşı zann idersen ve yola bir haşır ferş olunmuş gibi görürsün. Ma' lūm ola ki naqş-ı cebīn haşırın tellerine benzer zevvār şaf şaf olmağla ve yolların tavli vü ' arzı, zevvārdan māl-ā-māl olmağla elbetde naqş-ı cebīn, naqş-ı būriyā gibi zāhir olacağı nümāyān olur ve bu beytden dahı beyt-i sābık gibi murādı keşret-i zevvārı beyān u ifadedir. Nūrullāhu merķadehu.

در نو بهار عزم ریاض حریم تو. 70

گردد صدای خنده گل ناله در

Der-nev-bahār 'azm-i riyāz-ı harīm-i to

Gerded şadā-yı hānde-i gül nāle-i derā

[40] Eyyām-ı nev-bahārda seniñ harīminiñ ravzalarına 'azm ü qaşd için gülün gülmesiniñ şadāsı kendiye çāk nālesi olur ve seniñ riyāzına ziyārete 'azm u qaşd ider yāhūd 'uşşāk eyyām-ı bahārda seniñ ziyāretine qaşd itdikleri için hānde-i gül anlara nāle-i derā olur ve ādābla sessiz ü şadāsız ziyārete öylece giderler ve çākklarının şadāsı dahı hānde-i gülden olur, aşlā şadāları çıkmaz, dimek olur.

ای نور چشم خلقت و ای عین مردمی. 71

مژگان به گرد دیده من کرده است جا

Ey nūr-1 çeşm-i hilkat ve 'y 'ayn-1 merdomī

Müjgān be-gird-i dīde-i men kerde est cā

Ey 'ālem-i āferīnişin gözünün nūru vay insāniyetin gözü yāhūd insāniyetin gözünün bebegi benim gözümün etrafındaki kirpigim birleşmiş ve metin olmuştur. Bu beyt ile beyt-i ātī bir kıt'a maqāmında ve merhūn gibi olduğundan ma' nāsı beyt-i ātī ile tamām olur.

بهر طواف کوی تو ام مردمان چشم 72.

از آبنوس کرده مهیا بسی عصا

Behr-i tavāf-1 kūy-1 toem merdomān-1 çeşm

Ez-ābnūs kerde müheyyā besī 'aşā

Etrāf-1 dīdede müjgānın cāy-gīr olması ve metāneti şundan içündür ki benim gözümün bebekleri seniñ maħalleñi tavāf için ābnūsdan çok 'aşā hāzır itsin zīrā yol ba'iddir ve i'āne için çok 'aşāya muhtāc olunur. Benā-ber-īn etraf-1 dīdede olan müjgānım bağçelere dökülmüş tāze fidān gibi olmağla āb-1 çeşmden şu cezb idip neşv ü nemā bulmuş ve 'aşā yapılmāğā lāyık olmuş, tā ki gözümün bebekleri anlardan 'aşā ittiḥāz idip seniñ kūyuñu tavāf için gitdikde isti'māl eyleye. İşte benim müjgān-1 dīdem merdomān-1 çeşmimin sağa 'aşık-1 efgende olduğunu bilip ve müjgān-1 çeşmim dahı seniñ meftūnuñ olmağla merdomān-1 çeşmime böyle i'āne eyler. Ḥāşıl-1 kelām cemī' -i cevārihim ārzū ider ve seniñ 'aşık-1 şādıkıñda dimek ister.

از بس وفا به کشور عهد تو شایع است 73.

یاد جفا به خاطر خوبان شود وفا

Ez-bes vefā be-kişver-i ahd-i to şāyi' est

Yād-1 cefā be-ḥātır-1 ḥūbān şeved vefā

[41] Seniñ zamānının iklīminde vefā ol kadar keşir ü şāyi‘ dir ki güzelleriñ hātırında ‘aşıklarına cevri için cefāyı tezekkür itdikleri cefā ‘ayn-ı vefā olur ve ma‘şūklar dañı ‘aşıklarına vefā itmiş olur ve cefāya kadir olamazlar. İşte böyle kişver-i ‘ahdinde vefā çok oldu. Hübān-ı ‘uşşāk ki cefā itmeyince sā’ir ehl-i zūlmüñ cevri ü cefāyı terk itmeleri ulviyyette olur ve bu beytde Hāzreti İmām’ın ‘ahdini vü derūnunu kişvere teşbih eylediler. “Yād” dañı tezekkür ma‘nāsınadır.

اقبال دولت تو به هر جا که تکیه زد. 74.

شد بخت سبز و سمه ابروی متکا

İqbāl-i devlet-i to be-her cā ki tekye zed

Şod baht-ı sebz ü sime-i ebrū-yı müttekā

Seniñ devletiniñ iqbāl-i her maħalle ki i‘timād itdi. Bu şürette orası maħall-i ittikā’ oldu. O müttekāniñ kaşınıñ rastığı siyeh bahtlı olmağdan hūlāş oldu ve baht-ı sebz şāhibi oldu. “Müttekā” lügatte i‘timād olunan maħallin adıdır. İştılāħda tā’ife-i dervīşāniñ ellerinde gezdirip vaqt-i ku‘ūdda i‘timād itdikleri çöpün adıdır ve anıñ iki zarfında kaş gibi i‘timād idecek ağaçları vardır. Ekşeriyā siyāh ağaçdan maşnū‘ olmağla rastık dañı siyāh olup ve kaşın üstüne taħsīn için çekildiğinden ve sime lafzını ebrūya muzāf eyledi. Hāzreti İmām’ın i‘timād itdiği maħall, lügatte aña “müttekā” dinir. Egerçi anıñ ebrūsu vü simesi yokdur velākinıştılāħda “müttekā” ta‘bīr olunan çöpün ebrūsu vü simesi olmağ münāsebetiyle Hāzreti İmām’ın iqbāl-i devletiniñ ittikā’ itdiği “müttekā” lügaviyeye ābrū vü sime işbāt idip ve simesini i‘timād sebebiyle yeşil bahtlı oldu diyü ta‘bīr eyledi. Beytin āħirinde olan müttekādan murād iqbāl-i devletiniñ i‘timād itdiği maħalldir ve ıştılāħdaki müttekā degildir. Hemān i‘timād itdiği maħalli müttekā-yı muştalahīye teşbih iderek ebrū vü sime işbāt itmiştir. Hūlāşa-i kelām her kim Hāzreti İmām’ın himmet-i ma‘neviyyesine vü füyūzāt-ı ilāhiyyesine nā’il olursa her ne kadar şekāvet-i ezeliyyesi vār ise sa‘ādet-i ebediyyeye nā’il olur, dimekdir zīrā iqbāl-i devletiniñ i‘timādından murād bir kimesneye hidāyet ü feyz ilqā buyurmalarıdır. [42]

باد مروّت تو به دشتی که بگذرد 75.

گردد به خون برق نگارین کف کیا

Bād-ı mürüvvet-i to be-deştî ki be-g'zared

Gerded be-ḥūn-ı berq-i nigārīn kef-i giyāh

Seniñ rūzgār gibi olan mürüvvetiñ bir ovadaki eser o ovaya eger yıldırım inse o ḥūna beñzeyen, ya‘nī kırmızı vü āteş gibi şā‘iқа ile o ovada olan otuñ eli naqşlı vü ḥınālı olur ve şā‘iқа demiri vü taşы yaқar iken o otu yaқmağa қādir olamaz, belki anları müzeyyen ü münakkaş ider. İşte seniñ luḥfuñ vü mürüvvetiñ bir mertebededir ki yıldırım o otu yaқmağa қādir degildir ve rūḥāniyyetiñ ‘ālemden zulmü қaldırmışdır buyururlar. Otlar yaşşı olmağla ele teşbih buyurdular. “Nigārīn” münakkaş ma‘nāsınadır. “Yıldırım” daḥı āteş olmağla қana teşbih eylediler.

از مشهد تو بس که زمین شد رفیع قدر 76.

گردون به آب گوهر خاکش کند شنا

Ez-meşhed-i to bes ki zemīn şod refī‘-i қadr

Gerdūn-ı be-āb-ı gevher-i ḥākeş koned şenā

Seniñ қabr-i şerīfiñ yerde olduğundan içün zemīniñ ol қadar қadri ‘ālī oldu ki felek zemīniñ ḥāk-i gevheriñiñ ābında yüzmeк eyler. Evvelden ‘arz-ı suflī olmağla yüzmege tenezzül itmez idi velākin şimdi meşhediniñ sebebiyle zemīniñ қadri bālāter olmağla şināverlik ider oldu. Felekiñ şināverliginden murād zemīne ‘aks itmesidir. Benā-ber-īn “ḥāk”e “gevher”i muzāf itdi ve gevherde şu ta‘biri olmağla ābı daḥı gevhere muzāf eyledi ki zemīne felekiñ ‘aks itmesine liyāqat gelsin velākin yine murād zemīne ‘aks itmesidir zīrā ḥākiñ gevheri de ve ābı da zemīniñ ḥākinden ‘ibāretdir. Ḥāşılı felek āba leṭāfetinden içün ve kürre-i āb kürre-i ḥākiñ fevқinde olduğundan ‘aks ider idi lākin zemīne suflī vü tirliginden nāşī ‘aks itmez idi. Şimdi ‘ulüv [ü] şān kesb idince aḡa daḥı mün‘akis oldu buyururlar. “Meşhed” қabr ma‘nāsınadır. Қabri bu ‘unvān ile ta‘bir İmām Rızā ḥazretleriñiñ şehādetini iş‘ār içündür.

تا همت تو بخشش روزی به خلق کرد .77

از شرم آب گشت چو گرداب آسیا

Tā himmet-i to baḥşeş rŭzī be-ḥalk kerd

Ez-şerm-i āb geşt çü girdāb-1 āsiyā

[43] Seniñ himmetiñ rızq-1 ‘atıyyesini ḥalka iḥsān itdiginden için yāḥūd ideliden beri degirmen hicābından için girdāb gibi döndüğü maḥallde āb oldu çünkü degirmen rızq virmek cihetiyle ben ḥalkıñ rızqını viririm diyu ‘aceb ü gurūra düşmüş idi. Seniñ iḥsānıñ olan rızqı gördükde kendiniñ virdiği rızq anıñ yanında bir şey’ olmadığını idrāk idince kemāl-i hicābından girdāb gibi ‘ayn-1 āb oldu zīrā degirmen bir miqdār un virir ve anı daḥı pāre ile virir ve iḥsānı ba‘zı kimesneye daḥı maḥşūşdur lākin seniñ iḥsānıñ cümleye şāmildir ve ‘ivaz muḳābili degildir ve yine rızqıñ iḥsānıñ bir nev‘ine maḥşūş degildir. Her nev‘den merzūḳ idersiñ. Bā-ḥuşuş ki rızq-1 ma‘nevī daḥı iḥsān idersiñ. Bu ise degirmeniñ aşlā maḳdūru degildir. Benā-ber-īn degirmen buñları gördükde kemālile ğāretten āb olmasi lāzım geldi ve yine degirmeniñ āb olmasını girdāba teşbiiñ sebebi ikisinde daḥı devrān mevcūd olmasıdır. Bundan sonra Ḥazreti İmām’a münācāt için nidā idip buyururlar ki:

يا وارث الخلفه يا هادى الامم .78

يا قدوة الائمه يا احسن الهدا

Yā vārişü 'l-ḥilāfe yā ḥādīyyü 'l-ümem

Yā ḳıdvetü 'l-e 'imme yā aḥsene 'l-Ḥudā

Ey Cenāb-1 Ḥaḳḳ'ıñ ve eyResül-i Kibriyā'nıñ ḥilāfetine vāriş olan zāt-1 şerif ve ey ümmetlere tarīḳ-i Ḥaḳḳı vü rāh-1 sedādı gösterici zāt-1 şerif ve ey imāmlarıñ vü kāmilleriñ muḳtedāsı olan zāt-1 şerif ve eyHüdā'nıñ ziyāde güzeli beyt-i ātī mā-bihü'n-nidā' ne olduğunu ifāde vü beyān ider.

صد گونه عرض دارم و فرما اجازتم. 79.

ریزم به معرض کرمت رنگ مدّعا

Şad-güne ‘arz dārem u fermā icāzetem

Rīzem be-ma‘raẓ-ı keremet reng-i müdde‘ā

Yüz güne ‘arz-ı hālīm var zīrā derdim çokdur. Baḡa izn ü ruḡṣat buyur ki seniḡ kereminden nāṣī ma‘raẓ-ı ‘arz-ı hāl ta‘yīn buyurduḡu maḡalle maḡlūbumuḡ rengini dökeyim ve hālīmı ifāde ideyim. “Ma‘raẓ” ism-i mekān olarak ‘arz-ı hāl idecek maḡalle dirler. Mülūkuḡ ‘ādetindendir: Aṣḡāb ḡacet iḡin iḡtiyācını [44] ‘arz idecek bir maḡall ta‘yīn iderler ve herkes oradan hālını pādiṣāhlara ‘arz iderler. “Müdde‘ā” daḡı murād u maḡlūb ma‘nāsındır. “Fermā” emr-i ḡāzır olarak buyur ma‘nāsındır. Muzārī‘i “fermāyed” gelir.

از فیض نو بهار ریاض قبول تو. 80.

می خواهم آب و رنگ اجابت گل دعا

Ez-feyẓ-i nev-bahār riyāẓ-ı ḡabūl-i to

Mī-ḡāhem āb u reng-i icābet gül-i du‘ā

Seniḡ ravzalara beḡzeyen ḡabūlünüḡ nevbahārınıḡ feyẓinden benim gül gibi olan du‘ām icābetiḡ āb u rengini vü letāfetini ister ya‘nī isterim ki itdigim du‘ā dergāhında ḡabūl ṣāḡibi olsun, dimekdir. Şıfrū‘l-yed ‘avdet itmeyeyim. Du‘āyı güle teṣbīh buyurması vaḡt-i du‘āda merfū‘ eller açılmış olmaḡda güle müṣābih olduḡu cihetdendir ve du‘ānıḡ daḡı şerefi ḡabūl ile olmaḡla ḡazreti İmām’ın riyāẓ-ı ḡabūlünüḡ nev-bahārınıḡ feyẓinden gül du‘āsına āb u reng icābet ister ki du‘āsınıḡ gülü şereḡ ü letāfet ṣāḡibi ola.

زین پیشتر که تیرگی غربتم نبود. 81.

خاک وطن به دیده من بود توتیا

Z'ın pişter ki tîregî-i ğurbetem ne-būd

Ĥāk-i vaṭan be-dîde-i men boved tūtiyā

Bundan muḳaddem egerçi ğurbete gitmiş idim velākin yā İmām baṅa böyle ğurbetiṅ tîreligi vü sıḳlet ü ıztırābı yok idi. Ni‘ am-ı vaṭanımın ĥāki gözümde sürme idi ve vaṭanımı ārzū ider idim ve evvelki ğurbette böyle miḥnetler görmemiş idim. Bu def‘ada ğurbet beni ğāyet muzṭārib eyledi. Bir derdim daḥı ğurbettir, demek ister. Ba‘zı nüshada “z’ın pişter” yerine “z’ın bişter” vāḳi‘ olmuşdur. Ma‘nāsı: Bundan ziyāde baṅa ğurbet tîreligi yok idi, demek olur, me‘alleri birdir. Bundan sonra ğurbet tîreligi olmadığını beyānına şürū‘ idip buyururlar ki:

لبریز داشتم قدح از باده امید. 82.

عیشم به کام بود و سپهرم به مدعا

Leb-rîz dāştem ḳadeḥ ez-bāde-i ümîd

‘İyşem be-kām boved sipihrem be-müdde‘ā

Ben ḳalbimiṅ ḳadeḥini ümîd bādesinden toluṭutmuş idim ve gönülde çok emelim var idi ve ḥayātım yāḥūd zevḳ ü şafām murādım ile idi. Felek daḥı maṭlūbum vechi üzerine devr ider idi. [45]

پیدا نبود زنده دلی هم چو من که بود. 83.

از آب روی خویش مرا چشمه بقا

Peydā ne-būdzinde-dilī hemçu men ki būd

Ez-ābrū-yı ḥiş me-rā çeşme-i beḳā

Benim gibi bir zinde-dil ü albi ferah Őāhibi ālemde yok idi zīrā kendi ābrūyumdan baa eŐme-i beā var idi. Fi'l-vāi ‘ ‘ābrū” insāna Āb-ı Hāyāt eŐmesidir ve insānı hāyātına sebebdir ve adri olmayan ādem meyyit gibidir. Bundan adem egeri urbette idim velākin hālim bu idi. Bōyle olunca bu urbeti baa te'Őir olmadı idi ve urbetde olduumu bilmez idim. Ammā bu def'a urbetden ziyāde mūte'ellim oldum ve mūkedderim. Yā Īmām benim hālime meramet eyle, demek ister. İŐbu def'ada olan urbetden Őikāyet eyledi ise ke'enne dindi ki nīūn urbete gitdi. Bu beytle aa cevāb virip, buyurlar ki:

84. ناگاه گشت آتش سودا حیات سوز.

Őd mūy-be-mūy men mūje-i dīde-i fenā

Nāgāh geŐt āteŐ-i sevdā hāyāt-sūz

Őod mūy-be-mūy-ı men mūje-i dīde-i fenā

Ansızın āteŐ-i ‘aŐ hāyātımı yaıı oldu ve benim her bir ılım dīde-i fenānı kirpii oldu. ‘Fenā”dan murād mevtdir ya' nī ‘aŐ beni öldürdü ve bedenimin her bir ılı baa ezā itmege baŐladı. Ben daı vaanıda arār idemedim ve urbete cān atdım, demek ister. ‘Mū-be-mūy” her bir ıl dimekdir.

85. un nergis ez-kedū-yı serem maz-ı ser Őūkuft

eŐmek be-nevbahār-ı cūnūn zed ki hoŐ biyā

un nergis ez-kedū-yı serem maz-ı ser Őūkuft

eŐmek be-nevbahār-ı cūnūn zed ki hoŐ biyā

Nergis iei gibi baŐımın abaından baŐımın beyni aıldı ya' nī beynim kedū-yı serimden ‘aŐla āleyān idip tıŐrā ıdı ve daı cūnūnun nev-bahārına iŐāret eyledi ki buraya gel ve buyur. Nev-bahār-ı cūnūn daı iŐāreti mūcibince geldi ve maz-ı serimi iāa eyledi bu cihetden.

86. رنگ اقامتم به دل افزود صد غبار

مانند عکس از آینه گشتم وطن جدا

Reng-i iḳāmetem be-dil efzūd ṣad ğubār

Mānend-i aks ez-āyine geṣtem vaṭan cudā

Vaṭanımda iḳāmet ḫāli benim gönlümde yüz ğubār u keṣāfet artırdı. Ben daḫı vaṭanımdan [46] ‘aks-i āyineden cudā olduĝu gibi müfāreḳat itdim ve diyār-ı ğurbeti ḳaṣd itdim. İşte bu def‘a vaṭanımdan iĝtirāba sebep bu ḫālīm oldu diyerek Ḥazreti İmām Hümmām’a ‘arz-ı ḫāl ider

87. کردم ز اشتیاق خشن پوشی درت

پیراهن حریر وطن را به بر قبا

Kerdem zi-iṣṭiyāḳ-ı ḫaṣin pūṣi deret

Pirāhen-i ḫarir-i vaṭan-rā be-ber ḳabā

Seniḡ dergāh-ı vālāniḡ ḳapusunda sākin olup ve dervīṣ olup ‘abā gibi ve çul gibi elbise-i ğalīze giymek ōvḳından ü muḫabbetinden pīrāhen-i ḫarire beḡzeyen vaṭanı ki lābis olmuş idim, anı göğsümde yırttım. Ḳabā itmekden murād yırtmaḳdır. “Ḥaṣ” “ḫa”nıḡ fetḫā vü “ṣin” ni kesriyle ōifat-ı müṣebbehe olarak ğalīz olan nesneye ıtlāḳ olunur ve yine insāniḡ vaṭanı maḫbūb u ṭab‘ına mülāyim olmaĝla pīrāhen-i ḫarire teṣbīḫ buyurdular ve yine bu göğüs ü ḳabā pīṣleri muttaṣıl olmayıp ‘anteri vech gibi libāsa ıtlāḳ olunur.

88. از بس شدم به طوف درت گرم آمدن

گردید شعله رنگ حنایم به زیر پا

Ez-bes ṣodem be-ṭavf-ı deret germ āmeden

Gerdīd şu‘le -i reng-i hınāyem be-zīr-i pā

Ol kadar seniñ bāb-ı şerīfiniñ tavāfı içün kızkın gelmekligiñ ‘aynı oldum ki ayağımın altına hınālarımın rengi şu‘leniñ rengi gibi oldu ve hınālarımı gören şu‘le zann ider zīrā pāya hınā koymağ ‘Acem’de müte‘ārifdir.

من یک سپند و شش جهتم دشت آتش است. 89.

ای ملتجا به کوی تو آوردم التجا

Men yek sipend ü şeş-cihetem deşt-i āteşest

Ey mültecā be-kūy-ı to āverdem ilticā

Ben bir yüzerlik tohmuyum ve öyle za‘ifim. Hālbuki altı tarafım āteş ovasıdır. İşte böyle mehlikede olduğum cihetle ey cümleñiñ şıgınacağ yiri vü maħalli olan zāt seniñ kūyuna ilticā vü şıgınmağ getürdim, beni hıfzıyle dimekdir. “Mültecā” ism-i mekāndır, ifti‘āl bābından şıgınacağ mekāna dirler.

تا کی بود به علت عصیان دلم اسیر. 90.

از همت ائمه معصوم ده شفا

Tā key boved be-‘illet-i ‘işyān dilem esīr

Ez-himmet-i E’imme-i Ma’şūm deh şifā

[47] Qandaya dek ‘işyān ‘illette muşāhib olaraq gönlüm ‘ālem-i suflīde esīr olur. İlāhī ma’şūm olan E’imme-i İsnā ‘Aşer’iñ feyzinden benim qalbimniñ ‘illette şifā vir. Qalbe nisbetle ‘işyāndan murād ahlāğ-ı zemīme olur. “Be-‘illet” lafzındaki “bā” muşāhabet içündür. Şıla içün olması daħı mümkün olup ‘işyān ‘illette ta‘bīr olunsa yine güzel ma’nā olmuş olur. E’imme-i ma’şūmdan murād E’imme-i İsnā ‘Aşerriḍvānullāh-i te‘ālā ‘aleyhim ecma‘īn ḥazretleridir ki esmā-yı şerīfeleri tertībleri üzre şimdi gelir. “Ma’şūm” ‘işmet olunmuş, dimekdir. “İşmet” cenāb-ı Hāğğıñ ma’şiyet mümkün olmaz

ve maḥall olur derecesinde k̄ulunu muḥāfazasına dirler. Ehl-i s̄unnet ‘indinde bu ‘işmet, Enbiyā-yı ‘Azāma ve Melā’ike-i Kirāma maḥşūşdur, bunların ğayrısında olmaz dirler. Bu ş̄iretde E’imme-i İ̄snā ‘Aşer maḥşūş olmazlar, belki s̄ā’ir evliyāullāh gibi maḥfūz “*min-‘indillah*”³⁹olurlar ammā revāfız u Şi‘a t̄ā’ifesi: “*İnnema yūridullāhū li yüzhibe ankümü’r-ricse ehle’l-beyti ve yūdahirakūm tethira*”⁴⁰ nazm-ı celīline temessük idip E’imme-i İ̄snā ‘Aşer’in ‘işmetine k̄ā’il olmuşlar z̄irā bunlar ḥānedān-ı risāletdir ve ehl-i beytdir. Bunlarda sū-i ḥāl ü işām olamaz didiler. Bu i t̄ikād dīne doḡunur mes’elelerden degildir. Bu cihetden maḥşūmlardır, dimekte be’is yokdur, belki ḥānedān-ı risālete ta’zīm vardır. Bu beytde “himmet”den murād feyz ü bereket dimektir.

مانند ذوالفقار دو تا گشته قامت 91.

پیرانه سر ز مهر جوانمرد لافتا

Mānend-i Zū’l-feḡār do tā geşte ḡāmetem

Pīrāne ser-zī-mihr-i cevānmerd lā-fetā

Bu beytle E’imme-i İ̄snā ‘Aşerıd̄vānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘in ḥāzretlerini ta‘dāda ş̄ürü‘ idip Ḥāzreti İmām ‘Alī keremullāhi vechehū ile bida‘ idip buyururlar ki p̄irlik vaḡtinde Ġazve-i Ḥayber’de ş̄ānında: “*Lā-fetā el-‘Alī lā-seyfe Zū’l-feḡār*”⁴¹buyurulan cevānmerdiḡ muḥabbetinden Zū’l-feḡār gibi ḡāmetim iki ḡat olmuşdur ve anıḡ ‘aşḡı beni bu ḡāle ḡoymuşdur, dimektir. İşte E’imme-i İ̄snā ‘Aşer’in birisi İmām ‘Alī ḥāzretleridir, s̄ā’irleri Ḥāzreti İmām’ın evlādı vü evlād evlādı olmuşlardır. Ma‘lūm ola ki Fāḡimātü’z-Zehrā radīallāhu te‘ālā ‘anhā [48] vālidemiz irtihāl-i dār-ı beḡā buyurduḡda Ḥāzreti ‘Alī te’ehhül itdiler ve ezvāc-ı mütē‘addide aldılar ve anlardan çok evlādı d̄nyāya

³⁹ “Allah’ın yanında, indinde”

⁴⁰ وَقَرْنَ فِي بُيُوتِكُنَّ وَلَا تَبَرَّجْنَ تَبَرُّجَ الْجَاهِلِيَّةِ الْأُولَىٰ وَأَقْبِلْنَ فِي الْأَرْجَاءِ وَإِذَا سَأَلَكَ السَّائِلُونَ فَقُلْ غَيْرُكَمُ اللَّهُ لِيُذْهِبْ عَنْكُمْ غَيْرُكُمْ فَكُلُوا مِنْ حَيْثُ شِئْتُمْ وَلَا تُبَيِّنُوا وَبَطِّنُوا كَمَا تَطَّهَّرُوا

“Ve evlerinizde karar kılın oturun Evvelki cahiliyye zamanındaki gibi ziyetlerinizi açmayın. Namazı ikame edin ve zekātu verin. Allah ve O’nun Resūl’üne itaat edin. Ey ehli beyt! Allah sadece sizden günahları gidermek ve sizi tertemiz temizlemek istiyor.” (Azhāb: 33).

⁴¹ Metinde “Lā-fetā el-‘Alī lā-seyfe Zū’l-feḡār” şeklinde geçmektedir. Daha yaygın şekilde kullanımı “Lā-fetā illā ‘Alī lā-seyfe illā Zūlfikār” şeklindedir. Her ikisinin de manası “Ali gibi feta (yiğit) Zūlfikār gibi kılıç olmaz”dır. Zūlfikār, Hz. Muhammed’in, Hz. Ali’ye armağan ettiği ve Hz. Ali’nin kahramanca kullanmasıyla ün kazanmış, ucu çatallı, meşhur kılıç. Aranan sahih hadis kitaplarında böyle bir söze rastlanmadı. Bedir günü askerinin etrafında devamlı tambur çalındığı ve bunu durmadan meleklerin çaldığı iddiası da aynı şekilde asılsızdır, Şii uydurmasıdır. Çalgıcıların söylediklerini meleklerle isnat ihtimali de var. Akıl ve nakil (Kur’an ve Hadis) yönünden batıldır. (Yılmaz 1992, 100).

geldi lākin anlara imām u “Seyyid” ta‘bīr olunmaz, belki “Alevī” dinir. Siyādet ve imāmet Hāzreti Fāṭimā’dan olan evlād-ı kirāma maḥşūşdur. Egerçi lügatde bunlara “Alevī” dinir lākin‘örfde vü ıştılāḥda “Alevī” ta‘bīr olunmaz. “Zü’l-feḳār” “fā”nın fethiyle İmām ‘Alī ḥazretlerinin seyf-i sa‘ādetlerinin ‘ilmidir. Resül-i Ekrem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem bu seyf-i şerīfi Hāzreti İmām’a hediye olmak üzere iḥsān buyurmuşlardır. “Feḳār” lügatde ege kemigine ıtlāk olunur. Bu seyf-i şerīf daḥı çatal olmağla insānıñ ege kemigine müşābeheti sebebiyle Zü’l-feḳār tesmiye olundu. “Pīrāne-ser” iḥtiyārlik vaḳtine dirler, niteki Hāfız-ı Şīrāzī -ḳuddise sırāhu- buyurmuşdur:

ای دل شباب رفت و نچیدی گلی ز عمر
پیرانه سر مکن هنری ننگ و نام را
[حافظ شیرازی]

Beyt

Ey dil şebāb reft ü ne-çidī gulī zi-‘ömr
Pīrāne-ser me-kon hunerī neng ü nām-rā⁴²

[Hāfız-ı Şīrāzī]

Ma‘nāsını “ey gönül gençlik zamānı elden gitdi. Hālbuki gülzār-ı ‘ömrden bir gül düşürmediñ” ya‘nī ‘ömründen vaḳt-i şebābda intifā‘ itmediñ bārī iḥtiyārlik vaḳtī ‘ār için ve nām için bir hüner eyle ve Mevlā’ya vuşlat eyle, tā ki dār-ı āḥiretde şermsār u ḥacil olmayasın, dimekdir. Fi’l-vāḳi‘ gençlik vaḳtini beyhüde izā‘a idenlere vaḳt-i pīrīde t̄ā‘ate sa‘y lāzım gelir. İşte Hāfız-ı Şīrāzī’niñ bu beytinde olan “pīrāne-ser” lafzı iḥtiyārlik ma‘nāsınadır. “Mihr” “mīm” iñ kesriyle muḥabbete dirler. “Civānmerd” seḫā olan zāta ıştılāḥ olmuşdur ve yine şeci‘ olana daḥı cevānmerd ta‘bīr olunur. İmām ‘Alī ḥazretlerinde bu iki ḥaşletini kemāli mevcūd olmağla civānmerd ta‘bīr buyurdular. Ma’lūm ola ki: “Lā fetā illā ‘Alī lā seyfe illā Zü’l-feḳār” kelāmınının fā‘ili Hāzreti Cibrīl-i Emīn’dır ki Ḥayber fethinde **** ‘Alī Ḥaḳḳında buyurmuşdur. Fahr-ı ‘Ālem şallallāhu ‘aleyhi vesellem buyurdular ki: Yā ‘Alī Cibrīl meleklerle ne der işidir misin? İmām ‘Alī daḥı tevāzu‘ idip

⁴² “Ey gönül gençlik gitdi ve ömür [bahçesi]nden bir çiçek toplamadın. Bari yaşlılık döneminde şan ve şöret için bir hüner yapma” metinde beytte geçen “zi-ömr” kelimesi yerine “zi-ıyş” şekli de Hāfız Divanı’larında kullanılmaktadır.

Hicabi Kırılgiç Hāfız Dīvānı adlı eserinde
A gönül gençlik gitti bir gül deremedin yaşamaktan
Yaşlılıkta onurun için bari bir şeyler yap
şeklinde tercüme edilmiştir. (Kırılgiç 2013, s.13).

buyurdular ki: İřitmem yā Resūlu'llāh. Fahr-ı 'Ālem buyurdular ki: “*Lā-fetā* [49] *illā 'Alī lā-seyfe illā Zū'l-feķār*” diyu nidā ider, ma'nāsı Hakk te'ālānıñ 'indinde maķbūl ü sevgili pehlevān bu kadar ancak 'Alī vardır ve dađı nezd-i Hakk'da sevgili seyf yokdur. 'Alī'nin Zū'l-feķār'ı içinden müstesnādır ya'nī 'Alī gibi 'indullāh maķbūl pehlevān yokdur ve Zū'l-feķārı gibi dađı maķbūl seyf yokdur, dimekdir ve işbu beytin ma'nāsının hāşılı İmām 'Alī hazretlerini severim ve anıñ ğam-ı 'aşkı ķāmetimi münhanī kılmıřdır, demek olur. Fi'l-vāķi' İmām 'Alī hazretlerine muħabbet-i ḥasene-i 'azīmedir, niteki ḥadıř-i řerīfde gelmiřdir: “*Ḥubbū 'Alī ḥasenetün lā-tezurru me'ahā seyyi'eten ve buğzu 'Alī seyyietun lā-tenfa'a me'ahā ḥasene*”⁴³ Revāhū Mu'āz Bin Cebel kezā fi-ḥadıř-i'l erba'in li-Mevlānā Huseyn el-Vā'iz ve yine ḥadıř-i řerīfde: “*Zikru 'Alīyyun'ibādetun*”⁴⁴ buyurulmuřdur. Revāhū 'Ā'ıře radīallāhu 'anhā ve yine Resūl-i Ekrem řallallāhu 'aleyhi vesellem “*E'n-nazaru ilā-'Alī ibādetun*”⁴⁵ buyurmuřdur. Revāhū ibn Meř'ūd radīallāhu 'anhu ve yine ḥadıř-i řerīfde: “*'Alī Bin Ebī Ṭālib mevlā men küntü mevlāh*”⁴⁶ vārid olmuřtur. Revāhū ibn 'Abbās radīallāhu 'anhumā ve yine peygamberimiz 'aleyhi's-selām: “*'Alī minnī bi-menzileti re'si min-bedeni*”⁴⁷ buyurmuřdur. Revāhū Cābir ve yine ḥadıř-i řerīfde: “*'Alī eḥī fi'd-dünyā ve'l-āḥireti*”⁴⁸ buyurulmuřdur. Revāhū ibn 'Ömer radīallāhu 'anhumā ve yine: “*Men sebbe 'Aliyyen fe-ķad sebbeni*”⁴⁹ vārid olmuřdur. Revāhū Ümmü Seleme ve yine: “*Men eḥabbe 'Aliyyen fe-ķad eḥabbeni ve-men ebğaze 'Aliyyen fe-ķad ebğazenī*”⁵⁰ buyurulmuřdur. Revāhū Selmān el-Fārisī ve yine: “*Men ezā 'Aliyyen fe-ķad ezāni*”⁵¹ buyurulmuřdur ve yine “*Men māte ve fi-ķalbihī buğzun 'Alī Bin Ebī Ṭālib fe-lemeyyete Yahūdiyān ve Nařrāniyān*”⁵² buyurulmuřdur. Revāhū Mu'āviye Hıbeyde ve yine “*E'n-*

⁴³ “Ali'yi sevmek iyiliktir, onunla birlikte hiçbir günah zarar vermez; Ali'ye olan düşmanlık ise bir günahdır ki, onunla birlikte hiçbir iyilik fayda vermez.” (İbni Asâkîr 1995, 194; Taberî h.1350, s. 91-92; Taberî 1997, 215; el-Muttakî 1985, Hadis no: 33021).

⁴⁴ “Ali'yi zikretmek ibadettir.” (İbni Kesîr thz., C. 7, 357; el-Meclisî h. 1403, C. 4, 47; el-Muttakî 1985, C.11, 601; Muhammed Bakır thz., C. 26, 229; el-Firuzabadî h.1422, s.145; İbni Asâkîr 1995, 356).

⁴⁵ “Ali'ye bakmak ibadettir” (İbni Kesîr thz., C. 7, 357; el-Hakîm en-Nisâburî h. 1417, C. 3, 142).

⁴⁶ “Ben her müminin velisiyim ve ben kimin mevlâsı isem, Ali de onun mevlâsıdır” (es-Sukûî h. 1321, C. 6, 233).

⁴⁷ “Ali benden, başımın gövdemdeki menzilesi gibidir.” (Suyûtî thz., C. 2, 140, Hadis no: 5596; Hatip el-Bağdadî h.1349, s.12; el-Muttakî 1985, 603; İbni Asâkîr 1995, Hadis no: 870; Taberî 1997, 214).

⁴⁸ “Ali benim dünya ve ahirette kardeşimdir.” (Tirmizî, Menâkıb: 3722; Canan 2014, C. 12, 465).

⁴⁹ “Ali'ye söven bana sövmüştür.” (Taberî h.1350, 66; Taberî 1997, C. 2, 219).

⁵⁰ “Her kim Ali'yi severse beni sevmiş olur ve kim Ali'yi buğzederse beni buğzetmiş olur.” (Taberî 1997, C. 2, 2,166, İbni Asâkîr 1995, C. 2, 93).

⁵¹ “Kim, Ali'ye eziyet ederse, bana eziyet etmiştir. Bana eziyet eden de Allah'a eziyet etmiştir.” (es-Sukûî h. 1321, C. 6, 389; Ahmed b. Hanbel 2005, C. 4, 534).

⁵² “Seni seven kimse, Kıyâmet gününde Peygamberlerle birlikte onların derecelerinde ḥaşredilecektir. Kim de sana düşman olarak ölürsa, fark etmez, ister Yahudi olarak ölsün, isterse Hıristiyan!” (el-Meclisî h. 1403, C. 27, 79).

nāsü min-şecerin şettā ene ve ‘Alī min-şeceretin vāhīde” ⁵³ gelmiştir. Revāhū ‘Abdullāh Bin Ca‘fer ve yine: “‘Alī me‘a’l-ḳur‘ān ve ḳur‘ān me‘a ‘Alī lem yefterikā hattā yeredā ‘ale’l-ḥavz”⁵⁴ varid olmuştur. Ravāhū Ümmü Seleme ve yine: “‘Alī İmām’ül-berere ve ḳātil’ül-fecere” ⁵⁵ buyuruldu. Revāhū Cābir ve yine “‘Alīyyü bābu ḥıttā men deḫale minhū kāne mü‘minenve men ḥarece minhū kāne kāfir” ⁵⁶ vāridir. Ervāhū İbn ‘Abbās ve yine: “‘Alī ‘aybetü ‘ilmī” ⁵⁷ buyurulmuştur revāhū İbn ‘Abbās. “‘Aybetü” “ḳubbe” ma‘nāsındır. Bu eḫādīs-i şerīfelerden mā‘dā İmām ‘Alī keremullāh vechehū Ḥaḳḳında olan eḫādīs-i şerīfeniñ [50] ḥadd ü ḥaşrı yoḳdur. Benā-ber-İN bu miḳdār ile iktifā olundu.

دارد عروس ملامت آزار فاطمه .92

ام الكتاب دين و دل زبده النساء

Dāred ‘arūs-ı militem āzār-ı Fāṭıma

Ümmü’l-ḳitāb-ı dīn ü dil-i zūbde-tü’n-nisā

Benim gelin gibi müzeyyen olan dīnim Ḥazreti Fāṭıma raḫıyallāhu te‘ālā ‘anhā vālidemiziñ dünyādan incinmesini vü nefretini tutar. Bu cihetden dünyāyı istemez. Hemān Ḥazreti Fāṭıma gibi dünyādan irtiḫāli ve civār-ı Ḥaḳḳa intikāli ister. Bu ḫāl nāzım merḫūmuñ kemāline delālet ider zīrā şuleḫā dünyāda mu‘ammer olmağı istemezler. Her kim ki ‘ömr ister ve mevtten nefret ider, ḳaşırılığa ‘alāmetdir zīrā dünyāda olmaḳ Cenāb-ı Ḥaḳḳ’dan firḳatdır. Eger Allāh’ı bilmiş olaydı sebab-i vuşlat olan mevti temennā ider idi. ḤazretiFāḫr-ı Kā’ināt‘aleyhi ekmelü’t-taḫıyyāt “*Men beşşeranī bi-ḫurūci şafari beşşertühū bi’l-cenneti*” ⁵⁸ buyurmuşlardır zīrā şehr-i rebī‘ü’l-evvel şehr-i velādetleri olduğı gibi şehr-i irtiḫālleridir. Şafarü’l-ḫayrıñ ḫurūcuyla civār-ı Ḥaḳḳa intikāl ḳarīb olacaḳ. Benā-ber-İN bu ḫadīs-i şerīfi buyurmuşlardır. Menḳüldür ki Bilāl Ḥabeşī raḫıyallāhu ‘anhu ḫasta iken

⁵³ “Ben ve Ali bir ağaçtanız, diğeri insanlar ise farklı ağaçlardan” (el-Muttakī 1985, C. 11, Hadis no: 32943).

⁵⁴ “Ali b. Ebî Tâlib, Kur’ân’la birlikte, Kur’ân’da onunla; o ikisi Kevser havuzunda bana varıncaya kadar, birbirinden ayrılmazlar.” (es-Sukûfî h. 1321, C. 5, 641; Muhammed Bakır thz. C. 38, 38, 35; el-Hillî 1411, 236; el-Hakîm en-Nisâburî h. 1411, C. 3, 124; Suyûtî thz., C. 10, s.347).

⁵⁵ “Hz. Ali iyi insanların emiri, kötülerin katilidir.” (el-Muttakī 1985, Hadis no: 32909; (el-Hakîm en-Nisâburî h. 1411, 129).

⁵⁶ “Hz. Ali Hitta’nın Mağfiret kapısıdır. Kim oradan girerse mü’min olur, kim oradan çıkarsa kâfir olur.” (Suyûtî thz., C. 2, 177, Hadis no: 5592).

⁵⁷ “Hz. Ali ilmimin kubbesidir.” (el-Sukûfî h. 1321, C. 15, 566).

⁵⁸ “Safer ayının çıkışını bana müjdeleyen cennetle müjdelerim” Aclûnî, Keşfü’l-Hafâ isimli eserinde bu hadisin batıl olduğunu belirtmiştir.” (Aclûnî h. 1351, s. 309).

‘alâmet-i mevt mübârek vech-i şerîfnde zâhir olunca zevce-i muhteremeleri o ‘alâmeti gördükde ve nâ-ümîd olduğda “*Ve eḥaznâhū*”⁵⁹ buyurdular. Ḥazreti Bilâl daḥı işidip *Ve eṭrabâhu ḡadan elkâü’l-uḥibbehū*”⁶⁰ buyurmuşlardır. “Uḥibbehū”dan murâd-ı şerîfleri Faḥr-ı ‘Âlem efendimiz ile irtihâl-i dâr-ı beḳâ iden Şahâbe-i Güzîndir, işte kâmilleriḡ ḥâlleri daḥı böyle olur. Ḥâşıl-ı kelâm mevte iştiyâḳ emmâre-i kemâldir ve mevtden ictinâb naḳş u ḳuşûra ‘alâmetdir. Nâzım merḥūmuḡ daḥı ‘arūs-ı dînininḡdünâyadan âzârı merd-i kâmil olduğuna delâlet ider. Eger şahîḡ ise ve lâf [u] güzâf degil ise ma‘lûm ola ki Ḥazreti Fâtıma raḡiyallâhu‘anhâ vâlidemiziḡ dünâyadan nefret ü âzârı ḳazıyye-i müselleme-i bedîḡıyyedendir zîrâ eyyâm-ı ‘ömründe faḳr u faḳayı ihtiyâr buyurduḳları ve nezd-i Ḥudâ’da olana kemâl-i raḡbetleri kütüb-i siyerde muşarraḡdır. ‘Ömr-i şerîflerini bir ḳamîş-i muraḳḳa’da ve arpa unundan yapılmış itmegi tenâvül buyurmaḳda imrâr eylediler. Lâ-siyemmâ ki Ḥazreti Faḥr-ı ‘Âlem Muḡammed Muştaḳâ şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellem dâr-ı beḳâyı ihtiyâr buyurduḳda dünâyadan âzâr u nefreti bir mertebeye [51] resîde oldu ki şu merşıye-i şerîfelerinden ḥâlleri ma‘lûm olur. Menḳüldür ki Faḥr-ı ‘Âlem şallallâhu te‘âlâ ‘aleyhi vesellemḡazretleriḡ defniniḡ ferdâsı ravza-i muṭahharaya vardılar. Nâle vü feryâd iderek ḳabr-i sa‘âdetden bir ḳabza turâb-ı şerîf alıp istişmâm buyurduḳda bu merşıye-i dü cihân-beḡâyı o zamân buyurmuşlardır: “*Mâzâ ‘alâ men şemme türbete Aḡmedin, en lâ-yeşimme meda’z-zamânu ḡavâliyâ, şubbet ‘aleyye meşâ’ibunlev inneḡâ, şubbet ‘ale’l-eyyâmi şurne leyâliyâ*”⁶¹ ve yine menḳüldür ki her gün ravza-i muṭahharaya varıp ‘âzîm-i bükâ’ buyururlar idi. Bükâ’sını işiden ricâl ü nisâ’ rıḡvânullâḡı ‘aleyhim ecma‘în cem‘ olup berâber bükâ’ iderler idi ve ravza-i muṭahhara külli yevm nâle vü eḡḡânla mâl-â-mâl olur idi. Ḥâşılı bu ḡüznle altı mâḡ miḳdârı dünâyada oldular. Altı mâḡ tekmîlnde Ḥazreti Fâtıma raḡiyallâhu te‘âlâ ‘anhâ daḥı murâdına nâ’il olup civâr-ı Ḥaḳḳa vü civâr-ı Resûl-i Kibriyâya intikâl buyurdular. Ḳabr-i şerîfleri bir rivâyetde ravza-i muṭahharanınḡ nezd-i şerîfnde Bâb-ı Cibrîl ḳarşusındadır ve ḳabr-i şerîfde şandûḳa üzerinde şırmalı pûşide-i şerîfe ve üzerinde ḳıymetli vü a‘lâ şallar vardır ve bir rivâyetde baḳî‘a-i şerîfede defn olunmuşlardır ve üzerinde bir ‘âli vü müzeyyen ḳubbe-i şerîfe vardır ve yanında Ḥazreti İmâm Ḥasan ve bir rivâyetde İmâm Ḥüseyn ḡazretleriḡ re’s-i şerîfleri ve yine İmâm Zeynel‘âbidîn ü İmâm Muḡammed el-Bâḳır u İmâm Muḡammed Ca‘fer eş-Şâḡıḳ ḡazretleri vardır. Bu zevât-ı kirâmıḡ mecmû‘ı bir şandûḳa-i şerîfeniḡ

⁵⁹ “Ve onu aldık”

⁶⁰ “Yarın ne kadar güzel, sevdiğilerimle görüşeceğim” (ez-Zehbî thz., 359).

⁶¹ “Hz. Muhammed’in türbesinin koklayan, bir daha hiç güzel koku koklayamayacak. Başıma gelen belalar, gündüzlerin başına gelse gece olur” Hz. Peygamber vafat ettiḡinde Hz. Fâtıma onun türbesine gelerek topraḡını alır, yüzüne sürer ve bu cümleyi söyler.” (İbnü’l Cevzî 1386, Hadis no: 1538).

tahtındadır ve şandūkanın üstü bir şebeke-i şerīfe ile ihāta olunmuştur ve yine derūn-ı türbe-i şerīfede bir şandūka tahtında ‘Amm-ı Resūlullāh Hāzreti ‘Abbās raḍiyallāhu te‘ālā ‘anhuḥāzretlerivardır. Anların daḥı şandūkası şebeke ile muḥāttır ve bu türbe-i şerīfeye ehl-i beyt rıḍvānullāhi ‘aleyhim ecma‘in türbe-i şerīfesi ta‘bīr olunur ki bakī‘a-i şerīfede olan türbelerin a‘zamıdır. “Arūs” geline vü güyegüye ıtlāk olunur. “Millet” dīn dimekdir ve “āzār” incinmege vü muztarib olmağa dirler. Nāzım raḥimehullāh kendi dīnini müzeyyen olmaḡda geline teşbīh buyurdular. Gelelim mısrā‘-ı s̄nānīnīn ma‘nāsına, öyle Fāṭıma’dır ki Ḳur‘ān-ı ‘Azīme beḡzeyen Dīn-i İslām’ın u ḡulūb-ı şāfiyeniḡ Sūre-i [52] Fātiḡası’dır ve daḥı nisānīn ulularının ‘inda’llāhi te‘ālā maḡbūl u merḡūbudur. “Ümmü’l-Kitāb” Fāṭıma’nın şıfatıdır ve yine “Zübdetü’n-Nisā” şıfat ba‘de şıfattır. Ma‘lūm ola ki Sūre-i Fātiḡa’nın laḡab-ı şerīfesi “Ümmü’l-Ḳur‘ān”dır. “Ümmü’l-kitāb” daḥı öyle dimekdir. Ḳur‘ān’ın aḡlı dimek ma‘nāsı murād olunur. Mevādd-ı ma‘lūmedendir ki cemī‘-i Kütüb-i İllāhiyye’nin esrārı vü ḡavāşşı ve müştemil oldukları nüket ü daḡayıkı Kur‘ān-ı ‘Azīm cāmī‘dir. “*Ḳalellāhu te‘ālā ve lā-raḡbin ve lā-yābisin illā fi-kitābinmübīn*”⁶² ve daḥı esrār-ı Ḳur‘āniyyeyi Fātiḡa-ı Şerīfe cāmī‘dir. Bu cihetden a‘zam-ı sūver Fātiḡa-i Şerīfedir. Ḥattā şānına ihtimām için iki def‘a münzel olmuştur. Menḡūldür ki Hāzreti Muḡammed Muştafā şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem bir gün buyurmuştur ki İllāhi Hāzreti ‘İsā ‘aleyhi’s-selāma kitāb u ḡikmet ü Tevrāt u İncil ta‘līm buyurduḡ ve daḥı ihyā-yı mevtāya ḡudret virdiḡ ve yine anadan gözsüz doğmuşlara göz virir idi ve abraş olanlar meşhinden şifā bulur idi ve yine çamurdan ḡuş şūreti yapıp ve aḡa nefḡ idip seniḡ izn ü iḡsānıḡlayayr olup uçar idi ve yine ‘ālem-i bālāya eyyām-ı ḡayātında ref‘ idip mekānını āsmān itdiḡ ve bunların emsālī fezā’il-i nā-mütenāhiye virdiḡ. Baḡa ne iḡsān buyurduḡdidikde Allāhu ‘azīmü’s-şān celle celālehū buyurmuş ki saḡa daḥı sūre-i Fātiḡa’yı ve sūre-i Baḡara’nın āḡirini virdim ve inzāl itdim. İşte Fātiḡa-i şerīfe ‘İsā ‘aleyhi’s-selāma olunan iḡsān-ı Bārī’ye muḡābil gelir imiş. Var imdi Fātiḡa-i şerīfe ne mertebede imiş aḡla ve bu āyet-i kerīme daḥı sūre-i Fātiḡa’nın kemāl-i fazlına delālet ider ḡalellāhu te‘ālā: “*Ve le-ḡad āteynāke seb‘an mine’l-meşānī ve’l-Ḳur‘āne’l-‘azīm*”⁶³ zīrā fātiḡa-i şerīfe mecmū‘ Ḳur‘ān-ı Kerīm’e muḡābil oldu. “Seb‘a meşānī”den murād fātiḡa-i şerīfedir. İşte nāzım

ندهُ مَفَاتِحُ الْغَيْبِ لَا يَعْلَمُهَا إِلَّا هُوَ وَيَعْلَمُ مَا فِي الْبُرِّ وَالْبَحْرِ وَمَا تَسْطُرُ الْأَنْجِلُوتُ وَلَا حَبَّةٌ فِي ظِلْمَاتِ الْأَرْضِ وَلَا رَطْبٌ وَلَا

يَأْسُ إِلَّا كِتَابٌ مُبِينٌ
Ayetin tamamı şu şekildedir: “Gaybın anahtarları yalnızca O’nun katındadır. Onları ancak O bilir. Karada ve denizde olanı da bilir. Hiçbir yaprak düşmez ki onu bilmesin. Yerin karanlıklarında da hiçbir tane, hiçbir yaş, hiçbir kuru şey yoktur ki apaçık bir kitapta (Allah’ın bilgisi dâhilinde, Levh-i Mahfuz’da) olmasın.” (En’âm: 59).

وَلَقَدْ آتَيْنَاكَ تَدْبِيرًا مِّنَ الْأَمْثَلِيِّ وَالْأَقْرَبِ الْأَعْظِيمِ”⁶³

“Andolsun, biz sana tekrarlanan yedi âyeti ve büyük Kur’an’ı verdik” (Hicr: 87).

merhûm Hâzreti Fâtîma'yı sûre-i Fâtîha'ya cemî' -i dîniñ ve dil-i āgahıñ esrârını cāmî' olmakda tavşîf zîmnında teşbîh buyurdular. Bu dañı Hâzreti Fâtîma'yı kemâlile şenâ olmuş olur. Bundan sonra Hâzreti Fâtîma rağiyallâhu te' lâ 'anhâ vâlidemizñ Hâkķında vârid olan ba' zı eñadıñ ü ba' zı hikâyeyi teberrûken naķl idelim, sen dañı güzelce istimâ' eyle. [53] 'An EbîHureyre rağiyallâhu te' âlâ ' anhu: *"İnnehû kâle kâle Resûlullâhi şallallâhu te' âlâ 'aleyhi vesellem izâ kâne yevme'l-kıyâmeti yunâdî munâdin min-batnâni'l-'arşi eyyuhennâsu ğuddû ebşârakûm hattâ tecûzu Fâtîmatu ile'l-cenneti"* ⁶⁴ 'an Ebî Eyyub el-Enşârî rağiyallâhu te' âlâ ' anhu *"Enne'n-nebiyye şallallâhu te' âlâ 'aleyhi vesellem kâle izâ kâne yevme'l-kıyâmeti nâdâ münâdin min-batnâni'l-'arşi yâ ehle'l-cem' i nekkisû ru'üseķûm ve ğuddû ebşârekûm hattâ temurru Fâtîmatu bintu Muħammedin 'ale's-sırâfi fetemurru me'a seb'ine elfe cāriyetin min-hûri'l-'ıyn ke-merri'l berķ"* ⁶⁵ 'an Ebî Sa'îd el-Huderî rağiyallâhu ' anhu *"İnne'n-nebiyye şallallâhu vesellem kâle Fâtîmatu seyyidetu nisâu'l-cennetiillâ Meryem bintî 'İmrân"* ⁶⁶ 'an Usame Bin Zeyd *"İnne'n-nebiyye şallallâhu 'aleyhi vesellemkâle eħabbu ehli ileyye Fâtîma"* ⁶⁷ 'an Fâtîmate rağiyallâhu te' âlâ 'anhâ ennehâ kâlet kâle Resûlullâhi şallallâhu 'aleyhi vesellem *"Yâ Fâtîmatu ilâ-terđine en tekûni seyyidete nisâ'i'l-mü'minîn"* ⁶⁸ ve eyđan kâle Resûlullâhi 'aleyhi vesellem *"innemâ Fâtîmatu biđ' atun minnî yû'zîni mâ ezâhâ ve yuşîbenî mâeşabehâ"* ⁶⁹ "naşb" lügatde şiddet ü iztîrâba dirler. Revâhu ez-Zebîr ve eyđan kâle'n-nebiyyi 'aleyhi's-selâm *"Li-'Alî Fâtîmatu eħabbu ileyye minke ve ente e'azzu 'aleyye minhâ"* ⁷⁰ revâhu Ebû Hureyre ve ruviye 'an 'Â'îşete *"İnnehâ su'ilet eyyü'n-nâsi kâne eħabbu ilâ-Resûlullâhi şallallâhu 'aleyhi vesellem kâlet Fâtîma feķîle mine'r-ricâli kâlet zevcühâ"* ⁷¹ve eyđan Resûlullâhi şallallâhu 'aleyhi vesellem *"İnne benî Hâşim Bin el-Muğîre iste'zenu en yunkiħu"*

⁶⁴ "Kıyamet günü gelirken Allah'ın arşından bir melek çağırılacak. Ey halk, başlarınızı eğin ki, Muhammed'in s.a.v. kızı geçsin" (Hatîp el-Bağdadî h.1349, C. 8, 141; Taberî h.1350, 48).

⁶⁵ "Kıyamet gününde Allah'ın arşından bir melek çağıracak. Ey mahşer halkı, başlarınızı aşıya eğin ve gözlerinizi yumun ki, Muhammed'in s.a.v. kızı Fâtîma, sırttan geçsin; Fâtîma, yıldırım gibi hurilerden olan yetmiş bin cariyenin eşliğinde sırttan geçer." (el-Muttakî 1985, C. 6, 218; Heytemî 1985, 116; Taberî h.1350, 48).

⁶⁶ "Hz. Fâtîma İmrân kızı Hz. Meryem'le cennet kadınlarının en şerefliisidir." (el-Hakîm en-Nisâburî h. 1411, C. 2, 497; Ahmed b. Hanbel 2005, Hadis no: 2536, 2751, 2805; Taberî h.1350, 42; el-Heysemî 1408, C.9, 223; İbn Hacer h.1379, C. 7, 258).

⁶⁷ "Ailemden en sevdiğim Hz. Fâtîmadır." (Suyûtî thz., Hadis no: 124).

⁶⁸ "Ey Fâtîma mümin kadınların en şerefliisinin sen olduğunu kabul etmiyor musun?" (Buhârî, Menâkıb: 3353).

⁶⁹ "Hz. Fâtîma bendendir. Ona eziyet eden şey bana eziyet eder. Onun başına gelen bana gelmiştir" (el-Hakîm en-Nisâburî h. 1417, Hadis no: 4751).

⁷⁰ "Senden en çok sevdiğim Hz. Fâtîma'dır. Ondan sen daha azizsin." (el-Hakîm en-Nisâburî h. 1417, 155; el-Muttakî 1985, C. 1, 97; Suyûtî thz., Hadis no: 5761).

⁷¹ "Bir gün Hz. Ayşe'ye sorulmuştur. Hz. Muhammed'in en sevdiği kişi kimdir? Hz. Fâtîma'dır, dedi. Erkeklerden kimdir diye sorulduğunda, onun eşidir, dedi." (İbn Sa'd h.1388, C. 1, 248, 249).

ibnetehum ‘*Alī Bin Ebī Ṭālib felā āzene şümme lā-āzene illā en yuride ibne Ebī Ṭālib en yuṭalliḳa ibneti ve yenkiḩa ibnetehum fe-innemā hiye muḩġatun minnī yuribunī mā yurībuhā ve yū’zīni mā yū’zihā*”⁷² revāhu Miver Bin Maḩreme. Bu eḩādiş-i şerīfeden ma‘dā ḩāzreti Fāṭıma raḩiyallāhu te‘ālā ‘anhā vālidemiziñ fażl u şerefine delālet ider eḩādiş-i şerīfe çoġdur. Bu ḩadar ile kifāyet olundu ve yine fażlına delālet ider ḩikāyeniñ daḩı kesreti vārdır. Ez-cümle birisi budur ki: Kefere-i ḩureyş’iñ nisāsı ḩāzreti Fāṭıma’yı düġüne da‘vet itmişler. Şundan iĉün ki elbise-i fāḩiresi yoġdur. Köhne libās ile gelsin ve nisānıñ yanında ḩacil olsun. Da‘vet günü geldikte Cibril-i Emīn ‘aleyhi’s-selām ‘ale’s-şabāḩ gelip cennetden bir ḩulle vü bir kemer getürdi ve didi ki Cenāb-ı Kibriyā Fāṭıma’ya selām ider. Bu ḩulleyi giysin ve bu kemeri ḩuşansın ve düġüne [54] ġitsin. ḩāzreti Fāṭıma daḩı emr-i Bārī’ye imtişālen anları giyip düġüne gitdiler. Orada olan nisvān ḩāzreti Fāṭıma’yı bu libās ile gördükde ḩayrān olup ve ‘aġlları zā’il olup Lāt u ‘Uzza gibi nuṭḩa bī-mecāl oldular. ḩāzreti Fāṭıma daḩı ḩāne-i sūrda bir miġdār oturup yine ḩāne-i sa‘ādetine ‘avdet buyurdular yine Cibril gelip Cenāb-ı Rabbü’l-‘izzetden taḩyir ḩaberini getürdi ya‘nī Fāṭıma ister ise bu libāsları dünyāda giysin ister ise cennetde giysin. ḩāzreti Fāṭıma daḩı cennetde giymegi tercih idip libāsları Resül-i Ekrem’e teslīm eyledi. Faḩr-ı ālem efendimiz daḩı Cibril-i Emīn’e teslīm idip anlar daḩı alıp yine cennete getürdiler ve yine menġuldür ki Fāṭıma raḩiyallāhu ‘anhā muḩtazıra iken buyurdular ki: Şu şandūġada pūşide-i bir varaġa-i mektübe-i memhüre vardır, anı benim ḩabrime vaz‘ idesiz. İmām ‘Alī su‘āl buyurduġda cevābında buyurdular ki: Vālidim Resülullāḩ şallallāhu ‘aleyhi vesellem benisize tezvīc murād buyurduġda mihr ne istersiñ diyu su‘āl buyurdular. Ben daḩı didim ki: Mihr-i dünyevī istemem, mihre bedel anı isterim ki istedigim ḩadar nisā’-ı mü’minine şefā‘at ideyim ve baḩa dünyāda Rabb’im bir sened virsin. Faḩr-ı ‘Ālemdaḩı buyurdular ki: Cibril geldikte söyleyim. Ba‘dehu Cibril’e söylediler ve Cibril daḩı Cenāb-ı Kibriyā’ya söyledikte Rabb’im niyāzımı ḩabul buyurup şu senedi Cibril ile irsāl buyurdular. İşte bu sened o senedir, ḩabrime vaz‘ idesiz. Ba‘dehu vaşiyeti üzre maḩfazasıyla vaz‘ itdiler ve yine menġuldür ki ‘Azrā’il ‘aleyhi’s-selām ḩabz-ı rūḩ iĉün ḩāzreti Fāṭıma’ya geldikte buyurdular ki: Rabb’im baḩa rūḩ virdiġi vaġt sen vāsıṭa mı idiñ? ‘Azrā’il daḩı deġil idim, buyurmuşlar. ḩāzreti Fāṭıma daḩı buyurmuşlar ki: Sen ġit baḩa rūḩ viren zāt kendisi alsın. ‘Azrā’il ‘aleyhi’s-selām varıp, Cenāb-ı Rabbü’l-‘izzete böyle söyledikte fil’l-vāġı’

⁷² “ḩişām b. Muġire oġulları, Ebû Cehil’in kızını Hz. Alī ile evlendirmek üzere Hz. Peygamber’den s.a.v. izin istediler, buna izin vermedi ve şöyle buyurdu: “Ebu Talib’in oġlu kızımı boşamak ve kızlarını nikāhlamak istiyorsa o başka! Biliniz ki, Fātıma benim bir parçamdır; Onu huzursuz eden şey, beni de huzursuz eder. Ona eziyet veren şey, bana da eziyet verir.” (Müslim, Fezāilü’s-Sahabe: 93-94; Ebû Davud, Nikāh: 13; Tirmizî, 4121).

Fâtıma'nın kelâmı yerindedir. Bi'z-zât Fâtıma'nın rûhunu ben kabz iderim. Sen vâsıta olma buyurmuşlar ve bi'z-zât vâcib te'âlâ hazretleri Hzretî Fâtıma rağıyallâhu te'âlâ 'anhâ'nın rûh-ı pür-fütühlerini kabz itmişler ve bunu haşâ'ış-i Fâtıma'dan yazmışlardır zîrâ enbiyânın bile ervâh-ı [55] tayyibelerini 'Azrâ'il 'aleyhi's-selâm kabz itmiştir. Zihî şeref ü zihî fazîletdir. Rağıyallâhu te'âlâ anhâ ve innâ lenâ be-şifâ 'ittihâ emîn be-hürmeti seyyidü'l-murselîn ve lağab-ı şerîfeleri "zehrâ" dır ki "ezher" in mü'ennesidir. Pâk u tâhir ma'nâsındır. Müşârun ileyhâ cemî'-i kabâyiğ ü ma'âyib-i dînîyyeden ü dünyeviyyeden hattâ hayzdan dahı pâk olmağla "Fâtımatü'z-Zehrâ" tesmiye olunmuşdur ve yine Resül-i Ekrem şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellemin cemî'-i evlâd-ı kirâmının ehibbi vü sevgilisi idi, hattâ kemâl-i muhabbetinden Fağr-ı 'Âlem efendimiz tağbîl buyururlar idi, niteki Hzretî 'Â'ışe rağıyallâhu te'âlâ 'anhâ buyurmuşdur: "ve kânet izâ değalet 'ale'n-nebiyyi şallallâhu 'aleyhi vesellem kâme ileyhâ ve kabbelehâ ve eclesehâ fi-meclisihî ve kâne'n-Nebiyyi şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem izâ değale 'aleyhâ kâmet min-meclisihâ feğabbelethu ve eclesethu fi-meclisihâ" ⁷³"kânet" kelimesinin tağtında ismi Fâtıma hazretlerine râci'dir. Kezâ fi's-Süneni't-Tirmizî bundan şonra İmâm-ı şânî İmâm Hasan er-Rızâ rağıyallâhu 'anhu hazretlerini beyâna şürü' idip buyururlar ki:

از اشک تلخ کاسه زهرست چشم من 93.

دایم به ماتم حسن آن احسن الهدا

Ez-eşk-i telğ kâse-i zehrest çesm-i men

Dâ'im be-mâtem-i Hasan ân ahsenü'l-Hudâ

Benim gözüm dâ'imâ İmâm Hasan er-Rızâ rağıyallâhu te'âlânın yas u mâtemiyle ağlamakdan için acı gözyaşı ihdâsından bir zehr kâsesidir. Öyle İmâm Hasan ki o İmâm Hasan hidâyetin ziyâde güzelidir. İmâm Hasan'a 'Ahsen-i Hudâ ta'biri kemâl-i mubâlağa için olmağla recul-i 'adl kabîlinden olur. "Ene ahsenu'l-hudâ" ⁷⁴Hasan'ın şıfatıdır. İmâm Hasan hazretlerinin künye-i şerîfeleri Ebû Muhammed'dir ve lağabları Tağıyyüddîn ü Seyyid'dir, velâdetleri hicret-i nebevînin üçüncü senesi ramazan-ı şerîfinin on beşinde

⁷³ "Resulullah'ın yanına geldiğinde, Resulullah s.a.v. onun elinden tutarak onu öpüyor, ona hoş geldin diyor ve onu kendi yerinde oturtuyordu. Peygamber s.a.v. de Fâtıma'nın yanına gittiğinde, Fâtıma ayağa kalkarak Hazrete hoş geldiniz deyip elinden tutarak onu öpüyordu." (İbn Abd Rabbih 1950, C. 3, 230).

⁷⁴ "Ben hidayet güzelliğiyim."

Medīne-i Münevvere’de vāki‘ olmuşdur. Hāzreti Mevlānā Cāmī -kuddise sırrahu- es-sāmī “Şevāhidü’n-Nübüvve” nām kitābında buyurmuşdur ki: Hāzreti Hāsan fark-ı serinde sīne-i şerīfesine varınca Resūl-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi vesellemhāzretlerine eşbeh idiler. Hattā bir gün Ebū Bekr es-Şadīk rađiyallāhu ‘anhuHāzreti Hāsan’ı āgūsuna alıp: “*Fedāke ebī ve ummī şebīhe nebiyyī lā-bi‘Alī*” ⁷⁵buyurmuşdur. İmām Hāsan hāzretleriResūl-i Ekrem şallallāhu ‘aleyhi vesellemhāzretlerinin dār-ı beķāya teşrīflerinde yedi yaşında imişler. Ba‘dehu otuz sene vālid-i mācidleri Hāzreti ‘Alī ile olmuşdur. İmām ‘Alī hāzretleri dahı irtihāl-i dār-ı beķā [56] buyurduķda yigirmi sene dahı kendi kendiye olmuşlar. Ba‘dehu irtihāl-i dār-ı beķā buyurmuşlar. Bu şüretde ‘ömr-i şerīfleri elli yedi sene olmuş olur ve müdde-i ‘ömründe haylī ihtilāf olunmuşdur. Sebeb-i irtihālleri tesmīm ile olmuşdur ki zevcesi Ca‘de nām hātun Mu‘āviye’niñ āgvāsıyla bu işe cesāret itmişdir. İsmā‘il Hāķķı -kuddise sırrahu- ba‘zı mü’ellifātında yazmışdır ki Hāzreti İmām Hāsan ‘ıyāliniñ ğadriyle irtihāl-i dār-ı beķā ideceğini bilmiş idi. Keşret-i talāķıñ sebebi sebeb-i şehādet olacak zevceyi arar idi ki tiz beni şehīd itsin. Görür idi ki bu ‘ıyālde muħabbet vār, bu şehādete sebeb olmayacak aña talāķ virir idi. ‘Āfiyet Ca‘de’yi buldular ve tavrından aradığı o olduğunu idrāk buyurduķda aña talāķ virmeyip müddet-i medīde şehīd idinceye dek zabt itdiler ve şerbet-i şehādeti anıñ elinden nüş itdiler. Şevāhidü’n-Nübüvve’de mezkūrdur ki İmām Hüseyn rađiyallāhu ‘anhu buyururlar idi ki: Yā ehī bu işi kimden ğümān idersin? İmām Hāsan buyurdular ki: ğümān itdigimi söylesem i‘dām idermisin? Belā iderim, buyurdular. Cenāb-ı Hāķķ’ıñ ‘azābı seniñ ‘azābından büyükdür, Mevlā nice bilirse öyle itsin, buyurdular. Bu söylemleri Hāzreti Hāķķı’nıñ buyurduğunu te’bīd ider.

ایوان دل ز داغ حسینم منتقش است 94.

شجر ف سوده اش بود از خاک کربلا

Eyvān-ı dil zi-dāğ-ı Hüseynem münakkaş est

Şencerf-i sūdeş boved ez-ħāk-ı Kerbelā

Gönlümün serābı İmām Hüseyn’iñ şehādetine yanıp ve dāğ şāhibi olduğumdan müzeyyendir zīrā bu dāğ göñül eyvānına ħāk-ı Kerbelā’dan zencefre didikleri kırmızı boyayı sürmüş olur. Hāşılı İmām Hüseyn’iñ şehādetiyle göñül dāğ-dār olduğundan kalbe

⁷⁵ “Hz. Ali’ye değil Hz. Nebi’ye benzeyen sana babam ve annem feda olsun.” (Buhārī, Fezāilü’l-Ashāb: 22).

iyülük geldi, demek olur. Fi'l-vākī' ululara te'essüf şafvet-i kâlbe sebebedir. "Hüseyn'em" lafz-ı şerifinde olan "mim" eyvân-ı dil terkib-i izâfesine merbû' olmağla taqdîr-i 'ibâre "eyvân-ı dil me-râ zi-dâğ-ı Hüseyn munağkaşt" dimekdir. "Şencerf" şın'ın kesri ve nûn'un sükûnu ve cîm'in fethiyle lisân-ı Türkîde "zincefr"e ta'bir itdikleri kırmızı boyadır ki binâlarda isti'mâl iderler. "Sûde" ism-i mef'ûl olarak nâ'ib-ifâ'ili tahtında müsteter-izâmîr-i "şın" dâğa râci'dir ve "sûde" muttaşıl [57] olan zamîr-i bâriz "şın" "eyvân-ı dil"e râci'dir. Hâk-ı Kerbelâ "hûn" ile âlûde olduğundan "zencefre" ye humret sebebiyle teşbîh itmişdir. Kerbelâ şehr-i Bağdâd kırbunda bir maḥalliḡ ismidir. Maḡdem ḡâlî şahrâymış. Şimdi bir şehr-i 'azîm olmuş. İmâm Hüseyn ḡazretlerinin cesed-i şerifi orada medfûndur ve türbe-i 'azîme üzerine binâ olmuşdur. Bî-pâyân emti'a vü sîm ü zer var imiş ve bu Kerbelâ İmâm Hüseyn ḡazretlerinin maḡşûr ve câm-ı cehâdeti nûş itdiği maḡalldir. Hicret-i nebevîniḡ altmış birinci senesi mâh-ı muḡarremiḡ ḡurresinde o şahrâda Yezîd'in Mu'âviye'niḡ emriyle Kûfe Hâkîmi İbn Ziyâd Sa'ad Bin Ebî Vaḡḡâş'ın oḡlunu başbuḡ iderek muḡâşara eyledi ve Yezîd'e bi'at teklîf itdiler. İmâm Hüseyn daḡı ḡabûl itmedi ve buyurdu ki: Benim sulbümü taḡliye idiḡ. Ben Medîne-i Münevvere'ye ric'at iderim ve 'ırâk semtine 'azîmeti terk iderim. Cevâb eylediler ki: Ya bi'at idersin yâḡûd şerbet-i şehâdeti nûş idersin. ḡazreti İmâm daḡı: Ölmek baḡa Yezîd'e bi'atden ḡayırlıdır, buyurdular. ḡazreti İmâm'ın yanında o zaman yetmiş iki nefer refîḡi var idi. Ba' dehu her gün vaḡt-i ḡuhâdan vaḡt-i 'aşra dek muḡâtele olur idi. İmâm Hüseyn ḡazretlerinin refîḡlerinden on yedi zât-ı şerîf şehîd oldular ve on iki zât-ı şerîf esîr oldular. Ba' dehu mâh-ı muḡarremiḡ onuncu şûleşâ günü ki yevm-i 'âşûra idi. ḡazreti İmâm Hüseyn raḡiyallâhu te'âlâ 'anhu şerbet-i şehâdeti nûş itdiler. Târîḡ-i Cenâbî'de: *"Sümme ḡamilü 'ale'l Huseyni ve aşḡâbihi ve's-temerre'l-ḡıtâlu ilâ-vaḡti'z-zohr min-zâlike'l-yevm. Fe şalle'l-Huseyn ve aşḡâbihi şal'âte'l-ḡavf ve'stedde bi'l-Huseyni'l 'aḡaşe. Fetekaddeme li-yeşrabe mine'n-nehri fe-rumiye bi-sehmin ke-emşâli'l-maḡar fe-eşâbe 'unḡuhu fe-ḡarra mine'l-faras fe-teḡaddeme Şimir ve kâne abraş echar fe-ḡata'a unḡuhu's-şerife"* ⁷⁶Bundan sonra İmâm Hüseyn ḡazretlerinin şehâdet 'aḡabinde zâhir olan ba'zı 'alâmât beyân olunsun. *"Zekara Ebû Nu'aym el Hâfiḡ fi-kitâbi "Delâ'ilü'n-Nübüvve" 'an nazaratu'l-ezdiyyeti inneḡa ḡâlet: Lemmâ ḡutile'l Huseyn raḡiyallâhu emḡaratu's-semâ'u demân fe'eşbaḡnâ ve ḡübâbunâ ve cirârunâ memlûeti demâ ve mimmâ zâhara yevme ḡatliḡi"*

⁷⁶ "Sonra Hz. Hüseyn'e ve arkadaşlarına saldırmışlardı. Savaş o gün öğle vaktine kadar sürmüştü. Sonra Hz. Hüseyn ve arkadaşları korku namazı kılmışlar. Hz. Hüseyn çok susamış ve su içmek için nehre yaklaşmış oklar ona yağmur gibi atılmıştı ve onlar Hz. Hüseyn'in boğazını yaralamıştı ve Hz. Hüseyn attan düşmüştü. Yüzü lekeli ve gözleri çirkin olan Şimir gelip Hz. Hüseyn'in şerefli boynunu kesmişti." (Ebu'l-Fidâ. thz., c.1, s.132). Bu hadis, taranan hadis kitaplarında bulunamamıştır.

mine'l-āyāt inne's-semā' esveddet isvidāden 'azīmā hattā re'eytü en-nücūme ve lem-yürfa' u haccer illā vucide taḥtehu demin 'abīḥ" ⁷⁷Ey Hād "ve naḳale: ibnü'l-Cevzī 'an ibn Sīrīn inne'd-dünyā ızlamet şelāsetu [58] eyyām. Şümme zaharat el-ḥumratu fi's-semā'i ve eḫreces'sa'lebe inne's-semā'e beket ve bükā'uhā ḥumratuhā ve ḳālegayruhū iḫmerrat afāḳu's-semā'i sittetü eşhurin ba'de ḳatlihī raḍiyallāhu 'anhu şümme lā-zālet el-ḥumratu turā ba'de zālike ḳāle İbn Sīrīn uḫbīrā inne'l-ḥumrate'lletī me'as-şafaḳ lem-tekün fi's-semā'i hattā ḳutile'l-Ḥuseyn raḍiyallāhu 'anh ve zekerā Ebū Sa'īd inne hāzīhi'l-ḥumrate lem-turā fi's-semā'i ḳable ḳatlihi. Ḳāle İbnü'l Cevzī: Ve hikmetehü inne ḡaḍabena yü'sirü ḥumrate'l-vecihve'l Ḥaḳḳu tenezzhehe 'ani'l-cismiyyeti fe-ezhera ḡaḍabahu 'alā men ḳaḫelī'l Ḥuseyn bi-ḥumrati'l-ufuk. İzhārü'l 'azīmü'l-cināye ve ḳāle İbnü'l-Cevzī ve enīnū'l-'Abbās ve huve ma'sūrun bi-bedr mene'an-Nebī şallāhu 'aleyhi vesellem en-nevme fe-keyfe bi-enīni'l-Ḥuseyn" ⁷⁸ "Ve-lemmā esleme Vahşi ḳātilü Ḥamza ḳāle lehu'n-Nebīye 'aleyhi's-selām: Ḡayyibu vecheke 'annī fe-innā lā uḫibbu en-erā men ḳatele el-aḫibbe ḳulluhum mine's-Şavā'ıḳi'l-Muḫriḳa" ⁷⁹Bundan sonra Ḥasaneyn ḫazretlerinin faẓl u şereflerine delālet iden ba'zı eḫādīs-i şerīfe tebrige taḫrīr olunsun. "Ḳāle rasūlullāhu te'ālā 'aleyhi vesellem: El-Ḥasanu ve'l-Ḥuseyn seyyidā şebābi ehli'l cenneti" ⁸⁰Kezā fi-Süneni't-Tirmizī revāhu Ebū Sa'īd: Ve eyzan ḳāle'n-Nebī 'aleyhi's-selām: Humā reyḫānetāni el-Ḥasanu ve'l-Ḥuseyn" ⁸¹ "Revāhu'l-Buḫārī ve't-Tirmizī ve-revā el-Buḫārī ve'l Müslim: inneḫū şallāhu 'aleyhi vesellem. Ḳāle fi'l Ḥasan Allāhumme innī uḫibbuhu ve uḫibu men yuḫibbuhu" ⁸²"Ḳāle Ebū Hureyre: Fe-mā kāne aḫadun eḫabbu ileyye min-el-

⁷⁷ "Ebū Nuaym el-Hāfız Kitab-ı Delailü'n-Nübüvve'de zikretti: Nadratu'l-Ezdiyye dedi ki: Hz. Hüseyin şehit olduğunda gökyüzünden yağmur olarak kan indi. Testilerimiz kaplarımız kanla doldu. Hz. Hüseyin'in vefatında zuhur eden bazı işaretler: Yıldızlar görünene kadar Gökyüzü inanılmaz bir karanlığa büründü, hangi taşı kaldırırsanız altından görülmemiş bir kan çıkıyordu." (Ebu Nuaym h. 1986, 553).

⁷⁸ "İbnü'l Cevzī'nin İbni Sīrīn'den naklettiğine göre: Dünya üç gün boyunca karanlığa büründü ve daha sonra gökyüzünde bir kızılık belirdi. Başka bir nakle göre: Sa'lebinin yorumuna göre gökyüzü ağladı ve onun ağlamasından gökyüzü kızıla döndü. Başka bir nakle göre: Hz. Hüseyin'in ölümünden sonra gökyüzü altı ay boyunca kızıla büründü. İbni Sīrīn'in naklettiğine göre bu durum Hz. Hüseyin'in ölümüne kadar hiç görülmemişti. Ebū Said de Hz. Hüseyin'in şehit edilmesine kadar bu kızılığın görülmediğini söylüyor. Bu kızılığın hikmeti Allah gazabını cismaniyetiyle tezahür ettirmekten münezzehtir ve Hz. Hüseyinin şehit edilmesinden kaynaklı gazabını gökyüzünün kızılığıyla izhar etti ve böylece bu cinayetin büyüklüğü tezahür etti. Bedir Savaşında tutsak düşen Abbas'ın naklettiğine göre peygamberimiz Hz. Hüseyin'in eniniyle uyumayı yasakladı" (Heytemî 1985, 194).

⁷⁹ "Hz. Hamza'nın katili vahşi müslüman olduğunda peygamberimiz ona gözüme gözükme dedi çünkü sevdiğim insanları öldürenleri görünce çok üzülüyorum ve dayanamıyorum." (Heytemî 1985, 116).

⁸⁰ "Hz. Hasan ve Hüseyin cennet gençlerinin efendileridir." (Canan 2014, C. 16, 513).

⁸¹ "İbni Tirmizî'de geçen Ebū Said'in nakline göre Hz. Hasan ve Hüseyin benim iki reyhanımdır" (Tirmizî, Menâkıb: 31).

⁸² "Buḫârî, Tirmizî ve Müslim'de nakledildiğine göre Peygamber efendimiz Hz. Hasan için dedi ki: Hz. Hasan'ı seviyorum ve onu sevenleri de seviyorum." (Buḫârî, Fezailü'l-Ashab: 22; Müslim; Fezailü's-Sahabe: 58, 59; Tirmizî, Menakıb: 3784).

Hasan ba‘de māḳāle Resūlullāhi ṣallāhu te‘ālā leyhi vesellemhā-kezā” ⁸³ “ve ‘anil berā’i İbn’ül ‘Azib ḳāle ra’eytu Resūlullāhi ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemḤāmilü’l Ḥuseyn Bin ‘Alī ‘alā ‘atıḳıhı ve huve yeḳūl: “Allāhumme innī uḥıbbuhu fe-eḥıbbeh” ⁸⁴ “An Yu‘lā Bin Merra innehū ḳāle: Ḳāle Reşulullāhi ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem: “Ḥuseyn minnī ve ene min-Ḥuseyn, eḥabbullāhu men eḥabbe Ḥuseynā, Ḥuseynun sıbtun min-el-esbāt” ⁸⁵ ve “an Enes raḳıyallāhu ‘anhu innehū ḳāle: Su’ile Resūlullāhi ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem: Eyyü ehlü beytüke eḥabbu ileyk ḳālel’l-Ḥasane ve’l-Ḥuseyn ve-kāne yeḳūlu li-Fāṭıma id‘ilī ibneyye fe-yüşummuhumā ve yüzummuhumā ileyh” ⁸⁶ ve “an İbn ‘Abbās raḳıyallāhu ‘anhumā kāne Resūlullāhi ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ḥāmili’l-Ḥasan ‘alā ‘atıḳıh fe-ḳāle raculün ni‘me’l-merkeb rekıbte yā ḡulām fe-ḳāle’n-Nebī ‘aleyhi’s-selām: Ve ni‘me’r-rākıb” ⁸⁷ ve “an İbn ‘Amr ‘anı’n-Nebī ‘aleyhi’s-selām. Humā reyḥānetāye mine’d-dünyā” ⁸⁸ ve “an Bureyde rāḳıyallāhu te‘ālā ‘anhu innehū ḳāl kāne Resūlullāhi ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem yaḥṭubnā ızcā’el-Ḥasan ve’l Ḥuseyn ‘aleyhumā ḳamıšāni aḥmerān [59] yemşiyān ve ya‘şerān fe-nezele Resūlullāh ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem min-el-minber fe-ḥamelehumā ve-veḳā’uhumā beyne yedeyh” ⁸⁹ ve “an ‘Usāme Bin Zeyd innehū ḳāle: Ṭurıḳat bâbu’n-Nebī ‘aleyhi’s-selām zāte leyle fı-ba‘dı’l-ḥāceti fe-ḥarace ve huve müştemilin ‘alā şey’in fe-lemmā feraḡtu min-ḥāceti ḳultü: Mā ḥāzā yā Resūlullāh? fe-keşefe fe ızā’l-Ḥasane ve’l-Ḥuseyn fe-ḳāle: Ḥāzā inne ibnāye ve ibnā ibneti Allāhumme innī uḥıbbuhumā fe-eḥıbbehumā ve eḥıbbe men yuḥıbbuhumā” ⁹⁰ ve “an Fāṭıma raḳıyallāhu te‘ālā ‘anhā inne’n-Nebī ṣallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem

⁸³ “Hz. Ebû Hureyre dedi ki: Peygamberimizin bu kavlından sonra Hz. Hasan’ı kim böyle severse...”

⁸⁴ “İbnü’l Azib dedi ki: Resulullah’ı Hz. Hüseyin’i omzunda taşıırken gördüm ve dedi ki: Allah’ım ben onu seviyorum sen de onu sev” (Buhârî, Fezâilu’l-Ashab: 22; Müslim, Fezâilu’s-Sahabe: 58, 59; Tirmizî, Menâkıb: 3784; Canan 2014, C. 12, 490).

⁸⁵ “Yu’lâ Bin Merra nakletti ki: “Hüseyin bendendir, ben de Hüseyin’denim. Allah Hüseyin’i seveni sever. Hüseyin esbattan biridir.” (Tirmizî, Menakıb: 31; Ahmed b. Hanbel 2005, s.172).

⁸⁶ “Enes radiyallâhu ‘anhu naklettei ki: Peygamberimize sordular. Ehl-i beytinden en sevgili olan kimlerdir? cevap olarak Peygamberimiz dedi ki: Bana en sevgili olanlar Hz. Hasan ve Hüseyin’dır ve peygamberimiz Hz. Fâtıma’ya derdi ki: Bana Hz. Hasan ve Hüseyini getir, onları koklayıp, sarılayım” (Tirmizî, Menâkıb: 3774).

⁸⁷ “İbni ‘Abbās radiyallâhu ‘anhumâ nakletti ki: Peygamber mefendimiz Hz. Hasan’ı boynunda taşıyordu. Onları gören bir sahabe Hz. Hasana hitaben, taşıyıcıların en hayırlısının sırtındasın, dedi. Peygamberimiz de cevaben, Hz. Hasan’ı kastederek ve taşıyanların en hayırlısı, dedi.” (Tirmizî, Menâkıb: 3785).

⁸⁸ “İbn ‘Amr nakletti ki: Peygamberimiz Hz. Hasan ve Hüseyin için, onlar benim dünyadaki iki reyhanımdır, dedi.” (Tirmizî, Menâkıb: 31).

⁸⁹ “Bureyde rāḳıyallāhu te‘ālā ‘anhu nakletti ki: Rasūlullah, bize hutbe vermekte iken Hasan ve Hüseyin üzerlerinde kırmızı bir gömlekle düşe kalka geldiler. Rasūlullah, minberden indi onları kucağına aldı.” (Tirmizî, Menâkıb: 3774).

⁹⁰ “Usāme Bin Zeyd nakletti ki: Bir gece bir ihtiyacım için Peygamber s.a.v.’nin kapısını çalmıştım. Peygamber s.a.v. ne olduğunu bilmediğim bir şeye sarılmış durumda karşıma çıktı. İşimi bitirince dedim ki: Bu sarıldığım şey nedir? Ey Allah’ın Rasūlü! O örtüyü açiverince birde ne göreyim. Hasan ve Hüseyin değilmiymiş! Allah’ın selamı onların soyuna ve sopuna olsun Bunun üzerine Rasūlullah s.a.v. şöyle buyurdu:

ḳāl: Ammā Ḥasan fe-lehu heybeti ve-sūdedi ve-emmā Ḥuseyn fe-innā lehū cūr'etī ve cūdi"⁹¹ ve "an Ebī Bekre raḍiyyāhu 'anhu enne'n-nebiyye ṣallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem ḳāle: İnnē İbneyye Hāzeyni reyḥānetāyemine'd-dünyā"⁹² ve "revā el-İmāmu Aḥmed bi-senedihi ilā-İbni 'Abbās ḳāl: Ra'eytu'n-Nebī ṣallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem fi'l-menām nişfu'n-enhār eş'aşu'n ağbar ve me'ahu ḳārūra fiḥā demun yeltaḳiṭahu ve-yentebī'uhu min-e'l-arḍi fe-ḳultü: Yā Resūlullāh mā hāzā? Ḳāle: Ḥāzā demü'l-Ḥuseyni ve aşḫābihi lem-uzil en-nūḳtate min-e'l-arḍi münzū'l-yevm ḳāle İbn 'Abbās fe-ḥafiznā zālike'l-yevm fe-vecedne'l Ḥuseyn ḳad ḳutile minhu"⁹³ ve "an Selmā hiye mevlātu Ummu Seleme ḳālet deḫaltu 'alā Ummu Seleme ve hiye tebkī fe-ḳultu mā yubkiki ḳālet ra'eytu ṣallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem fi'l-menām ve 'alā re'sihi ve'l-iḫyetihi't-turāb fe-ḳultümā leke yā Resūlullāh ḳāle: Şehidtu ḳatle'l-Ḥuseyn anifen"⁹⁴ ve "Şaḥḥa 'anhā innēhā semī'at fi-leyleti ḳatli'l-Ḥuseyn raḍiyallāhu 'anhu ḳā'ilen yeḳül eyyuhe'l ḳātilüne el-cehlā Ḥuseynā ebşiru bi'l-'azābi ve't-tenkīl"⁹⁵ ve "an Zeyd Bin Erḳam raḍiyallāhu 'anhu enne Resūlullāhi ṣallallāhu te'ālā 'aleyhi vesellem ḳāle li'Aliyyin ve Fāṭıma ve'l-Ḥasan ve'l Ḥuseyn ene ḫarbun li-men-ḫārebehum ve-silmün li-men sālemehumkezā fi't-Tirmizī"⁹⁶

زينت دهم عبادت خود را به درّ اشک 95.

شاید کند به درگه زين العباد جا

Zīnet dehem 'ibādet-i ḫod-rā be-der-i eşk

Şāyed koned be-dergeh-iZeynü'l-'ibād cā

"Bunlar benim oğullarım ve kızımın oğullarıdır. Allah'ım ben onları seviyorum sende onları sev onları sevenleri de sev" (Buhârî, Menâkıb: 27).

⁹¹ "Fâtıma radiyallāhu te'ālā 'anhâ nakletti ki: Peygamberimiz dedi: Hz. Hasan'da benim heybetim ve siyadetim yöneticilik vasfı, Hz. Hüseyin ise benim cesaret ve cömertliğime sahiptir."

⁹² "Ebī Bekre radiyyāhu 'anhu nakletti ki: Peygamber efendimiz dedi ki: Onlar benim dünyadaki reyhanımdır." (Tirmizî, Menâkıb: 31)

⁹³ "İmam Ahmed İbni Abbas senediyle rivayet etti ki: İbni Abbas dedi ki: Rasulullah'ı günün ortasında rüya halinde tozlu ve saçlı başı dağınık vaziyette gördüm. Elinde içi kan dolu bir şişe vardı. Kendisine dedim ki: "ya Rasûlallah, bu ne?" Buyurdu ki: "Bu, Hüseyin'in ve ashabının kanıdır" Ben o günden itibaren bu olayın ne zaman olacağını hep beklemeye başladım" (Ahmed b. Hanbel 2005, Hadis no: 2165).

⁹⁴ "Selma r.anha'dan rivâyet edilmiştir, dedi ki: Ümmü Selma'nın yanına girdim ağlıyordu. Neden ağlıyorsun diye sordum. Şöyle dedi: Rasûlullah s.a.v.'yi rüyada gördüm saçlı ve sakalı topraklı idi. Sana ne oldu Ey Allah'ın Rasûlü dedim? Buyurdu ki: "Az önce Hüseyin'in öldürülüşüne şâhid oldum" Tirmizî, Menâkıb: 3771.

⁹⁵ "Hz. Hüseyin'in katledildiği gece duydum ki birinin, Ey katiller, ey Hz. Hüseyin'e zulmeden katiller, sizi azapla müjdeliyorum" (Heytemî 1985, 565-564; İbni Kesîr thz., 200).

⁹⁶ "an Zeyd Bin Erḳam radiyallāhu 'anhu nakletti ki: Resulullah, Hz. Ali, Fâtıma, Hasan ve Hüseyin için dedi ki: Onlara karşı savaşanlarla savaşırım, bunlarla sulh içinde olanlarla sulh içindeyim. Keza Tirmizî'de geçmektedir." Tirmizî, Menâkıb: 61

Gözyaşı ile kendi ‘ibâdetime ziynet viririm ve ağlayarak ‘ibâdet iderim. İhtimâldir ki Zeynel‘âbidîn hazretlerinin dergâhında o ‘ibâdet taqarrur ide ve maqbul ola zîrâ anlar her ‘ibâdeti begenmezler, belki gözyaşıyla olan ‘ibâdeti begenirler. E’imme-i İsnâ ‘Aşer’den İmâm-ı Râbi‘ bunlardır ki ism-i şerîfleri ‘Alî’dir. İmâm Hüseyin hazretlerinin şulb-i pâkinden hicret-i nebevîniñ otuz sekizinci sâlinde şa‘bân-ı şerîfiñ on beşinci hamîs günü Medîne-i Münevvere’de tevellüd [60] itmişlerdir ve laqab-ı mübarekleri Zeynel‘âbidîn’dir ve yine Süccâd u Zekî vü Emîn elqâb-ı şerîfesidir. Hazreti İmâm ‘Alî’niñ irtihâlinden iki sene evvel dünyâya gelmişdir. Sa‘îd Bin Mesîb rağiyallâhu ‘anhu buyurdular ki: “*Beleğanî innehû kâne yuşallî fi’l-yevmi ve’l-leyleti elfe rek‘atin*”⁹⁷ ya‘nî bir günde ve bir gecede biñ rek‘at namâz kıldığı haberi baña bâliğ u vâşıl oldu. Kibâr-ı muhaddişînden İmâm Zehrâ buyurmuşdur: “*Mâ ra‘eytu Kureysiyyen efđale min-‘Alî Bin el-Huseynve revâ nahvehu cemâ‘atun mine’s-selef*”⁹⁸ Menkûldür ki âbdest aldıkda vech-i şerîfleri tağayyür ider imiş. Hikmetinden su‘âl olunduğda kimiñ huzûruna duracağımı te‘emmül iderim. Benâ-ber-în: “havfdan levnim şarur” buyurmuşlar. “*Ve min-kelehihi rağiyallâhu ‘anhu ‘acibtu li-men yahtemî ‘ani’t-‘ta‘âmi li-ma-đarratihi keyfe lâ-yahtemi ‘ani’d-dünyâ li-ma-‘arratihi ve kâne rağiyallâhu ‘anhu yeteşaddağ sırran yeğûlu şadağatu’s-sırrı tuftî’u ğadabe’r-rabbî*”⁹⁹ kezâ fi-Târîhi’l-Cenâbî.

خاک من از محبت باقر پس از وفات 96.

گردد به چشم آهوی تاتار توتیا

Ĥāk-ı men ez-muĥabbet-iBâqır pes ez-vefât

Gerded be-çeşm-i âhū-yı Tātār tütüyâ

Benim qabrimiñ turâbı benim fevtimden sonra İmâm Muhammed el-Bâqır hazretlerine kemâlile muĥabbetimden içün Tātâr tã’ifesiniñ âhusunun gözünde sürme olur

⁹⁷ “O her gün ve gece 1000 rekat namaz kılıyordu.” (İbn Abd Rabbih 1950, 39; ez-Zehebî 1997, 1; İbni Asâkîr 1995, s.49).

⁹⁸ “Hz. Ali bin Hüseyin’den daha iyi bir Kureyşli görmedim.” (ez-Zehebî 1997, 37; ez-Zehebî thz., 282; eş-Şafi 1970, 34).

⁹⁹ “Onun dediği gibi radiyallahuanhu yemekten uzak duran ama dünyadan uzak duramayan insanlara şaşırıyorum. Allah ondan razı olsun ki o gizli sadaka veriyordu. Kim gizli sadaka verirse Allah onun azabını azaltır.”

ya‘nî sürme gibi āhūvān-ı Tātār kabrimin turābını gözlerine çekerler, dimekdir. “Tātār” Hıṭā vü Ḥoten ahālisine ta‘bīr olunur ve bunlara “Türk” dinir ve lisānları Çāğataydidikleri lisāndır ki aşıl lisān-ı Türk o lisāndır. Şimdi tekellüm itdigimiz “Türki” ta‘bīr olunan lisān daḥı ṭā‘ife-i Tātār’ın lisānidir velākin ‘Arabī vü Fārsī ile memzūcdur ve misk geyigi o diyārlara maḥşūş olmağla “āhū-yı Tātār” ta‘bīr eyledi ve “āhū” lafzını “Tātār”a muzāf eyledi. Ma‘lūm ola ki İmām Muḥammed el-Bākır E‘imme-i İšnā ‘Aşerden beşinci imāmdır. İmām Zeynel‘ābidīn ḥāzretleri ‘Abdūlmelik Bin Mervān’ın ḡadriyla mesmūm olarak Medīne-i Münevvere’de irtihāl-i dār-ı beḡā buyurduḡda İmāmet u ḥilāfet ṭaraf-ı Cenāb-ı Ḥaḡḡ’dan zāt-ı vālālarına mevhibe kıldı. Berāder-i mihterleri Zeyd raḡiyallāhu ‘anhu da‘vā-yı imāmet idip Medīne’den ḥurūc itdi ise de ve ḥilāfet için Muāviyeyle ḥayli munāza‘a göstermiş ise de ‘āḡıbet [61] muḡayyed olup kendiyi şehīd itdiler. Velādetleri Medīne-i Münevvere’de hicret-i nebevīnin elli yedinci senesi māh-ı şāferū‘l-ḡayrın üçüncü günü vuḡū‘ bulmuşdur. İsm-i şerīfleri Muḥammed’dır ve laḡabları Bākır’dır ve künye-i şerīfeleri Ebū Ca‘fer’dır. “Tabaḡḡur u baḡr” ‘ilmde vü mālda vūs‘at şāḡibi olmaḡa dirler. Ḥāzreti İmām’ın ‘ilminin ü fazlının vūs‘atine “Binā’-ı Bākır” laḡabıyla mulāḡḡab olmuşlardır ve fī-Tārīḡi’l-Cenābī: “*Ve kāne eşheru ihvetihi zikran ve ekmelihim faḡlan ve a‘zāmihim ḡadran lem-yezḡar ‘an eḡadin min-veledi’l-Ḥasan ve’l-Ḥuseyni min-‘ilmi’l-dīn ve’s-sünen ve ‘ilmi’l-Ḥurān ve’s-siyer ve fūnūn’ul-edeb ve’l ‘ulūmi’l-ḡarbiyye el-bediyye mā-zahara ‘an Ca‘fer el-Bākır*”¹⁰⁰ “*ve revā ‘anhu Me‘ālimi’l-dīn min-baḡāyā eş-ḡāḡabeti ve vūcūhu’t-tābi‘īn ve vesārat bi-zikri ‘ilmihi’l-aḡbāru ve enşedet fī-medāyihi’l-eş‘āru ve fīhi yeḡūlu’l-ḡurtubi*”

Beyt

باقر العلم لأهل التقيا
وخير من لبي على الأجل

Beyt

Yā Bākır el-‘ilmi li-ehli’t-tuḡā

Ve ḡayra men lebbā ‘ale’l-ecbul¹⁰¹

¹⁰⁰ “Tarih-i Cenābī’de zikredilen Hz. Hasan ve Hüseyin’in soyundan gelen çocukları arasında kemalinin yüksekliğiyle en meşhur, en faziletli, din ilimlerinden sūnnet, Kur’an ve siyerde; edebiyat ilimlerinde ve batı ilimlerinde Ca‘fer Bin Bākır’dan daha yüksek birisi görülmemiştir.”

¹⁰¹ “Me‘ālimi’l-dīn’in hayatta olan sahabelerden ve tabiinden Ca‘fer Bin Bākır ile ilgili olarak naklettiğine göre, onun ilmi dilden dile dolaştı ve onunla ilgili methiyeler düzüldü. Onunla ilgili Kurtubi der ki: Ey Müttakiler için ilimde derinleşen ve ey daḡların üzerinde lebbeyk diyenlerin (yani türlü meşakkatleri göze alarak Allah için yola düşenlerin) en hayırlısı “rkb” ye göre de yine aynı şekilde yola düşüp daḡları aşan Bākır” (İbn Hallikan 1994, 23).

Bu hikāye kemāl-i fazlına delālet ider. Menķüldür ki Cābir Bin ‘Abdullāh Enşāri rađī‘anhu’l-Bārī hazretlerinin müddet-i hayātı tavīl oldu ve başarına ‘ama tārī oldu. Bir gün İmām Zeynel‘ābidīn maḥdūm-ı mükerrerleri Muḥammed el-Bākır ile ziyāretine dāhil oldu. Zeynel‘ābidīn hazretleri maḥdūmuna emr eyledi ki: Hazreti Cābir’in re’s-i şerifini taḳbīl eyleye. Cābir hazretleri daḫı buyurdu ki: Re’simi taḳbīl iden kimdir? Zeynel‘ābidīnhazretleri daḫı buyurdu ki: Oğlum Muḥammed’dır. Hemān Hazreti Cābir Muḥammed el-Bākır hazretlerini der-āgūş idip buyurdular ki: Yā Muḥammed, Resūl-i Ekrem ve Nebī-yi muḥterem Muḥammed Muştafā şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem saḡa selām ider. Zeynel‘ābidīn hazretleri vü maḥdūmları: Yā Ebā ‘Abdullāh bu selāmın keyfiyeti ne vechiledir, beyān eyle didiler. Hazreti Cābir daḫı buyurdular ki: *“Küntü ‘inde Resūlullāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellem ve’l-Huseyn fī-cuḡrihi ve huve yulā‘ibuhu feḡale yā Cābir in telḡaḡ li-veledin min-veledi’l Huseyn ismuhu bi-ismī yebḡaru’l-‘ilme baḡran faḡra’hu minnī es-selām ve in lā-ḡaytehu inne beḡā’uke ba‘dehu ḡalīl fe-lem-ya‘iş ba‘de zālīke ḡayre selāseti eyyām”*¹⁰² kezā fī-Tārīḡi’l-Cenābī. Yine Cenābī’de mezkūrdur ki buyurmuşdur: *“Ve kāne rađiyallāhu ‘anhu keşīra’l-‘ibādeti ve teheccūdi ve keşīra’l-būkā’ ve’l-ḡaşyeti müteveccihen ila’llāhi te‘ālā munḡaḡa’an ‘ammā sivāhu”*¹⁰³ ya‘nī İmām Bākır ‘ibādeti vü şal‘āt-ı teheccūdü çok [62] bir zāt-ı şerīf oldular ve yine bekāsı vü ḡavf u ḡaşyeti ziyāde bir zāt-ı şerīf oldu. Allāhu te‘ālāya müteveccih ve māsivādan munḡaḡı‘ oldukları ḡâlde Ebū Başīr künyesiyle mükennā zātdidi ki: Bir gün İmām Muḥammed el-Bākır hazretlerine didimki, siz Resūl-i Kibriyā’nın evlādındanu ḡulefāsından olduğunuz mu? Cevābında, ne‘am, didiler. Ben daḫı didim ki: Resūl-i Ekrem ve Nebī-yi muḥterem cemī‘-i enbiyānın ‘ulūmuna vāriş idi, siz daḫı Resūl-i Kibriyānın ‘ilmine vāriş olduğunuz mu? Yine cevābında: Ne‘am, buyurdular. İşte bu ḡāl imāmetlerine vü ḡilāfetlerine vü ma‘den-i ‘ulūm-ı zāhire vü bātine olduklarına delālet ider ve bundan aḡdem zāt-ı şerīflerine çok mesā’il-i müşkile imtiḡān için su’āl itmişler idi. Cümlesine cevāb-ı bā-şavāb virdiler ve sā’illerin cevābını daḫı ḡabūl eylediler. Tārīḡ-i Cenābī’de es’ile vü ecvibe beyān olunmuşdur: *“Fe’l-yenzur ileyhi teraknāḡa ḡavfen min-el ıḡnāb”*¹⁰⁴ İmām Ca‘fer

¹⁰² Hz. Peygamberin yanında idim. Hz. Hüseyin onun kucağında idi ve peygamberimiz onunla oynuyordu. Resulullah dedi ki: Ey Cabir, eğer yetişirsem Hz. Hüseyin’in çocuklarından ilmde faziletle müsemma birisi var ki ona benden selam söyle. Eğer onunla karşılaşırın bil ki ondan sonra üç günden fazla zamanın kalmamıştır.

¹⁰³ “Tarih-i Cenabî’nin naklettiğine göre O Bakır çok ibadet ederdi, teheccüde kalkardı, çok ağlardı ve diğer insanlara göre Allah’tan çok korkardı.”

¹⁰⁴ “Sözü uzatmak istemediğimiz için ilgili bahse baksın.”

hazretlerinin dār-ı bekāya irtihālleri hicret-i nebeviyenin yüz on yedinci senesi vāki‘ olmuşdur. Bu şüretde müddet-i ‘ömrleri altmış sene olmuş olur ve kabr-i şerīfleri ba‘zı de vālid-i mācidleri İmām Zeynel‘ābidīn hazretlerinin kabr-i şerīfi oldu. Menkūldür ki edā-yı şavvāt eyledikleri kamīş-i şerīflerini kendiye kefen itmege vaşiyet buyurmuşlar idi. vaşiyetleri üzerine kefen idip anıñla defn eylediler ve bunların ba‘zı rivāyetde altı ve ba‘zı rivāyetde yedi ‘aded evlād-ı kirāmı var imiş. Ekber evlādı İmām Ca‘fer-i Şādık hazretleridir ki beyt-i ātī ile zıkr olunur:

رنگ رخم بهار گل جعفری شده است 97.

از مهر صادق آن شفق صبح اهندا

Reng-i ruhem bahār-ı gül-i Ca‘ferī şodest

Ez-mihr-iŞādık ān şafağ-ı şubḥ ihtidā

Benim yañağımın rengi İmām Ca‘fer-i Şādık hazretlerinin muḥabbetinden gül-i Ca‘ferī’niñ bahārının rengi olmuşdur ya‘nī gül-i Ca‘ferī henüz açıldıkda nice ter ü taze ise İmām Ca‘fer’iñ muḥabbeti yañağıma vü vechime o leṭāfeti viridi, demek ister. Fi’l-vāki‘ kalbde ulu zātların muḥabbeti insānıñ vechine revnağ u nūr getürmesi emr-i ğarīb degildir zīrā anların muḥabbeti Cenāb-ı Ḥaqq’ın muḥabbeti gibidir. Muḥabbet-i [63] ilāhiye kalbi vü vechi münevver ideceğinde şübhe yokdur. O İmām Ca‘fer-i Şādık hidāyet şabāhının şafağıdır. Ba‘zı nüshada “ihtidā” yerine “iḳtidā” vāki‘ olmuşdur. Bu beytde “şafağ” zıkrı şubḥa cinās u cemī‘iyyet olsun içündür ve “Şādık” zıkrı daḥı böylecedir ve yine şafağ-ı ufq semāda zāhir olan beyāza dirler. Bu şüretde “şubḥ” demekden ‘ibāret olmağla “şafağ” ın “şubḥ”a izāfeti izāfet-i beyāniye olur ya‘nī o Ca‘fer-i Şādık şafağına şubḥ-ı ihtidādır yāḥūdşubḥ-ı iḳtidādır, anıñ ‘aynıdır, dimekdir ve A‘rāb’dan daḥı bu cümle Şādık’ın şaffeti olur. “Gül-i Ca‘ferī” bir nev‘ güldür ki şimdi aña gül-i şad-berg ta‘bīr olunur ki cemī‘-i güllerin gerek renkde vü gerek rāyiḥa-i ṭayyibede a‘lāsı vü efḍalidir ve nās beyninde ğāyet maḳbūldür. Ma‘lūm ola ki altıncı İmām İmām Ca‘fer-i Şādık hazretleridir. “Kāle el-Cenābī: Ve kāne eş-Şādık ḥalīfe ebihi min-beyni ihvetihi ve’l-kā’imu bi-imāmetihī yezur

‘Alā cemā’ atihî bi’l-faḍli ve kâne enbe’ühüm zıkrân ve eclihim ḳadran”¹⁰⁵ “ve ravā ‘ anhu cemā’ aten min-a’yāni’l-umme ve a’lāmihim mişle Yahyā Bin Sa’īd ve ibnü Cerīh ve Mālik Bin Enes ve’s-Şevrī ve’bnī ‘Ayniyye ve Ebū Ḥanife ve şu’be ve Eyyüb el-Muhteyānī ve ğayrihim”¹⁰⁶ İmām muşārun ileyhiñ velādetleri hicret-i nebevīniñ sekseninci sālinde Medīne-i Münevvere’de vāḳi’ olmuşdur. Eşah-ı rivāyet daḫı budur. Menḳüldür ki Ebū Yezīd el-Besṭāmī -ḳuddise sırrahu- çok meşāyih-i kirāma yitmiş ve ḫıdmet idip feyz-yāb olmuş idi. Böyle ‘ulu ḳadri vü ‘azīm ḫālî var iken ve tarīḳatde rütbe-i intihāya varmış iken Ḥazreti İmām’ın irtihālinden şonra dār-ı sa’ādetinde saḳḳa olup çok zamān şu getürmek ḫıdmetinde olmuşlar. Ba’dehu rüḫāniyetinden çok feyze nā’il oldular. Ḥattā silsile-i Nakşibendiyye’de Ebū Yezīd-i Besṭāmī vardır ve daḫı ‘an rüḫāniyeti’l-İmām Ca’fer eş-Şādıḳ diyerek yazılmışdır ve İmām-ı A’zam ḫazretleri “Levlā sünnetānī leheleke nu’mān”¹⁰⁷ buyurduḳları daḫı Ḥazreti İmām’a ḫıdmetleri vü ḫadīs-i aḫzī vü sülük-i zamānları imiş. Ḥazreti İmām’ın menākıbı vü fezā’il-i ta’dādı ve ḫadd ü ḫaşrı ḳābil olmamaḳlabu ḳadar ile iktifā olundu. Tārīḫ-i irtihālleri hicret-i nebevīniñ yüz kırık sekizinci senesi receb-i şerīfiñ on beşinci günü Medīne-i Münevvere’de vuḳū’ bulmuşdur. Vālid-i mācidleri İmām Muhammed el-Bāḳır [64] ḫazretleriñ ḳabr-i şerīfine defn olundular. Rıḫvānullāhi te’ālā ‘aleyhim ecma’in.

از اشتیاق موسی کاظم به سینه ام 98.

آتش فشان چو شعله طور است داغها

Ez-iştıyāḳ-ı Mūsā-ı Kāzım be-sīneem

Āteş-feşān çü şu’le-i Ṭürest dāḫhā

İmām Mūsā-ı Kāzım ḫazretleriñ şevḳ u muḫabbetinden benim ḳalbinde dāḫlar Ṭür şu’lesi gibi āteş ü envār şaçııcıdır. İşte bu mertebe Ḥazreti İmām’ı severim, dimek ister. E’imme-i İsnā ‘Aşer’den yedinci İmām bu zāt-ı ‘ālî-ḳadrdır. İmām Ca’fer-i Şādıḳ ḫazretleriñ necl-i necībidir. İsm-i şerīfleri Mūsā’dır ve laḳab-ı şerīfleri Kāzım’dır. Lüḡatde ma’nāsı “yutucu” dimekdir. kemālile ḫilmi olduğundan ve ḫaddini tecāvüz

¹⁰⁵ “Cenabî dedi ki: Sadık kardeşleri arasında babasının halifesiydi, imametle kaimdi ve cemaati arasında fazilet konusunda en kıymetlisi ve en kıymet gösterileniydi.”

¹⁰⁶ “Ve toplumun en önde gelenleri ve bilgice en yükseklerinden Yahyâ Bin Sa’îd ve ibnü Cerîh ve Mâlik Bin Enes ve’s-Sevrî ve’bnî ‘Ayniyye ve Ebû Hanife ve şu’be ve Eyyüb el-Muhteyânî ve diğeri onlarla ilgili rivayette bulundular.”

¹⁰⁷ “İki sünnet olmasaydı numan (İmamu A’zam Ebu Hanife) yok olurdu.”

idicilere dahı gāzab itmediklerinden “Kāzım” lakabıyla mülakḳab olmuşlardır. Velādetleri Mekke ile Medīne beyninde Abvā’ nām maḥalde hicretin yüz yigirmi sekizinci senesi şaferü’l-ḥayrın yedinci gicesi vuḳū’ bulmuşdur kezā fi-Şevāhidü’n-Nübüvveve yine Şafvetü’ş-Şafve nām kitābda Medīne-i Münevvere’de hicretin yüz yigirmi dokuzuncu senesinde vuḳū’ bulmuşdur, diyu beyān itmişdir. Ḳāle el-Cenābī raḥimehullāh: “*Ve kāne yeḳūmü’l-leyle ve yeşūmu’n-nehāre ve huvve’l-ma’rūfu ‘inde ehli’l-‘Irāk*”¹⁰⁸

Menḳūldür ki İmām Şāfi’ī raḥimehullāh kendiye bir şiddet gelse yāḥūd bir kürbet ‘ārız olsa İmām Mūsā Kāzım ḥazretlerinin ḳabr-i şerīfini ziyāret idip o sıḳlet ü ıztırāb kendilerinden zā’il olur idi ve buyururlar idi ki Ḥazreti İmām’ın ḳabri tiryāḳ-ı mücerrebdir. Menḳūldür ki Mehdī Bin Manşūr ḥazretleri İmām’ı Medīne-i Münevvere’den Bağdād’a getürdi ve ḥabs eyledi. Bir gice ru’yāsında İmām ‘Alī keremullāh vecheḥuḥazretlerini gördü. Buyurmuşlar ki: “*Fe hel ‘aseytum in tevelleytum en tufsidū fi’l-arḳi ve tuḳaṭi’u erḥāmekum*”¹⁰⁹ ma’ nāsı, sizden me’ mūldür. Eger nāsın umūruna vālī olursa güzīrde fesād itmeñiz ve ḳarābetleri ḳaṭ’ınız. Rebī’ a dir ki: Gice ḥalīfe beni istedi. Ḥuzūruna vardım ki bu āyet-i kerīmeyi oḳur idi, didi ki: Şimdi git Mūsā Bin Ca’fer’i getir. Ben dahı gittim ve maḥbesden getürdim. Ḳıyām idip mu’ānaḳa itdiler ve bu ru’yāyı Ḥazreti İmām’a naḳl itdiler. Ba’dehu [65] didi ki: Ḳādir misin ki beni i’timād itdiresin benim ve evlādımın üzerine ḥurūc itmeyeceğine? Ḥazreti İmām dahı buyurdular ki: Allāh te’ālāya yemān iderim ki öyle şey’ itmem ve baña öyle iş itmek revā degildir. Mehdī didi ki: Belā, toḡrı söylersin ve öyle iş itmek senin şānına düşmez. Ba’dehu Rebī’ a emritdi ki: On biñ altun vir ve esbāb-ı rāhı tehiyye eyle, varsın Medīne’ye gitsinler, didi. Rebī’ a dir ki: O gice her esbābı ḥāzır eyledim ve Ḥazreti İmām’ı revān eyledim. Öyle ki Mehdīnādım olur ve yine ihānet ider. Ba’dehu Musā Kāzım ḥazretleri Medīne-i Münevvere’de meḳş ü iḳāmet buyurdular. Ol vakte dek ki Reşīddidikleri ḥarīf emir oldu. Ḥazreti İmām’ı def’a-i şānīyede Bağdād’a getürdi ve ḥabs eyledi ve ḥabsde mesmūmā ‘āzīm ‘āzīm-i ravza-i cennet oldular. Raḳıyallāhu ‘anhu. Menḳūldür ki Ḥālīd el-Bermekīdikleri bī-edeb reşīddir ki gülleri bī-edebin emriyle zehri ḥurma içine vaz’ ile tesmīm eylediler. Kezā fi-Şevāhidü’n-Nübüvveli-Mevlānā Cāmī -ḳuddise sırrahu- ve yine Şevāhidü’n-Nübüvve’de mezkūrdur ki: “*Fezā’il ü menāḳıb-ı ve’y bisyārest. ‘Ābidterin-i ehl-i zamān-ı ḥod būd ve faḳihterin ü*

¹⁰⁸ “O, geceleri kıyam eder ve ibadet ederdi, gündüz oruç tutardı. O, Irak ehli arasında bu hasletleriyle tanınan birisiydi.”

¹⁰⁹ فَهَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ تَوَلَّيْتُمْ أَنْ تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ وَتَقَطَّعُوا أَرْحَامَكُمْ

“Yeryüzünde fesat çıkarmaya dönmeniz ve birbirinizi öldürmeniz mi, yoksa sizden beklenen bu mu olmalıydı?” (Muhammed: 22).

sehāterīn ü kerīm-i iyşānve'y-rā kerāmāt u havārīk-ı 'adāt-ı bisyārest" ¹¹⁰ menkūldür ki: Hārūn Reşiddidikleri harīf hasedi vü 'adāveti İmām Mūsā Kāzım hazretlerine kemalde olmağla bir gün Hāzreti İmām'a dimiş ki: "*Keyfe kıltüm nahnu zürriyyetu Resūlullāhi şallallāhu 'aleyhi vesellem ve entum benūnu 'Alī ve innemā yünsebu'r-raculu ilā-ceddihi li-ebīhi dūne ümmihi*" ya'nī, siz nice dirsiñiz ki biz peygamber-i zī-şāniñ evlādı vü zürriyyeti olmuşuzdur, halbuki sizler İmām 'Alī evlādından olmuşsunuz zīrā ancak racul, babasından için ceddine mensüb olur ve māderinden için ceddine mensüb olmaz. Sizler Resūl-i Ekrem'e Hāzreti Fāṭıma'dan için mensüb olmuşsunuz. Bu şüretde size evlād-ı Resūlullāh u zürriyyet-i Resūlullāh ıtlāk olunmaz ve evlādiyyet da'vāsı şahīḥ olmayıp, belki kızb-i maḥz olur. Faḥr-ı 'Ālem şallallāhu 'aleyhi vesellemin zürriyyeti münkaṭı' dır zīrā evlād-ı zükūru ḥükm-i bulūğa vāşıl olmayarak irtihāl eylediler. Zürriyyet ü evlād ta'biri evlād-ı zükūra maḥşūşdur, diyerek böyle hezeyān u türrehāt söyledi. Hāzreti İmām Hümmām daḥı cevāb-ı bā-şavāba ağāz buyurup: "*E'üzübillāhi min-e'ş-şeyṭāni'r-racīm [66] bismillāhi'r-rahmāni'r-raḥīm ve min-zürriyyetihi Dāvūdu ve Süleymānu ve Eyyūbu ve Yūsufu ve Mūsā ve Harūnu kezālike neczi'l-muḥsinīn ve Zekerıyyā ve Yahyā ve 'İsā*" ¹¹¹ nazm-ı celilini tilāvet buyurdular. Ba' dehu yine buyurdular ki: "*Ve leyse li-'İsā ebun ve innemā'l Ḥaḳḳu bi-zürriyyeti'l-enbiyā' min-ḳıbeli ummuhu*" ya'nī, 'İsā 'aleyhi's-selām için baba yokdur ancak enbiyāniñ zürriyyetine Hāzreti Meryem cānibinden bu nazm-ı celilde ilḥāk olundu. Bu delālet ider ki üm cānibinden daḥı mulḥaḳ olan evlāddan olur imiş. Şu nazm-ı celil mücebince bizlere zürriyyet-i Muḥammed el-Muḥtafā vü evlād-ı Resūl-i Kibriyā ta'bır olunur ve yine bir delil-i āḥir götürüp buyurdular ki: *Ḳālallāhu tebāreke ve te'ālā fi-kitābihi'l-kerīm: "Fe ḳul te'ālev ned'u ebnā 'enā"* ¹¹² şu nazm-ı celilde: "Yā Muḥammed seniñle mu'āraza iden küffāra söyle ki biz evlādımızı da'vet idelim." Mekān-ı mubāheleye evlād yirine Hāzreti Ḥasan ve Hāzreti Ḥuseyni getürdiler.

¹¹⁰ "Onun menkıbeleri ve kerametleri çoktur. Zamanının en fazla ibadet edeni idi ve onların en fakih, cömerti ve kerem sahibiydi. kendilerinin kerametleri çok ve harika halleri de sayısızdır."

¹¹¹ "وَوَهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ لِيَكْلِمُنَّ الْقَوْلَ وَتُؤْتِيهِ دَاوُودَ وَسُلَيْمَانَ وَأَيُّوبَ وَيُوسُفَ وَمُوسَى وَهَارُونَ وَكَذَلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ"

وَزَكَرِيَّا وَيَحْيَى وَعِيسَى وَإِلْيَاسَ كُلٌّ مِّنَ الصَّالِحِينَ

Ayetin tamamı şu şekildedir: "Biz ona İshak'ı ve Yakub'u armağan ettik. Hepsini hidayete erdirdik. Daha önce Nuh'u da hidayete erdirmiştik. Zürriyyetinden Dâvud'u, Süleyman'ı, Eyyub'u, Yûsuf'u, Mûsâ'yı ve Hârûn'u da. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız. Zekerıya'yı, Yahya'yı, İsa'yı, İlyas'ı doğru yola erdirmiştik" (En'âm: 84-85).

¹¹² "حَاجَّكَ فِيهِ مِن بَعْدِ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنَبْسِلْكُمْ وَأَبْنَاءَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ثُمَّ نَبْتَهِلْ عَنَّا لَعْنَةَ اللَّهِ عَلَيَّ الْكَافِرِينَ"

Ayetin tamamı şu şekildedir: "Sana gerekli bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: "Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah'ın lânetini aramızdan yalan söyleyenlerin üstüne atalım." (Âl-i İmrân: 61).

Böyle olunca İmām Ḥasan ve İmām Ḥuseyin raḍiyallāhu ‘anhumā Resūl-i Kibriyā’nın evlādı olmuş olurlar. Reşid-i Pelid *“Fe-buhitellezi kefera”*¹¹³ nazm-ı celiline mā-şaddak olup suḳūt eyledi. Bu ‘abd-i faḳirini daḥı Ḥasaneyn ḥazretleri evlād-ı Resūl-i Kibriyā olduğuna delillerim vardır. Evvelā şu ḥadīs-i şerif ki Yu‘lā Bin Mürre raḍiyallāhu ‘anhu ḥazretleri buyurmuşdur: *“Ḳāle Resūlullāhi ‘aleyhi vesellem: Ḥuseyn minnī ve ene min-Ḥuseyn, eḥabballāhu men eḥabbe Ḥuseynen, Ḥuseynun sıbtu min-el-esbāt”*¹¹⁴ “sıbt” sin’iḡ kesriyle oḡul ma‘nāsınadır ve yine Bureyde ḥazretleri buyurmuşdur ki: *“İnne’n-Nebiyi şallallāhu ‘aleyhi vesellem ḳāle: Şadeḳallāhu ve Resūluhu “innemā emvālüküm ve evlādüküm fitnetun”*¹¹⁵ *“Nazara li’l-ahzeyni eş-şabiyyeyni yemşiyānī ve ya‘şurānī fe-lem eşbir ḥattā ḳaṭa‘tu ḥadīsī ve refa‘tehumā”*¹¹⁶ bu ḥadīs-i şerifini beyānı şu vechiledir ki bir gün minber-i şerifde Resūl-i Ekrem Ḥuṭbede buyururlar idi. İmām Ḥasan u İmām Ḥuseyin raḍiyallāhu ‘anhumā ḳamış-i aḫmer lābis oldukları ḫalde mescid-i sa‘ādete dāḫil oldular. Yüyürürler idi ve ayakları işnā-yı müşeyyede ḳoyar idi şāyed ki düşerler ḫavfından Faḫr-ı ‘Ālem efendimiz minberden indiler ve Ḥasaneyn ḥazretlerini āḡüş-ı şerifine alıp ve minbere ḳıkarıp, önüne vaḳ buyurdular. O zamānda bu ḥadīs-i şerifi buyurmuşlardır zīrā Bureyde ḥazretleri buyurdular ki: *“Kāne Resūlullāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellem yaḫtubunā izcā’e’l-Ḥasan ve’l-Ḥuseynu ‘aleyhimā ḳamışānī aḫmerānī [67] yemşiyānī ve ya‘şurānī fe-nezzele Resūlullāhi şallallāhu ‘aleyhi vesellemine’l-minberi fe-ḫamelehumā ve vedā‘ahumā beyne yedeyhi”*¹¹⁷ işte Bureyde ḥazretlerinin bu kelāmı bālādaki ḥadīs-i şerife itdigimiz beyāna delālet ider Ḥasaneyn ḥazretlerinin evlād-ı Resūlullāh olduğuna ḥadīs-i şerifede olan *“İnnemā emvālüküm ve evlādüküm fitne”*¹¹⁸ nazm-ı celili delālet-i vāzıḫadır ve bir delil-i āḫeri daḫı İmām ‘Alī keremullāh vechehu ḥazretlerinin rivāyet buyurdıkları

¹¹³ ثَرَّ إِلَى الَّذِي حَاجَّ إِبْرَاهِيمَ فِي رَبِّهِ أَنْ آتَاهُ اللَّهُ الْمُلْكَ إِذْ قَالَ إِبْرَاهِيمُ رَبِّي لِخُذِي وَيُمِيتُنَا قَالَ يَا أَيُّهَا الْمَلَأَى الْأَعْيُنَ وَالْأَنْفُ وَالْأُذُنَ أَلَيْسَ اللَّهُ بِكَافٍ عَبْدَهُ وَيُخَوِّضُ الْفُلُوكَ مَنَافِرًا وَلَهُ الْغَيْبُ الْمُنِظَرُ وَإِنَّ اللَّهَ لَشَدِيدُ الْعِقَابِ
بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأُتِيَ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ فَبُهِتَ الَّذِي كَفَرَ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ

Ayetin tamamı şu şekildedir: “Allah, kendisine hükümdarlık verdi diye şımarıp böbürlenerek Rabbi hakkında İbrahim ile tartışanı görmedin mi? Hani İbrahim, “Benim Rabbim diriltir, öldürür” demiş; o da, “Ben de diriltir, öldürürüm” demişti. Bunun üzerine İbrahim, “Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir” deyince, kâfir şaşırıp kaldı. Zaten Allah, zalimler topluluğunu hidayete erdirmez” Bakara: 258.

¹¹⁴ “Yu‘lā İbnü Mürre anlatıyor: “Resulullah aleyhissalātu vesselām buyurdular ki: “Hüseyn bendendir, ben de Hüseyn’denim. Allah Hüseyn’i seveni sever. Hüseyn “esbat”tan biridir” (Tirmizî, Menâkıb: 3777; İbn Mâce, Mukaddime: 144, Canan 2014, C.12, 491).

¹¹⁵ وَعَلِّمُوا أَوْلَادَكُمْ الْقُرْآنَ وَالْحِكْمَةَ وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ وَأَنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

Ayetin tamamı şu şekildedir: “Bilin ki mallarınız ve çoluk çocuğunuz birer deneme aracıdır. Allah katında ise büyük bir mükâfat vardır.” (Enfâl: 28).

¹¹⁶ Ayetin ve hadisin kavliyle: “Mallarınız ve evlatlarınız, bir sinamadır size” çünkü Resulullah, bize hutbe vermekte iken Hasan ve Hüseyn üzerlerinde kırmızı bir gömlekle düşe kalka geldiler. Rasûlullah, minberden indi onları kucağına aldı.” Tirmizî, Menâkıb: 3774.

¹¹⁷ Bir gün Peygamberimiz Rasûlullah, bize hutbe vermekte iken Hasan ve Hüseyn üzerlerinde kırmızı bir gömlekle düşe kalka geldiler. Rasûlullah, minberden indi onları kucağına aldı” (Tirmizî, Menâkıb: 3774).

¹¹⁸ إِذْ مَا أَمْوَالَكُمْ وَأَوْلَادَكُمْ لِلَّهِ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ

“Mallarınız ve evlatlarınız, bir sinamadır size” (Tegabun: 15).

hadīs-i tavīlde mezkūrdur ki: *“Fe-veṣebe el-Ḥuseynu ‘alā zahri Resūlullāhi ṣallallāhu ‘aleyhi vesellem ve beḳā fe-ḳāle lehū bi-ebī ve ummī mā-yubkīke fe-ḳāle yā ebeti ra’eyteke taṣna‘u şey’en mā-ra’eytuke taṣna‘u miṣlehu fe-ḳāle Resūlullāhi ṣallallāhu ‘aleyhi vesellem yā benī surirtu bikum el-yevme surūran lem-esurra bikum miṣlehu ḳaṭṭun ilā-‘āhiri’l hadīs”*¹¹⁹ ey ‘ākīl-i muṣannif şu hadīs-i şerīfedeki “yā ibn” “yā benī” delālet itmez mi ki İmām Ḥuseyin Resūl-i Kibriyā’nın oğlu imiş bundan sonra “benī” kelimesi “ibn” in muṣağğarı degil midir ve taṣgīr bu maḳāmda şefḳat ü merḫamet için degil midir? Bundan sonra Faḫr-ı ‘Ālem ṣallallāhu ‘aleyhi vesellem: *“Ebī vü ummī”* buyurdular ve bir kimesneye bu ‘unvānla ta‘bīr buyurdıkları var mıdır? Faḳaṭ ğazve-i Bedr’de Sa‘d Bin Ebī Vaḳkaş raḍiyallāhu ‘anhu ḫāzretlerine: *“Yā Sa‘d İrmī fidāke ebī ve ummī”*¹²⁰ buyurmuşlardır. İşte bu üç ‘aded hadīs-i şerīf delālet ider ki İmām Ḥasan u İmām Ḥuseyin Resūl-i Kibriyā’nın evlādı imişler. Egerçi hadīs-i şerīfin ikisi faḳaṭ İmām Ḥuseyin ḫāzretlerinin Ḥaḳkındadır velākin o nesebde daḫı İmām Ḥasan ḫāzretleri müṣterek olmağla anlarının daḫı evlād-ı Resūlullāhdan olmağları lāzım gelir. Naḳl olunan ḫikāyeye şebīh bir ḫikāye daḫı naḳl u beyān idelim. Kibār-ı muḫaddişinden Şu‘bī’den menḳūldür ki bir gün Ḥaccāc-ı Zālīm’in yanına ba‘zı ḫācetim için gitmiş idim. Ḥaccāc fermān-ı mü’ekked ile fermān eyledi ki zūriyyet-i Resūlullāh vardır dinmesin zīrā zūriyyet-i Muḫammediye munḳaṭı‘dır ve benāt ile mūnteseb olana zūriyyet ü evlād ta‘bīr olunmaz, belki evlād-ı zūkūr ile mūnteseb olana ta‘bīr olunur. Meger Ḥorasan iḳlīminde Belḫ şehrinin faḳīhi Yaḫyā Bin Ya‘mer Ḥaccāc’ın bu emrini işidip: *“Hezeyān u ḫaṭā itmiş zīrā evlād-ı Resūlullāh bāḳīdir ve zūriyyet-i Resūl-i Kibriyā munḳaṭı‘ degildir.”* der, imiş. Ḥaccāc daḫı Yaḫyā’nın bu kelāmını istimā‘ idip, Belḫ’e maḫfi adamlar gönderip, [68] gice ḫānesinden aḫz ile bağı olduğu ḫalde Şām’a ihzār itmiş. Şu‘bī dir ki: Ben Ḥaccāc’ın yanında iken Yaḫyā’yı Faḳīh’i elleri bağı der-zincīr olduğu ḫalde ḫuzūruna getürdiler. Hemān Ḥaccāc ‘unfla ḫiṭāb idididi ki: *“Ente za‘imte enne’l-Ḥasan ve’l-Ḥuseyn min-zūriyyeti’r-Resūl fe-ḳāle belā”* ya‘nī Ḥaccāc didi ki: Sen zu‘m u i‘tiḳād-ı bāṭıl ider misiñ ki Ḥasan u Ḥuseyin Resūl ‘aleyhi’s-selām’ın zūriyyet ü evlādındandır. Yaḫyā ‘ālim daḫı: Belā öyledir ve zūriyyet-i Resūlullāhdandır dirim, didi. *“Fe-ḳāle el-Ḥaccāc: El-te‘tini beyyine vaḫḫa min-kitābillāhi te‘ālā ev-leaḳtu’anneke uḍvān uḍvā”* ya‘nī Ḥaccāc didi ki: çünki bu da‘vayı idersen ve Ḥasan u Ḥuseyin zūriyyetdendir, dirsən baḫa Ḳur‘ān’dan bunlar

¹¹⁹ “Hz. Hüseyin Resulullah’ın sırtına atladı ve ağladı. Ona dedi ki: Baba, anne sizi ağlatan nedir? Dedi ki: Seni daha önce yapmadığın bir şeyi yaparken gördüm. Resulullah dedi ki: Ey oğul, bugün sizin için hiç mutlu olmadığım kadar mutlu oldum.”

¹²⁰ “Ya Sa’d İrmi, anam babam sana feda olsun” (Canan 2014, C. 12, 298; Müslim, Fezâilü’s-Sahabe: 5).

evlâddan olduğuna bir delil-i vâzih getüryâhûd seni her bir ‘uzvunu bedeninden cudâ itmekle pâre pâre iderim. Bundan sonra yine Haccâc didi ki: “*velâkinned‘u ebnâ‘enâ ve ebnâ‘ukum*”¹²¹ delilini istemem, belkibu âyetden başka yine Qur‘ân‘dan bir delil-i vâzih isterim. Yahyâ-yı ‘Âlim hazretleridağı Mütevekkil ila‘llâhilhâm-ı Bârî ile buyurdular ki: “*Âteyuke bi-âyetin beyyinetin vâdîhatin min-kitâbillâhi te‘âlâ*”¹²² “*Ķâlellâhu te‘âlâ: Ve Nūhan hedeynâ min-ķablu ve min-zürriyyetihî Dâvûde ve Suleymâne*” ilâ-en-ķâlê “*Ve ‘İsâ fe-men Ebū ‘İsâ fe-ķade‘l-Ħaķķu ‘İsâ bi-zürriyyetihî Nūhin*”¹²³ ya‘nî Yahyâdidî ki: Saņa Kitâbu‘llâh‘dan bir beyyine-i vâziha olarak âyet-i kerîme getürürüm ki o âyet benim da‘vâmı işbât ider. Bundan sonra Yahyâ-yı ‘Âlim didi ki: Ħaķķ celle vü ‘alâ Kitâb-ı Mecîd‘inde “*Ve Nūhan hedeynâ min-ķablu ve min-zürriyyetihî Dâvûde ve Suleymân*”¹²⁴ ma‘nâsı, Ħazreti Nūh ‘aleyhi’s-selâm’a dağı İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm‘dan evvel hidâyet eylediņ ve tarîķ-i Ħaķķ‘ı gösterdiņ ve dağı Ħazreti Nūh‘uņ zürriyyet ü evlâdından ķıldıı. Dâvud Süleymân u Eyyûb u Yûsuf u Mûsâ vü Harûn ve dağı Zekeriyâ vü Yahyâ vü ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm hazretlerini bundan sonra Yahyâ-yı ‘Âlim hazretleri buyurdular ki: Ħazreti ‘İsâ ‘aleyhi’s-selâm‘ıı babası kimdir ve var mıdır? TaĦķîķ-i cenâb-ı kibriyâ Ħazreti ‘İsâ‘yı Nūh‘uņ zürriyyetinden u evlâdından ķıldı ve aņa ilĦâķ eyledi. Elbetde Ħazreti Meryem ile ilĦâķ eyledi. Bundan münfehim olur ki benât tarafına dağı zürriyyet u evlâd ta‘bîr olunur imiş, didikde Ħaccâc mebhût olup nuĦķa mecâlî ķalmadı ve başını [69] bir zamân önüne eyledi. Bundan sonra başını ķaldırıp: “*Hallû ve şaffihî ve e‘ġūhu mine‘l-mâli kezâ*” didi ya‘nî “Yahyâ‘nıı bendini güşâd idiı aņa řu miķdâr altundan viriı” didi ve yine Belġ‘e gitmege ruĦşat virdi ve bundan mâ‘dâ nice menâķıb-ı celîleleri vardır, nezzâre-i melâlet îrâş iderĦavfından terk olundu. Ħâfız

یا رب چنان مباد که جای دگر دلم. 99.

¹²¹ حَآجَّكَ فِيهِ مَنْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ فَقُلْ تَعَالَوْا نَدْعُ أَبْنَاءَنَا وَأَبْنَاءَكُمْ وَنَيْسَابَكُمْ وَأَنْفُسَنَا وَأَنْفُسَكُمْ ۗ إِنَّنَّا لَعِنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ

Ayetin tamamı şu şekildedir: “Sana gerekli bilgi geldikten sonra artık kim bu konuda seninle tartışacak olursa, de ki: “Gelin, oğullarımızı ve oğullarınızı, kadınlarımızı ve kadınlarınızı çağıralım. Biz de siz de toplanalım. Sonra gönülden dua edelim de, Allah‘ın lânetini aramızdan yalan söyleyenlerin üstüne atalım.” (Âl-i İmrân: 61).

¹²² “Sana Allah tealanın kitabından açıklanmış bir ayet verdim.”

¹²³ “İsa yani İsanın babası Nuh‘un soyuyla ilgili gerçeğı kaybetti.”

¹²⁴ وَأَوْهَبْنَا لَهُ إِسْحَاقَ وَيَعْقُوبَ ۖ كُلًّا هَدَيْنَا وَنُوحًا هَدَيْنَا مِنْ قَبْلُ وَمِنْ ذُرِّيَّتِهِ دَاوُدَ وَيُوسُفَ أَيُّوسُفَ ۖ وَمُوسَىٰ وَهَارُونَ ۚ وَكَذَٰلِكَ نَجْزِي الْمُحْسِنِينَ

Ayetin tamamı řu şekildedir: “Biz ona İshak‘ı ve Yakub‘u armağan ettik. Hepsini hidayete erdirdik. Daha önce Nūh‘u da hidayete erdirmiştik. Zürriyyetinden Dâvud‘u, Süleyman‘ı, Eyyub‘u, Yûsuf‘u, Mûsâ‘yı ve Hârûn‘u da. İyilik yapanları işte böyle mükâfatlandırırız” (En‘âm: 84).

خود را ز مشهد تو به رفتن دهد رضا

Yā Rab çünān me-bād ki cāy-ı diger dilem
Ḥod-rā zi-meşhed-i to be-reften dehed Rızā

Yā Rab ancılayın olmasın ki göñlüm bir ğayrı yire seni meşhedinden gitmege rızā virir olur. İşte bu olmasın zīrā seniñ dergāhından gitmek iyü ‘alāmet degildir. E’imme-i İşnā ‘Aşer’in sekizincisi İmām Rızā hazretleridir. İsm-i şerīfleri “‘Alī” dir ve “Rızā” lağablarıdır ve künye-i şerīfeleri “Ebu el-Ḥasan”dır. Vālid-i mācidleri hużūruna da‘vet buyurdukları vaqtda: “*Ud’ū ilā-veledi er-rızā*”¹²⁵ buyururlar idi ve eger ḥiṭāb iderse “Yā Ebā el-Ḥasan” diyerek ḥiṭāb buyururlar idi. Velādetleri hicret-i nebevīniñ yüz elli üçüncü senesi rebī‘ul āhiriniñ on ikinci pençşenbe¹²⁶ günü vuqū‘ bulmuşdur. İrtihālleri Ṭus vilāyetinde Senābād kıyəsinde vāki‘ olmuşdur. Vālide-i muḥteremelerinden menķūldür ki: çünki oğlum ‘Alī Rızā’yı ḥāmil oldum ḥātunların çekdiği sıķlet-i ḥamle ašlā görmedim ve yine ḥāba vardıkda kırmımdan tesbīḥ ü tehlīl āvāzını işidir idim ve başa bir heybet ğalebe ider idi çünki bī-dār olur idim. Hiç āvāz işitmez idim, diyu naql buyururlar idi ve yine vālidelerinden menķūldür ki: Ḥīn ü velādetinde ikielini yire kıoymuşlar ve yüzünü āsmān cānibine eylemişler ve leb-i mübāreklerini münācāt ider ve söz söyler gibi taḥrīk buyururlar imiş. “Şevāhidü’n-Nübüvve” nām kitābda mezkūrdur ki ḥulefā-yı ‘Abbāsiyye’den Me’mūn nām ḥalīfe kerīmesini İmām Rızā hazretlerine tezvīc itmiş ve kendi ‘ahdiniñ velisi vü şāḥibi kılmış. Ḥalīfeniñ yanına gelir iken ḥāce-bān u perde-dārān kıyām idip perde-i bābı li-ecli’t-ta’zīm ref‘ iderler idi. Ḥazreti İmām’a bir şey’ için münfa‘il olup beynlerinde muķāvele itmişler ki kıyām u istikbāl itmeyeler ve perdeyi daḥı [70] kıaldırmayalar. Bir gün nāġāḥ Ḥazreti İmām yine ḥalīfeniñ yanına gelir idi. Bunlar Ḥazreti İmām’ı gördükde min-ġayr-i ihtiyār kıyām itdiler ve yine perdeyi ref‘ itdiler. Ba‘dehu biz muķāvele itmiş idik ki perdeyi ref‘ itmeyelim. Ne ‘aceb ki yine böyle itdiñ? didiler ve yine yeñiden ref‘-i perde itmege mu‘āhede itdiler. Bir gün yine gördüler ki Ḥazreti İmām ḥalīfeniñ yanına gelir. Mu‘āhedelerinde şābit olup kıyām itmediler ve perdeyi kıaldırmadılar. Nāġāḥ Cenāb-ı Kibriyā birer rūzgār ḥalk idip o rūzgār perdeyi kıaldırdı. Perde-dārān bu ḥālī gördükde cümlesi nādım olupdidiler ki: “Her ki-rā Ḥudā-yı te‘ālā ‘azīz gerdānide hiç kes ḥār ne-mī-tevāned kerd” ya‘nī her kimesneyi ki Allāḥ te‘ālā hazretleri ‘azīz u muḥterem kılmışdır, hīç bir kimesneanı zelīl u ḥaķīr itmege kıadir

¹²⁵ “Rıza’nın oğluna dua edin.”

¹²⁶ “Farsçada perşembe.”

degildir. Egerçi bizler taḥkîr için perdeyi ref' itmedik ise bize rağmen Cenâb-ı Kibriyâ perdeyi rûzgârına ref' itirdi zîrâ mu'izz u muzill Allâh te'âlâ'dır, niteki Qur'an-ı Kerîm'de: “*Ve tu'izzu men teşâ' ve tuzillu men teşâ' bi-yedike'l-ḥayr inneke 'alâ külli şey'in kadîr*”¹²⁷ buyurulmuştur ve yine kerâmâtından olarak menkûldür ki o 'aşrîḡ fuşahâsından Za'il nâm şâ'ir Ḥâzreti İmâm'a 'Arabîyyü'l-'ibâre bir kaşîde nazm itmiş şâ'ir dir ki: Çünkü ben o kaşîdeyi nazm itdim, murâd itdim ki İmâm 'Alî Rızâ raḡiyallâhu te'âlâ 'anhu ḥâzretlerinin ḥuzûruna taḡdîm ideyim. O zaman Ḥâzreti İmâm Ḥorasan ikliminde idi çünkü kaşîdeyi Taḡdîm itdim ve ḥuzûruna okudum. Ḥâzreti İmâm kemâlile istiḥsân buyurdular ve baḡa emr eylediler ki: Bu kaşîdeyi bir kimesnenin yanında okuma, meger ol vaḡt oḡu ki ben saḡa oḡu diyu emr iderim ve bu kaşîdenin nazmı ḡaberi Me'mûn ḡalîfeye vâşıl olmuş. O zamân ḡalîfe beni ṡaleb eyledi ve ḥuzûruna iḡzâr eyledi ve benim aḡvâlimden ne ḡaldesin diyerek su'âl eyledi. Şoḡra baḡa didi ki şol kaşîdeyi ki: “*Medârisu âyâtin ḡallet min-tilâvetik*”¹²⁸ diyerek nazm itmişsin ve İmâm 'Alî Rızâ'ya Ḥorasan'da iken taḡdîm eylemişsin. Anı baḡa oḡu ki ben daḡı istimâ' ideyim. Ben daḡı oḡumaḡdan İmâm Rızâ ḡâzretlerinin tenbîhi sebebiyle ta'allul u imtinâ' eyledim. Ḥalîfe daḡı emr eyledi ki İmâm Rızâ ḡâzretlerini [71] ḥuzûruna ḡetüreler çünkü İmâm Rızâ ḡalîfenin ḥuzûruna ḡeldi. Ḥalîfedidi ki: Yâ Ebâ el-Ḥasan Za'il Bin 'Alî el Ḥudâ'î seniḡ medḡinde nazm itdiḡi kaşîdeyi şordum ve oḡu diyu emr eyledim, oḡumadı. Sen söyle ki oḡuya. Ḥâzreti İmâm daḡı oḡu, diyu baḡa emreyledi. Ben daḡı emrile oḡudum. Ḥalîfe kemâlile istiḥsân idip baḡa elli biḡ direm ḡümüş iḡsân eyledi. Ḥâzreti İmâm daḡı bu iḡsânın yanına kendikîsesinden 'aṡiyye zamm idip baḡa virdi. Ben daḡı 'aṡiyyeleri ḡabz eyledim ve Ḥâzreti İmâm'dan niyâz eylemeḡe baḡa lâbis olduḡu eşvâbdan bir şevb iḡsân ide. Ben daḡı anı ba'd el-mevt baḡa kefen olmaḡ için ḡıfz ideyim ve anın bereketiyle Cenâb-ı Ḥaḡḡ'ın maḡfiretine nâ'il olayım. Ḥâzreti İmâm daḡı baḡa kendinin lâbis olduḡu ḡamîşini virdi ve bir selecek ki lisân-ı 'Arab'da “menefşe” dirler. Ḥamîş ile berâber anı daḡı iḡsân buyurdu ve yine buyurdu ki: Bunları ḡıfzeyle ve bunların sebebiyle sen mübtelâ olduḡun âfâtdan emîn olursun. Bundan şoḡra 'Irâḡ cânibine ric'ata kaşd eyledim. Eşnâ-yı râhda ekrâd tâ'ifesinden bir cemâ'at bizim üzerimize ḡeldiler ve bizim ḡâfilemizi yaḡmâ eylediler, ḡattâ benim cümle malımı aldılar ve bir köhne pîrâhenden ḡayrı bir şey'im mâl ıṡlâḡ olunacaḡ ḡalmadı ve ben bir mālîma te'essüf itmedim. Ol ḡamîşe vü ol menefşeye ki İmâm

قُلِ اللَّهُمَّ مَالِكُ الْمَلَائِكَةِ مُتَوَكِّلٌ مَنْ تَشَاءُ وَتَنْزِعُ الْمَلَائِكَةَ مِمَّنْ تَشَاءُ وَتُعْزِزُ مَنْ تَشَاءُ وَمَتِّنْ لِقَوْمِ بَرِيدِكَ الْآخِرِينَ إِنَّكَ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ”¹²⁷ Ayetin tamamı şu şekildedir: “De ki: Ey mülkün sahibi olan Allah'ım! Sen mülkü dilediğine verirsin. Dilediğinden de mülkü çeker alırsın. Dilediğini aziz edersin, dilediğini zelif edersin. Hayır, senin elindedir. Şüphesiz sen her şeye hakkıyla gücü yetensin” (Âl-i İmrân: 26).

¹²⁸ “Senin ayetleri tilavetinden sonra kiraatler ortadan kalktı.”

Rızā hazretleribaña ihsān buyurmuş idi hemān anlarıñ esefinde oldum ve dahı ol sözü ki İmām Rızā buyurmuş idi: Bunları iyühıfzeylesin, sen bunlar ile maḥfūz olursuñ. Bu sözüñ fikrinde idim ve ne ‘aceb ki: Ḥal böyle oldu, dir idim. Nāgāh gördüm ki ol ḥarāmilerden birisi benim fersime süvār olmuş ve benim yağmurluğum anıñ üzerindedir, gelip yanıma durdu ve muntazır ki ḥarāmiler cem‘ ola ve cümlesi birden gideler ve bu beyti ki: *“Medārisu āyātin ḥallet min-tilāveh”*¹²⁹ beytidir, anı oğumağa mubāşeret eyledi. Ben dahı bükā’ iderek kendime didim: ‘Acebdir ki bu sārīk Ehl-i Beyt-i Resūlullāh’a ṭarīk-i muḥabbete sa‘y ider. Ḥal böyle olunca ḳalbime ṭam‘ düşdü ki pīrahen ü menefşe-i Rızā’yı belki bunlardan taḥlīş iderim. Hemān [72] ol sārīkadidim ki: Yā seydī bu ḳaṣīdeyi kim söylemişdir? Sārīk dahı didi ki: Seniñ böyle söz ile ne münāsebetiñ vardır ki nāzımından su’āl idersin? Ben dahı didim ki: Hele bu ḳaṣīdeyi ḳanğı şā‘ir söylemişdir, baña ḥaber vir. Cevābında didi ki: Bu ḳaṣīdeyi Zā‘il Bin ‘Alī ki şā‘ir-i āl-i Muḥammed’dir, o söylemişdir. Ben dahı didim ki: *“Ey seydī vallāhu ki an Zā‘il menem ve in ḳaṣīde-rā men gofteem istib‘ād-ı bisyār kerd”* ya‘nī didim ki: Ol ulu Mevlā’ya yemīn iderim ki Zā‘il benim ve bu ḳaṣīdeyi ben nazm itmişim. Bu kelāmı gāyet istib‘ād eyledi ve benim Zā‘il olduğuma i‘timād itmedi ve kārvān ḥalkımı cem‘ eyledive anlardan istifsār eyledi ki: zā‘il bu mudur? Cümlesi şehādet itdiler ki: zā‘il budur. Çünki ‘indinde Zā‘il ben olduğum taḥḳīk eyledi. Her ne ki ḳāfileden aldılar, cümlesini girüye red eyledi ve bize ḳılāvuz oldu ve maḥūf mahalden bizi geçirdi. Ben ve olduğum ḳāfile o pīrahen ümenefşe-i şerīfe vü nazm-ı ḳaṣīde bereketiyle bu belādan ḳurtulduḳ ve maḥfūz ṭutulmuş olduḳ. İşte Āl-i Resūle muḥabbetiñ dünyāda böyle fā‘ide-i ‘azīmesi vardır, var ḳıyās it ki dār-ı āḥiretde neler olsa gerekdir. Şevāhidü’n-Nübüvve nām kitābda Mevlāna Cāmī -ḳuddise sırrahu-buyurmuşdur: Çünki Me‘mūn İmām ‘Alī Rızā hazretlerini dāmād u velī ahd eylemiş idi. Bir ḥayli müddet mürürundan sonra ḥilāfeti kendiye ‘arz u teklif eyledi. Anlar dahı ḳabül eylediler ve iki māh miḳdārı böyle dā‘imā teklifde oldu. Āḥirü’l-emr ibrām u ıṣrārda mubālağa eyledi ve ıṣrārı dahı ḥadden mütecāviz oldu ve ḳabül itmediği şüretde ‘azīm va‘id ü tehdīd gösterdi. Nā-çār Ḥazreti İmām ḥilāfeti ḳabül eylediler ve buyururlar idi ki: *“Ve mā edrī mā yef‘alu bī-velābikum”*¹³⁰ *“İnī’l-ḥukmu illā lillāh yaḳuşşu’l-Ḥaḳḳa ve huve ḥayru’l-fāşılīn”*¹³¹ *velā kinnī imteşeltu emra emīru’l mü‘minīn ve āşertu Rızā vallāhu*

¹²⁹ “Senin ayetleri tilavetinden sonra kiraatler ortadan kalktı.”

¹³⁰ قُلْ مَا كُنْتُ بِدُعَا مَنِ الرُّسُلِ وَمَا أَدْرِي بِكُفْرِكُمْ إِنِّي بِبَعْضِ آلَاةِ مَا يُوحَىٰ إِلَيَّ وَمَا أَنَا إِلَّا نَذِيرٌ مُّبِينٌ

Ayetin tamamı şu şekildedir: De ki: “Ben türedi bir peygamber değilim. Bana ve size ne yapılacağını da bilmem. Ben sadece bana vahyedilene uyarım. Ben sadece apaçık bir uyarıcıyım” Ahkâf : 9

¹³¹ قُلْ إِنِّي عَلَىٰ بَيِّنَةٍ مِّن رَّبِّي وَكَذَّبْتُمْ بِهِ مَا عَزَدِي مَّا تُسْتَعْجِلُونَ بِهِ إِنَّ الْأَحْكَامَ إِلَّا ظُهُؤُ الْإِنشِقَاقِ وَهُوَ خَيْرُ الْأَفْصَالِ

ya‘şimeni ve iyyāh” ¹³²menkūldür ki bir gün Me‘mūn ğulāmını irsāl idip İmām rızā ḥazretlerini da‘vet itdi. Ḥazreti İmām daḥı icābet idip vardıkda yanına dāḥil oldu. Me‘mūn gördükde yerinden sür‘at ile kalkdı ve Ḥazreti İmām ile [73] mu‘ānaḥa eylediler ve ‘aynını beyninden daḥı taḫbīl eyledi. Vāfi iḳ‘ād eyledi velākin yanına dāḥil olduğda ṭabaḫlar içinde meyveler var idi ve elinde daḥı şalkım üzüm var idi ki andan tenāvül ider idi. Ḥazreti İmām girdikde kıyām bahānesiyle şalkımını elinden bıraktı çünkü Ḥazreti İmām oturdu. Gūyā ikrām için üzüm şalkımını eline virdi vedidi ki: Yā ibn-i Resūlullāh bu üzümden seniḡ gözüḡ ḥūbterdir. Ḥazreti İmām daḥı: İyü üzüm cennet mīvesindendir, buyurdular. Ba‘dehu Me‘mūn: Bu üzümden tenāvül eyle, didi. İmām Rızā buyurdular ki: Beni mu‘āf ṭut. Me‘mūn daḥı mubālaḡa gösterdi ve didi ki: Ekele māni‘ nedir? Me‘mūldür ki bizi müttehim ṭutarsın ve bize i‘timādıḡ yokdur. Hemān-dem o şalkımını alıp ba‘zı dānelerini ekele mubāşeret eyledi ki anlarda semm yok idi ve ḡayrısını yine Ḥazreti İmām’a virmiş idi. İmām Rızā ḥazretleri daḥı o üzümden birkaç dāne tenāvül eyledi ve bākīsini yine ṭabaḫa koydu ve der‘aḫab kalkdı Me‘mūndidi ki: “*Be-ḫocā mī-revī?*” ya‘nī, ḫanda gidersin, dimekdir. Ḥazreti İmām daḥı: “*Be-ancā ki firistādi*” ya‘nī, gönderdiğin maḥalle giderim. murād-ı şerīfleri, āḫirete giderim, dimekdir. O üzümlerden tenāvül buyurduğda mesmūm olduğunu teferrūs itdiler. Ḥulāşa-i kelām ḥāne-i sa‘ādetine gelip o semmden ‘āzim-i ravza-i rıḫvān oldular. Raḫiyallāhu te‘ālā ‘anhu.

دوری است کز خیال تقی کاسه سرم 100.

پر مغز معرفت بود و خالی از هوا

Devrīst k’ez-ḫıyāl-i Taḫī kāse-i serem

Pur-maḡz-ı ma‘rifet boved u ḫāli ez-hevā

Bir müddetdir ki İmām Taḫī ḥazretlerinin ḫıyāl u fikrinden ve anıḡ evşāf-ı ‘acībesini te‘emmūlden başımınḡ kāsesi ma‘firat-i ilāhiye ile ṭolu olur ve hevādan ḫāli olur zīrā öyle zevāt-ı kirāmınḡ evşāfını vü aḫvālını te‘emmūl-i hevādan nefsi taşfiyeye vü ḫalbinḡ ma‘rifet-i ilāhiye ile ṭolu olmasına sebep olur. Ma‘lūm ola ki E‘imme-i İsnā ‘Aşer’inḡ

Ayetin tamamı şu şekildedir: “De ki: “Şüphesiz ben, Rabbinden gelen kesin bir belge üzereyim. Siz ise onu yalanladınız. Sizin acele istediğiniz azap benim elimde değil. Hüküm yalnızca Allah’a aittir. O, hakkı anlatır. O, hakkı batıldan ayırt edenlerin en hayırlısıdır.” (En‘ām: 57).

¹³² “Mü’minlerin emirini örnek aldım ve Rıza’dan etkilendim. Şüphesiz Allah onu ve beni koruyor.”

doğuzuncusu bunlardır ve ism-i şerîfleri Muhammed'dir. Mārrü'z-zikr-i İmām 'Alî Rızā hazretlerinin şulb-i pākinden Medīne-i [74] Münevvere'de hicret-i nebevîniñ yüz doğsan beşinci senesi receb-i şerîfiniñ onuncu cum'a günü tevellüd itmişlerdir. Lağab-ı şerîfleri "Taķīyyüddin ü Cevād" dır ve vefatları hicretiñ iki yüz onuncu senesi şehri zilhiccenin altıncı şenbe günü vaķı' olmuşdur ve irtihālleri Bağdād'a vuķū' bulmağla cedd-i emcedleri İmām Mūsā-ı Kāzım hazretlerinin ħabr-i şerîfiniñ ħafasında vü civārında vāķı' olmuşdur. Zamān-ı irtihāllerinde Mu'tesim nām ħarîf vālî-yi Bağdād idiler. Ba'zılardidiler ki: Mesmūmen fevt oldu velākin mesmūmen fevt olduğı şahih degildir ve dağı kemāle 'ilmi vü edebi vü fażlı var idi. Ėazreti İmām'ın kelimāt-ı ħudsiyesindendir kibuyurmuşdur: "*El 'āmilu bi-zulmi ve'l-mu'īnu lehu ve'r-rāzī bihi şürekā'*"¹³³ ve eyđan ħāle rađiyallāhu 'anhu "*Yevme'l-'adli 'ale'z-zālimi eşeddimin-yevmi'l-cūri 'ale'l-mazlūm ve eyđan ħāle rađiyallāhu 'anhu el-'ulemā' ħurebā' li-keşrati'l-cuhhāli beynehum*"¹³⁴ ve eyđan ħāle rađiyallāhu 'anhu "*E'ş-şabru 'ale'l-muşibetun 'ale'ş-şāmiti bihā'*"¹³⁵ İmām Taķī'niñ cümle-i kerāmātından birisi budur ki ħünki: Me'mūn mord oldu buyurdu. Buyurdu ki: Bizim dağı ferāhımız otuz māhdan şonra olur ħünki Me'mūn'ın fevtinden otuz māh mürüreyledi. Ėazreti İmām dağı irtihāl-i dār-ı beķā buyurdular. O zaman murād-ı şerîfleri ne olduğı fehm olundu. Rađiyallāhu' anhu ve ırzāhu ve yine kerāmātından ba'zıdır ki bir gün bir kimesne gelip İmām Taķī hazretlerine didi ki: Fūlan maħalde fūlan şāliħa ħatun size selām u du'ā vü taħiyyat ider ve sizin cāmeleriñizden bir cāme ister ki kefen ittiħāz ide ve anın yūmn ü bereketiyle 'azāb-ı Ėudā'dan ħalāş ola. Ėazreti İmām dağı cevābında buyurdular ki: Oħatun andan müstağniye oldu. O ādemdir ki: Böyle diyince ben tışra geldim ve bu sözüñ ma'nāsını ne olduğunu anlamadım. Nāğāħ baħa ħaber irişdi ki o ħatun on üç gün yāħūd on dört gün mağdem dār-ı beķāya nağl itmiş. Meger müstağni oldu. Buyurmağdan Ėazreti İmām Hümmām'ın murād-ı şerîfleri bu imiş ve keşfle bilmiş imiş ve yine kerāmātından ba'zıdır ki bir āħer kimesne nağl itmişdir. Öyle nağl ider ki: Bir dost ile sefer murād eyledik. Ėazreti İmām'a vedā'a geldik. Buyurdular ki: Bu gün tışra gitmeñiz, yārına dek [75] şabr idiñiz, ħünki Ėazreti İmām'ın ħuzūrundan tışra geldiñ. Refiķimdidi ki: Ben bugün giderim ve ferdāya şabr itmem. Ben dağı: Siz bilirsiz, didim. Ben Ėazreti İmām'ın

¹³³ "Zalim, zalime yardım eden ve onun zulmüne rıza gösterenin üçü de günahta ortaklardır" (el-Kuleynî thz., s. 333).

¹³⁴ "Zalimler için hesap günü, mazlumların sıkıntı gününden çok daha şiddetli olacaktır. Cahillerin çokluğundan alimler cahillerin arasında garip görünürler" (İbn Ebi'l-Hadid thz., 285).

¹³⁵ "Musibete sabır göstermek, musibete maruz kalan için başka bir musibet" (ed-Deylemî thz., 127). Burada musibetten kastedilen birinin zulme uğrama halidir ve musibete sabırdan kastedilen de zulme rıza göstermek durumudur.

emrine yine muhālefet idemem ve bugün şehirden ışıra çıkmak benim için olamaz, didim. Refikimiz beklemeyip o gün gitti ve ben kaldım. O gece keşret-i bārān olmağla nāzil olduğu dereye seyl-i ‘azīm gelip ğarīkâ fevt oldu.

از صیقل خیال نقی بدر بی مثال. 101.

أئینه خان ة دل خود داده ام جلا

Ez-şayqal-ı hayāl-i Naqī bedr-i bī-mişāl

Āyinehāne-i dil-i hod-dāde em cilā

Bedr-i bī-mişāl ü bī-nazār olan İmām Naqī hazretlerinin hayāliniñ şayqal u cilā virmesinden kendi kalbimiñ āyinesine parlamak u şafvet virmişdir çünkü İmām Naqī pākdir. Elbetde anıñ taḥayyülü gönül evi āyinesine cilā virir. Görmez misin ezkār-ı ilāhiye tefāvütü sebebiyle gönüle cilā virdiği maḥsūş kabīlindedir. Bu zāt-ı ‘ālī-ḳadr dahı E’imme-i İsnā ‘Aşerden onuncu İmām Hümmām’dır. İsm-i şerīfleri ‘Alī’dir ve laḳabları “Naqī” vü “Zekī” vü “Hādī” dir ve künyeleri “Ebū el-Ḥasan”dır. Ḥattā bunlara “Ebū el-Ḥasan-ı Sālīs” dinir. Ebū el-Ḥasan-ı Evvel, Mūsā Kāzım hazretleridir ve Ebū el-Ḥasan-ı Sānī, İmām ‘Alī Rızā hazretleridir ve Ebū el-Ḥasan-ı Sālīs, İmām Naqī hazretleridir. Vālidelerinde İhtilāf olunmuşdur. Ba’zıları “Ümmü’l-Fazl” bint-i Me’mündür, didiler ve ba’zıları cāriyedir ve ismi “Semāne” dir, didiler. Velādetleri hicret-i nebeviyenin iki yüz on dördüncü senesi Receb-i şerīfinin üçüncü günü Medīne-i Münevvere nūrihallāhu te’ālā ilā-yevmi’l-ḳıyāmede vuḳū’ bulmuşdur. Tārīḫ-i irtihalleri hicret’in iki yüz elli dördüncü senesi cemāzīe’l-āḫiri evāḫirinde doşenbe günü vāḳī’ olmuşdur. ‘Ömr-i şerīfleri kırk sene ider. Müddet-i imāmet ü ḫilāfetleri otuz üç senedir. Vālid-i mācidleri İmām Takī irtihāl-i dār-ı beḳā buyurduḳda yedi yaşında idiler. Şıḡar sinninde imāmet zātlarına ‘aṭıyye vü mevhibe-i ilāhiye oldu. “Ḳālellāhu te’ālā fi-Ḥaḳḳi”¹³⁶ “Yaḫyā ve āteynāhu el-ḫukme şabiyyā”¹³⁷ ve kendi dār-ı şerīfine defn olunmuşlardır ve Baḡdād nevāḫisinde der ü ḳabr-i

¹³⁶ “Onun Hz. Yahya hakkında Allahu teala dedi.”

¹³⁷ يَا يَحْيَىٰ خُذِ الْكِتَابَ بِرُؤُوفٍ وَأَتَيْنَاهُ الْحُكْمَ صَبِيًّا.

Ayetin tamamı şu şekildedir: “Yahya, dünyaya gelip büyüyünce onu peygamber yaptık ve kendisine “Ey Yahya, kitaba sınımsız sarıl” dedik. Biz, ona daha çocuk iken hikmet ve katımızdan kalp yumuşaklığı ve ruh temizliği vermiştik. O, Allah’tan sakınan, anne babasına iyi davranan bir kimse idi. İsyancı bir zorba değildi.” (Meryem: 12).

şerîfinin ismi “Sermenray” dır¹³⁸. İmâm müşârun ileyh [76] hazretlerinin kerâmât u hârik-i ‘âdeleri çokdur, teberrüken bir miqdârını naql ü beyân idelim. Birisi budur ki: çünkü Emîr Mütevekkil Hazreti İmâm’ı havfından için Medîne-i Münevvere’den ‘Irak’a istedi, anlar dahı nâ-çâr ‘azîmet eylediler ve anı “H̄ânü’s-Si‘am” nâm menzile indirdiler. Havası gâyetde şakîl ü nâ-hoş bir mevzi‘ idi. Hazreti İmâm’ın muhiblerinden birisi ki -nâmı Şâlih Bin Sa‘îd idi- teşriflerini gûş idince istikbâl için gelip Hazreti İmâm’ı o menzilde buldu ve didi ki: Yâ İbn Resûlallâh cânım sağa fedâ olsun. Bu cemâ‘at cümle umûrda seniñ kadarını ihfâ ve nûrunu iţfâ murâd iderler. Benâ-ber-în seni bu menzil-i pür-vaşsete inzâl itdiler. Hazreti İmâm dahı buyurdu ki: Biz bu menzilin nâ-hoşluğunu bilmeziz. Mübârek eliyle başa işâret eyledi ki: Hele bu menzile bir iyünazar eyleye gördümki o menzilde mübârek bâğlar u enhâr-ı câriye vü kuşur-ı ‘âliye mevcûddur ve cennetin evşâfını o maqâma okumak lâyıktır. Bu hâli müşâhede itdikde başa hayret galebe itdi ve buyurdu ki: *“Ey İbn Sa‘îd mâ her cā ki hestīm in bā-māst. Mā der-H̄ânü’s-se‘ālik be-yīstīm”* ya‘nî biz kıanda isek bu ihsânlar bizim iledir lâkin biz zâhirde h̄ânü’s-se‘āda doymuşuzdur ve yine menkûldür ki bir şahş didi ki: ‘İyâlim hâmilemdir, du‘ânızı niyâz iderim o veled erkek olsun. Hazreti İmâm bir miqdâr tevaşşuf itdiler ve buyurdular ki: Öyle olsun çünkü mütevellid olur, nâmını Muhammed tesmiye eyle. Pederi dir ki: Çünkü veledim doğdu gördüm ki erkektir nâmını Muhammed tesmiye eyledim ve yine menkûldür ki bir şahş-ı âher dahı didi ki: Yolcum vardır, du‘â eyle ki erkek doğa. Hazreti İmâm dahı teveccüh idip: Benât-ı keşîre erkekden efdâldir. Çünkü mütevellid oldu gördüm ki duhter imiş, zîrâ hadîs-i şerîfde: *“Ebū el-Benāti Merzūkun”*¹³⁹ buyurmuşdur: Benâ-ber-în Hazreti İmâm: Benât-ı keşîre efdâldir, buyurdular ve yine kerâmâtlarından ki bir şahş Kûfe kâzîsinden başa çok ezâ ider diyu şikâyet eyledi. murâdı şu idi kimâhın tekmiinde kâzî ‘azl olundu ve yine cümle-i kerâmâtındandır ki düğün ü velîme da‘vetinde idiler. O mahtasda evlâd-ı hulefâdan u a‘yân-ı nâsdan cem-i [77] gâfir hâzır idi. Cümlesi Hazreti İmâm’a ta‘zîm tevķîr iderek oturlar idi. O meclisde bir cevân-ı bî-edeb var idi ki Haķķ-ı ta‘zîmi yerine getürmez idi ve çok söyler ve handeler eyler idi. Güyâ Hazreti İmâm ‘inde: *“leyse bi şey”*¹⁴⁰ kabîlinden idi. Cevânın bu hâline kalb-i şerîfleri münfa‘il olup buyurdular ki: *“Ya hāzā tezħaku bi-milā’i fike ve tezħelu ‘an zikri’llāh ve ente ba‘de şülüşün min-ehli’l-ķubūr”*

¹³⁸ Günümüz Samerra şehri.

¹³⁹ “Kızların babasının rızıkına bereket düşer.” Eserde hadis olarak bildirilen bu kelam-ı kibarın hadis olduğuna dair kaynaklarda bir bilgi bulunamamıştır.

¹⁴⁰ Hiçbir şey

¹⁴¹ “*Ān cevān ez-āḡ bī-edebihā bāz istād. Çun ta‘ām ḡordend ve bīrūn āmedend. Rūz-ı dīger bī-mār şod ve siyom rūz vefāt yāft*” ¹⁴² ve yine kerāmātından menkūldür ki bir gün bir āḡeri velīme cem‘iyyetine Ḥazreti İmām’ı da‘vet eylediler. O meclisde daḡı bir bī-edeb yine böyle bī-hūde sözler söyler idi ve Ḥaḡḡ-ı ta‘zīmi yerine getürmez ve Ḥazreti İmām’a ri‘āyet itmez idi. Ḥazreti İmām daḡı buyurdular ki: “*İn şaḡş ez-īn ta‘ām ne-ḡāhed ḡord ve ez-ḡāne-i v’ey çizī ḡāhed āmed ki zindeḡānī-rā be-rūy-ı telḡ gerdānd. Çun ta‘ām ḡazır āverdend, ān şaḡş dest beşost ve ḡāst ki ez-ān ta‘ām tenāvül koned. Nāḡāḡ ḡulām-ı v’ey ḡiryān u feryād konān ez-der āmed ki māder-i to ez-bām ūftāde est ve ber-şeref mevtest. Zūdterḡod-rā bahāristān bāşed ki ve’y-rā zinde deryābī ān şaḡş-ı ta‘ām nā-ḡorde ber-ḡāst ve be-refḡ*” ¹⁴³ ve yine menkūldür ki Emīr Mütevekkil’in bir ḡānesi var idi ki envā‘-ı tūyūr anda mevcūd idi. Bir kimesne tūyūrūḡ āvāzı iḡtilāfından ne söz söylemege ve ne söz diḡlemege ḡādir degil idi. “*Her ne vaḡt ki Hādī raḡiyallahu ‘anhu bān-ı ḡāne der-āmedī heme murḡān ḡāmūş ḡeştendī ve çun bīrūn āmedī, āḡāz-ı āvāz kerdendī*” ¹⁴⁴ ve yine kerāmātındandır ki bir şū‘bede-bāz Hind iḡlīminden gelip ḡarīb ü‘acīb lu‘blar gösterir idi. Mütevekkil bī-dīn o ḡoḡḡa-bāzadidi ki eger ‘Alī Bin Muḡammed’i bir lu‘bla maḡcūb idersen saḡa biḡ altun viririm. Şū‘bede-bāz daḡı didi ki: Bir ḡaç ḡafif etmek sofrā üzerine vaz‘ idiniz ve beni ta‘āmda anıḡ yanına iḡ‘ād idiniz. Ancılayın eylediler. Ḥazreti İmām mübārek elini itmege dırāz eyledikde o şū‘bede-bāz bir ‘amel eyledi ki o etmek Ḥazreti İmām’ın pīş-i destinden havāya uçdu. Yine mübārek elini itmege dırāz idince bu ‘ameli yine eyledi. Yine elini āḡer etmege [78] uzandıḡda yine bu ‘ameli idip yine nān ber-hevā oldu. Hep meclis-i ‘azīm ḡande eylediler. Ḥazreti İmām daḡı ta‘āmdan fāriḡ oldular. O meclisde bir muşavver var idi. Bir şīr şūreti tasvīr itmiş idi. Ba‘de’t-ta‘ām temāşā olunmaḡ için muşavver o şūreti meclise getürdi. Ḥazreti İmām raḡiyallāhu ‘anhu eşnā-yı temāşāda şūret-i şīre ḡitāb idip buyurdular ki: “*İn şū‘bede-bāz-rā be-ḡirān-şūret şīrī şod ve bercest müş‘abed-rā fūrū bord ve bāz be-muşavver āmed. Her çend Mütevekkil der-ḡāst kerd ki müş‘abed-rā bāz gerdand. Ḳabūl ne-kerd ve fermūd ki vallāhu ki ba‘d ez-īn herḡiz ve’y-rā*

¹⁴¹ “Ey kişi için gülmeye dolduruyorsun ve Allah’ın zikrini unutuyorsun. O zaman senin üçte birin kabir ehliendir” “Siz benim bildiklerimi bilmiş olsaydınız, çok ağlar, az gülerdiniz” (Bûhârî, Küsûf: 2; Müslim, Salât: 112) Hadisi de bu doğrultudadır.

¹⁴² “O genç o edepsizlikleriyle tekrar oturdu. Yemek yeyip dışarı çıktıkları günden sonra hastalandı ve 3. Gün vefat etti.”

¹⁴³ “Bu şahıs o yemekten yemeyecek ve onun evinden hayatını acıya çevirecek bir şey gelecek. Yemeḡi hazırladıklarında o şahıs yemek yemek için ellerini yıkadı. Aniden onun kölesi ağlayarak ve feryad ederek kapıdan içeri girdi. Anneniz çatıdan düştü ve ölümün eşiḡinde. Çabuk çıkalım ki anneni hayatta bulasın. O şahıs yemek yemeden kalktı ve gitti.”

¹⁴⁴ “Ne zaman Hādī radiyallahu eve gelse bütün kuşlar sessiz olurdu ve ne zaman dışarı çıkırsa kuşlar baḡırmaya başlardı.”

ne-bīned düşmenān-ı Hudāy-rā ber-dustān-ı ve'y musallaḥ mī-gerdānīd. Pes ez-meclis bīrūn āmedve ān müş' abed-rā ba' d-ez-ān hīç kes ne-dīd"¹⁴⁵

بیگانه چون شود دلم از یاد عسکری. 102.

چشم به خواب سکر ممت است آشنا

Bī-gāne çun şevd dilem ez-yād-ı 'askerī

Çeşmem be-ḥ'āb şükr-i mevtest āşinā

İmām Ḥasan el-'Askerī'niḡ yādından ḡalbim bī-gāne nice olur, belki olmayıp dā'imā ḡalbim anıḡ zikrinde vü muḡabbetinde olur zīrā tatlı uyḡu gibi olan mevte anıḡ zikriyle vü muḡabbetiyle gözüm āşinādır ya'nī anıḡ 'aşḡ u muḡabbeti mevtdidikleri mehīb ü maḡūf olan nesneyi benim çeşmimde tatlı uyḡu gibi eyledi ve beni mevtden ḡorkmaz ve firār itmez eyledi. Bu mertebe ise mertebe-i 'azīmedir ve ben bu mertebeyi anıḡ 'aşḡıyla buldum. Bu şüretde anıḡ zikrinden ü muḡabbetinden ḡalbimiḡ infikākı mümkün degildir. İşte böyle Ḥasan 'Askerī ḡazretlerini severim ve muḡabbetinden fāriḡ olmak ihtimāli yokdur, isterler. Ma'lūm ola ki E'imme-i İşnā 'Aşer'den on birinci İmām Ḥasan el 'Askerī ḡazretleridir ki sālifü'z-zikr "Naḡī" vü "Hādī" laḡabıyla mülākḡab olan 'Alī Bin Muḡammed Bin 'Alī Bin Mūsā Bin Ca'fer Bin Muḡammed el-Bāḡır Bin Zeynel'ābidīḡ İbnü'l-İmām Ḥüseyn Bin Fāḡimātü'z-zehrā raḡiyallāhu 'anhu te'ālā 'aleyhim ecma'in bint-i Resūlullāh şallallāhu 'aleyhi vesellemdir. İsm-i şerīfleri "Ḥasan" ve laḡab-ı şerīfleri "Zekī" vü "Ḥāliş" ü "Sırācuddīn" dir lākin Ḥasan el-'Askerī dimekle meşḡur olmuşlardır. Velādetleri hicret-i nebeviyenīḡ iki yüz otuz birinci yāḡūd ikinci senesinde vāḡi' olmuşdur ve irtihālleri daḡı yine hicretīḡ iki yüz altmışıncı [79] senesi Baḡdād civārında "Serramenra'a"¹⁴⁶didikleri maḡallde vāḡi' olmaḡla vālid-i mācidleri İmām 'Alī Naḡī ḡazretlerinin yanında defn olunmuşlardır ve vālideleri cāriyedir ve ismi daḡı "Sūsen" dir dinilmişdir. Mevlānā Cāmī -ḡuddise sırrahu- es-sāmī "Şevāhidü'n-Nübüvve" nām

¹⁴⁵ "Bu hokkabaz sert bir şekilde bir aslan oldu ve sıçradı. Oyununu ortaya koydu ve tekrar eski şeklini aldı. Her ne kadar Mütevekkil hokkabazı tekrar eski suretine dönüştürmek istediye de hokkabaz kabul etmedi ve şöyle dedi: Vallahi bundan sonra o asla görünmez. Allah'ın düşmanlarını onun dostları üzerine musallat kıldı. Sonra meclisten dışarı çıktı ve o hokkabazı bundan sonra hiçkimse görmedi."

¹⁴⁶ Metinde "Sermze'e" şeklinde yanlış olarak yazılmıştır. Doğrusu "Surramenra" veya "Serramenra'a" şeklindedir. Abbasiler döneminde "Samma" şehri olarak kurulmuştur. Irak'ta "Samarra" şehridir.

kitabında “*Ve ve’y-rā kerāmāt-ı bisyārest ve havārīk-ı ‘ādāt bī-şomārest*” ¹⁴⁷ buyurmuşlardır. Cümle kerāmātından birisi budur. Muhammed Bin ‘Alī nām kimesne demiştir ki: Ma’şiyet-i dünyā bizim üzerimize gāyet tār oldu. Pederim baḥadidi ki: Bu muzāyakayı çekmekden İmām Ḥasan el-‘Askerī ḥazretlerine gidip ifāde-i ḥāl idelim zīrā cūd u semāḥat u kerem ile mevşūfdur. Ben daḥı pederime didim ki: Ya seniḡ Ḥazreti İmām ile ūlfetiḡ var mıdır? Pederim daḥı didi ki: Şaḡşını daḥı görmemişim lākin kerimiḡ keremine āşinālīk lāzım degildir. Ba‘dehuyola revān olduḡ. Gider iken eṣnā-yı rāhda pederim didi ki: Baḡa Ḥazreti İmām beş yüz dirhem virse iki yüz dirheme libās iştirā ideyim ve iki yüz dirheme daḥı nān için daḡıḡ iştirā ideyim ve yüz dirhemi daḥı maşārif-i sā’ireye ḡarc ideyim. Ben daḥı didim ki: Baḡa üç yüz dirhem virse kifāyet ider Yüz dirhemine cāme alırım ve yüz dirhemini maşraf iderim ve yüz dirhemine daḥı bir merkeb iştirā iderim ve anıḡla Kuhistān cānibine giderim, didim. Çünkü Ḥazreti İmām’ıḡ ḡānesi pīş-gāhına geldik. ḡulāmı tışra gelip didi ki: ‘Alī Bin İbrāhīm ve oḡlu Muhammed sizler degil misiḡiz? Bizler daḥı: Ne’am didik. İçeri geliḡiz, didi. Ḥuzūr-ı Ḥazreti İmām’a dāḡil olduḡ. Selām u taḡiyyat u ta‘zīm eyledik. Buyurdular ki: “*Ey ‘Alī Bin İbrāhīm to-rā ez-mā çe bāz dāşt ki tā in vaḡt be-pīş-i mā ne-yāmedi? Peder-i men goft: “Ey Seydī şerm mī-dāştem ki bā in ḡāl pīş-i to āyem*” ¹⁴⁸Çünkü bir miḡdār mükāleme olundu. Ruḡşat alıp ḡuzūrundan tışra çıḡdı. ḡulām-ı bezm ‘aḡabimizde geldi ve bir kīse pederime virdi ve didi ki: Bu kīse de beş yüz dirhem vardır iki yüz dirhem libās için ve iki yüz dirhem daḡıḡ behāsı için ve yüz dirhemi daḥı maşārif-i sā’ire içündür. Ba‘dehu bir kīse daḥı baḡa virdi ve didi ki: Bu kīse de üç yüz dirhem vardır yüz dirhemi cāme behādır ve yüz dirhemi daḥı nafaḡa-i sā’ire içündür ve yüz dirhemi daḥı ḡar behāsı içündür lākin Kuhistān’a [80] gitmeyip fūlan maḡalle gidesin, emr böyledir, didi. O işāret olunan maḡalle gitdim. O günde benim elime biḡ altun vāşıl oldu ve orada bir ḡāne iştirā eyledim ve mekān tutdum, diyerek Muhammed Bin ‘Alī Bin İbrāhīm bu vechile naḡl u beyān eyledi ve yine cümle-i kerāmātından birisi daḥı budur ki bir kimesne gelip faḡrından şikāyet eyledi. Mübārek elinde bir ḡamçı var imiş. Zemīni anıḡla ḡazmışlar ve beş yüz altuna muvāzī olur. Sebīke-i zer birden iḡrāc buyurup o faḡire hediye itmişler. Bu ḡālī böyle o faḡir naḡl ü beyān ider idi ve yine cümle-i kerāmātından birisi daḥı budur ki bir ḡayrı kimesne söylemiştir ki ben zindānda maḡbūs idim. Zindānıḡ tārlıḡından ve ḡaydıḡ aḡırlıḡından ‘āciz olup İmām Ḥasan ḡazretlerine bir varaḡa ile şikāyet eyledim ve mezād eyledim ki faḡrdan daḥı şikāyet taḡrīr

¹⁴⁷ “Ve kendilerinin kerametleri çok ve harika halleri de sayısızdır.”

¹⁴⁸ “Ey Ali Bin İbrahim seni bizden ne engelledi ki bu vakte kadar huzurumuza gelmedin? Babam şöyle dedi: Ey efendi bu halle huzuruza gelmekten utandım.”

ideyim lākin hicābım māni‘ oldu, anı terk itmiş idim. Baņa cevāb taḥrīr buyurmuşlar ki onda olan namāzı ḥāneñizde edā idersiniz. Fi’l-vāḳi‘ o ānda beni āzād eylediler ve şalāt-ı ātiyeyi ḥānemize gelip anda edā eyledik ve zindānda mekş itmedik. Nāgāh gördüm ki taraf-ı şerīflerinden bir ḳāşid geldi ve baņa hediye olarak İmām Ḥasan ḥazretlerinden yüz altun getürdi ve bir tezkere taḥrīr buyurmuşlar ki: *“Her vaḳt ki to-rā ḥāceti bāşed ān-rā ṭaleb kon ve şerm me-dār ki her çe ṭaleb koni ez-mā be-ān ḥāhi resid inşā’ allāhu te‘ālā”*¹⁴⁹ ve yine kerāmātından birisi budur ki bir ğayrı kimesne naḳl itmişdir. Öyle diyerek ki *“Ben İmām Ḥasan ḥazretlerine bir riḳ‘ a yazdım ve bir mes‘ele-i müşkile o riḳ‘ ada kendilerinden su‘āl eyledim ve diledim ki ḥummā-yı muḥrıḳanıñ ‘ilācından daḫı su‘āl ideyim lākin andan su‘āl ferāmūş itmekle taḥrīr idemedim. Baņa cevāb yazmışlar ki: “Cevāb: Mes‘ele-i to īnest ve mī-ḥāsti ki ez-ḥummā nīz bī-resī ve ferāmūş kerdī in āyet-rā ki “Ya nāru kūnī berden ve selāmen‘alā İbrāhīm”*¹⁵⁰ *ber-pāre-i kāğız be-nevīs ve bergerden-i maḥmūm be-yāvīz.”*¹⁵¹ Ben daḫı ancılayın eyledim. O maḥmūm şifā buldu ve yine cümle-i kerāmātından birisi daḫı budur ki bir şaḫş-ı āḫer naḳl itmişdir: *“Ḥazreti İmām Hümmām’a bir riḳ‘ a yazdım ve o riḳ‘ ada meşḳūh ne dimekdir ve murād-ı İlāhī nedir, diyu su‘āl eyledim ve yine yazdım ki ‘ıyālīm ḥāmiledir, [81] ḫayr du‘āñızı niyāz iderim ki selāmet ile dünyāya gele ve nāmını daḫı kendileri vaż‘ buyura. Cevāb yazmışlar ki: “Meşḳüvāt ḳalb-i Muḥammedest Şallāllāhu ‘aleyhi vesellemve ez-ḫāl-i ḫatun ve ferzend ḫiç ne-nüvişt ve āḫer-i ketāb in būd ki “azzamallāhuecreke ve aḫlefe ‘aleyk”*¹⁵² *ḫatun-ı men ferzendī zāde morde ve ba‘d-ez-ān ḥāmile şod ve pūserī āverd zinde”*¹⁵³ Ḥazreti İmām Hümmām ‘azīmullāh ecrek kelāmıyla veledin morde doğmasına işāret buyurmuşlar ve yine *“aḫlef ‘aleyk”* buyurması ile bu veleden şonra dünyāya zinde olarak bir veledgelmesine işāret buyurmuşlar. Raḫıyallāhu ‘anhu ve ırzāhu.

103. بستم به گاهواره تن طفل روح را

آخر به راه مقدم مهدی کنم فدا

¹⁴⁹“Ne zaman ihtiyacın olursa onu iste ve utanma ki ne istersen biz o isteği yerine getirelim inşallahu teala.”

¹⁵⁰ قُلْنَا يَا نَارُ كُونِي بَرْدًا وَسَلَامًا عَلَىٰ إِبْرَاهِيمَ

“Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol” dedik” (Enbiyâ: 69).

¹⁵¹“Cevab: Senin müşkilin şu ki: Hummadan kurtulmak ve unutmak istiyorsun. Bu “Ey ateş! İbrahim’e karşı serin ve esenlik ol” ayetini kâğıt parçasına yaz ve hummâmının boynuna as.

¹⁵²“Başın sağolsun, Allah senin soyunu devam ettirir.”

¹⁵³“Genişlikler Hz. Muhammed’in kalbidir ve evladının ve eşinin durumu hakkında bir şey yazmadı ve kitabın sonu şudur ki hanımın ölü bir çocuk doğurdu ve tekrar bundan sonra hamile olup canlı bir erkek çocuğu doğurdu.”

Bestem be-gāhvāre-i ten tıfl-ı rûh rā

Āşer be-rāh-ı muḳaddem-i mehdī konem fedā

Tıfl-ı rûhumu beşik gibi tenime bağladım ve habs eyledim. Encām-ı kārda İmām Muḫammed el-Mehdī ḫazretlerinin gelmekliginden için fedā iderim ya‘nī rûhumu bedenimde şıkkıldığım ve habs eyledigim cānımı sevdiğimden degildir, belki bir dostuḫ ḫudūmundan için ḫurbān-ı zenc itdikleri gibi ben daḫı anıḫ ḫudūmuna fedā-yı cān ideceğim andan içündür, dimekdir. “Gāhvāre” vü “gehvāre” beşige dirler. “Muḫaddem” maşdar-ı mīmi olarak, gelmek ma‘nāsındır. “Ḫudūm” gibi niteki ‘Arab bizim hoş geldiḫ didigimiz yerde ḫayr “muḫaddem” dirler. Ma‘lūm ola ki E‘imme-i İsnā ‘Aşer‘den on ikinci İmām Muḫammed el-Mehdī ḫazretleridir. İsm-i şerīfleri Muḫammed‘dir ve laḫab-ı şerīfleri Mehdi vü Hüccet ve yine Ḫā‘im ü Muntazır u Şāhibü‘z-Zamān elḫāb-ı şerīfleridir ve künye-i şerīfleri Ebū el-Ḫāsım‘dır ki işāret-i ilāhiye ile ve işāret-i Resūl-i Kibriyā ile vaz‘ olunmuşdur zīrā bir kimesne Ebū el-Ḫāsım ile meknī olamaz. Faḫaḫ İmām Mehdi ḫazretlerine künye olmuşdur. Ḫāşılı gerek ismi vü gerek künyesi Faḫr-ı ‘Ālem Muḫammed Muştafā şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellemefendimizini ism-i şerīfine vü künye-i şerīfesine muvāfiḫdır. Velādetleri hicret-i Muḫammediye‘niḫ bir rivāyetde iki yüz elli sekizinci senesi ramazān-ı şerīfiniḫ on üçüncü günü yāḫūd yigirmi üçüncü gicesi Sermenre‘y dinilen [82] maḫall ki Cudā Mecdi İmām Naḫī ḫazretlerine ve ba‘dehu vālid-i mācidi İmām Ḫasan el-‘Askerī ḫazretlerine medfen olan maḫalldir. Orada vuḫū‘ bulmuşdur ve ba‘zı rivāyetde hicret‘iḫ elli beşinci senesi şa‘bān-ı şerīfiḫ on beşinci gicesi yine o mevzu‘da vāḫi‘ olmuşdur. Ḫāşılı mevlidlerinde iḫtilāf olmayıp ancak iḫtilāf sene-i velādetlerindedir. Vālid-i mācidleri daḫı İmām Ḫasan el-‘Askerī ḫazretleridir raḫiyallāhu te‘ālā ‘anhumā. Ey ḫalib bil ki İmām Mehdi gelecekde tevellūd idecekdir, ḫavli mercūḫdur. İşte ḫavl-i rāciḫ ü vāziḫ, bu beyān olunan ḫavldir. Taḫrīr olunacaḫ vaḫāyi‘den daḫı ma‘lūmuḫ olur inşā‘allāhu te‘ālā. İmām Ḫasan el-‘Askerī raḫiyallāhu te‘ālā ‘anḫıḫ ‘ammeleri Ḫakīme raḫiyallāhu te‘ālā ‘anhā vālidemizden menḫūldür ki: Bir gün İmām Ḫasan raḫiyallāhu ‘anhu ki berāder-zād-ı māderiniḫ ḫānesine varmış idim. Buyurdu ki: “Ey ‘amme imşeb der-ḫāne-i mā bāş ki Ḫudā‘yı te‘ālā mā-rā ḫalefi ḫ‘āhed dād”¹⁵⁴ Ben daḫı didim ki: Bu veled kimden olsa gerekdir? Zīrā ‘ıyāliḫiz olan Nercis‘de eşer-i ḫaml görmüyorum. Cevābında buyurdular ki: “Ey ‘amme mişl-i Nercis hemḫu mişl-i umm-i Mūsā est. ‘Aleyhi‘s-selām ki

¹⁵⁴ “Ey hala, bu gece bizim evimizde ol ki, yüce Allah bize bir halef verecek.”

haml-i ve'y cüz vaqt-i velādet zāhir ne-h'āhed şod"¹⁵⁵ Hākīme buyurdular ki: Ben daḥı o gice berāder-zādeyiñ ḥānesinde beytütet eyledim çünki nışf-1 leyl oldu ıalqıdım ve şal'āt-1 teheccüdü edā itdim ve Nercis daḥı teheccüdü edā eyledi. Bundan şonra nefsimde didim ki tülü-1 fecr qarīb oldu. Ol nesneyi ki berāder-zādem İmām Ḥasan söyledi. O nesne zāhir oldu. Nāgāh İmām Ḥasan olduğu maḳāmından āvāz eyledi ki: *"Ey 'amme ta'cıl me-kon"*¹⁵⁶ ben daḥı Nercis'in olduğu ḥücreye 'azm itdim. Eşnā-yı rāhda Nercis'e rast geldim ki endāmına ditremek düşmüş hemān der-'aḳab Nercis'i tıtdım ve ıucağıma aldım ve daḥı süre-i İhlāş'ı vü şüre-i Ḳadri vü āyet el-kürsī oıuyup meş eyledim ve *"Ez-şikem-i ve'y āvāz āmed ki her çe men ḥ'āndem ferzend-i ve'y nız be-h'āned"*¹⁵⁷ Bundan şonra Hākīme buyurdular ki: Gördüm ki derün-1 ḥāne rüşen oldu ve envār ile tıldı. Nāgāh gördüm ki Nercis doğurmuş ve bir veled zemīn üzerine gelmiş ve secdeye düşmüş. Ben daḥı birden āgūşuma aldım vālidı İmām Ḥasan [83] rađiyallāhu 'anhu bu ḥāle vākıf olup ḥücreşinden āvāz virdi ki: *"Ey 'amme ferzend-i me-rā piş-i men ez-piş-i ve'y bordem ve berāber kenār-ı ḥod nişāned ve zebān der-dehān-ı ve'y dehān ve'y kerd"*ya' nī ey 'amme benim oğlumu benim öñüme getir. ve daḥı vālidiniñ öñüne iletđim. O veledi kendi ıucağına iı'ād eyledi ve lisānını anıñ ağzına eyledi ve buyurdu ki: *"Suḥan-gūy ey ferzend-i men bi-izni'llāhi te'ālā"*¹⁵⁸ goft: *Bismi'llāhirrahmāni'rraḥīm "Ve nurıdu enne munne 'ale'llezīne ustuz'ıfu fi'l'arzi ve nec'alehum e'imme ve nec'alehumu'l vārişin"* ey benim oğlum Hāıı te'ālāniñ izn ü teysiri ile söz söyle Mūḥammed el-Mehdı ḥāzetleri daḥı bismillāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm didi ve bu āyet-i celileyi tilāvet eyledi. Ma'nāsı: Yerde za'ıf olan kimesneleriñ üzerine ben 'azimü's-şān iḥşān murād iderim. Daḥı anları muıtedā kılarım ve daḥı anları zalemeniñ mülküne vü malına vāriş kılarım ve zaleme üzerine anları ğālib idip zalemeniñ emlāk u emvālini anlara i'tā iderim, dimekdir. Rüy-1 arzda za'ıf olanlardan murād enbiyā'-1 'azām 'aleyhim es-selām u evliyā'-1 kirām ḳuddisallāhu esrāruhum ḥāzetleridir. Bu āyet-i kerimeyi Mūḥammed el-Mehdı ḥāzetleriñiñ tilāvetden murād-1 şerifleri kendileriñiñ İmām-ı Hāıı olup rüy-1 zemīne vāriş olacağını 'ammesine vü vālidesine iş'ār u tebşirdir. Yine Hākīme ḥāzetleri buyurur ki: *"Ba'd-ez-āndidim kimurgān-ı sebz-i mā-rā fūrū giriftendEbū Muḥammed rađiyallāhu te'ālā 'anhu yekī ez-ān murgān-rā be-h'āned ve goft"*

¹⁵⁵ "Ey hala, Nercis Musā aleyhisselāmın annesi gibidir ki onun hamileliği doğum vaktinden başka görünür olmayacaktır."

¹⁵⁶ "Ey hala, acele etme."

¹⁵⁷ "Ve onun karnından ben ne okursam onun evladı da okusun diye bir ses geldi."

¹⁵⁸ "Ey evlādım dile gel Allah'ın izniyle, dedi."

¹⁵⁹“*Huzhu fehfazhu hattā ye ʿzenu’llāh fih. Fe innallāhe bāligun emra*” yaʿ nī, İmām Hasan o kuşlardan bir yanına daʿvet itdi ve didi ki bu ferzend-i mükerremi ahz ile hıfz ile bunun hakkında Cenāb-ı Kibriyā izn virmek ve cümleye gālib kılmak gāyetine gelince taḥkik-i Allāh teʿālā kendi emrine bālig ü idrāk idicidir yaʿ nī emrinin hükümünü icrāya kādirdir, dimekdir. “*Ez-Ebū Muḥammed raḍiyallāhu ʿanhuporsidem ki in murğ ki būd ve in murğān-ı diger kiyānend? fermūd ki ān Cibril ü digerān melāʿike-i rahmetend*” yaʿ nī İmām Hasan ḥazretlerinden suʿāl eyledim ki bu kuş kimdir? Ve o āḥer kuşlar kimlerdir? Cevābında buyurdu ki: Bu kuş Cebrāʿilʿdir ve ğayrı kuşlar daḥı melāʿike-i rahmetdir. Bundan sonra İmām Hasan buyurdular ki: [84] Yā ʿamme getür veledi, māderine vir. “*Key teḡarraʿaynuhā ve lā taḡzene ve li-taʿleme enne veʿda’llāh Ḥaḡḡu ve lā kinne ekṡerehum lā yaʿlemun*” ¹⁶⁰ben daḥı emirleri üzere o ferzend-i mükerremi māderine teslīm eyledim ve yine ʿamme-i mükerremeleri Ḥakīme raḍiyallāhu ʿanhā vālidemiz buyururlar ki: “*Ve çun mütevellid şod nāf-zede bud ve ḡande kerde ve ber-zirāʿeymen-i veʿy mektūb būd ki*” ¹⁶¹“*Cāʿel Ḥaḡḡu ve zeheḡaʿl bātil inneʿl-bāḡile kāne zehūḡā*” ¹⁶² raḍiyallāhu ʿanhu ve bir ğayrı kimesneden menḡūldür ki: çünki İmām Muḥammed el-Mehdī mütevellid oldu, iki dizi üzerine oturdu ve daḥı sebbābesini āsmān cānibine refʿ itdi. Baʿdehu kendiyeye ʿaṡe geldi ve didi ki “*Elḡamduli’llāhi Rabbiʿl-ʿālemīn*” ¹⁶³ ve bir ğayrı kimesneden daḥı menḡūldür ki o şahş dimişdir: Bir gün İmām Hasan el-ʿAskerī raḍiyallāhu ʿanhu ḥazretlerinin ḡuzūruna dāḡil oldum ve didim ki: Yā İbniResūlallāh, senden sonra ḡalife vü imām kimdir? Hemān ḡaḡup ḡarmana dāḡil olup dūşu üzerine bir tıfl-ı şaḡir tıtmuş olduḡu ḡalde tışra geldi. Gūyā māh-ı bedrdir ve sinni üç yaşında idi. Şonra buyurdu ki: Ey fūlan, eger sen nezd-i Ḥudāʿda kirāmī vü maḡbūl olmayadıḡ bu veledi saḡa göstermez idim. İşte ḡalife vü İmām-ı Ḥaḡḡ budur ve bunun nāmı Resūlallāh şallallāhu ʿaleyhi vesellemiḡ nām-ı şerīfidir ve künyesi daḥı Ebū el-Ḥāsımʿdır. “*Huveellezī yemleʿuʿl arza kıştan kemā muliet cevran ve zulman*” ¹⁶⁴ve bir ğayrı kimesneden menḡūldür ki dimişdir: Bir gün İmām Hasan el-ʿAskerī raḍiyallāhu ʿanhu ḡazretlerinin ziyāretine geldim ve cānib-i yemīninde bir ḡāne vü ḡücre gördüm. O ḡānenin ḡapusu üzerine bir perde aşılmışdır. Didim ki: “*Yā*

¹⁵⁹“Ondan sonra dedim ki bizim baḡımızın kuşlarını susturdular. Ebū Muhammed o kuşlardan birini çağırdı ve dedi.”

فَرَدَدْتَاهُ إِلَىٰ أُمَّهِ كَيْ تَقْرَأَ عَلَيْهَا وَلَا تَحْزَنَ وَلَا تَعْلَمَ أَنَّ وَحْيَهُ وَإِنَّكَ لَكُنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ“

“Böylece biz, anasının gözü aydın olsun ve üzülmesin, Allah’ın va’dinin hak olduğunu bilsin diye onu anasına geri döndürdük. Fakat onların pek çoğu bunu bilmezler” (Kasas: 13).

¹⁶¹ “Doğduğunda göbeği kesilmiş ve gültüyordu ve sağ kolu üzerinde bir mektup vardı ki.”

¹⁶² وَقَالَ جَاءَ الْحَقُّ وَرَهَقَ الْبَاطِلُ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا“

“Hak geldi, batıl yok oldu. Şüphesiz batıl, yok olmaya mahkûmdur.” (İsrâ: 81).

¹⁶³ “Alemlerin Rabb’i Olan Allah’a hamdolsun.”

¹⁶⁴ “Yeryüzü nasıl zulm ve zorbalıkla doluyorsa, O ki onu adaletle doldurur.” (el-Muttakî 1985, 261).

seydī şāhib-i in emr ba' d ez-īn ki h'āhed būd"ya' nī hilāfetin şāhibi sizden sonra kim olmak ister? Buyurdular ki: Şu perdeyi kaldır, ben dağı perdeyi kaldırdım. Bir tıfl-ı şağır kemāl-i tahāret ile muttaşif olarak tışra geldi. Şağ yanacağı üzerinde bir hāl-i siyāh vardır ve saçlarını dağı şalıvermiş. İmām Hasan hazretlerinin kucağı üzerine gelip oturdu. İmām Hasan buyurdular: İşte İmām u şāhib-i vaqt bunlardır. Bundan sonra İmām Hasan'ın kucağından kalkdı. İmām Hasan dağı buyurdular ki: *"Ya buneyye udhul ile'l vaqti'l-ma'lūm maḥdūmun mūkerrem"* ¹⁶⁵dağı o hāneye dāhil oldu ve ben aña nazār ider idim. Bundan sonra İmām Hasan başa buyurdu ki: [85] *"Ber-hīz ü be-bīn ki der-hāne kīst be-hāne der-āmedem ve hīç kes-rā ne-dīdem"* ya' nī kaç ve gör ki hānede kim vardır. Ben dağı hānenin içine dāhil oldum. Gördüm ki kimesne yokdur ancak Allāh te'ālā hazretleri bilir ki kanda gitmiş ve yine ber-āḥer kimesneden menkūldür ki dimişdir: Mu'taşand nām ḥarīf ki Bağdād vālisi idi. Beni iki kimesne ile taleb eyledi. Huzūruna dāhil olduk. Didi ki: Hasan Bin 'Alī Sermenre'y'de fevt olmuşdur. Tiz gidiniz ve anın hānesini cüst ü cū idiniz ve Hasan Bin 'Alī'nin püserini başa alup getiriniz. Biz dağı emrile getürdik ve anın sarāyına dāhil olduk. Bir sarāy idi ki ḡāyet güzel ü pāk u cedīd, ḡūyiyā 'imāreti henüz tamām olmuş ve derūn-ı sarāyda bir hücre gördük ki kapusunda perde aşılıştır. Perdeyi kaldırdık ve o hānede bir serdāb gördük ve o serdāba dāhil olduk ve o serdābın nihāyetinde şūnuñ yüzü üzerine ferş olunmuş bir ḥaşır vardır ve o ḥaşırın üzerinde bir kimesne namāz kılar. Ḡāyet şūreti dil-ber bir zāt idi ve bize ašlā iltifāt itmedi ve namāzına dağı ḥalel ü ziyān gelmedi ve iki neferden birisi ki vālī başa refīk itmiş idi, bizi sebkat eyledi ve istedi ki varıp İmām Muḥammed el-Mehdī hazretlerini aḥz ide ve mülke getüre ve mülkten 'atīye ile ve 'inde hizmet itmiş ola. Nāḡāh şuya ḡarḳ oldu ve şuda muḡtarib oldu. Ol vaqte dek ki ben eline yapışıp ḥalāş eyledim. Bundan sonra o ḡayrı nefer istedi ki ileri gide. O dağı şuya yatıp az kaldı ki ḡarḳ ola. Anın dağı eline yapışdım ve anı dağı ḥalāş eyledim ve ben ḥayrān kaldım. Bundan sonradidim ki: *"Ey şāhib-i hāne ez-Hudā-yı te'ālā ve ez-to 'ozr mī-h'āhem ez-ānçe kerdem be-Hudā-yı te'ālā bāz geştem. Her çend goftem be-men hīç iltifāt ne-kerd. Bāz geştim ve pīş-i Mu'tezād refitim ve kışsa-rā bāz goftim. Goft in sır-rā pūşide dārīd ve illā be-fermāyem ki şomā-rā gerden zenend"* ¹⁶⁶(Külleḥüm min-Şevāhidü'n-Nübüvve li-Mevlānā Cāmī -ḳuddise sırrahu-)¹⁶⁷ Tārīḫ-i Cenābī'de mezkūrdur ki vālīd-i mācidleri İmām Hasan el-'Askerī irtihāl-i dār-ı beḳā itdikde İmām Muḥammed

¹⁶⁵ "Ey oğlum, malum vakte kerem sahibi bir maḥdum olarak gir."

¹⁶⁶ "Ey ev sahibi, yüce Allah'tan ve senden özür diliyorum. Ne yaptıysam tekrar Allah'a sığındım. Her ne söylediysem bana bakmadı. Döndüm, Mu'tezād'ın huzuruna gittim ve kıssayı anlattım. Dedi ki: Bu sırrı saklayınız, aksi takdirde başınızın vurulmasını emrederim."

¹⁶⁷ "Onların hepsi nakledilenler Mevlānā Camī'nin Şevāhidü'n-Nübüvve adlı eserindedir."

el-Mehdî beş yaşında imişler ve ihtifaları kavlı-i eşah üzere iki yüz altmışaltı senesinde vâkı' olmuşdur. Velâdetleri iki yüz elli beş târihinde olduğu [86] şüretde on yaşında yâhûd elli sekiz târihinde olduğu şüretde sekiz yaşında olmuş olur lâkin kitâb-ı Şevâhid'de muşarraḥ olana göre vâlid-i mâcidlerinin zamânında ihtifâ buyurdular ve ihtifâ zamânında sinn-i şerifleri noh miqdârı olduğu beyân buyurulmuşdur. İhtimâl ki yine Cenâbî'niñ beyân eylediği yaşda ola. Ma'lûm ola ki vâlid-i mâcidleri Ḥasan el-Askerî ḥazretleri İmâm Muḥammed el-Mehdî'niñ velâdetlerini ihfâ ider idi ve maḥdûmlarını bir ferde göstermez idi ve ḥücrenden tışra çıkarmaz idi. Meger ki ğâyetle muḥibb-i şâdık ola anlardan ihfâ itmez idi. Güyyiâ veledi yok gibi ḥalka kendiyi böyle bildirmiş idi velâkin ba'zı ḥasûdlar teferrüs itdiler ve vâliye oğlu olduğunu ğammaz itdiler. Benâ-ber-în ḥikmet-i ilâhiye iktizâ eyledi ki vaqt-i ma'lûma dek muḥtefi ola. Eger dinilirse ki elân ḥayatda ise bu kadar 'ömr nice olur? 'İsâ 'aleyhi's-selâmın elân semâda ḥayatda olduğu vü mevt görmediği müttefik-i 'aleyhdır. İmâm Muḥammed el-Mehdî ḥazretlerine dahı öylece 'ömr virmege Allâh te'âlâ kâdirdir, diyu cevâb virilir ve yine Deccâl elân ḥayatdadır ve Tûfân-ı Nûḥ vaqtine idrâk itmişdir. Böyle ulûhiyet da'vâsı idecek kâfire 'ömr virilip şer için ḥıfz olununca ḥayru'n-nâs olan Ḥazreti Muḥammed el-Mehdî'ye 'adl ü ihkāk-ı Ḥaḳḳ için 'ömr virilmek ve 'âlem-i ğaybda ḥıfz olunmak 'aḳldan müsteb'id degildir. Bundan sonra İmâm el-Mehdî ḥazretlerinin vücûduna ve âḥer-i zamânda ḥurûcuna delâlet idecek ba'zı eḥâdiş-i şerife zıkr idelim: “*An Ebî Sa'îd raḍiyallâhu te'âlâ 'anhu: innehu kâl semî'tu Resûla'llâh şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem. Yeḳûl el-Mehdîyu minnâ ecleccebbe aḳne'l enf yele'u'l-arza kıstan ve 'adlâ kemâ muliet cevran ve zulmâ*”¹⁶⁸ ve “*an Ummu Seleme raḍiyallâhu 'anha: İnnehâ kâlet semî'tu Resûlallâh şallallâhu 'aleyhi vesellem yeḳûl el-Mehdîyu min-itrati min-vuldi Fâtıma*” ve “*an Ebî Sa'îd el-Ḥudrî raḍiyallâhu 'anhu innehu kâl: Kâle Resûlullâh şallallâhu te'âlâ 'aleyhi vesellem fi-marâzihi ellezî tuvuffiye fih li-ibnetihi Fâtıma fi-cumleti mâḳâl: Yâ Fâtıma innâ ehlü beytin u'ḫinâ sitte ḥışâlin lem yu'tahâ aḥḥadun min-el-evvelîn velâ yudrikuhâ aḥḥadun min-el-âḥarîn ve hiye inne nebiyyenâ ḥayru'l enbiyâ ve huve abûkî ve vaşıyyenâ ḥayru'l evşiyâ ve huve ba'leki ve şehîdunâ ḥayru's-şuhedâ ve huve Ḥamze 'ammu ebîki ve minnâ sıbtâ hâzihi'l umme [87] ve Humâ ibnâki ve minnâ Mehdiyyü'l-umme ellezi yuşallî ḥalfehu 'İsâ şumme żarabe şallallâhu 'alehi vesellem 'alâ menkibi'l Ḥuseyn ve kâl min-hâzâ Mehdiyyü hâzihi'l umme*”¹⁶⁹ “*Kâle Sa'îd Bin Cubeyr*

¹⁶⁸ “Ümmü Seleme radiyallâhu 'anha dedi ki: “Ben Hz. Peygamberden, Mehdî benim ehl-i beytimden ve Hz. Fâtıma soyundandır, dediğini duydum.” (Ebû Dâvud: 4284).

¹⁶⁹ “Ebû Sa'îd el-Ḥudrî radiyallâhu 'anhu dedi ki: “Peygamberimiz vefat etmeden önceki hastalığında Hz. Fâtıma'nın kızına diyor ki: Ya Fâtıma bize Ehl-i Beyt'ten daha önce hiçkimsede olmayan 6 haslet verildi ve

fi-tefsir: Kavlihi te'ala "Li-yuzhirahu 'ale'd-dini kullih" 170 "Huve'l Mehdiyyu min-vuldi Fatiima" 171 ve "an 'Abdullah Bin Ömer innehu kal: Qale Resulullah shallallahu te'ala 'aleyhi vesellem: Yahrucu'l-Mehdiyyu ve 'ala re'sihi 'imame fihā melekun münādī hāze'l Mehdiyyu halifetu'llāh fettebi'u" 172 ve "an Ebī Sa'īd el-Ḥuderi 'ani'n-Nebiyi 'aleyhisselām: Tetena'amu ummeti fi-zemeni'l-Mehdī ni'meten lem-yetena'amu mişlehā kaṭ tursilu's-semā'u 'aleyhim midrārā ve lā teda'u'l-'arzu şey'en min-nebātihā illā aḥrecet" 173 ve "an İbn 'Abbās 'ani'n-Nebī 'aleyhisselām: El-Mehdiyyu ṭāvūsu ehli'l-cenne" ve "an Muḥammed İbn Sīrīn kıle lehū: El-Mehdiyyu ḥīrān Ebū Bekrin ve Ömer kal huve ḥayru'n min-humā" 174 ve "an Ebī Hureyre 'ani'n-Nebī 'aleyhisselām innehū kal: Lā-tekūmu's-sā'atu ḥattā yemluku reculun min-ehli beyti bi-fethi'l Koştantıniyye ve 'ş-Şīn ve Cibālu'd-Deylem velev lem yebka illā yevmun leṭavvellāllāh te'ala zālike'l yevm ḥattā yefteḥehā" 175 "Hāzā siyāku'l-Hāfız Ebī Nua'ym kal şāhibu'l-Fütühāti'l-Mekkiyye fi-zikri'l-Mehdī fi-kitābihi: innehū yekūn me'āhu şeleşmi'eti ve sittūn reculen min-ricālillāh el-kāmilīn ve hāze'l-ḥalifetu yekūn min-'ıtrati Resūli'llāh shallallahu te'ala 'aleyhi vesellem min-vuldi Fatiima raḍiyallāhu te'ala 'anhā ismehū ismi Resūli'llāh shallallahu te'ala 'aleyhi vesellem ve kunyetehū künyete ceddihi Ḥasan İbn 'Alī yubāya'u beyne'r-ruknu ve'l-makām yubāyi'uhū el-'ārifūne billāh min-ehli'l ḥaḳāyık ve yensurūnahu hum el-vuzerā yaḥmilūne eşkale'l-memleke ve yu'ayyinūnehū 'alā mā ḳalledehu'llāhu te'ala ve hāzā el-ḥalife yefhemu mantıke'l-ḥayvān ve yesrī 'adlehū fi'l-insi ve 'c-cīn" 176

hiç kimse onu bilemez. Ve onlar: Bizim peygamberimiz peygamberlerin en hayırlısıdır ki senin babandır. Şehidimiz şehitlerin en hayırlısıdır ki o da babanın amcası Hamza'dır. İki kanadıyla cennette istediği yerde uçan kimse de bizdendir ki, o da babanın amcası oğlu Cafer'dir. Bu ümmetin en hayırlı iki delikanlısı olan Hasan ve Hüseyin de bizdendir ki, senin oğullarıdır. Ve Mehdî de bizdendir ve Hz. "Mehdî'nin arkasında Hz. İsa namaz kılacak. Sonra Peygamberimiz Hz. Hüseyin'in uzandığı yere vurarak dedi ki: Hz. Mehdî bunun soyundan gelecek."

رَسُولُهُ بِالْإِيمَانِ وَالسَّلَامِ. الْحَقُّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ" 170

Ayetin tamamı şu şekildedir: "O, Allah'a ortak koşanlar hoşlanmasalar bile dinini, bütün dinlere üstün kılmak için, peygamberini hidayetle ve hak dinle gönderendir" (Tevbe: 33).

171 "Mehdî Fâtımanın soyundan olacaktır" (Ebû Dâvud: 4284; İbni Mâce: 4152).

172 "Abdullah Bin Ömer nakletti ki: Resulullah diyor ki: Hz. Mehdî, çıktığında başında bir sarık olacak ve bir münadî, 'Bu, Allah'ın halifesi olan Mehdî'dir. Ona uyunuz.'" diye seslenecektir."

173 "Ebî Sa'îd el-Huderi nakletti ki: Peygamber efendimiz buyurdu ki: Mehdî zamanında ümmetim öyle bir nimetle nimetlenir ki daha önce hiç kimse böyle nimetle nimetlenmemiştir. Gökyüzünden sel gibi yağmurlar akar ve yeryüzünün nebatından hiçbir şey boşa gitmez."

174 "İbni Sīrīn'den nakl edilmiştir: "Mehdî, Ebû Bekr ve Ömer'den Üstündür."

175 "Dünyada hiçbir zaman kalmayıp ancak tek bir gün kalsa bile o günde benim ailemden bir zatın Hz. Mehdî a.s. 'nin Deylem dağına yahut eyaletine ve Konstantiniyye şehrine İstanbul'a sahip olması için Allah c. C. muhakkak o günü uzatacaktır." (İmam Şa'ranî 2011, 440).

176 "Hâfız ebî Nuaym'ın naklettiğine göre, Fütühât-ı Mekkiye sahibi İbn Arabî, Mehdî ile ilgili zikrinde Mehdî'nin Hz. Peygamber'in Hz. Fâtıma'dan devam eden nesebinden olan Hz. Hasan'ın soyundan Hz. Ali'ye bağlanacağını ve yanında kâmil insanlardan 360 kişi bulunacağını bu kişiler de Allah'ın ârif kullarından ehl-i hakikat kişiler olacağını ve bu kişilerin ona yardım edecek vezirleri olduğunu, dünyanın

از امّت شمایم یا ایها الامم. 104.

دانید خرقة پوش خودم یا اولی العبا

Ez-ummet-i şomāyem yā eyyühe 'l-imām
Dānīd ħırqa-pūş-ı ħodem yā ulu 'l-‘abā

Ben siziñ ümmetiñizdenim. Ey her bir İmām beni kendi dervīş-iñiz biliñiz ey ulu 'l-‘abā olan zāt-ı şerīfler. “El-imām” lafzında olan “lām” ta‘rīf-i istiğrāk için olmağla E‘imme-i İsnā ‘Aşerden her bir imāma nāzım’ıñ nidāsı şāmildir. “Yā ulu 'l-‘abā” lafzı dañı buña qarīnedir. Ulu 'l-‘abā İmām ‘Alī vü Ĥazreti Fāṭıma vü Ĥazreti İmām Ĥasan u Ĥazreti İmām Ĥüseyin rıdvānullāhi te‘ālā ‘aleyhim ecma‘ın ħazretleridir [88] velākinbu maḳāmda E‘imme-i İsnā ‘Aşer’iñ mecmū‘ı murād olunur. Ta‘zīm için cümlesine ulu 'l-‘abā ta‘bīr buyurdular. Ĥırqa-pūş dervīş-i faḳīr dimege ıştılah olmuşdur.

بیچارهام غریبم و روی دلی که نیست. 105.

رویی به هیچ باب مرا جز در شما

Bī-çāre em ġarībem u rūy-ı dilī ki nīst
Rūyī be-ħiç bāb me-rā coz der-i şomā

Ben bī-çāreyim ġarībim ve sizden rūy-ı dil ü iltifāt isterim zīrā siziñ babıñızdan ġayrı ħiç bir ḳapudan iltifāt u rūy-ı dil yoḳdur zīrā ġarīb ü bī-çāreye iltifāt nāsın ‘ādeti degildir ancak ġurebāya iltifāt siziñ bāb-ı şerīfiñizde olur ve “rūy-ı dilī” terkībinde “ħāhem” kelimesi muḳadder olmaḳ üzere şerḫ olundu ve yine “ki” lafzı muḳadder olan “ħāhem” kelimesine ta‘līl içündür. “Rūy-ı dil” terkīb-i izāfesi iltifāt ma‘nāsına ıştılah olunmuşdur.

افتاده و شکسته دل و لاغری چو من. 106.

yükünü taşıyacaklarını, Allah’ın Mehdî’ye yüklediği vazifeyi yapmasında ona yardım edeceklerini ve Mehdî’nin hayvanların dilini bildiği gibi hükmünün hem cinlere hem insanlara geçeceğini belirtmiştir.”

پیدا نشد به سلسله نقش بوریا

Úftāde vü ūikeste-dil ü lāgarī çü men

Peydā ne-şod be-silsile-i naqş-ı büriyā

Benim gibi bir düşmüş ü ūikeste-dil ü za‘if haşır naqşı silsilesinde zāhir olmadı zīrā ben haşırın telinden za‘if ü ūikeste-dil ü úftāde olduğum zāhirdir.

107. شوکت خموش شو که زبان محرم تو نیست

بگشا زبان دل که کنی عرض مدعا

Şevket hamūş şov ki zebān maḥrem-i to nīst

Be’gşā zebān-ı dil ki konī ‘arz-ı müdde‘ā

Ey Şevket bu kadar ma‘ārif söyledin. Şimden sonra süküt eyle zīrā lisān seniḡ maḥremiḡ degildir ve seniḡ aḥvāline vuḡūfu yoḡdur, belki göñül lisānını vü zebān-ı ḡāli aç ki murādını ‘arz eylesin zīrā zebān-ı ḡāl seniḡ aḥvāline vāḡıfdırlar. Anıḡla murādını ‘arz eyle, demek ister. “Müdde’ā” murād u maḡlūba dinir.

108. عاشق که ره به خلوت معشوق می برد

عرض نیاز را به خموشی کند ادا

Āşık ki reh be-ḡalvet-i ma‘şūk mī-bered

‘Arz-ı niyāz-rā be-ḡamūşī koned edā

Görmez misiḡ ‘āşık ki ma‘şūḡunun ḡalvetḡānesine yol iletir. Kendi ‘arz-ı [89] Niyāzını süküt idicilik ile edā ider ve zebān-ı ḡāl ile ‘arz-ı niyāz itmez ve hem bī-edeblik olur. Evliyā’yı kirāmdan çoḡ kimesneler İbrāḡim ‘aleyhi’s-selām’ın sīret-i ḡasenesine ittibā‘ iderek du‘ā vü münācātı terk idip lisān-ı dil ü zebān-ı ḡāl ile niyāz mend oldular.

109. وقت کرشمه های عروس سخن گذشت.

دیگر بلند شد ز دو دست ابروی دعا

Vaqt-i kirişmehā-yı ‘arūs-ı sūḥan gozaşt

Dīger bolend şod zi-do dest-i ebrū-yı du‘ā

Sūḥan ‘arūsunun cilveleriniñ vaqt ü zamānı geçdi zīrā қаşidemiz inticām-pezīr oldu. Ğayrı қаş gibi olan iki elden benim du‘ām bülend oldu ya‘nī ‘ālem-i bālāya şu‘ūd itdi ve ḥayr-ı icābete vāşıl oldu, dimekdir. Eller parmaqlar müsāvī olmağla ebrūya müşābihdir. Fete’emel¹⁷⁷.

110. تا از نسیم حادثه و آفت خزان

باشد به باغ و بزم گل و شمع را فنا

Tā ez-nesīm-i ḥādise vü āfet-i ḥazān

Bāşed be-bāğ u bezm-i gul ü şem‘-rā fenā

Bu beyit ile du‘āya şürū‘ idip buyurlar ki mādām ki nesīm-i ḥādiseden ü ḥazānıñ āfetinden bāğda vü gül bezminde zarar u ziyān mevcūd olur ve şem‘dānda yanmış şem‘ için fenā vü maḥv olmağ olur. Bu aḥvāl bu ‘ālemde mevcūd oldukça ya‘nī dünyā durduğça ve rüz-ı kıyāmet kâ’im olduğça beyt-i ātīye merhūndur.

111. باغ مخالفان ترا تا صبححشر

باداچراغ مردمکدیده فنا

Bāğ-ı muḥālifān-ı to-rā tā be-şubḥ-ı ḥaşr

Bādā çerāğ-ı merdomek-i dīde-i fenā

¹⁷⁷ Düşün.

Ey memdūhumuz olan İmām Rızā, seniñ muhālifleriniñ ü zıddlarınıñ bāğı vü cemi‘ yetgāhları haşrıñ şabāhına dek fenāniñ gözünüñ çerāğ gibi olan bebegi olsun ya‘ nī maḥvolsun vea‘ dāniñ mecmū‘u perişān olsun ve düşmanlarınıñ qahrolsun, dimekden ‘ibāretdir. İşbu kâşīde-i mübāreke bu beyt ile tamām olmuştur ve ‘aded-i ebyātı yüz on birdir.

EL KAŞİDETÜ’Ş-ŞĀNİYETÜ EYDAN Lİ’L İMĀM ‘ALĪ ER-RİZĀ

RADĪYALLĀHU ‘ANHU¹⁷⁸

[در مدح امام هشتم]

[Der-Medḥ-i İmām-ı Heştom]

[8. İmam’ın Medhi Hakkında]

fā‘ ilātün fā‘ ilātün fā‘ ilātün fa‘ lün

1. آشیان را زدم آتش ز گلستان رفت

کردم از برگ سفر بال و ز بستان رفتم

Āşiyān-rā zedem āteş zi-gulistān refthem

Kerdem ez-berg-i sefer bāl ü zi-bustān refthem

[90] Hānümānımı perişān itdim ve dünyādan gittim ya‘ nī rāh-ı Hāḳḳa sālīk oldum ve dervīş oldum, dimek ister. “Āşiyān” kuş yuvasına dirler. Bunda hānümān murād olunur ve “gulistān”dan daḡı dünyā murāddır. Hānumān-ı āşiyān ile dünyāyı gulistān ile ta‘ bīrden nāzım-ı māhiriñ murādı kendilerini bülbüle teşbīh itmekdir. Hāḳḳā ki bu teşbīhde ḡilāf u durūğī yokdur. Ke’enne su’āl olundu ki gulistān-ı ‘ālemden ne gūne rāh-ı Hāḳḳ’a sefer itdiñ? Mışra‘-ı şānī ile aḡa cevāb buyururlar ki berg-i seferden qanat eyledim. Bülbül gibi bostān-ı cihāndan gitdim. “Berg-i sefer” yolcularınıñ zahīresine ıştılāḡ olunmuştur ve “berg” daḡı ma‘nā-yı luğavīsinde qanat olmağla qābildir. Benā-ber-īn berg-i seferden qanat yaptılar. Hāşıl-ı kelām, gulistān-ı ‘ālemde ben bir bülbül idim. Baḡa fütūr geldi ve ehli dünyālıqdan nefret hāşıl oldu ve Rabb’ime vuşlata müteşevvik oldum ve māl u emlakımı vü hānumānımı terk itdim. İyülük berg-i seferi olan zikru’llāhı vü t̄a‘ati vü ‘ibādeti

¹⁷⁸ “İmām ‘Alī er-Rızâ radiyallâhu ‘anhu hakkında 2. Kaside”

kendime kanat u uçmağa ālet iderek bostān-1 cihāndan bi'l-külliyeye kat'-1 'alāka eyledim, buyururlar. Ba'zı nüshada mışra'-1 şānī “*Kerem ez-ber-sefer-i bāl zi-bustān refem*” vāki' olmuşdur, ya'nī kendi 'indimden göñül seferi itdim. Bu vechile bostān-1 'ālemden gitdim, demek olur. “Ber” “bā”nın fethiyle 'indimekdir. “Bāl” dağı göñül ma'nāsınadır ve 'indden seferi ma'nāsı bütün bütüne vücūddan geçmekden 'ibāretdir. Ma'lūm ola ki iki nüshaya göre olan seferi dağı sefer-i ma'nevīdir ki şūfiyye aña “sefer der-vaṭan” ta'bir iderler.

2. شور سودا بلد کوچه تحقیق شد

تا در دل ز ره چاک گریبان رفتم

Şūr-1 sevdā beled kūçe-i taḥkīkem şod

Tā der-i dil zi-reh-i çāk-1 girībān refem

Sevdā-yı 'aşkıñ perīşānlığı baña ḥaḳīkat maḥallesine delīl oldu. Ben dağı yaḳamıñ yırtığı yolundan şūr-1 sevdānıñ delāletiyle göñül ḳapusuna dek gitdim. “Şūr” fitne vü ḳarışıklık ma'nāsınadır, tuzlu vü acı nesneye dağı dirler. “Kūçe” kelimesinde olan “çe” edat-1 taşgīrdir ve “kūy”dan muḥaffef olaraq maḥalle ma'nāsınadır. “Beled” bā'nıñ ü lām'ıñ fethalarıyla delīl ü eşer ma'nāsınadır. “Taḥkīk” bu maḳāmda ḥaḳīkat dimekdir. “Tā” intihā-yı gāyet içündür ve “der” dağı ḳapuya dinir. “Çāk-1 girībān” [91] yaḳanıñ yırtığına dirler ya'nī 'aşk beni maḥalle-i ḥaḳīkate delālet itmekle ben dağı murāḳabe vü tefekkür yolundan diyār-1 ḳalbe dek sefer idip, göñülde olan kūy-1 taḥkīka vuslat eyledim, dimekdir.

3. بار من بود چو شبنم نگه آب شده

سوی دکانچه خورشید درخشان رفتم

Bār-1 men būd çü şebnem-i nigh āb şode

Sūy-1 dükkānçe-i ḥūrşīd-i dıraḥşān refem

Şebnem gibi āb olmuş ve şāf olmuş zātım u vücūdum böyle iken başa bir ‘azīm yük ü bār idi ve taşımaktan muztarib oldum idi. benā-ber-īn hürşīd-i tābānıñ dükkācıđı tarafına gittim ve şebnem gibi vücūd-ı üftādeye mülhāk olarak bār-ı girān-ı vücūddan hālāş oldum. Hülāşa-i kelām, vücūdumu vücūd-ı Hākķ’da fānī eyledim ve varlıktan kurtuldum ve fenā-yı mahza irdim, demek ister. “Nigeh” ηūnuñ kesriyle nazār ma‘ nāsınadır. Bu maķāmda zāt-ı vücūd murād olunur.

4. همت ای زاهد و رندان که نلغزد پایم

شیشه می به بغل سنگ به دامن رفتم

Himmet ey zāhid ü rindān ki ne-lağzed pāyem

Şiše-i mey-be-bağal seng-be-dāmān reftem

Çünkü rāh-ı Hudā’ya gitmek ve dervīş olmak eş‘ āb umūrdan oldu ise ve ba‘zı zevātdan istimdād u taleb-i himmet muķtezā oldu ise aşhāb-ı himmetden teveccüh-i derūn taleb iderek buyururlar ki: Ey zūhd ile muttasıf olan zātlar ve ey ‘aşıklar başa himmet idiniz ki rāh-ı Hākķ’da ayađım kaymasın ve düşmeyeyim zīrā mey şīşesi koltūğumda ve taş etegimde olduđu hālde gittim. Eger ayađım kayar ise şīşe-i mey şikest olur. Beyden murād rāh-ı Hākķ’ın şu‘ ūbetini beyāndır. “Rāh-ı Hākķ’da ayak kaymak”dan murād ilhād u zındıķaya ibtilādır. Ne‘ ūzūbi’llāh te‘ālā.¹⁷⁹

5. آسمان برد به یک وعده پوچم از جا

جوش زد موج سرابی و به عمان رفتم

Āsemān bord be-yek va‘de-i pūçem ez-cā

Cūş zed mevc-i serābī vü be-‘ummān reftem

Felek beni bir aşlı yok va‘de ile yerimden iletđi ya‘nī ehl-i dūnyā olmak iyüdür diyerek felek beni aldatdı ve serāya mensüb olan mevc önümde cūş urdu ya‘nī dūnyā

¹⁷⁹ “Allah teala bizi korusun.”

teveccüh eyledi lākin ben iltifāt itmeyip baħr-i ‘ummān-ı hāķīķate gitdim ve ʔarīķ-i ‘aşķı dūnyā malınıñ u cāhınıñ üzerine tercīh [92] eyledim, demek olur. İşte Allāh te‘ālā’nıñ ‘işmet itdiği zevāt-ı kirām böyle olur ve her ne ķadar zen-i dūnyā tezeyyün eylese raġbet itmez. ‘ayn’ıñ zammıyla baħr-ı muħīte ta‘bīr olunur. Serāb ullara deryā gibi yolcularıñ önünde görünür. O ise ħayāl-i maħzđır, deryā degildir. Dūnyāyı, evliyā’-ı kirām sāde nümāyiş olduğundan serāba teşbīh iderler, niteki Ķur‘ān-ı Kerīm’de a‘māl-i küffār serāba teşbīh olunmuştur.

6. هیچ جا وقت سفر کس به وداعم نرسید

کافر از کعبه و از دیر مسلمان رقتم

Hīç cā vaķt-i sefer-i kes be-vedā‘m ne-resīd

Kāfir ez-Ka‘be vü ez-deyr müselmān refem

Öyle ‘acele ile sefer vaķtı gitdim ki dostlarımdan bir ferd baņa Allāh te‘ālā selāmet virsin dimege irişmedi, Ka‘beden kāfir ü kenīseden mü‘min olarak rāh-ı ‘aşķa gitdim ya‘nī bir ħayli müddet aşķāb-ı riyyā ile cāmī‘de namāz eyledim ve mu‘tekif oldum. Ba‘dehu sā‘īķ-i taķđirini mürşid-i kāmiliñ āsitānesine sevķ idip ve anda şirk-i ħafī olan riyyāyı dahı terk idip mü‘min maħlaş oldum ve mürşidimiñ himmetiyle āsār-ı cezbe-i ilāhiye bende nümāyān oldu ve rāh-ı ‘aşķa sefere meyl geldi. Ĥāşıl olmaġa oradan müselmān olduğum ħālde rāh-ı ‘aşķ-ı Ĥudā’ya gitdim, demek ister. Bu şürette Ka‘be’den murād mesācid ve deyrden mürşid-i kāmiliñ ħānķāhı olmuş olur zīrā mecāz şüretinde hāķīķat söyleyenler mürşid-i ārif-i bi’llāhıñ maķāmını kāh deyr ile vü kāh meyhāne ile ta‘bīr iderler. “Deyr” kenīse ma‘nāsındır.

7. کف افسوس در این ره بودم برگ سفر

می زخم دست به سر بین به چه سامان رقتم

Kef-i efsūs der-īn reh būdem berg-i sefer

Mī-zenem dest-be-ser-i beyn be-çe sāmān refem

Rāh-1 ‘aşkıñ lezzetini aldıçça nīçün bu vaçte dek böyle gelmedim ve ‘ömrümü hebā itdim. Hayf sad hayfdır ki elimi taḥrīk ider idim. İşte o kef-i efsūs rāh-1 ‘aşkıda baña berg-i seferü zād-1 reh oldu ve kemāl-i taḥassürümden kef-i efsūsü başıma urdum. Baç benim ḥālime ki ne ‘aceb nizām-1 ḥāl ile rāh-1 ‘aşkı sefer itdim, dimek olur. Zād-1 rehberg-i sefer ‘unvānıyla ta‘bīr buyurdular ki: “berg” müşābehet-i [93] şüretiyesi cihetiyle kefe münāsib olur zīrā berg kef gibidir. “Sāmān” intizām-1 aḥvāle ta‘bīr olunur. Egerçi bu ḥāl ile rāh-1 ‘aşkı sefer zāhirde perīşānlıçtır lākin böyle ah vah iderek gitmek keşret-i feyz-i Ḥudā’ya sebep olmaçla ‘aynı sāmān u nizām-1 ḥāl olur.

8. کس خبردار نشد آمدن و رفتن من

سر به جیب آدمم و پای به دامان رفتم

Kes ḥaber-dār ne-şod zi-āmeden ü reften-i men

Ser-be-cīb āmedem ü pāy-be-dāmān refthem

Bir kimesne benim gelmekligimden ü gitmekligimden āgāh u ḥaber-dār olmadı zīrā baş yaçada olarak murāçabe tarīçinde geldim ve gider iken ayak altında olarak gitdim ya‘nī gülistān-1 ḥaķıçate vü bostān-1 ma‘rifete gitmekligim sefer-i deyr-i vaṭan u seyr-i ma‘nevī ile olduçundan ve yine ‘avdetim murāçabe ile olup ve geldikde murāçabeden fāriç olmadıçımdan gitdigimi vü gelmedigimi ehl-i zāhirden bir kimesne anlamadı, dimek olur. Fi’l-vāқи‘ ehlu’llāh meşelā üç sā‘at ve daḥı ziyāde ser-be-cīb murāçabe olurlar. O ḥālde meşelā eflāke ‘urūc ider ve gider ve yine gelir. Ba‘dehu Mekke’ye gider ve ṭavāf ider ve yine ṭavāfdan fāriç olur. Mekke’den ‘avdet ba‘dehu li-me‘a’llāh vaçt-i menziline gider ve maḥv-1 küllī ile maḥvolup mazḥar-1 tecellī cemāl-i İlāhī olur. O maçām-1 tecellīden girü gelir. Yine murāçabeden fāriç olmaz. Bu cihetden anıç gitdiginden ü girü geldiginden bir ferd vāçıf olamaz. Evliyāya bu aḥvāl ba‘īd degildir. İnan ve inkār itme.

9. شمع سان پای مرا قوت رفتار نبود

بس که از پای نشستم ز شبستان رفتم

Şem^ç -sān pāy-ı me-rā kuvvet-i reftār ne-būd

Bes ki ez-pāy nişistem zi-şebistān reftem

Şem^ç gibi benim ayağımın yürümege kuvveti yok idi, niteki görürsün şem^ç meclisde dā'imā karar ider ve lakin seyr-i ma^ç nevîsi vü sefer der-vaṭanı vardır zîrā zulmet-i şebden rüşenlige sefer idip müstağrak-ı envār olmuştur. Ben daḥı şem^ç gibi hareket-i şuveriyeyi terk idip ol kadar ayakdan oturdum ve fāriğ oldum ki zulmetden seyr-i ma^ç nevî ile şem^ç gibi gitdim ve ḥalāş oldum. İşte böyle benim gibi dervîş ü ḥalvet-niş'in olup sefer-der-vaṭan idenler şebistāndan kırtulup müstağrak-ı [94] envār-ı eḥadiyyet olur, dımekdir. "Şebistān" gıceye vü zulmete dirler. "San" daḥı edat-ı teşbîhdır. "Bes ki" ol kadar ki dımekdir, keşret ma^ç nāsınını ifāde ider.

سر نزد آه و نگاهى ز دل و دیده من 10.

آه در سینه و نظاره به مژگان رفتم

Ser ne-zede āh u nigāhī zi-dil ü dīde-i men

Āh der-sīne vü nazzāre be-müjgān reftem

Gönlümden bir ah u gözümde bir nigāh baş urmadı vü zāhir olmadı, belki bu yolda āh kılmadan zāhir olmayarak ve nigāh u iltifāt-ı derūn-ı müjgānda olarak gitdim. Ma'lūm ola ki tarīkat-i 'aliyye-i Naqşibendiyye aşḥābı zıkr-i ḳalbī ile meşgūl olduklarından zāhirde zıkrı terk itdikleri gibi āhı vü bükā'ı vü sā'ir zāhirde olan aḥvāl-i 'āşıkānı meşelā temzīk-i şebāt gibi vü zevḳından ḍarb-ı ḳadem gibi terk itmişlerdir, belki bu eşyā-yı mezkūreyi gönülden iderler ki bir ferd-i bezm-i dervîş olduğumu bilmesin ve 'āşık-ı bī-çāreligimizi anlamasınḥattā bu tarīkiḥmeşāyiḥi, postu vü ḥalkasını posta iclāsını vü ḥilāfet vaktinde meşāyiḥ da' vetini vü cem' iyyet yapmağı daḥı terk itmişler. Şeyḥi görür ki fūlan mürīdi kemāle irdi, aḡa teslike icāzet virir. Cenāb-ı Ḥazreti Şāh-ı Naqşibend -ḳuddise sırrahu- dervîşleri Ya' ḳüb Çarḥī -ḳuddise sırrahu-'nuḡ kemālini vü irşāda ḳadrini müşāhede buyurduḳda: "Ḳabūl-i to ḳabūl-i menest" ¹⁸⁰ buyurup irşāda ruḡşat

¹⁸⁰ Senin kabulün, benim kabulümdür.

buyurmuşlardır ve hilâfet dağı bunun adıdır. Nâzım-ı mâhir dağı Buḥārî olmağıla meslek-i Naşibendiyye'ye sülûk itmişdir diyu mesmu' m olmuşdur. Fi'l-vâқи' bu beyt-i ğarraları böyle olduğuna delâlet ider ve yine bu beytle meslek-i ḥ'âcegân-ı kirâmı beyân buyururlar ve yine ma'lûm ola ki “nazzâre-be-müjgân reftem” ile uşul-i tarîķ-i Naşibendiyye'den ma' dūd nazâr “nazâr ber-ķadem” mazmûnuna işâret buyurmuşlardır.

11. همه تن سوختم از آتش حیرت چون شمع

رفتم از مجلس و انگشت به دندان رفتم

Heme ten sūḥtem ez-âteş-i ḥayret çun şem'

Reftem ez-meclis ü engüşt be-dendân reftem

Cümlesini ' aşk u ḥayretten şem' gibi yakdımḥattâ meclisden gitdim ve muteḥayyir olduğum ḥâlde gitdim. “Engüşt be-dendân” muteḥayyirlerin ḥâli olmağıla ḥayrân ma' nâsına işlâh olunmuşdur. Ma'lûm ola ki şem' in dişi fetilesi olur ve anıyla kâ'im olan [95] şu' le dağı engüştü olmuş olur ya' nî şem' âteş-i ḥasretle engüşt be-dendân olarak ne gûne yana yana meclisden gitmiş ise ben dağı öylece yanarak maḥv oldum ve meclis-i yârândan şu ḥâlile gitdim, demek ister -ķuddise surrahu-.

12. سفری گشتم و از بزم نرفتم بیرون

رفتم از خویش چو پیمانہ مستان رفتم

Seferî geştem ü ez-bezm ne-reftem bîrûn

Reftem ez-ḥ'îş çü peymâne-i mestân reftem

Sefere mensûb oldum velâkin seferim meclisde oldu ve meclisden tışra gitmedim. Vücûdumdan Ḥaķķ-ı sefer itdim ve kendimden gitdim ve maķâm-ı fenâya vuşlat itdim. Peymâne-i mestân gibi gitmeksiz gittim. Bu beyitle dağı sefer-der-vaṭan itdim, dimegi murâd ider çünkü sâlike eşnâ-yı seferde ķabz ' arîz olur. Nâzım-ı mâhir dağı eşnâ-yı sefer-i

ma‘nevîsinde kabz ‘arîz olmağla bu beytle dahı maḳbūz olduklarını beyān idip buyururlar ki:

نبود بند گرفتاری من امروزی .13

بارها همراه دل تا در زندان رفتم

Ne-boved bend-i giriftārī-yi men İmrūzī

Bārḫā hem-reh-i dil tā-der-i zindān refthem

Benim bende beñzeyen giriftārılığım bu gūne mensūb degildir ki te‘essūf ideyim zīrā nice kere gönülle raḳīḳ olarak zindān ḳapusuna dek gıtdim ya‘nī ben ü gönüm ikimiz dahı defe‘ātle maḳbūz u maḫbūs olduḳ ve yine āzād olduḳ. Bu ḫāl sālîklere olagelmışdir. Bā-ḫuṣūṣ her ḳabzıñ encāmı başdır diyu tesliye-i ḫāṭırımız der-destdir. Ma‘lūm ola ki “zindān ḳapusuna gıtmek”den murād içeri girmekdiryoḫsa ḳapudan dönme degildir. Böyle olunca maḳbūz u maḫbūs olmamış dinmez zīrā ekşeriyā bir ḳapuya varıldıḳda içeri dāḫil olunur, girilmemek nevādirdendir. Ne‘am, “tā”nıñ ifāde itdigi ma‘nā ḳapuya dek gönülü ile gıtmekdir.

در ریاضی که بود رنگ گل روی زمین .14

گل به جیب آمدم و خار به دامن رفتم

Der-riyāzī ki boved reng ü gul rūy-ı zemīn

Gul be-cīb āmedem ü ḫār-be-dāmān refthem

Bir ravzalara ki ezhār u şükūfelerinḡ rengi olur ve dahı yerde bütün gülünḡ rengi olur. Ben öyle ravzalara ferah ile geldim ve dahı andan ḡam ile gıtdim. İşte benim ṭālī‘-i baḫtımınḡ ḫālī budur. Herkes gülistāna ḡamla gider ve ferahla gelir. [96] ben ‘aksine ḳalbideki ferahımı zāyi‘ idip maḡmūm u maḫzūn olarak gelirim, dimek ister. Mıṣra‘-ı şānīde “gul be-cīb”den murād ferahdır ve “ḫār-be-dāmān”dan murād ḡamdır.

بال و پر بسته صیاد نخواهم گردید. 15.

من که از باغ به بال و پر افغان رفتم

Bāl ü per beste-i şayyād ne-ḥāhem gerdīd

Men ki ez-bāg be-bāl ü per efgān refتم

Ben bāl ü perimi şayyādın dāmınının bestesi kılmak istemem zīrā öyle kimesneyim ki bāg u gülistāndan muzṭarib olup ve qarārım kılmayıp feryād u figānı kıanat iderek gıtdım. Hiç gülistāndan şıķılıp efgān iderek feryād iden bāl ü periniñ şayyādın dāmına beste olmasını ister mi? ve öyle maḥall-i ḥaṭarda olabilir mi? Elbetde istemez, dimek olur. “Dām-ı şayyād”dan murād dünyānın mālı vü cāhı vü iştiğālī olur. Bu umūr-ı şelāşe insānı tuṭmaķda ve muzṭarib itmekde dāma beṅzer. Ma‘lūm ola ki iki fi‘l cem‘ olsa fi‘l-i şānī maşdar ma‘nāsına olur. Bu cihetden “gerdīd” “gerdīden” ma‘nāsına olur. “Gerdīden” dönmeκ ü olmaκ u kılmak ma‘nāsınadır ve bāl ü per mef‘ül-i evvelī olur, taķdīri “bāl ü perem rā” dimekdir. Beste-i şayyād, beste-i dām-ı şayyād yerinde olarak mef‘ül-i şānī olur. Taķdīri: “Ne-ḥāhem gerdīd bāl ü perem-rā beste-i dām-ı şayyād” dimekdir yāḥūd “men ki” ki men taķdīrindedir. İki ḥālde de mışra‘-ı şānī evvele ‘illet olur.

نسبت لفظ بد و معنی نیکو ستم است. 16.

حرف همّت شدم از یاد خسیسان رفتم

Nisbet-i lafz-ı bed ü ma‘nī-yi nīkū sitem est

Ḥarf-i himmet şodem ez-yād-ı ḥasısān refتم

Çirkīn lafzı vü ḥüb manāyı biribirine nisbet zūlmdür. Elbette güzel ma‘nāya bir lafz-ı ra‘nā lāzım gelir zīrā bir ğulām-ı meḥpāreye köhne libās elbāsı zūlmdür. Böyle dilbere elbise-i fāḥire lāzım geldiği gibi laṭif ma‘nāya daḥı bir laṭif ü faşih lafz muḳtezā olur. Ben daḥı himmet ḥarfiniñ ma‘nāsı oldum zīrā bu yolda ulu himmet şāḥibi olmuşdur. Benāber-in lafz gibi olan ehl-i dünyānın kıalbenden kendim eger đurur isem kendime zūlm itmiş olurum ve iyülerin kıalbine girerim zīrā onların kıalbi elfāz-ı ḥasene gibidir. Nāzım-ı māḥir bu beytinde [97] iḥsānın kıalbini lafz-ı kabīḥe vü evliyā‘-ı kirāmın kıulüb-ı şāfiyesini elfāz-ı

haseneye teşbîh buyurdular. Ba‘zı nüshada “dest-i hasîsân” vâkı‘ olmuşdur. Böyle olunca dest-i hasîsân yine lafz ma‘âmında olur. Mısrâ‘-ı sâniide ma‘nâ mu‘adde olmağla ta‘dîr-i beyt: “Ma‘nâ-yı harf-i himmet şodem” dimekdir.

کرد آگاهیم از مردم غافل فارغ 17.

پند زاهد شدم از خاطر مستان رفتم

Kerd āgāhiyem ez-merdom-ı ġāfil fāriġ

Pend-i zāhid şodem ez-ġātır-ı mestān refem

Āgāhlık beni aşhāb-ı ġafletin elinden ü dilinden ġalāş olucu eyledi. Güyā āgāhlıktan zāhidin pendî olmak mertebesine terfî eyledim ve pend-i zāhid gibi mestānı ġātırından u aşhāb-ı ġafletin ġalbinden gitdim ve gitmekle ġalāş oldum. Ol vechile benim semtime gelmek şöyle çursun ġalblerinden beni yād itdikleri daġı yokdur. İşte böyle evliyā‘-ı kirām sevmediklerine kendilerini ferāmuş itdirmege ġudret-yāb olurlar. “Fāriġ” kelimesinin ma‘nâ-yı lāzımîsi ki “ġalāş olucu” dimekdir. Bu ma‘âmında o ma‘nâ murād olur zîrā ferāğa ġalās lāzım gelir. Beytten murād kendinün āgāhlığını beyāndır.

دست رد را پر پرواز رمیدن دانم 18.

من که از جای به یک جنبش مژگان رفتم

Dest-i red-rā per-i pervāz remīden dānem

Men ki ez-cāy be-yek cünbüş-i müjgān refem

Gelme diyu el şalmağı pervāza beñzeyen ürkmenin ġanadı bilirim ve uçar gibi ürkerim ve bir daġı gelmem zîrā ben şol ādemim ki bir kirpik ġareketiyle ve cüz‘î istişkāl ile yerimden gitdim. “Dest-i red” ise şard itmekdir. Anı gördükde baña ürkemek elbette gelir. Ba‘zı nüshada pervāz yerine pervāne vâkı‘ olmuşdur. Ma‘nāsı ürkmenin pervānesinin ġanadı bilirim dimekdir. “Ürkemek pervānesi” nden murād ġāyet ürkücü pervānedir. Kemāle pervāne ürkemek şāhibi olduğundan “remīden” kelimesine muzāf

olmuştur. Ma‘lūm ola ki iki nüshaya göre de “dest-i reddi” kanat bilmek gitmekden ‘ibāretidir ve anıyla giderim dimekdir. Beytten murād ‘ulu himmet şāhibi olmağla istişkāl u dūn mu‘ameleye taḥammül idemeyeceğini beyān ider. [98] mıṣra‘-ı şānī dahı evvele ta‘līl maḳāmındadır ve edāt-ı ta‘līl-i maḫzūfdur yāḫūd “menki” men taḳdīrindedir.

نکشد دوش سبکروحي من بار لباس 19.

از هوا پیراهنی کردم و عریان رفتم

Ne-keşed dūş-ı sebok-rūḫī-yi men bār-ı libas

Ez-hevā pīrāhenī kerdem ü ‘üryān reftem

Benim tecerrüd ü ḫiffetiminḡ omuzu libās yükünü çekmez. Bu sebebden libāsdan fāriḡ olup hevādan bir gömlek eyledim ve dahı ‘üryān olarak rāh-ı Ḥaḳḳ’a gitdim. Böyle olunca sen beni bulamadığından giymiş zannitme eger istesem elbise-i fāḫireler giyerim. Ḥilāf-ı meslegim olmağla cümlesini terk itmişimdir. “Sebok-rūḫī” tecerrüd ma‘nāsınadır yāḫūd “sebok-rūḫī”den murād zātında olan ḫiffettir. Ba‘zı kimesneninḡ zātında vü ṭab‘ında bir keşāfet olur. Vardığı meclise şıḳlet virir. Herkes kāşki şu ādem gideydi diyu ehl-i meclis temennī iderler ve böyle olan kimesneye “girān-cān” dirler ve zātında şıḳlet olmayana “sebok-rūḫ” ta‘bīr iderler. Buḡa göre ma‘nā: Ben ol mertebe sebok-rūḫ u ṭab‘ı ḫafīf ü zātı keşāfetsiz şā‘ir-i zārīfim ki bār-ı libāsa taḥammül idemeyip hevāyı kendime pīrāhen eylemişimdir. Bu dahı laṭīf ma‘nā olur.

رهنمون گشت مرا سوی تعلق سودا 20.

از ره کوچه زنجیر به زندان رفتم

Reh-nümūn geşt me-rā sūy-ı ta‘alluḳ-ı sevda

Ez-reh-i kūçe-i zencīr-be-zindān reftem

Benim ‘aşḳım baḡa muḳayyed olmaḳ semtine yol gösterici oldu ve saḡa muḳayyed olmaḳda menfa‘at-ı ‘azīme vardır, didi zirā ba‘zı sevda aşḫābına baḡlanmaḳ zencīr-i nāfi‘

olur. Hattā bī-mārḥāneniñ bir ismi daḥı dārü’ş-şifadır ve bī-mārḥānelerde niçe mecānīn-i şaḥve gelip ‘āqıl ü kāmīl olurlar. Nāzım-ı māhiriñ daḥı sevdāsına ta‘alluḡ-ı nāfi‘ olmaḡla sevdāsı semt-i ta‘alluḡa delālet itmiş. Benā-ber-īn nāzım daḥı itā‘ at itmiş olmaḡla zencīriñ tār yolundan zindāna vü semt-i ta‘alluḡa gitdim, buyururlar. “zindān”dan murād bī-mārḥānedir ve yine zencīr yolundan gitmek bī-mārḥānede zencīrsiz oturmayıp zencīr ile mu‘allaḡ olmaḡdan ‘ibāretidir. Gerçi burada “tār” yol ma‘nāsındır velākinmā-ḡablinde reh gelmesi olmaḡla tecrīd tārīḡiyle tār ma‘nāsı murād olur ve zencīr [99] daḥı bir tār yola beñzer binā’-ı ‘alīde kūçe terkīb-i izāfisini zencīre muzāf eyledi ve zencīri de kūçeye teşbīh eyledi yāḥūd kūçe maḥalle-i şaḡīre ma‘nāsına da gelir. Bu şürette ma‘nāsı maḥalle-i şaḡīre gibi olan zencīr yolundan bī-mārḥāneye gitdim, demek olur ve zencīr daḥı maḥalleye şebīhdır zīrā maḥallede ḥāneler biribirine zencīr ḡalḡası gibi muttaşıldır. Bundan daḥı murādı sevdā baña ta‘alluḡ semtine yol gösterince ben daḥı emrine imtişāl idip zencīre baḡlanarak bī-mārḥāneye gitdim, demek olur.

بود قدرم ز بلندی سوی پستی مایل 21.

چاک گردیدم و از جیب به دامن رفتم

Būd ḡadrem zi-bolendī sūy-ı pestī mā’īl

Çāk gerdīdem ü ez-cīb-be-dāmān refتم

Benim ḡadrim ü i‘tibārım nās beyninde bolend ü ‘ālī idi çünki ‘āşıḡ u dervīş oldum. ḡadr ü i‘tibār ‘āşıḡlıḡa zıdd olmaḡla ‘ālīlikden alçaḡlık semtine mā’īl oldu, niteki ḤazretiMışrī -ḡuddise sırrahu-ba‘zı ilāhiyātında buyurmuşdur:

Beyt

Dervīşleriñ eñ alçaḡı buḡday içinde burçaḡı

Bu Mışrī gibi balçıḡı her bir ayaḡ başmaḡ gerek¹⁸¹

[Niyāzī Mışrī]

¹⁸¹ Altuntaş, İsmail Hakkı 2011, s. 828.

İşte sülûkda vü ‘aşkıda mezellet iktizâ ider ve yine kutbü’l-‘ârifin, ğavs’ü’l-vâşılîn, mehbi‘-i feyz-i şamedânî Hazreti Bâyezîd-i Bestâmî -kuddise sırrahu- o mertebede nefis-i nefislerini tezlîl itdiklerinden “‘a‘ale zillî zillu’l yehūd”¹⁸² buyurmuşlardır. Bu zillet ü haqâret ‘uşşâk-ı ilâhiyenin kemâl-i ‘izzetine sebep olur. Ammâ ehl-i dünyânın ‘izzeti ya ‘uzlle ya mevtle kemâl-i haqâretine sebep olur lâkin ehl-i ‘aşkıñ ‘izzeti ‘izzet-i ebediye-i bâkîyyedir zîrâ mansıb-ı ‘aşkıdan mün‘azil olmaz ve mevtle daħı şeref ü qadri zâ’il olmaz, belki kubûr-ı evliyâ cümleñin me‘âfı vü mezârı olur. Benâ-ber-în libâs-ı qadrimi çâk kılıp qadrimiñ daħı yakasından etegine dek gıtdim ve yırdım, buyurmak isterler yanî ‘izzet ü rif‘atimi kemâlile pestlige tebdîl ü tahvîl itdim, demek olur. İşte bu zamân o sâlik gerçi dervîş olur zîrâ dervîşlikde ‘âr u nâmusunu muhâfaza yokdur ve dünyâca olan ‘âr u nâmus [100] gitmedikçe dervîş olunmaz, niteki HazretiMısrî -kuddise sırrahu- buyurmuşdur:

Beyt

Kim ki cândan geçmez ise diñ bize yâr olmasın

‘Âr u ‘ırzile gelip ‘âşıklara yâr olmasın¹⁸³

[Niyâzî Mısrî]

Ve yine ba‘zî ‘ârifin daħı buyurmuşdur:

Açıldı defter-i ehl-i melâmet kayd olan gelsin

Çekenler nâm-ı kaydın gelmesin lâ-kayd olan gelsin

Ma‘lûm ola ki bir şey’ bolend qadd olsa, pestlige mâ’il olur. Buraya daħı bu beytle telmîh ü işâret buyurdular.

پست گردید مقام ز سخن نشنیدن .22

گوش من بس که گران بود بیابان رفتم

Pest gerdîd maqâmem zi-sûhan ne-şenîden

Güş-ı men beski girân boved beyâbân reftem

¹⁸² “Benim boyun eğmem Yahudilerin alçaklığını atıl etti.”

¹⁸³ Altuntaş, İsmail Hakkı 2011, 157.

Benim mertebem nās beyninde anların sözünü dinlemediğimden alçak oldu ve bir ferdiñ yanında kadar ü i‘ tibārım kalmadı ve herkes başa neylersin şu yabanın delisini didiler ve i‘ tibārdan bi‘l-külliyeye iskāf itdiler. Ol meretebe halkın kelāmını dinlemekten kulağım ağır u şağır idi ki nās ‘inde hayvān ‘addolduğumdan ve halka benzemediğimden şahrāyı ihtiyār itdim ve beyābānı kendime mesken itdim, demekdir. Ma‘ lūm ola ki “yaban” ve yine bā ile “beyābān” şahrā ma‘ nāsınadır. Ba‘ zı nüshada biyābān vākī‘ olmuşdur. Ma‘ nāsı dünyānı nihāyetine yāhūd şağırılığın yāhūd söz ışğā itmeniñ nihāyetine gitdim, demek olur. Fi‘l-ḥaḳīka ‘avāmın içinde ‘aşıkın kadri olmamağla ekşerisi kūḥ-ı beyābānı mesken itmişlerdir.

منم آن طایر وحشت زده دشت جنون .23

که به بال رم آهوز بیابان رفتم

Menem ān ṭā’ir-i vaḥşet-zede-i deşt-i cünūn

Ki be-bāl-i rem-i āhū zi-beyābān reftem

Cünūn ovası ki ‘aşk şahrāsıdır ve şahrānıñ ziyāde vaḥşī kuşu benim ya‘ nī miyān-ı ‘uşşāğda nāsdan ürkmiş ve teneffür itmiş ‘aşık benim zīrā şahrādan dağı āhūnuñ ürkmesini kendime kanat idip o vechile sür‘atle gitdim ve şahrāda dağı karar idemedim. Bu şüretde nāzım merḥūmuñ ‘aşık u vaḥşet-zede olmuş [101] olduğu şābit olur. “Rem” rā’nıñ fetḫiyle ürkemek manāsınadır.

منم آن گوهر جیب صدف بی تابى .24

که ز غلطنای خود از کف عمان رفتم

Menem ān gevher-i cīb-i şadef-i bī-tābī

Ki zi-ğaltānī-i ḥod ez-kef-i reftem

O kararlılık şadefiniñ derūnunuñ gevheri benim zīrā kendi yuvarlanıcılığımın deryā-yı ‘ummān-ı bī-pāyānıñ elinden tışra gitdim ve öyle baḥr-i ‘azimde istikrār idemedim. Bu beytle dağı beyt-i sābık gibi keşret-i ‘aşkıyı beyān buyurdular zīrā ikisiniñ

dağı me‘āli bī-ķarār olduklarını ifāde ider ve bu bī-ķarār olmak dağı ‘aşķa lāzım gelir yāhūd o şadefe beñzeyen bī-ķarārılığın cībiniñ gevhəri benim diyerek ma‘ nā virilir. Buña göre bī-tāblık şadefe teşbīh olunmuş oldu. Evvelki ma‘ nāya göre bī-tāblıgın şadefiniñ gevhəri benim, demek olmağla iddi‘ āya mahmūl olur. Ke‘enne bī-tāblıgın bir şadefi var imiş ve Şevket anın cībiniñ incüsü imiş. İki beytin dağı mışra‘ -1 şānileri mışra‘ -1 evvellere ta‘ lildir ki lafzları dağı edat-1 a‘ lidir.

مورم و تا نکند مئت حرسم پا مال 25.

پر برآوردم و از دست سلیمان رفتم

Mūrem ü tā ne-koned minnet-i hırsem pāmāl

Per-ber-āverdem ü ez-dest-i Süleymān refitem

Ben fi’l-aşl ķarınca idim. Benim hırşımın sa‘ y eyle diyu tevbīh itmesi ve baña rāhat virmemesi beni pāmāl itmesin için kendimden ķanad getürdim ve dağı Süleymān ‘aleyhi’s-selām’ın elinden gitdim ya‘ nī ben aşlından bayağı ‘avām-1 nāsdan idim ve kemāle hırş şāhibi olmuş idim ve hırşım baña ārām u ķarār virmez idi ve dā‘imā huṭām-1 dūnyānın cem‘ i için benim başıma urur idi. Mülāhaza eyledim ki bu hırş beni ķarıncaın hırşı ķarıncayı pāmāl eylediği gibi pāmāl idecektir. Bunun çāresi ‘āşık olup bu hırşdan rehā bulmağdır, didim ve ‘āşık oldum ve dağı dūnyānın selāṭininiñ elinden gitdim ve pāmāl olmağdan hūlāş oldum, demek ister. Nāzım merhūm ‘āşık olmayanları hırşda vū ḥāķāretde ķarıncaya teşbīh ider. Ķarınca ḥarīş olmağla ve hırşı sebebiyle ayaklar altında pāmāl olduğı cihetden pāmāl zikri mūra cem‘ iyyet olmağla laṭif vāķi‘ olmuşdur. Bundan sonra ķarıncada ķanad [102] peydā olur. Bu cihetden per ber-āverdem ta‘ bīri dağı mūra cem‘ iyyet-i şī‘ riye olur. Bundan sonra Süleymān zikri dağı cinās-1 şī‘ riyyedendir zīrā nemle-i Süleymānī meşhūrdur. Süleymān ‘aliyyhisselām ķarıncayı eline alıp anınla mukāleme ider idi. Dest-i Süleymānī’den gitmekden murād dūnyānın mülūk u ümerāsının elinden gitmekdir. Bu ‘ünvān ile ta‘ bīr-i “mūr” ile Süleymān cem‘ olsun içündür ve yine “per-ber-āverdem” ‘āşık oldum, demekden ‘ibāretidir. Anı dağı bu üslūb ile ta‘ bīr-i mücerred mūr ile cem‘ iyyet ḥāsıl olsun içündür. Anifen beyān olundu. Hūlāşa-i kelām ‘avām nāsdan hırş şāhibi bir ādem idim. Bu hırş u ṭama‘ın sebep-i helāk olduğunu te‘emmül idip ‘āşıklar gürūhuna mülḥaķ oldum ve necāt-1 edebiyeye-i bāķiyye buldum, demek olur.

چون منی را نگذارند ز کف اهل کرم 26.

نقد همت شدم از دست کریمان رفتم

Çun menî-râ ne-ğozârend zi-kef-i ehl-i kerem

Nağd-i himmet şodem ez-dest-i kerîmân refitem

Çünkü lisân-ı hâl ile belki ba‘zısı lisân-ı kâl ile kerem ehli ben saña ihsân itdim, dimegi terk itmezler. Ben dağı bu imtinân u tevbîhe mütehammil olmadıgımdan himmet şâhibi bir aqca oldum yâhûd nağde beñzeyen ‘ulüvvü himmetiñ ‘aynı oldum ve kerîmleriñ elinden gitdim ve anlarıñ bu varlığını çekmedim. Fi’l-vâkı‘ ‘ulüvvü himmet şâhibi olanlar kerimleriñ hânesine gidip ihsânına tâlîb olmazlar. Meşnevî-i Şerîf’de mezkûrdur ki Şeyh Muhammed Serrezî -kuddise sırrahu- gâyet ‘ulüvvü himmetinden bir ferdiñ ‘atıyyesini kabûl buyurmazlar imiş. Hattâ şahrâda sâkin olup âşma yaprağı ile ta‘ayyüş ü tağaddî iderler imiş. İşte ‘Âlî-cenâb olanlarıñ hâli böyle olur. Ma‘lûm ola ki nağd iki dürlüdür. Bir dürlüsü himmet şâhibidir. Böyle nağd kerimleriñ eline gelir ve kerîm dağı anı bir faķire ihsân ider ve faķir dağı ba‘zı hâcetine şarf ider ve elden ele devr idip nâsıñ hâcetini kazâ ider zîrâ aqçeyi Allâh te‘âlâ şarf için ve tetmîm-i meşâlih-i nâs için halk itmişdir ve nağdiñ bir nev‘i şol nağddir ki bir hasîsiñ eline geçip anı der-kîse vü der-ğazîne ider. Nice seneler maħbûs kalır ve mesâlih-i nâs [103] kendi yüzünden bitmez. İşte bu nuğduñ dün himmet olanlarıdır. Nâzım merhûm böyle himmet şâhibi nağd olmuş ve kerimleriñ elinden halâş u âzâr olmuş ve bu mısrâ‘ da kendiyi kerimleriñ elinden gitmekte nağd-i himmete teşbîh itdiler. Ba‘zı nüshada kerîmân yerine le‘îmân vâkı‘dir. Yine murâd kerîmân dimekdir. Kerîmleri le‘îm ile ta‘bîr varlıkları vü imtinânları cihetiyledir. Fi’l-vâkı‘ bir kerîm ki ta‘azzum u min-tevbîh şâhibidir. Le‘îmlerden ma‘düddür. Haķîkatde kerîm odur ki mütevâzi‘ ola ve keremi rızâ‘-i Hudâ için ola. Hazreti İmâm ‘Alî keremullâh vechehu gibi “*Innemâ nuṭ‘imekum li-vechillâh lâ nurîdu minkum cezâen ve lâ şekûrâ*”¹⁸⁴ nazm-ı celîlini kerimiñ hâli nâtiğ ola.

184 *إِنَّمَا نُطْعِمُكُمْ لِوَجْهِ اللَّهِ لَا مُنْتَكِبُ مِنْكُمْ جَزَاءً وَلَا شُكْرًا*

“Yedirdikleri kimselere şöyle derler: Biz size sırf Allah rızası için yediriyoruz. Sizden bir karşılık ve bir teşekkür beklemiyoruz.” İnsan: 9

ضعف از پنجه بخت سیهم کرد رها 27.

نگی گشتم و از سایه مژگان رفتم

Za' f ez-pençe-i baht-1 siyehem kerd rehā

Nigehī geštem ü ez-sāye-i müjgān refتم

Benim za' fım beni baht-1 siyehiñ pençesinden ħalāş eyledi. Elbette za' if olan nesne pençede çürmaz. Meşelā hevāyı vü ābı der-pençe itmek mümkün degildir ya' nī ' aşk beni naħif ü za' if eyledi ise ve bu cihetden baña zarar u ziyānı oldu ise ben ki baht-1 siyeh şāhibi idim. Benim kerīmānımı baht-1 siyeh der-dest itmekle taħlīş-i cīb mümkün degil idi. ' Aşq ol mertebede beni naħif eyledi ki baht-1 siyehiñ pençesinden ħalāş eyledi. Bu cihetden menfa' at-i ' azīmesi oldu, demek ister. Güyiyā ben ' aşkıñ za' if itmesiyle bir nigāh oldum ve sāye-i müjgāndan gıtdim. Nazār-1 ħadiķa-i çeşmde za' fı sebebiyle nice müsteķarr olmaz ise ve pençe gibi müjgāndan ne gūne tışra çıkar ise ben daħı za' fım sebebiyle baht-1 siyehiñ müjgān gibi pençesinden öyle serī' gidip ħalāş oldum buyururlar ve bu beytde kendi zātını nūr-1 başardan ħāşıl olmuş nazāra za' fda vü maķbūliyetde teşbīh buyurdular ve yine pençe-i baht-1 siyehi müjgāna teşbīh vardır. Sāye-i müjgāndan murād ħadiķa-i çeşmdir ki göz kapaķlarınıñ altı olur.

آن قدرها سبک از بند گران گردیدم 28.

که شدم ناله زنجیر و ز زندان رفتم

[Ā] n ķadrhā sebok ez-bend-i girān gerdīdem

Ki şodem nāle-i zencīr ü zi-zindān refتم

[104] Bend-i girān-1 aşqdan için ve beni zabt u rabt itdiginden için ol miķdārların yeyni vü ħafif oldum ki gūyā ħiffetde vü cismī ķalmaķda nāle-i zencīr oldum ve zindāndan gıtdim, demek olur. Ma' lūmdur ki ağır olan gerek bār-1 şuverī gerek bār-1 ma' nevī insānı zebūn ider. Bend-i girān-1 ' aşq daħı bār-1 ma' nevīniñ ħāyetde ağır olmağla zāt-1 nefislerini naħif itmiş bir mertebede ki neħāfetde nāle-i zencīr gibi olmuşlar. Zencīriñ şadāsı bend-i girān-1 zencīrden nice naħif olup zindāndan gıtdi ise ben daħı bend-i girān-1 ' aşqdan zebūn

olduğum sebeble zindān-ı cihāndan āzād oldum, buyurmak isterler. Fi'l-ḥaḳīka ‘āşıklar ‘alā’iḳ-i dünyeviye ḳaydından vāreste olup Allāh te‘ālā ḥāzırīne meyl-i küllī ile meyl itdikleri muḃşirāt ḳabīlindendir. Dünyādan ḡitmek ve ḥalāş olmaḳdan murād eşḡāl-i cihānı terkden kināyedir.

از دیاری که در او موج هوا موزون است. 29.

گویمت تا که بدانی به چه عنوان رفتم

Zi-diyārī ki deru mevc-i hevā mevzūnest

Gūyemet tā ki be-dānī be-çe ‘unvān reftem

Bir memālikde ki hevānıḡ mevc-i anda mevzūn u laṭīfdır. Orada oturmak lāzım gelir iken ve herkes o memāliki sever iken ve dil-dādesi olmuş iken saḡa söyleyim ben ne üslūbıle o memleketden ḡitdim ve anı nice terk itdim. Ḥattā benim ḥālımı bilesin ve ne mertebede ādem imiş aḡlayasın. Mevc-i hevādan murād rüzḡārdır ve mevzūn olması hevānıḡ cevdetinden ü laṭīf isminden kināyedir. “Unvān” üslūb u tarz ma‘nāsınadır. “Diyār” dal’ıḡ kesriyle dār’ıḡ cem‘idir, memālik demek olur. İşbu beyt gelecek beyte merhūndur.

مصرعی بودم و موزونتر از ابیات دگر. 30.

آسمان منتخبم کرد ز دیوان رفتم

Mışra‘ī būdem u mevzūnter zi-ebiyāt-ı diğēr

Āsemān mūnteḡabem kerd ü zi-dīvān reftem

Gūyā ben bir mışra‘ imişim ve dīvān derūnunda olan sā’ir beytlerden ziyāde mevzūn u laṭīf imiş ya‘nī bir mışra‘-ı berceste imiş ve felek dīvān içinden beni begendi ve intihāb eyledi. Ben dahı dīvāndan ḡitdim. Ḥāşıl beytden budur ki: Şol memleketler ki āb u hevāsı laṭīfdır ve insān o şehrleri leṭāfeti cihetinden [105] terk itmek istemez. Ben ‘āşıḳ olup ehl-i dünyā olmadıḡımdan mışra‘-ı berceste mūnteḡab olması sebebiyle diyu andan

efvāh-1 zurefāya vü mecmu'alara sūr'atle nice giderse ve dīvānı ne gūne terk iderse ben dağı o memāliki sūr'atle öylece terk itdim ve anlardan gitdim, demek olur. Nāzım -kıddise sırrahu- kendilerini mışra'-1 bercesteye teşbīh buyurdular ve a'lā mışra'ın dīvāndan gitmesi haqīkī olmayıp belki herkesin ezber oğumasından ve mecmu'alarına yazmasından kināye olur. Eger dinirse ki kendini niçün mışra'-1 bercesteye teşbīh eyledi. Cevābında dinir ki şā'irin 'indinde bundan a'lā bir şey' olamaz. Binā'en 'aleyh mışra'-1 bercesteye teşbīh buyurdular.

پیش گل بود یکی نغمه زاغ و بلبل 31.

رفتماز ننگه آواز یمر غانرفتم

Piş-i gul būd yekī nağme-i zāğ u bulbul

Reftem ez-neng-i hem-āvāzī-yi murğān reftem

Gülün önünde qarğanın u bülbülün şadāsı biridi ve gülde tabī'at yok idi. Bu cihetden nağme-i hasene ile āvāz-1 bedi farqa kudreti yok idi ve benim qadrimi bilmeyip qarğalar ile beni tesviye ider idi. Ben dağı qarğalar ile hem-āvāz olmaq 'arından gülistāndan gitdim. Nāzım hazretlerinin zamānında qarğa ile bülbül berāber imiş ve nāğmeleri müsāvī imiş. Şimdi qarğanın zātı vü nağmesi bülbülün zātından u nağmesinden on kat memdūh u maqbul oldu ve hazef pāresi elmas pāresine qadr u kıymetinde gālib u fā'ik oldu.

عاجز خصم زردیو بزرگینشدم 32.

آب تیغ آمدم و قطره پیکان رفتم

'Aciz-iħaşm zi-ħiredī vü bozorgī ne-şodem

Āb-1 tiğ āmedem ü qatre-i peykān reftem

Şā'ir ħired iken ve ulu şā'ir iken ya'nī eş'ārında kemālim vār iken ü yok iken baqa ħuşūmet iden şā'irin 'ācizi vü mağlūbu olmadım, belki eş'ārda cümlesine gālib oldum zīrā

kemālim vaktinde āb-1 şemşīr-i tiz geldim ve kesip biçdim ve hıredliğim vaktinde kıatre gibi olan oğu demreni gibi geldim ve şaplandım ve haşmımın çigerini deldim. Hāşılı cemī^c -i hālimde cümle şā^c irāna ğalebe itdim, buyurmak isterler. [106]

گل رعنا نتوان در چمن وحدت یافت. 33.

رفتم از خویش چو از یاد عزیزان رفتم

Gul-i ra^cnā ne-tevān der-çemen-i vaḥdet yāft

Reftem ez-ḥ^ış çü ez-yād-1 ‘azīzān reftem

Vaḥdet būsitanında iki renkli yaprağı olan gülü bulmak mümkün değildir zīrā yoḡdur ki buluna, belki bir renkli gül bulunur ve ikilik anda vü o gülistānda olamaz. Böyle oluncadervīş olduğum vaktde ve terk-i ülfet eylediğim zamānda aḥbābım beni ferāmūş itmekle ḥātır-1 yārān-1 ‘azīzāndan gitdiğim gibi kendi vücūdumdan daḥı anın gibi gidip fenā-yı şırfa irdim ve bende vücūduma kalmadı ve Haḡḡ ile mertebe-i vaḥdet ü vücūdu buldum, demek ister. Gül-i ra^cnā şol güle dirler ki yaprağının birisi kırmızı ve birisi şarı olur imiş. Ol ādem ki vücūd şāḥibidir ve vücūdunu vücūd-1 Haḡḡda ifnā itmiştir. Orada iki vücūd olmağla gül-i ra^cnā gibi oldu. Gül-i ra^cnā ise çemen-i vaḥdetde olamaz ve orada bir renkli gül olur. Bir renkli gül terk-i vücūda tevaḡḡuf ider. Benā-ber-īn terk-i vücūd idip maḡām-1 Ene’l-Haḡḡ’ı bulmuşlar. ‘Azīzāndan murād aḥbābdır ve yād bu maḡāmda mecāz-1 mürsel tarīḡiyle gönül ma^cnāsınadır yāḥūd mışra^c -1 şānīniḡ ma^cnāsı şöyle demek olur kiçünki maḡdem-i dervīş olduğum vaktde terk-i ülfet ü ḥātır-1 yārāndan gitmek lāzım geldi ise gitdim ve gitmegi öğrendim. Bu def^c a daḥı gülistān-1 vaḥdete girip çemen-i vaḥdetin güllerinden olmaḡ murād eyledim. Orada gül-i ra^cnā olmamağla terk-i vücūd ve kendinden gitmek lāzım geldi. Ben gitmegi çünki aḡdemce öğrendim ise bu def^c a daḥı bütün bütün kendimden gitdim. Evvelki ma^cnāya göre “çü” edat-1 teşbīhe olur ve ikinci ta^cbīre nisbetle “çü” çünki demek ma^cnāsına olur.

بارها همره عرفی در توحید زدم. 34.

تا صنمخانه کفر و در ایمان رفتم

Bārha hem-reh-i 'Urfi der-i tevḥīd zedem

Taşanemḥāne-i küfr ü der-i imān reftem

Nice kere şā'ir-i māhir 'Urfi'ye raḳīḳ olarak tevḥīd-i ḥaḳīḳī ḳapusunu urdum ve bāb-ı tevḥīd açıldı. Küfrün büthānesine ve imānın ḳapusuna dek gitdim ya'ni tevḥīdde bir maḳāma vardım ki orası hem küfrün kenisesidir ve hem imān-ḥānesinin [107] ḳapusudur. Ḥāşılı anda küfr ü imān ikisi birdir ve küfrile imānın farkı yokdur. İşte o maḳāma dek gitdim, demek olur. Bu maḳāmda tevḥīd ḥaḳīḳatının cebel-i 'ālīsiniḡ zirve-i 'ulyāsı olur. Ma'lūm ola ki 'Urfi ile hem-reh olarak tevḥīd ḳapusunu urdum ya'ni 'Urfi gibi vaḥdet ü cūd mes'elesini müştamil eş'ār söyledim, demek olur. Yoḡsa 'Urfi ile sālīk olup maḳām-ı tevḥīde irdim, demek olmaz zīrā 'Urfinin zamānı maḳdemdir. Nāzım ḥazretleri anın ḡaḳtını idrāk itmişlerdir.

همه را ماتمی حسرت دنیا دیدم. 35.

چون به عشرتکده گیر و مسلمان رفتم

Heme-rā mātemi-yi ḥasret-i dūnyā dīdem

Çun be-'işret-gede-i gebr ü müselmān reftem

Cümleyi dūnyā için müteḥassır olmak yasında vü kederinde gördüm çünkü ayāna işlerler göreyim diyü müselmānların ma'bedine ve ehl-i küfrün küfrḥānesine vardım. Hiçbirisinde ṭaleb-i rızā bulamadım. Hemān rızā için ta'abbüd 'aşıḳlardadır dimeḡi murād ider. Bu maḳāmda kibrden murād 'avām-ı mü'minindir ve müselmāndan murād ehl-i şalāḡ u zāhid görünen kimesnelerdir. 'İşret-gededen murād ma'bedleridir. Ḥulāşası cümleinin derdi dūnyādır. Allāh'ı ister 'avāmda vü ḡavāş ḡann olunanlarda bir ferd yokdurbuyurmak isterler. Fi'l-vāḳi' böyledir.

زر خورشید ز من بهر بها می طلبد. 36.

چون به بازار مسیح از پی درمان رفتم

Zer-i ḡūrşīd zi-men behr [ü] behā mī-ṭalebed

Çun be-bāzār-ı Mesîh ez-pey-i dermân reftem

Altuna beñzeyen güneşi benden behâ vü ücret için istedi çünkü mürşid pazarına derdime dermân bulmak için gittim. Burada Mesîh'den murâd mürşiddir ve mürşidden murâd mürşid-i haqîkî olmayıp kendiyi mürşid-i kâmil gösteren şeyhdir zîrâ öylesi altun ister ammâ mürşid-i kâmil haqîkî müridlerine “*Qul lâ es `elukum `aleyhi ecran inne ecriye illâ `alâ ellezî fațaranî efelâ ta`kılûn*”¹⁸⁵ nazm-ı celîliniñ müfâdını ifade ider. Hülâsa-i kelâm ‘aşrınıñ meşâyihine murâdları aqçedir ve haqîkatde mürşid-i kâmil kalmamışdır, diyerek ta‘n u teşnî‘ dir yâhûd güneşe beñzeyen parlaq altunu demek ola. Bu şüretde “zer” müşebbeh [108] ve hürşîd müşebbehü’n-bih olur ve “zer” lafzını “hürşîd’e muzâf itmek Mesîh ile cinâsa mebnîdir zîrâ ikisi dağı semâ-yı râbî‘ adadılar.

باج تشنگی از شبنم من داشت طمع 37.

گر به سر چشمه خورشید درخشان رفتم

Bâc-ı leb-i teşnegî ez-şebnem-i men kerd țama‘

Ger be-ser-i çeşme-i hürşîd-i dırağşân reftem

kendi leb-i teşneligi için benim şebnem-i vücûdumdan bâc țama‘ eyledi. Eger hürşîd-i dırağşânın ser-çeşmesine gittim ya‘nî ‘aşrımızda meşâyihin ziyâde ulusuna vü ser-levhasına dağı mürşid olmak için gittim ise o dağı benden dünyalık talebinde oldu yâhûd benim leb-i teşneligimden için şebnem-i vücûdumdan bâc istedi, demek ola zîrâ şems şebneme leb-i teşnedir yâhûd beyt-i evvel ki me‘âli, dermân için pāzār-ı Mesîh’e gittim. Benden zer-i hürşîd talep eyledi, demek idi ve beyt-i sâni ki şems gibi şeyhin ser-çeşmesine gider isem şebnem-i vücûdumdan benim leb-teşneligim için bâc țama‘ eyledi, demek idi. ikisinden gerçek ü haqîkî mürşid-i kâmil murâd ideriz. Bu şüretde pāzār-ı Mesîh’de benden zer-i hürşîd istedi ve güneş bâc istedi, demek ‘ilm-i bâtın ahzi mal u cânını şeyhe bezl ile olur. Malını fedâ itmedikçe haqîkat ele girmez. Mürşidin yolunda mürid her vârını şarf iderse murâdını bulur. Yoğsa dört pâre şeyhine kıymayan ve bir kılmı

يَا قَوْمِ لَا أَسْأَلُكُمْ عَلَيْهِ أَجْرًا إِنِّي أَجْرِي إِلَّا عَلَى الظُّمِّي نَبِي أَقْلًا تَعْمَلُونَ“¹⁸⁵

Ayetin tamamı şu şekildedir: “Ey kavmim! Ben buna karşı sizden bir ücret istemiyorum. Benim ücretim, ancak beni yaratana âittir. Hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?” Hûd: 51

şeyhiniñ yolunda fedā itmeyen dervīş olamaz. Benden istediler, ben cümlesini fedā itdim ve böyle dervīş oldum, demek olur.

38. قامتم بس که خم از بار قناعت گردید.

از جهان حاصلم این بس که دو چندان رفتم

Ḳāmetem bes ki ḥam ez-bār-ı ḳanā' at gerdīd

Ez-cihān ḥāşilem in bes ki do-çendān refitem

Benim ḳāmetim bār-ı ḳanā' atı müteḥammil olduğumdan ol ḳadar münḥanī oldu ki iki ḳat olduğum ḥalde gitdim. Cihāndan baña ḥāşıl bu kifāyet ider zīrā nezd-i Ḥudā'da ḳanā' at ḡāyet maḳbūldür ve andan ḥāşıl olan aḡnā daḥı sebep-i sermāye-i sa' ādetdir. Bu şūretde zāḥr-ı āḥiret olmaḡla kāfī olduğundan “ez-cihān ḥāşilem in bes” buyurdular. Ma' lūm ola ki mışra' -ı evvelde olan “beski” ol ḳadar ma' nāsına isti' māl olunur. Mışra' -ı şānīde olan “beski” lafzında olan “bes” yetiştir[109] ma' nāsınadır ve ki yukarıda olan “ḥam” kelimesini beyān içündür ve münfaşıl olarak yazılmaḡ lazımdır lākin mışra' -ı evveldeki muttaşıl yazılır zīrā ki nefis-i kelimedendir ve “beski” lafzınıñ mecmū' u ol ḳadar dimekdir ve keşret ma' nāsını ifāde ider ve işbu beytiñ taḳdīri ḳāmetim baña “ḥam ez-bār-ı ḳanā' at gerdīd ki doçendān refitem ez-cihān ḥāşıl-ı me-rā in bes” demek olur. Ḳanā' atıñ faẓileti cümleñ ma' lūmu olmaḡla aña müte' allıḡ olan eḥādīs-i şerīfe vü ḥikāyāt-ı laṭīfe terk olundu.

39. خس خود زورق طوفانی آتش کردم.

داغ بر سینه در آغوش نمکدان رفتم

Ḥass-ı ḥod zevraḡ-ı ṭūfānī-yi āteş kerdem

Dāḡ-ber-sīne der-i āḡūş-ı nemekdān refitem

kendi ḥass u ḥār gibi olan vücūdumu āteş deryāsına zevraḡ eyledim ve deryā-yı āteşe ḥas u vücūdumu ilḳā eyledim ve böyle itmekte işābet eyledim zīrā sīne üzerine dāḡ

vardır ve sīnem derd-i ‘aşkla mecrūhdur. Bu cerāhatlerin muşlihi tozdur. Bu cihetden memleha gibi olan deryāyı āteşe hass-ı vüçudumu gemi eyledim ki sīnemde olan dāğ-ı ‘aşkı vü firkat yaralarını ıslāh eyleye çünkü sefine sīnesi üzerine yüzer. Nāzım hazretlerinin dağı sīnesi mecrūh olmağla memleha gibi tūfānī-yi āteş anı ıslāh ider ümīdiyle vüçudunu ol deryānın gemisi eylemiş ve bu tedbīrimde muşībim buyurmak isterler. Tūfānī-yi āteşden murād deryā-yı ‘aşkıdır eger dinirse ki sīnesinde olan dağlar ‘aşkıdan hāşıl olmuşdur. Deryā-yı ‘aşka zevrak-ı vüçudunu ilkā eylemekte dağlar mülte’im olmayıp belki tezāyüd ider. Sīne dağlardan necāt bulsun için deryā-yı ‘aşka zevrakçe-i vüçüd irsāl olunur mu? bu su’ālın cevābında dinir ki bu ‘aşk bir derddir ki bunun devāsı tezāyüd itmesidir, nitekim kaşide-i evvelīde nāzım rahīmeḥullāh buyurmuşdur: (Beyt) “Ez-‘aşk reng-i şekve ne-rīzem be-hiç kes, derdist in ki cem’ çü şod mī-şevved devā”¹⁸⁶ bu cihetden deryā-yı ‘aşka düşmek sīnenin dağının iltiyāmına sebep olur yāḥūd hass-ı vüçudumu āteş deryāsına gemi eyledim zīrā tarīk-i ‘aşkıda sefine-i vüçudu deryā-yı āteşe şalıvermedikçe ‘aşkın kārı tamām olmayacak. Bu cihetden böyle eyledim ve ‘azīm ıztırāba düşdüm zīrā sīne-i pūr-dag ile ke’enne nemekdāna ilkā itmiş oldum. [110] Bu ise emr-i ‘azīmdir. İşte rāh-ı ‘aşkıda ben böyle ıztırāb şāhibi ‘aşkıım ve benim hālīm budur, demek olur.

مطلب خون من از تیغ نگرديد روا 40.

روزگاری به سر خاک شهیدان رفتم

Maṭlab-ı ḥūn-ı men ez-tiğ ne-gerdīd revā

Rūzigārī be-ser-i ḥāk-ı şehīdān reftem

Benim kanımı kılıcdan taleb cā’iz ü lāyık olmadı. Şakınıp ey tiğ Şevket’i şehīd itdiñ. Getür ḥūn behāsını dimeyesiniz zīrā bir ḥayli zamāndır şühedānın ser-i ḥākine gitdim ve şehādetimi anların türbe-i şerīfelerinde Cenāb-ı Ḥaqq’dan niyāz eyledim. Mevlā dağı du’āmı kabūl eyledi. Bu cihetden seyfin cürmü yokdur ve ḥūn-ı behā taleb itmek dağı münāsib degildir. Ma’lūm ola ki evliyā’-ı kirāmdan nice zevāt-ı kirām şehādetlerini Cenāb-ı Ḥaqq’dan niyāz itmişlerdir. Ez-cümle Ḥazreti Ḥamza raḍiyallāhu ‘anhu hazretleri meydān-ı ḥarbe zirih-pūş olmaksız sīneleri ‘üryān olduğı halde gelirler idi. Ḥattā ba’zı

¹⁸⁶ “Aşktan kimseye şikāyet rengi dökmem, Derd öyle bir derd ki çoğaldıkça deva oluyor.”

aşdikâsı genc iken zirih-püş ceng ider idiñ şimdi niçün böyle idersin diyince, ol mevtden havf iderdim. Şimdi mevtimi vü şehadetimi taleb iderim, buyurmuşlar ve yine İmâm Hasan rağiyallâhu ‘anhu zevcesi cânibinden mesmûm olduğda İmâm Hüseyin rağiyallâhu ‘anhu bu işi kimden gümân idersin buyurduğda söylersem qatl ider misin buyurmuşlar. Anlar dahı ne‘am didikde süküť buyurmuşlar. İşte bu söylememek şehadeti taleb itdiklerine delâlet ider ve yine İmâm Hüseyin rağiyallâhu ‘anhu Kerbelâ’ya ‘azm itdikde İbn ‘Abbâs rağiyallâhu ‘anhumâ teşrîf itmesine her ne kadar cehd ü sa‘y buyurdular ise müfîd olmadı zîrâ orada şerbet-i şehadeti nûş ideceklerini bilirler idi. Benâ-ber-in ‘azm itdiler ki şehîd olalar ve yine Hâllâc-ı Manşûr -kuddise sırrahu-hâzretleri Ene’l-Hâkık sırrını fâş itdiler ki şehîd ola ve yine Şeyh ‘Attâr -kuddise sırrahu-nun şehadete taleb oldukları hikâye-i meşhûrelerinden ma‘lûmdur, vesâ’ir evliyâ’-ı kirâmın dahı tâlîb-i şehadet oldukları maħallinde beyân olunmuşdur. “Maḫlab” mîm’in fetħiyle vü tâ’nın sükünuyla maşdar-ı mîmî olarak taleb ma‘nâsınadır yâhûd “maḫlab” mîm’in ü tâ’nın fetħalarıyla nehy-i hâzırdr. Böyle olunca ma‘nâsı [111] benim qanıma kılıcdan isteme zîrâ istemek revâ olmadı. Zîrâ çođ müddet qubûr-ı şühedâ’-ı kirâma varıp şehadet baña naşîb olmasını anlardan niyâz eyledim. Bu sûretde tîğın şücu yokdur, demek olur ve hûnumu andan taleb revâ degildir dinse yine laḫîf ma‘nâdır.

بس كه سختست میان من و قاتل پیوند 41.

خون ز شمشیر روان شد چو ز میدان رفتم

Beski saħtest miyân-ı men ü qâtil peyvend

Hun zi-şemşîr revân şod çü zi-meydân reftem

Benim qâtilim ile benim miyânımda ‘alâqa vü ittişâl ol kadar metîn ü qavîdir ki ben şerbet-i şehadeti nûş idip çünki meydândan gıtdim. Qâtilin şemşîrinden baña teraħħumu sebebiyle qan revân oldu. Qâtilin kılıcı böyle olunca var kıyâs eyle ki kendi ne mertebe benim için qan ağlamışdır lâkin qadr-i ilâhî böyle imiş. Bu kâr andan vuqû‘ buldu ve beni sevmediginden öldürdü degildir ve ben dahı anı severim, nitekim Meşnevî-i Şerîf’de İbn Mülcem için Hâzreti İmâm ‘Alî keremullâh vechehû buyurmuşdur. Meşnevî:

لیك بی غم شو شفیع تو منم

خواجه روحم نه مملوك تم

[مولانا جلال الدين بلخی رومی]

Lik bî-ğam şov şefî‘-i to menem,
H̄āce-i rūhem ne memlūk-ı tenem¹⁸⁷
[Mevlānā Celāleddin-i Rūmī]

Yāhūd kātilden murād nefis-i seyf ola. Böyle olunca ma‘nāsı: Seyf[ile] benim beynimde muhabbet ol kadar muhkemdir ki ben meydāndan gidince kılıcdan benim için kan ağıdı, demek olur.

42. باد خاکم به سر آتش به دل و آب به چشم

که ز طرف در سلطان خراسان رفتم

Bād-ı hākem be-ser-i āteş be-dil ü āb-be-çeşm

Ki zi-ṭavaf-ı der-i sultān-ı Ḥorasan refتم

İşbu beyti memdūhūn vaşfına güriz-gāh idip buyururlar ki: Toprak başıma olsun ve kalbim yansın ve gözlerim yaş ile ıolsun. Ben bu aḥvāle müsteḥakım zīrā Ḥorasan iklīminiḡ Sultānınıḡ ḡapusınıḡ ṭavāfından gitdim ve cüdā oldum. Bu cihetden kendime itdigim beddu‘āya istihkāk kesb itdim. Ba‘zı nüshada “ṭavaf” yerine “ṭaraf” vāki‘ olmuşdur. Ma‘nāsı sultān-ı Ḥorasan’ıḡ ḡapusınıḡ ṭarafından gitdim, demek olur yāhūd “ṭaraf” göz ma‘nāsına olmağla göz gibi maḡbūl ü merğūb ḡapusundan gitdim, dimekdir. Ṭavaf nüshasında Ḥazreti İmām’ıḡ türbe-i şerifelerini Ka‘be-i Mükerrreme’ye teşbih vardır. Mıṣrā‘-ı evvelde dahı ‘anāşır-ı erba‘ayı cem‘ [112] idip şan‘at-ı laṭife gösterdiler. Nūrullāhu merḡadehū. “Bād-ı hākem be-ser” öleyim, demek olur ve yine “āteş be-dil” kalbim iftirākdan yansın ve yine “āb be-çeşm” nār-ı firḡat türbe-i muḡaddese ile bükā ideyim, demekden ‘ibāretidir.

43. علی موسی جعفر که به طوف در او

¹⁸⁷ “Lakin gamsız ol senin şefaatin benim, Ruh hocasıyım ten kölesi değil.”

همه کفر آمده بودم همه ایمان رفتم

‘Alī-iMūsā-i Ca‘fer ki be-ṭavaf-ı der-i u

Heme küfr āmede būdem heme imān refتم

Kimdir o Sulṭān-ı Ḥorasan yāḥūd Sulṭān-ı Ḥorasān’dan bedel-i İmām ‘Alī Rızā Bin Mūsā el-Kāzım Bin Muḥammed Ca‘fer eṣ-Şādık’dır ki anıḡ ḡapusunuḡ ṭavāfına cemī‘-i vüçüdüm ‘aynı küfr olarak gelmiş idim. Ḥin-i rüçü‘umda cümle vüçüdüm İmān olarak gitdim. Ma‘lūm ola ki ‘Arabīde ‘ilmeynin beyninde vāḡi‘ olan” ibn” kelimesiniḡ hemzesi ḡaṭṭan u telaffuzan ḡazf olunur lākin lügat-i Fārsiyye’de “ibn” bā-esrehā ḡazf olunmaḡla ‘Alī-i Mūsā-i Ca‘fer buyurmuşdur. Taḡdīri: ‘Alī ibn Musā Bin Ca‘fer dimekdir. Bu vechile şerḡ olundu.

ای که گردید رگ جاده رگ ابر بهار 44.

چون به یاد کف جودت به بیابان رفتم

Ey ki gerdīd reg-i cādde reg-i ebr-i bahār

Çun be-yād-ı kef-i cūdet be-beyābān refتم

Ey memdūḡ sen öyle zāt-ı şerīfsinki cūd u ‘aṭā şāḡibi kefiniḡ zikriyle çünki şahrāya gitdim. Yoluḡ ṭamarı ebr-i nīsāniḡ ṭamarı oldu. Ebr-i nīsān ṭamarından yağmur nice yağar ise ne ḡüne iḡsān şāḡibi ise yoluḡ ṭamarı daḡı yağmur yağdırır gibi tışraya şular izḡar eyledi ve seniḡ kef-i cūdunuḡ yoluḡ ṭamarına bu rütbe te’sīri oldu. İşte Ḥazreti İmām’ıḡ en‘ām u iḡsānı bu mertebedir ki istimā‘ idene daḡı te’sīr ider. Beytten murād cūd u sehāsını vaşfdır.

نکته سنبلم از سایه مژگان آمد 45.

بس که از کوی تو نظاره پریشان رفتم

Nigehet sünbülem ez-sāye-i müjgān āmed

Bes kiez-kūy-ı to nezzāre perīşān refتم

Benim kirpigimiñ sâyesinden baña sünbül rāyihası geldi zīrā ol kadar seniñ küyundan perīṣān bakışlı gitdim ve giderken gözüm girüde kaldı. Bir kere dahı türbe-i muḳaddeseyi göreyim diyü dutup bakdıqça iftirāk-ı hāzīnle nazarıñ [113] muḳtel ü müşevveş olup kirpigimiñ tahtından sünbül dahı perīṣān olmağla sünbül ḳoḳuları geldi.

46. فلک کوی تو از بس که مسیحا خیز است.

همه درد آمده بودم همه درمان رفتم

Felek-i kūy-ı to ez-bes ki Mesīḥā-ḥayzest

Heme derd āmede būdem heme dermān reftem

Seniñ felege beñzeyen küyuñ ol kadar Mesīḥāsā zātlar ḥāşıl idicidir ki kūy-ı sa‘ādetmendine cümle vücūdum derd olduğı ḥalde geldim ve derdime şifā bulup cümle vücūdum şıḥḥatiñ fevḳi olan dermān u ‘ilāc olduğı ḥalde kendim yāḥūd ‘illet-i ma‘neviye vü ‘illet-i şuveriye şāḥibi olduğum ḥalde geldim ve seniñ maḥallinde şıḥḥat ü ‘āfiyetbulup dermān-pezir ü āfiyet şāḥibi olduğum ḥalde gitdim, dimekdir.

47. دور از کوی تو همزانوی عصیان بودم.

آدم سوی تو همدوش به غفران رفتم

Dūr ez-kūy-ı to hem-zānū-yı ‘iṣyān būdem

Āmedem Sūy-ı to hem-dūş be-ḡufrān reftem

Seniñ maḥallinden uzak iken ‘iṣyān ile hem-zānū vü muşāḥib idim çünki küyuña geldim. Vaḳt-i ‘avdetde ḡufrān ile omuz omuza muḳārın olarak gitdim.

48. چون رود عکس حریم تو ز آئینه دل.

کز درت رو به قفا رفتم و حیران رفتم

Çun reved ‘aks-i ḥarīm-i to ez-āyīne-i dil

K'ez-deret rū-be-ḳafā refitem ü ḥayrān refitem

Ey benim memdūḥum. Seniḡ ḥarem-i türbe-i şerīfeniḡ ḳalbime mün' akis olan eṣer-i 'aksi benim āyīne-i dilimden nice gider, belki sinīn-i keṣīre gitmek iḥtimāli yoḳdur ve kemāl-i muḥabbetinden cāy-gīr olmuṣdur zīrā seniḡ ḳapundan yüzüm girüde gitdim ve ḥayrān olarak gitdim. Bu vechile müfāreḳat olunca eṣer-i 'aks-i ḥatti'l-mevt gitmez.

سوده گردید مرا پای طلب کز هر دشت 49.

بس که بهر تو بیابان به بیابان رفتم

Sūde gerdīd me-rā pāy-ı ṭaleb k'ez-her deṣt

Bes ki behr-i to beyābān-be-beyābān refitem

Benim pāy-i ṭalebim beni süzölmüş ü zebūn eyledi zīrā seni ṭalebden iḳün her geldiḡim ovadan ṣaḥrā-be-ṣaḥrā gitdim ve bir yerde ḳarār itmedim ve ṭaleb iḳün nāzenīn olduḡundan böyle seyāḥat-i keṣīre neḥāfet-i bedenime sebep oldu dimek olur. "Sūde" ismi mef'öldür. Ezilmiş ü süzölmüş şey'e dirler. Ba'zı nüṣhada "pāy" yerine rāḥ vāḳi' [114] olmaḡla ṭaleb yolu beni süzölmüş eyledi, dimekten i'ibāret olur ḳünki beni pāy-ı ṭaleb zebūn eyledi ise ve reftāra ḳudretim ḳalmadı ise yine seni ṭalebden fāriḡ olmayıp belki...

کار برخاستن خود را نشستن کردم 50.

تا به کویت به ادب پای به دامن رفتم

Kār-ı ber-ḥāsten-i ḥod-rā niṣisten kerdem

Tā be-kūyet be-edeb pāy-be-dāmān refitem

kendimiḡ ayaḳda görölecek işimi oturmaḳdan eyledim ve oturuḡum yerde yine ṭalebde oldum. Ḥattā seniḡ maḥalline pāy-be-dāmān olarak gitdim. Ḥaṣıl-ı kelām maṭlūbum siz idiñiz. Sefer-i şuverī ile saḡa gitdim ḳünki pā-yı reftārım ḳalmadı. Sefer-i ma'nevī ile gitdim, dimekdir.

نفس صبح بود بس که غبار در تو 51.

هر شب از کوی تو خورشید به دامن رفتم

Nefes-i şubḥ boved bes ki ġubār-ı der-i to

Her şeb ez-kūy-ı to Ḥūrşīd-be-dāmān reftem

Ey memdūḥ seniñ ḳapunuñ ġubārı ol ḳadar şubḥuñ nefesi vü beyāzı olmuşdur ki her gice o ġubārlar dāmenimde olduġuna benā' seniñ kūyuñdan dāmenimde güneş olduġu ḥalde ġitdim çünki o ġubārlar nefes-i şubḥ imiş. Şubḥuñ nefesinden şems tulū' ider. O ġubārlardan daḥı şems tulū' itmekle ḥūrşīd-be-dāmān olarak ġitmesi lâzım gelir. Nefes-i şubḥdan murād şubḥuñ beyāzıdır. “*Kemā ḳālellāhu te'ālā ve'ş-şubḥi izā teneffes*”¹⁸⁸ ey izā esfer¹⁸⁹

دا ورا دادگرا بهر طواف حرمت. 52.

آمدم از دل و جان نه ز دل و جان رفتم

Dāverā dādgerā behr-i ṭavāf-ı ḥurmet

Āmedem ez-dil ü cān ne zi-dil ü cān reftem

Ey ḥākim ü ey 'ādil olan zāt-ı şerīf. Seniñ ḥaremiñ ṭavāfı içün cān u dilden geldim velākin kendim degildir, belki şīve-i ḳadrini dār-ı sa'ādetmendinden gidermişdir ve ġitmekligim daḥı kerāhet-i dil ü cānla vāḳi' olmuşdur. “Dāverā dādgerā” kelimeleriniñ āḥerinde olan elif'ler nidā içündür. Mışrā'-ı s̄ānīde nūn'ı nāfiye işbā' iderek oḳuna ki vezn-i müstaḳīm ola.

من ضعيفم بستان داد من از اهل جهان. 53.

که ز کویت به مددکاری ایشان رفتم

وَاللَّيْلِ إِذَا عَسْعَسَ
وَالصُّبْحِ إِذَا تَنَفَّسَ
إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ

Ayetin tamamı şu şekildedir: “Andolsun yöneldiği zaman geceye, andolsun aydınlandığı zaman sabaha ki Şüphe yok ki Kur’ân, büyük bir elçinin sözüdür” Tekvîr: 17-18-19

¹⁸⁹ “Veya gün doğduğunda.”

Men za‘ifem be-sitān-dād-ı men ez-ḥalk-ı cihān

Ki zi-kūyet be-medekārī-yi iyyān reftem

[115] Yine buyururlar ki ey benim memdūḥum ben za‘ifim benim intikāmımı cihān ḥalkından sen aḥz eyle zīrā ben za‘fım sebebiyle almağa ḳādir degilim zīrā seniḡ kūyundan ben anlarıḡ imdādıyla gitdim. Eger anlar baḡa imdād itmiş olaydılar ben faḳrım sebebiyle gitmege ḳādir olmayıp türbe-i şerifenin mücāviri-dā’imilerinden olur idim.

می کشد آتش یک رنگی من شعله ز جیب . 54

رفتم از کوی تو آتش به گریبان رفتم

Mī-keşed āteş-i yek-rengī-yi men şu‘le zi-cīb

Reftem ez-kūy-ı to āteş-be-girībān reftem

Benim seniḡ muḥabbetinde yekrengliğimden āteşi benim yaḳamdan şu‘le çeker. İşte seniḡ muḥabbetinde böyle muḥlişim ve murā’i degilim. Bu cihetden seniḡ kūyundan girībānımda āteş yanaraḳ gitdim ve seniḡ maḥallinden gitdigim için böyle āteşlere giriftār olmuşumdur. “Mī-keşed” kelimesininin fā‘ili āteş-i yekrengī terkibi izāfısidir ve “şu‘le” lafzı dahı mef‘ūlüdür. “Yekrengī” yā-yı maşdariye ile muḥlişlik dimekten kināyedir zīrā mūrā’ilikde iki renklilik vardır: Birisi zāhirininin rengi ve birisi bāḡınının rengidir.

وعدہ پوچ جهان بود کف موج سراب . 55

خوردم از بس کہ فریبش سوی عمان رفتم

Va‘de-i pūç-ı cihān būd kef-i mevc-i serāb

Ḥordem ez-bes ki firibeş sūy-ı ‘ummān reftem

Cihānıḡ hiç vāşılı yok. Va‘desi serāb deryāsınının mevcininin kefi idi ve anıḡ gibi za‘if idi. Böyle iken ol ḳadar beni aldatmasını yidim ki serāb baḡrınının ‘ummānına gitdim ve kemālile aldandım, demek olur yāḡūd anıḡ firībini ol ḳadar yidim ki ne olduğunu anlayıp seniḡ baḡrınının ‘ummānına gitdim ve kemālile aldandım, demek olur yāḡūd anıḡ firībini ol

kaðar yidim ki ne olduğunu anlayıp seniñ baħr-u ‘ummān gibi olan iħsānına gitdim ve cihānıñ aşlı yoķ va‘delerini terk itdim, demek olur, niteki beyt-i ātī bu ma‘nāyı te‘yīd ider. “Pūç” bā-yı ‘acemiyeñiñ zammıyla hīç ma‘nāsınadır. “Fīrīb” fā’nıñ kesriyle aldatmağa vü aldanmağa dinir, niteki Şāhidīmerħūm (fīrīb aldanmaķ oldu, ferībīden aldatmaķ) mısrā‘ında beyān itmişdir. Fī’l-ħaķīķa cihānıñ va‘desi vü iħsānı deryā-yı serābıñ mevciniñ kefi gibi za‘if ü va‘de-kümün olduğu ehl-i ‘aķla iclā-yı bedīhiyātdandır. [116]

داشت از بس فلکم تشنه لب منت خشک 56.

سوی دریای عطای تو شتابان رفتم

Dāšt ez-bes felekem teşne-leb-i minnet-i hoşk

Sūy-ı deryā-yı ‘atā-yı to şitābān reftem

Felek beni kuru vü sāde iħsānına ol kaðar teşne-leb ü ‘āşık tuttu ve āb-ı lütfuna kañdırmayıp teşne-lebligim müzdād olmağla seniñ ‘atānıñ deryāsı tarafına ‘acele idici olduğum halde teşne-lebligi izāle için gitdim ve deryā-yı iħsānıñ beni kañdırdı ve teşneligimi izāle eyledi. Şu iki beytiñ daħı me‘ālī, dūnyānıñ devleti vü ni‘meti serāba beñzemek ile hīç maķūlesindedir. Böyle olunca bu kāmīl-kār-ı ‘āķıl degildir, demek ister ve gercek āb saña lāzım ise evliyā’-ı kirāmıñ deryā-yı ‘atāsıdır. Anlarıñ semtine gidip deryā-yı iħsānlarına müstağraķ ol dimeği murād ider. “Şitābān” ‘acele idici ma‘nāsına olarak şıfat-ı müşebbehedir.

سعی کن تا دل من شسته بود زین که مدام 57.

به سوی دشت به دریوزه نیسان رفتم

Sa‘y kon tā dil-i men şoste boved z’in ki müdām

Be-sūy-ı deşt be-deryūze-i nīsān reftem

Ey benim memdūħum. Baña sa‘y u himmet eyle. Ĥattā benim göñlüm bundan yıķanmış olsun diyü dā’imā seniñ muħabbetiniñ ovası tarafına māh-ı nīsān gibi olan

feyziniñ dilenciligi için gitdim ve ben böyle ğayret itmekdeyim. Seniñ sa‘yınıñ dağı munazzam olsun ki benim kārım tamām ola. “Z’īn ki” kelimesinde olan ism-i işāretin müşārūn ileyhi mā-ba‘dindeki feyz-i dilenciligi için deşt-i muḥabbet-i Ḥazreti İmām’a dā’imī gitmesidir ve “ki” lafzı dağı ism-i işāreti beyān içündür. “Be-deryūze” kelimesinde olan “bā” bā-yı ecliye için olup “deryūze” dilencilik ma‘nāsıdır. Ba‘zı nüshada “şoste būd” yerine “şīşe şevēd” vāķi‘ olmağla ma‘nāsı göñlüm māh-ı nīsān feyziyle tolu bir şīşe olsun, dimek olur.

آن چنان از دل من گرد ضلالت سرزد.

که ز کوی تو من بی سر و سامان رفتم

Ānçünān ez-dil-i men gerd-i ḡalālet ser zed

Ki zi-kūy-ı to men bī-ser ü sāmān refتم

Ancılayın ḡalālet tozu benim ḡalbinden baş urdu vü zāhir oldu ki seniñ maḡallinden ben perīşān u nizām-ı ḡalsiz gitdim. Eger o gerd-i ḡalālet ḡalbinden ḡubār ḡaldırmayaydı [117] ben seniñ kūyundan gitmez idim. Benim ḡalāletim seniñ kūyunu terke ba‘īş oldu dimek olur. Bu şūretde “men” kelimesi mā-ba‘dine muzāf olmayıp beyti oğur iken bir kesre-i zarūriye virilir. Ba‘zı nüshada “ḡalālet” yerine “melālet” vāķi‘ olmağla ma‘nāsı göñlümden fütūr tozu ancılayın ber-hevā oldu ki bī-ser u sāmān u perīşān kūyundan gitdim, dimek olur. “Ser zed” zāhir oldu, dimekdir. “Bī-ser u sāmān” perīşān ma‘nāsına ışıllāḡ olunmuşdur.

بس که گردید ز کلفت دل تنگم لبریز.

گرد آلوده تر از اشک یتیمان رفتم

Bes ki gerdīd zi-kūlfet dil-i tengem leb-rīz

Gerd-ālūdeter ez-rūy-ı yetīmān refتم

Ġubār-1 meşakkatden zār-1 gönlüm ol kadar tolu oldu ki kalbimden Ġubār tışra çıkıp yetimlerin yüzünden yüzüm ziyade Ġubār-ālūd olarak gitdim ve yetimlerin Ġubār-ālūd-1 miḥnet olması benim Ġubār-ālūdeligimin yanında ‘ayn-1 nezāfet kabîlinden idi. Nāzım raḥimehullāhın Ġubār-ālūdeligi ma‘nevîdir lakin yetimlerin Ġubār-ālūdeligi ma‘nevîde olur, şuverîde olur. ¹⁹⁰“külfet” kāf’ın zammıyla ‘Arabî olarak meşakkat ü elem ü miḥnet ma‘nâsınadır ve ber-muzâf maḥzûf olmakla “zi-kerd külfet” taḳdîrindedir. Beytten murād Ḥazreti İmām Hümmām’ın türbe-i mu‘aṭtarasından müfāraḳat sebebiyle kendiye ‘arız olan elem ü ıztırâbı beyândır.

شوکت این ترک ادب چند دعا می گوید. 60.

تا که با افلاک شوم دست و گریبان رفتم

Şevket in terk-i edeb çend du‘ā mī-gūyed

[Tā] ki be-eflāk şodem dest ü girībān refem

Nāzım raḥimehullāh kendi nefsinden tecrîd kâ‘idesi üzere bir Şevket farz idip aña nidā iderek buyururlar ki ey Şevket seniñ bu terk-i edebiñ nice bir du‘ā söyler ve ne miḳdār du‘āda ışrār ider. Öyle diyerek ki eflāka ‘urūc ideyim. Elim maṭlūbumuñ yaḳasında olduĝu ḫalde gideyim. Bu du‘āyı böyle lisān ile itmegi terk itsin zīrā ‘aybdır u sū-i edebdir. ‘Āşıkların kārı lisān-1 ḫāl ile ve gönül dili ile ‘arzuḫāl itmektir ve miyān-1 ‘āşıklarında lisān-1 ḳāl olamaz. Mışrā‘-1 şānîde olan “ki” lafzı beyān içün olmaĝla du‘āyı beyān ider ve du‘āası mışrā‘-1 şānîdir ve du‘āanın maẓmūnu daḫı vışlatdan [118] ‘ibāretidir ve ṭaleb-i vişāl olmaḳ terk-i edeb kışımından olmaĝla du‘āyı terk-i edebe itdirdiler. Ma‘lūm ola ki evliyā‘-1 kirāmdan ba‘zı zevāt du‘ā itmegi ‘ayb u terk-i edeb görmekte terk itdiler ve Ḥazreti İbrāhim Ḥalîlullāh ‘aleyhi’s-selāmın yoluna gıtdiler ve ba‘zılar Kur‘ān-1 Kerîm’de vü ḫadîş-i şerîfde ruḫşat gördüklerinden du‘ā eylediler zīrā “ve’selu’llāhe min-fazlih” ¹⁹¹buyurulmuştur ve yine “*Üd’ünî estecib leküm*” ¹⁹² ve yine: “*Ucîbu da‘vete’ddā‘i izā da‘ān*” ¹⁹³ vārid olmuştur. Nāzım raḥimehullāh te‘ālā terk-i edebe du‘ā iderim ki du‘āanın terk-i edeb kışımından olduĝuna işāret buyurdular yāḫūd beytiñ ma‘nâsı şöyle dimek olur

¹⁹⁰ Bu cümle mana olarak problemlidir. Yetimlerin Ġubār-ālūdeliĝi manevî deĝil tam tersine suverîdir.

¹⁹¹ “Allah’ın fazlından talepte bulunun.”

¹⁹² وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ إِنَّ الَّذِينَ يَسْتَكْبِرُونَ عَنْ عِبَادَتِي سَيَدْخُلُونَ جَهَنَّمَ دَاخِرِينَ “

“Bana dua ediniz ki size icabet edeyim.” Mu‘min: 60

¹⁹³ وَإِذَا نَادَى جِبْعِي بِأَجِيْبْ عَنِّي عَوْنِي الدَّاعِ إِذَا دَعَانِ فَلْيَسْتَجِيبُوا لِي وَلْيُؤْمِرُوا بِي لَعَلَّهُمْ يَرْشُدُونَ “

“Bana dua edilince, dua edenin duasına davetine icabet ederim.” Bakara: 186

ki: Ey Şevket bu terk-i edeb nice bir müddet du‘ā söyler, şimden sonra du‘āyı terk itsin zīrā mi‘rāc-ı rūhānī muḳadder oldu ve mi‘rācda müşāhede vü tecellī-yi cemāl zāhir oldu. Bundan sonra du‘ā ‘ayşdır ve ‘aşıkıñ aḳşā-yı merāmı vuşlatdır. O daḫı naşīb oldu. Bu şüretde du‘ā terk-i edebdir. Bu bī-edeblik olmasın dimek olur. Yine murād lisān ile olan du‘ā dimek olur yāḫūd terk-i edebden murād nazm buyurduḳları ḳaşīdedir. Buḡa göre beytiñ ma‘nāsı şöyle dimek olur ki ey Şevket böyle ḳaşīde ile Ḥāzreti İmām Hümmām’ı medḫ ü şenā terk-i edebdir zīrā Ḥāzreti İmām’ıñ ḳadri bu şenālardan bālāterdir. Bu seniñ terk-i edebiñ ne miḳdār olsa gerekdir. Şimden sonra Şevket murādınıñ ḫuşūliḳün du‘ā söylesin. Şöyle diyerek ki mi‘rāc ideyim ve mazhar-ı tecellī-yi cemāl olayım, belkiḤāzret himmetiyle du‘āsı ḳabūl olur ve maḳşūd ḫuşūl-pezīr olur lākin yine murād lisān-ı ḫal ile du‘ādır.

حرف مطلب به زبان دل خود گوی که من

همه جا با لب خاموش غزلخوان رفتم

Ḥarf-i maḫlab be-zebān-ı dil-i ḫod-gūy ki men

Heme cā bā-leb-i ḫāmūş ḡazel-ḫān reftem

Çünkü zebān-ı ḳāl ile du‘ādan men‘ itmişidi ve aḡa bī-edeblik buyurmuş idi. Bu beytle du‘ānıñ ‘aşıklar ‘indinde keyfiyet-i mu‘teberesini beyāna taşaddī idip buyururlar ki ey Şevket murādınıñ kelimātını kendi göñlünüñ lisānı ile söyle zīrā ben edeb yoluna gidip cümle mekānda leb-i ḫāmuş ile ḡazel ü ebyāt [119] oḳuyucu olduḡum ḫalde gitdim ve zebān-ı dil ile oḳur idim ve lelim ḫāmūş idi. Sen daḫı benim gibi öyle, dimek olur. Niteki ḳaşīde-i evveliniñ āḫirinde daḫı buyurmuş idiler: (Beyt) “‘Āşık ki reh be-ḫalvet-i ma‘şūḳ mī-bered ‘arz-ı niyāz-rā be-ḫāmūş koned edā”¹⁹⁴ fi’l-vāḳī‘ göñülde ü lisān-ı ḫalden ‘arz-ı niyāz-ı kemāl-i edeb olduḡu maḫall-i reyb ü gümān degildir. Hemān cümlemizi mevlā muvaffaḳ eyleye emīnbi-ḫürmeti’n-Nebīyyi’l-Emīn.

تا بود مصرع عرفی به بیاض ایام

همه شوق آمده بودم همه حرمان رفتم

¹⁹⁴ “Sevgilisiyle yalnız kalmaya giden aşık, arz-ı niyazını sessizce eda eder.”

Tā boved mıṣrā‘-ı ‘Urfī be-beyāz-ı eyyām
Heme ŧevk-āmede būdem heme ħırmān reftem

Çünkü beyt-i sābıkıñ mıṣrā‘-ı şānīsinde be-nāb-ı ħāmūş ile ğazel-ħ‘ān olarak gitdim buyurmuşlar idi. Gūyā su ‘āl olundu ki oħuduħuñ ebyāt ne idi. Cevāb buyurdular ki: İşte bu beyt ve bunun mā-ba‘dindeki kaşādeniñ māyeü’l-ħatmi olan beytdir. Ma‘nāsı Ĥazreti İmām Rızā rađiyallāhu te‘ālā ‘anhu efendimize ħıtab-ı i‘tizār olarak dir ki: Efendim ‘Urfi’niñ mıṣrā‘-ı kāğıd gibi olan dīvānçe-i eyyāmda müşbet olduħça o mıṣrā‘dan murād işte bu “Heme ŧevk-āmede būdem heme ħırmān reftem” mıṣrā‘ıdır ve beyt-i ātiye merħūndur. ‘Urfi merħūmuñ mıṣrā‘-ıñıñ evveli böyle vāki‘ olmuşdur:

از در دوست چه گویم به چه عنوان رفتم
همه شوق آمده بودم همه حرمان رفتم
[عرفی شیرازی]

Beyt

Ez-der-i dūst çe gūyem be-çe ‘unvān reftem
Heme ŧevk-āmede būdem heme ħırmān reftem¹⁹⁵
[‘Urfi Şīrāzī]

Ma‘nāsı dostuñ ħapısından ne tarz u tavr ile ve ne üslūb-ı ħarīb ile gitdim. Saña niçün söyleyeyim zīrā ħüzñümü vü elem-i iftirākı bir vechile ta‘rif ü beyāna vü ifādeye ħādir degilim zīrā gelirken dosta gidiyorum diyu cümle vücūdum ‘aynı ŧevk olarak geldim ve bende böyle neş’e vü sürūr var idi. Gider iken geldigimiñ ‘aksi olarak cümle vücūdum ‘aynıyla ħırmān olarak diyārdan öyle gitdim. Ĥiç bu vechile olan elem-i firāk vaşf u beyān olunur mu? Elbetde olmaz. Benā-ber-īn ben daħı söylemem, dimek olur. [120]

دارم امّید که خندان به درت باز آیم. 63.

آن قدرها که ز درگاه تو گریان رفتم

Dārem ummīd ki ħandān be-deret bāz āyem
Ān ħadrhā ki zi-dergāh-ı to giryān reftem

¹⁹⁵ “Dostun kapısından ne garip bir şekilde gittiğimi nasıl söyleyim, hep heyecanla gelip başım önümde gittim.”

Ümîd tutarım ki yâ İmâm yine seniñ melce-i havâs u ‘avâm olan der-i sa‘âdetmendine gülücü vü şevk-var olarak gelirim ve ‘atebe-i şerîfine yüzüm sürerim. Ol kadar handân gelirim ki vaqt-i ‘avdetde dergâh-ı vâlândan ne miqdâr giryân gitdim ise giryân gitmeklerinden hüzün ü inkisâr-ı derûnları ve gitmegi istemedikleri sâbit olur. Hâşılı teveccühle mahzûn u giryân gitdim ise ol kadarına handân olarak gelirim, demek olur. Bu beytiñ me‘âline merhûm ‘Urfî’niñ mışrâ‘ınıñ me‘âlini derc buyurdular. “*Nurullâhu te‘âlâ mezca‘hu veskenehu fî-buḥbuḥati cinâne.*”¹⁹⁶İşbu kaşîde-i mübareke dahı bu beyt tamâm oldu. ‘Aded-i ebyâtı altmış altıdır ve lafza-i Celâle’niñ ‘aded-i şerîfine muvâfıktır.

*EL-ŞAŞİDETÜ’Ş-ŞÂLİSETİ’L MÜBÂREKE Fİ-MEDHİ’L İMÂM ‘ALÎ ER-RİZÂ BİN
MUSÂ EL-KÂZİM BİN CA‘FER EŞ-ŞÂDIĞ RİDVÂNU’LLÂHİ TE‘ÂLÂ ‘ALEYHİM
ECMA‘İN EYDAN NEFA‘NA’LLÂHU Bİ-ZİKRİHİM*¹⁹⁷

Bismillâhi’r-raḥmâni’r-raḥîm

[در مدح امام هشتم]

[Der-Medh-i İmâm Heştom]

[8. İmam’ın Medhi Hakkında]

mefâilün feilâtün mefâilün feilün

1. وجود کوه چنان نرم شد ز ابر مطیر

که می توان ز رگ سنگ کرد تار حریر

Vücūd-ı küh çünân nerm şod zi-ebr-i maḥîr

Ki mî-tevân zi-reg-i seng kerd târ-ı ḥarîr

İşbu kaşîde bahâriye olmağla buyururlar ki ruḥbetiñ kemâlinden tağıñ vücūdu yağmur yağdırıcı bulutdan ancılayın nerm ü yumuşak oldu ki tağda olan taşğın tamarından ipek telli ilmek ve taşğın mülâyemeti sebebiyle iplik egirir gibi taşı egirmek mümkün olur.

¹⁹⁶ “Allah onu cennetlerinin ortasında iskan etsin.”

¹⁹⁷ “Üçüncü mübarek kaside İmâm ‘Alî er-Rizâ Bin Musâ el-kâzım Bin Ca’fer es-Şâdiğ hakkındadır. Allah onların hepsinden razı olsun ve onların zikrinden bize istifade kıldı.”

“Maṭīr” şıfat-ı müşebbehe olarak yağmur indirici vü yağdırıcı ma‘nāsına olmağla “ebr-i maṭīr” maṭar şāḥibi bulut demek olur.

2. ز بس که روی زمین را بهار رنگین کرد

ز موج گل نتوان فرق کرد نقش حصیر

Zi-bes ki rūy-ı zemīn-rā bahār rengīn kerd
Zi-mevc-i gul ne-tevān fark kerd naqş-ı ḥaşīr

Ol kadar bu bahar rūy-ı zemīni rengīn ü güzel eyledi ki gül mevcinden ḥaşīr naqşını fark eylemek mümkün degildir zīrā naqş-ı ḥaşīr bahārınḡ kuvvetinden leṭāfet [121] bulur. Gülistāndaki gül gibi cūş u ḥurūş eyledi ve temevvūc itdi. Ba‘zı ḥaşīrlarınḡ kırmızı naqşı olmağla güle şebīhdır.

3. کند به روی هو کار ابر نکھت گل

ز بس که کرد رطوبت به مغز گل تأثیر

Koned be-rūy-ı hevā kār-ı ebr nūkhet-i gul
Zi-bes ki kerd ruṭūbet be-mağz-ı gul te’şīr

Gülün rāyiḡa-i ṭabiyyesi hevānınḡ yüzünde bulutunḡ kārını eyler ve nūkhet-i gül seḡabasā yağmur yağdırır. Ol kadar ruṭūbet gülünḡ mağzına te’şīr eylediğī ḡal buraya netice virdi. “Nūkhet” “nūn” unḡ zammı vü gülünḡ sūkūnuyla gülünḡ ü ezhār-ı sā’ireninḡ rāyiḡa-i ṭabiyyesine ta‘bīr olur. Nāzım raḡimehullāh bu beytler ile o seneninḡ bahārını kemālile şenā buyurdular zīrā bahārınḡ a‘lāsı vü kemālī ruṭūbetinḡ keşretiyle olur, niteki şayfınḡ kemālī yubūsetinḡ ziyādeliğiyile ve şitānınḡ kemālī, bürüdetinḡ şiddetiyle olduğū gibi gülünḡ mağzından murād gülünḡ derūnudur. “Be-rūy” daki bā zarfiyyet içündür.

4. به کوچه دام تماشا چنان فکنده هوا

که گردن از سر دیوار می کشد تصویر

Be-kūçe dām-ı temāşā çünān fekende hevā

Ki gerden ez-ser-i dīvār mī-keşed taşvīr

Dāma beñzeyen temāşāgāhı eṭrāfa hevā ancılayın bıraķmışdır ki dīvārda olan taşvīr-i beşer dīvār başından gerdenini yuķaru çeker ki temāşāgāhı seyr eylesin. “Kūçe” eṭrāf ma‘ nāsınasdır. “Temāşā” bu maķāmda temāşāgāh dimekdir ve maħall-i temāşāyı dāma teşbīh eyledi zīrā mesīre göñül şaydında dūzāķ gibidir yāhūd dām-ı temāşāgāha giriftār olmayım diyu dīvārdan taşvīr, başını çekip ihtifā ider ve nazar eylemez ki belki giriftār olur. Taşvīriñ dahı başını dīvārdan uzatması yine bahārıñ feyzinden ü kuvvetinden huşüle gelmişdir.

5. به طبع قطره صفا آن قدر که می گردد

به جیب ابر ز عکس شکوفه قطره شیر

Be-ṭab‘-ı ḳaṭre şafā ān ḳadr ki mī-gerded

Be-cīb-i ebr zi-‘aks-i şüküfe ḳaṭre-i şīr

Ḳaṭreniñ ṭab‘ında bahārıñ feyzinden ol ḳadar şafvet huşüle gelmişdir ki bulutuñ derūnunda iken çiçeğiñ ‘aksinden ḳaṭre-i maṭar süd ṭamlası olmuşdur. Bir şeyde şafvet olsa meşelā āyine gibi elbetde aña muḳābil olanıñ şūreti şey‘-i evşāfına ‘aks ider. Derūn-ı sehābda olan ḳaṭre-i bārān dahı bahārdan [122] iktisāb-ı feyzle şufveti bir mertebeye erişmiş ki rüy-ı zemīndeki şüküfe-i beyzā ğāyet ba‘īd iken ḳaṭreye ‘aks idip sehābdan nāzil olduķda ḳaṭre-i şīr gibi görünüp bulutdan süd yağdı zan olunur buyurmaķ isterler. “Cīb”den murād bu maķāmda sehābıñ derūnudur.

6. توان ز روی زمین دید آسمان دگر

چو سطح آب ز بس خاک گشت عکس پذیر

Tevān zi-rüy-ı zemīn دید āsmān-ı diger

Çü saṭḥ-ı āb zi-bes ḥāk geşte ‘aks-pezīr

Ḥāk-i tīre bahārın feyziyle ol kadar şafvet şāhibi vü ‘aks kabūl idici oldu ki saṭḥ-ı āb gibi rūy-ı zemīnden bu āsumānın ġayrı başka bir āsumān görmek mümkün olur. Rūy-ı zemīni şafvetde vü kendiye āsumān-ı mün‘akis olmaḡda saṭḥ-ı āba teşbīh buyurdular.

7. چنان ز جوش صفا خاک شد تجلی زار

که بشکفد ید بیضا ز خاک دامن گیر

Çünān zi-cūş-ı şafā ḥāk şod tecellī-zār

Ki b’işükufed yed-i beyzā zi-ḥāk-i dāmen-gīr

Şafvetin cūş u hurūşundan kürre-i zemīn ancılayın tecellī mekānı oldu ki etek tutucu ḥākden yed-i beyzā zāhir olur. İşte bahār safveti sebebiyle ḥāke bu ḥāli virdi. Yed-i beyzā zuhūru iddi‘ā’ı olur. Şu leṭāfet daḡı var ki yerden zanbāk çiçeği vü anın emşāli beyāz çiçekler biter ve anlar yed-i beyzā’ya beṅzer. Ḥākin dāmen-gīrligi insānın etegine yapışması cihetiyledir ve yine ḥāk-i dāmen-gīrden yed-i beyzā zuhūr itdirmek daḡı laṭīf vāki‘ olmuşdur zīrā el olmasa dāmen-gīr olmaz idi ve yine şafā vü tecellī-zār u yed-i beyzā elfāzının ictimā‘ı cinās-ı şī‘riyedendir.

8. دهان غنچه خندان گشاده تنگ شکر

گل سپید به هر سو نموده کاسه شیر

Dehān-ı ġonce-i ḡandān ġuşāde teng-şeker

Gül-i sepīd be-her sū nümūde kāse-i şīr

Ġonca-i ḡandānın aġzı şeker-i tengini açmışdır ya‘nī ġonca-i ḡandān dehānı ġuşāde olduḡça şeker-i tengini açmışdır ya‘nī ġonca-i ḡandān dehānı ġuşāde olduḡça şeker-i tengi ġuşāde olmuş gibi lezzet ü ḡalāvet virir. Beyāz gül daḡı her tarafda ġuşāde olmaġla sūd kāsesi gibi zāhir olmuşdur. Şeker beyāz olmaġla ġoncayı beyāz gül ġoncasını murād itmek enseb olur. Mışrā³-ı şānīde olan “gül-i sepīd” daḡı bu irādeye ḡarniyye olur. Ġoncanın ḡandān [123] olması ġuşādından kināyedir ve yine şekerle kāse-i şīr zikrinde cinās-ı şī‘riyye vardır. Ḥulāsa-i kelām bu bahār öyle bir a‘lā bahār oldu ki ġoncaların dehān-ġuşādeligi teng-şekerin ġuşādeligine beṅzedi. Gül-i sepīdin daḡı ġuşāde olması leṭāfetde

kāse-i şīre beñzedi. Hiç bir bahārda gerek ğoncada vü gerek ğüşād olan ğüllerde bu ħalvet ü leṭāfet olmamış idi, dimek ister.

9. چراغ لاله دهد تا به بزم باغ فروغ

به خاک روغن گل می چکد ز ابر مطیر

Çerāğ-ı lāle dehed tā be-bezm-i bāğ fūrūğ

Be-ḥāk-ı rōğan-ı gul mīçeked zi-ebr-i maṭīr

Lāleniñ çerāğı bāğıñ meclisine ziyā virsin içün kürre-i ḥāke maṭar şāḥibi bulutdan yağmūr yerine ğül yağı ṭamlar. İşte bu bahār böyle bir laṭif bahār oldu. Lāleyi çerāğa teşbīḥ şūretiniñ müşābeheti cihetiyledir. “Bezm” meclis ve fūrūğ ziyā ma‘nāsınadır. “Maṭīr” mim’iñ fethiyle yağmur şāḥibi buluta dirler.

10. نکرده ای سخن از آب و رنگ باغ هنوز

که همچو غنچه به لب برگ گل شود تقریر

Ne-kerdeī sūḥan ez-āb u reng-i bāğ henūz

Ki hemçu ğonçe-be-leb berg-i gul şevved taqrīr

Bāğıñ āb u renginden ü leṭāfetinden ḥālā söz olmamışdır ya‘nī bāğıñ u ğülistānınıñ leṭāfeti “*Kemā huve Ḥaḳḳuh*”¹⁹⁸ beyān olunamadı ve beyān u vaşf daḥı mümkün degildir zīrā ğonca gibi insānıñ lebinde taqrīr ü beyān-ı ğül yaprağı olur. Bu mertebede bahārıñ leṭāfeti vardır ki ta‘lil içün olmağla “ne-kerdeī sūḥan” ıñ ‘illetidir. “Āb u reng” leṭāfet ma‘nāsına ıştılāḥ olunmuşdur. “Şevved” kelimesiniñ fā‘ili taqrīrdir ve “berg-i ğül” daḥı mef‘ülüdür. Ḥulāşa-i kelām bir vāşif şu bahārı vaşf murād eylese bahārıñ kuvvetinden bahārı vaşf itdigiçün itdigi vaşf u taqrīr ğoncanıñ lebinde taqrīr-i berg-i ğül olduğı gibi vāşifiñ u şā‘iriñ taqrīri daḥı berg-i ğül olmağla vaşfına māni‘ olur. Ke‘enne ğonca-i bahārı bu vaşf murād idip taqrīri, lebinde berg-i ğül olmuş ve lebde yaprağ olunca kelām söylenmez. Benā-ber-īn dehān-ı ğonca vaşfdan qalmış şā‘iriñ lebinde daḥı şī‘ri berg-i ğül olmağla vaşfa qādir olamayıp nā-çār sūkūt itmiş. Bu cihetden ḥālā bu bahārıñ vaşf

¹⁹⁸ “Onun hakkı olduğu gibi.”

olunması vü Hakkında sühan olunması lâzım gelir. Beytten murād, vaşf olunmaz bir bahārdır, diyerek o bahārın ʿalālīgını beyāndır. [124]

گذشت موجه آب زمرد از سر کوه 11.

کشید آتش یاقوت یاز دامن قبر

Gozešt mevce-i āb zümürüd ez-ser-i kūh

Keşid āteş-i yāķūt-pā zi-dāmen-i ķir

Zümürüdün ābının ʿalğası ʿalğın başından aşdı ve ʿalğlar laṭif ü zümürüd gibi yeşil oldu yāhūd ser-i kūhdan murād zümürüdün kendisidir zīrāzümürüdün şūreti müdevver olmağla ʿalğa benzer. Buña göre maʿnāsı bahārın ʿuvvetinden āb-ı zümürüd cūşa gelip ser-i kūh gibi olan kendi tepesinden aşdı, demek olur ve yine bahārın ʿuvvetinden yāķutun āteşi dāmen-i ʿabrden ayak çekdi yaʿnī ʿuvvet-i hevā ile āteş-i yāķut ʿalev-gir olup ufķa vü eṭrāf-ı semāya ʿıkıp gezmekle ufķ ḥumret buldu. “Kır” kāfın kesriyle eṭrāf-ı semāyata ʿbir olunur ki ʿarabisi ufķdur. Bu maʿnāya göre “keşid” in fāʿili āteş-i yāķut olur ve yine “pā” mefʿülü olur yāhūd maʿnāsı bahār yāķut ayaklı āteşi eṭrāf-ı semānın dāmeninden çekdi ve ufķ kırmızı oldu. Āteşin yāķut-pā olması leṭāfetinden kināye olur ve bu ḥumret-i ufķ eyyām-ı bahārda olur. Sāʿir mevsimlerde olur ise de az olur. Bu maʿnāya göre keşidin fāʿili bahār olur. Yine “āteş-i yāķut-pā” mefʿülü olur yāhūd “keşid” fiʿli-l-i lâzım olup maʿnāsı yāķut ayaklı āteş dāmen-i ķir ibtidāsından intihāsına dek çekildi, demek olur. Bu şūretde āteş-i yāķut-pā nāʿib-i fāʿil olup fiʿli-l-i lâzım olmasıyla mefʿüle muḥtāc olunmaz yāhūd istifhām taķdiriyle maʿnā demek olur. Yāķutun āteşi dāmen-i ķirden ayağını çekdimi belki çekmeyip dāmen-i ķire dek ʿadem başdı ve eṭrāf-ı semā yāķutun āteşinden kemāle ḥumret buldu.

فتاده است ز بس باغبان به فکر چمن 12.

که باد راه نیابد به صحن باغ دلیر

Fütāde est zi-bes bāğbān be-fikr-i çemen

Ki bād rāh ne-yābed be-şahn-ı bāğ dil-ber

Gülistānıñ leṭāfeti kemālede olduğundan bāğbān çemeniñ muḥāfazası mülāḥazasına ol kadar düşmüş ki ve gülistānıñ dīvārıñ deligini vü gedigini bir mertebede muḥkem itmiş ki rüzgār bāğıñ içine girmege bahadır olarak yol bulamaz yāḥūd bāğbānıñ böyle muḥāfaza kaydına düşdüğünü rüzgār görünce şahn-ı bāğa [125] dil-ber girmege yolu kıalmayıp bāğbāndan ḥavfından için şahn-ı bāğa āheste āheste girer, dimek olur zīrā bāğbān rüzgāra ‘itāb ider. Tekdīrine mazḥar olur. “Şahn” gülistānıñ meydānına dinir. “Dil-ber” dal’ıñ kesriyle pehlivān ma‘nāsındır.

13. به دامن آورد از دام خاک بلبل زار

گهی که رخنه دیوار گل کند تعمیر

Be-dāmen āvered ez-dām-ı ḥāk bülbül-rā

Gehī raḥne-i dīvār-ı gul koned ta‘mīr

Dām gibi olan arz-ı gülistāndan bāğbān bülbülü keşreti sebebiyle şamanlı çamur yerine eteginde yāḥūd etegi ile tıldurup getirir. Şol zamāndaki dīvār gibi bāğda merfū‘ olan dīvār gülün gedigini ta‘mīr murād eyler. İşte bāğda bülbülün bu mertebede keşreti vardır ki dīvār gülün raḥneleriniñ ta‘mīri bülbülün zātından olur ve münāsib olan daḥı budur ki raḥne-i dīvār-ı gül bülbülde ta‘mīr oluna ve raḥnelere ta‘mīr için bülbül şokula. “Āverd” ü “koned” kelimeleriniñ taḥtında olan fā‘iller “bāğbān”a rāci‘ dir.

14. ز مدح گلشن و وصف بهار می آید

صدای خنده گل از قلم به جای صریر

Zi-medḥ-i gülşen ü vaşf-ı bahār mī-āyed

Şadā-yı ḥande-i gul ez-ḳalem be-cāy-ı şarīr

Şā‘iriñ gülistānı medḥden ü vaşfdan ḳalemiñ āvāzesi yerine gülün gülmekliginiñ şadāsı gelir. Gülün gülmesinden murād açılmasıdır zīrā açılmaḳda daḥı inkişāf olmaḳla gülmege beñzer. Gülün inkişāfını ḥande ile ta‘bīr eyledi. Şarīr-i ḥāme yerine şadā ḥāşıl ola zīrā ḥandede şadā vardır. Eger inkişāf ile vü anıñ mürādifiyle ta‘bīr eylese şadā bulunmaz

ki şarîr-i hâmebedeline gele ve hem de gülşene vü bahâra cem' iyyet-i şî' riye dahı huşûle gelir. Zîrâ gülşende vü bahârda hunde olur. Ma'lûm ola ki şarîr-i hâmeyerine şadâ-yı hunde-i gül gelmek bu dahı bahârın kuvvetinden ve gülşenin kemâl-i le'âfetinden neş'et ider. Bu şüretde bu beytden dahı murâd-ı şerîflerine o bahârı vaşf u şenâ olmuş olur. Ke'enne gülşen ü bahâr vaşf olunduğça gül gâyet şafâ-yâb olduğundan güler imiş zîrâ insân dahı medh olunduğça inbişât u ferah [126] huşûl-pezîr olur ve tabî' at medhî sever vezemmi istemez. Zemmden dahı inkıbâz-ı derûn der-kârdır ve gülün hundesinin şadâsı dahı şarîr-i hâmeye galebe itmekle yâhûd bahârın feyzinden ü kuvvetinden şarîr-i hâme şadâ-yı hunde-i güle tebeddül itmekle gülşen vaşf olunduğda şarîr-i hâme bedeli şadâ-yı hunde-i gül gelmek sebebiyle şâ'ire bahârı vü gülşeni medhden bir neş'e-i dîger dahı huşûle gelir, buyurmak isterler. "Şarîr" şad'ın fethiyle eşnâ-yı kitâbda kalemin kâğıda mesnedinden hâşıl olan şadâdır.

ز بس به مغز جهان ریختند رنگ نشاط. 15.

صدای خنده به گوش آید از لب تصویر

Zi-bes be-mağz-ı cihân rîhtend reng-i neşât

Şadâ-yı hunde be-güşîd ez-leb-i taşvîr

Dünyânın mağzına ol kadar neşât u sürûr rengini dökdüler ve cihân ol mertebede ferah u şafâ ile mâl-â-mâl oldu ki dîvârda vü levhada yapılmış taşvîrin lebinden insânın kulağına hunde şadâsı gelir ve bî-rûh olan taşvîrler dahı ferahından gülmeğe başlayıp handelerinin şadâsı işidilir oldu. Var bundan zî-rûhuñ neşât u sürûrunu anla, dimek olur.

زبان غنچه چنان هم ترانه بلبل. 16.

که رنگ آینه ریزد ز صافی تقریر

Zebân-ı gönçe çünân hem-terâne-i bulbul

Ki reng-i âyine rîzed zi-şâfî-yi taqrîr

Ġonçeniġ lisānı blbl ile ancılayın terennm  tegannleri berāber oldu ki ġonçeniġ lisānının şāfi olan taqrrinden āyine rengi dklr ya‘ n bir bahār oldu ki ġoncay daġı blbl gibi syletdi ve yle şāfi olarak terennm itdi ki taqrriniġ kemāl-i şuġtundan āyineler ġuşle gelir. Āyine ġāyetle şuġtda olduġundan ġonçeniġ taqrr-i şāfisinden āyineler dkdrd. “Hem-terāne” naġmeleri birdir, dimekdir.

17. هوای سیر چنان بیقرار زاهد کرد

سیاه مست شود تا ز خود کند شبگیر

Hevā-yı seyr çünān b-qarār-ı zāhid kerd

Siyāh mest şevved tā zi-ġod koned şeb-gr

Mesrede gezmek  yrmek muġabbeti zāhidi ancılayın b-qarār eyledi ki zāhid bāde içmeksiz ġitdi. Zātından bir azġn u del serġoş olur ve nāle eyler. Zāhidin [127] ise gezmek  nāle itmek şānından degildir. İşte böyle bu bahār zāhide daġı bu keyfi v bu neşātı virdi. Var ‘ aşıġın ġālını zāhiden anla ki nice imiş.

18. سواد شام چنان از صفای صبح کم است

که همچو موی نمایان بود ز کاسه شیر

Sevād-ı şām çünān ez-şafā-yı şubġ gomest

Ki hem ç my nmāyān şevved zi-kāse-i şr

Ġiceniġ zlmeti şubġın şafveti v beyāzlıġı sebebinden yle zāyi‘ dir ki yāġd yle noġşāndır ki sd kāsesi içinden sde vāqi‘ olan ġıl ne ġne za‘ if  ġayāl gibi nmāyān olur ise zlmet-i şeb daġı şubġın şafvetinden yle za‘ if  ġayāl gibi zāhir olur. Bu daġı bahārın kemāl-i ġuvvetinden olur ki zlmet-i şebi bahār maġv eyledi ve geceleri ġndz gibi eyledi. Şubġdan bu maġāmda nehārın mecm‘ u murād olunur ve yine “şām”dan “mecm‘ -ı leyl” murād olunmuşdur. Zkr-i cz-i irāde-i kl tarġiyle ikisi daġı mecāz-ı mrseldir zrā şāmın vaż‘ı aġşām vaġtinde ve şubġın vaż‘ı şabāġ vaġtindedir. “Gom” kāf-ı fārsiyyeniġ

zammıyla zāyi‘ dımekdir. Eger kāf-ı ‘arabıyeniñ fethiyle “kem” olur ise nokşān ma‘nāsınadır. Bu maqāmda iki ma‘nānıñ ikisini dağı murād itmek mümkündür, niteki beytiñ tercümesinde işāret olunmuşdur. “Kāse-i şīr”den murād süd ile memlū kāse dımekdir ki mūy anda zāhir ola. Eger faqať kāse murād olunsa mūy anda nümāyān olamaz.

ز بس ریاض جنون را بهار خرم کرد 19.

ز موج ناله شود سبز دانه زنجیر

Zi-bes riyāz-ı cünūn-rā bahār hürrem kerd

Zi-mevc-i nāle şevved sebz dāne-i zencīr

Bahār cünūn ravzalarını ol qadar hürrem ü mübārek eyledi ki ‘uşşāqıñ nāleleriniñ mevcinden zencīriñ dānesi şulanıp yeşil oldu ya‘nī bahār kemāl-i kuvvetinden ‘uşşāqı cūş u hurūşa getürüp nāleleri deryā mişāl olmağla temevvüc idip o mevcden halka-i zencīr siyāh iken ve sebz olmaq şānından degil iken dāne gibi olan halka-i zencīr mevc-i nāleden şulanıp yeşil oldu. Hiç bir bahārda bu hāl vuqū‘ bulmamış idi. Bu cihetden riyāz-ı cünūn hürrem oldu. Zīrā ravza-i cünūn hürremligi nāleniñ keşretiyle olur. “Hürrem” “ha”nıñ zammı vü “ra”nıñ fethiyle mübārek ma‘nāsınadır. Lisān-ı Türkī’de qutlu ta‘bīr olunur. [128]

دمیده است گل بره از تبسم گرگ 20.

شکفته غنچه به شاخ غزال از دم شیر

Demīde est gul-i berre ez-tebessüm-i gork

Şükufte gonçe be-şāh-ı gāzāl ez-dem-i şīr

Bu bahār bir bahārdır ki qurduñ tebessümünden quzu qulağı didikleri çiçek bitmiş ve zāhir olmuşdur ve yine arslanıñ nefesinden gāzālıñ şāhında gül goncası açılmışdır. İşte böyle iki zıddı dağı birbirinden bitirdi.

چو می ز شیشه گل از غنچه می زند بیرون. 21.

شود شکفتگی او اگر دمی تأخیر

Çu mey zi-şîşe gul ez-gonçe mî-zened bîrûn

Şeved şükuftegî-yi u eger demî te 'hîr

Mey şürâhîden kendini tışra urduğu gibi gül dağı goncanın derûnundan kendiyi öyle tışra urur. Eger anın açılmaqlığı bir dem girü kalmağ olursa ve te'ehhür iderse bu beytde goncayı şîşeye vü meyi bâdeye humretde vü andan zâhir olmağda teşbîh buyurdular ve yine “te'hîr” te'ehhür ma' nâsınadır. Bu hâl dağı bahârın kemâl-i kuvvetinden olur.

به یاد خنده گل ها گلاب می گردد. 22.

خیال گریه بلبل به جویبار ضمیر

Be-yâd-ı hânde-i gulhâ gulâb mîgerded

Hayâl-i girye-i bulbul be-cûybâr-ı zamîr

Güllerin gülmesini yâdı vü inlaması ile bülbülün gözü yaşını gönül ırmağında hayâl eylemek ve o tahayyül sebebiyle eşk-i bülbül gülâba münkalib olur ya' nî gülistânda güller şöyle a' lâ vü laţîf açılmışdır diyerek kelâm olursa bu söyleşmek esnâsında eşk-i dîde-i bülbül cûybâr-ı zamîrde tahayyül olursa güllerin leţâfeti bülbülün gözü yaşına ' aks idip ve te'sîr itmekle o anda gül şuyu olur, dimekdir. işte güllerin gülistânda bu mertebe leţâfeti vardır. Bu hâl dağı bahârın kemâlile a' lâlîğindan neş'et itmiştir.

ز مغز خاک چمن بوی داغ می آید. 23.

ز بس که یافته از خون لاله ها تخمیر

Zi-mağz-ı hâk-ı çemen bûy-ı dâğ mî-âyed

Zi-bes ki yâfte ez-hûn-ı lâlêhâ tahmîr

Gülistānıñ hākiniñ beyninde insānıñ kuvve-i şāmesine dāğ kokuşu gelir. İşte bu mertebede lālelerden kın tamlatıp hāk-ı çemen hūn-ı lāle ile taħmīr olunmuş. Bu sebebden hākden dāğ rāyihası gelir. “Dāğ”dan [129] murād lāleniñ derūnunda olan siyāhlıktır. Hāşılı hāk-ı çemen lāle kokuşor, dimek ister. “Taħmīr” egerçi müte‘ addi olup yoğurmak ma‘ nāsınadır. Bu maqāmda lāzım ma‘ nāsı virildi zīrā müte‘ addi olan kelimeyi lāzım-ı i‘ tibār itmek emr-i şāyi‘ dir.

فضای فقر نیستان شیر مردان شد. 24.

ز بس ز موج شکستن شده است سبز حصیر

Fezā-yı faqr-ı neyistān şīr-i merdān şod

Zi-bes zi-mevc-i şikesten şode est sebz-i haşīr

Faqr şahrāsı arslan gibi olan merdān-ı Hudā’ya kāmışlık oldu. Ol kadar halvethānelerindeki haşırın mevc gibi kırıklığından haşır sebz oldu ki telleri kāmış gibi olup gören kimesne fezā-yı faqr olan şavma‘ alarını maqsebe zannider. Arslan daħı neyistānda olmağla “şīr” zikri ğāyetle laţif vāki‘ olmuştur. Haşırın şikesteligidinden murād telleri birbirine bağı olmağla kırılmış gibi görünmesidir. “Fezā” şahrā ma‘ nāsınadır. “Şīr-i merdān”dan murād tārik-i dūnyā olupgenc-i ‘uzleti ihtiyār iden zevāt-ı kirāmdır ve anlarıñ gūşe-i halvetini me’kulātdan u dūnyā metā‘ından hālī olmağla fezā-yı faqr ‘unvānıyla ta‘bīr buyurdular. “Mevc”i “şikesten” kelimesine muzāf itmekle mevc şu kabilinden olduğundan haşırın kırıklığı ki tellerinden ‘ibāretdir, o mevcden şulanmağla telleri yeşil olup şīr-i merdān-ı Hudā’ya halvethānları neyistān u cāy-ı şafā olmağla bu bahārın halvethānelere bile böyle te’şīr oldu buyurmak isterler.

هوا شد است به کیفیتی که باده فروش. 25.

کند ز گرد کسادى دکان خود تعمیر

Hevā şodest be-keyfiyetī ki bāde fūrūş

Koned zi-gerd-i kesādī dükkān-ı hod ta‘ mīr

Hevā bir keyfiyet ü bir hāl ile olmuştur ki meyhāneci meyhānesini kesādlık tozundan ta‘mīr ider zīrā hevā herkesi mest itmekle mey nūş itmege ihtiyāc kalmadı. “Kesād” ‘adem-i rāyice vü ‘adem-i isti‘māle dirler. Bir şey isti‘māl olunmasa tozlanır benā-ber-īn “gerd”i “kesād”a muzāf eyledi.

چنان ز فیض هوا صاف گشت مستقبل 26.

که دیده بیند از خواب بیشتر تعبیر

Çünān zi-feyż-i hevā şāf gešt müstaḳbel

Ki dīde bīned ez-ḥāb bīşter ta‘bīr

[130] Bahārın kuvveti sebebiyle hevānın feyzinden zamān-ı müstaḳbel öyle şāf u vāzılı olmuştur ki nā‘imiñ gözü ru‘yādan gāyet ziyāde olarak ta‘bīri görür. Ru‘yā, şimdiki hālde vü ta‘bīri müstaḳbeldedir. Müstaḳbelin şafveti cihetinden nā‘ime ta‘bīri görmek ru‘yāyı görmege teḳaddüm idiyor buyurmak isterler. Ba‘zı nüşhada “bīşter” vāḳi‘ olmuştur. Ma‘nāsı ziyāde ilerü görür, dimekdir. “Bīned” kelimesine zarūret-i vezn için bir kesre-i zarūriye ba‘zı nüşhada “bīnedem” vāḳi‘ olmuştur ve mim “dīde” ye merbūṭ olmağla taḳdīri ki “dīdeem bīned” demek olur. Ma‘nāsı benim gözüm ta‘bīri ru‘yādan evvel görür, demek olur yāḥūd “ḥāb” uyku ma‘nāsına olup benim gözüm ta‘bīri müstaḳbelin şafveti sebebiyle uyğudan evvel görür, demek olur. Bunda kemālile mübālağa ḥāşıl olur lākin ḥāba ru‘yā ma‘nāsı virmekte ta‘bīr ile ziyāde münāsebet vardır.

به دیده مهره مومبست بیضه بلبل 27.

ز بس که آتش گل کرده در چمن تأثیر

Be-dīde mūhre-i mūmīst beyza-i bulbul

Zi-bes ki āteş-i gul kerde der-çemen te‘şīr

Gülün âteşi çemende ol kadar cümle eczā-yı çemene sirāyet itmiştir ki insānın gözünde gülistānda olan bülbülün yumurtası mūma mensūb boncuğ gibidir. Gülün âteşden murād-ı hūmretidir ve o hūmreti âteşe teşbīh buyurdular. “Mühre” boncuğ dımeğdir. Lüğat-i Şāhī’de, Bahr-ı Tavīl’de muşarrağdır.

28. کشیده اند ز بس دامها ز موج بهار.

چو رنگ می پرد از چهره می کنند اسیر

Keşīde end zi-bes dāmhā zi-mevc-i bahār

Çu reng mī-pered ez-çehre mī-konend esīr

Bahārın yine kemālinden olmağdır. Mevc-i bahārdan dāmlar çekmişlerdir ki çünki insānın çehresinden renk uçardāmlar anı tutarlar. Öyle laṭif nesne iken var bundan kıyās eyle ki o dāmlar insānı nice tutarlar. “Mevc-i bahār”dan murād hevānın temevvücü olur ve mevc dahı dāma beñzer. Ba‘zı nüshada “der-mī-reved” vāқи‘ olmuşdur, “renk gider” dımek olur lākin “mī-pered” nüshası dāma münāsibdir ve elsinede rengi uçmuş ta‘bīr olunmağla ıştılāha dahı muvāfıq olur. [131]

29. ز بس نسیم می آلود رنگ و بوی گلست.

بود ز نشئه می طبع میکشان دلگیر

Zi-bes nesīm mī-ālūd reng ü būy-ı gulest

Boved zi-neş’e-i mey ṭab‘-ı mey-keşān dil-gīr

Ol kadar rūzgār mey gibi renkle vü gül kokuşu ile ālūde olmuşdur ki mey-keş ü bāde-nūş olanların ṭabī‘atı meyin neş’esinden ü keyfiyetinden dil-gīr olmuşdur ve aşhāb-ı ‘ışret bāde-nūş olmağdan fāriğ olmuşlardır ve hevā cümlesine keyfiyeti virmişdir. “Nesīm” nūn’un fethiyle ‘Arabī olarak hoş-būy olan rūzgāra dirler. “Dil-gīr”, “muṣṭarib ü münkabız” dımeğdir.

چنان قماش بهار است خاک مشهد را 30.

که شال ترمه ببافد به طوف او کشمیر

Çünān kumāş-1 bahārest hāk-i Meşhed rā

Ki şal-1 nerme be-bāfed be-ţaraf-1 u Keşmîr

Meķābirde olan her bir kabriñ hāki için ancılayın bahārın ferş eylediği kumāşın revnākı vü leţāfeti vü mülāyemeti vardır ki ehl-i Keşmir'den şāl-1 nerme üstādları hāk-i Meşhed'e meyl ile evvelden şāl-1 nerme doğudukları Hind penbesinden şarf-1 nazar itmekle şāl-1 nermeyi şimdi penbe-i Hind'den doğumayıp leţāfet ü mülāyemetine benā'-1 hāk-1 Meşhed'den doğurlar. İşte bu bahār cemī'-i hākleriñ iğlazı vü keşīfi mezārılık toprağı iken hāk-1 Meşhed'e bu leţāfeti virmişdir ki Hind penbesinden ziyāde hāk-1 laţif ü mülāyim olmağla penbe-i Hind'i mu'atţal eyledi ve hāke mülāyemeti sebebiyle egrilmege kâbiliyet geldi. "Şāl-1 nerme" bir nev' yumuşak şāldır ki Keşmîr şehrinde doğunur. Keşmîrbilād-1 Hind'den bir beldenin adıdır. "Tarf" tār'nın fethi vü rā'nın sükūnuyla bir şey'in cedidine meyl idip 'atīk u köhne sünün-1 şarf-1 nazar ile anı terk itmege dirler. "Şāl-1 nerme"nin eczāsının cedidi hāk-1 Meşhed'dir ve 'atīki penbe-i Hind'dir. Hāk-1 Meşhed eczā-yı cedidesi olmağla üstādların meyli buña olup eczā-yı 'atīkası olan penbe-i Hind'i terk itdiler. "Tarf" in bu ma'nāya geldiği Lüğat-i Vanķulu'da muşarrahdır.

ندانم از چه سبب دسته گلست جهان 31.

به مشت خاک چمن نیست این قدر تأثیر

Ne-dānem ez-çe sebeb deste-i gulest cihān

Be-muş-1 hāk-1 çemen nîst inķadr te 'şîr

Bilmem ne sebebden dünyā bir demed güldür. Çemen 'ālemin hākinde bu mertebe vü bu miķdār [132] te 'şîr bu kadar kürre-i arz-1 cihāna bu ziynet ü bu tarāveti virdi disek hilāf olur. Sā'ir bahārları dağı bilir. Dünyā böyle bir deste gül gibi degil idi. "Deste" demed ma'nāsınadır. Cihān dağı küreviyyü's-şekl olduğundan bir demed güle teşbîh buyurdular. "Çemen"den murād mecmū'-1 dünyādır. "Muş-1 hāk" bir avuç toprak

dimekdir. Dünyā saḥīn ü ṭār olduğundan ḥākine “be-muṣṭ-ı ḥāk” ta‘bīr buyurdular. Vāsi‘ olan ‘ālem ḡayb ‘ālemdir.

32. گذشته است به گلشن نسیم پنداری

ز درگه چمن آرای گلشن تقدیر

Gozeṣte est be-gulṣen nesīm-i pindārī

Zi-dergeh-i çemen-ārā-yı gulṣen taḳdīr

Sen gülṣen-i ‘āleminḡ böyle tezeyyün itmesini göreydin buña bir şey dimeyip ve ziynetine ‘ālem ḡayrān olup ṣöyle ḡann ider idin ki taḳdīr-i gülṣeni tezyīn idici zāt-ı ṣerīfinḡ dergāh-ı vālāsından gülṣen-i ‘āleme rāyiḡa-i ṭayyibe ṣāḡibi bir rūzgār geçmişdir ve o rūzgārınḡ bereketiyle gülṣen-i ‘ālem bu revnaḡ u leṭāfeti bulmuşdur. Ve illā bu bahārınḡ yapacaḡı iş degildir. “ḡann” daḡı bu maḡāmda “‘ilm” ma‘nāsına olmaḡla böyle bilir idin, demek olur. “Çemen-ārā” vaṣf-ı terkībī olmaḡla “baḡçe tezyīn idici” ma‘nāsına olur ve baḡçeden bu maḡāmda murād gülṣen-i taḳdīr-i ilāhīdir ki bir adı daḡı ezel ta‘bīr olunan nesnedir.

33. گل شکفته هشتم بهشت ملات و دین

چمن طراز امامت شه سپهر سریر

Gul-i ṣükufte heṣtom-i behiṣt-i millet ü dīn

Çemen ṭrāz-ı imāmet ṣeh-ı sipihr-i serīr

Öyle çemen-ārā ki millet ü dīninḡ sekizinci bāḡçe vü gülṣeninḡ açılmış gülüdür ve daḡı imāmet ü ḡilāfet ḡülistānınınḡ çemenini ziynetleyicidir yāḡūd çemen-i imāmetinḡ ziynetidir. “Millet” daḡı “dīn” ma‘nāsınadır. “Dīninḡ sekizinci cenneti” nden murād ‘alā yeri dimekdir. Felek tahtlı bir sultān-ı zī-ṣāndır. “Ṭrāz” ṭı’nınḡ kesriyle “ziynet” ma‘nāsınadır. “İmāmet”den murād “ḡilāfet-i Resūl’illāh” dır. “Sipihr” sīn’inḡ ü bā’-ı

Fārsiyeniñ kesriyle “felek” ma‘nāsındır. “Serīr” ‘Arabī olarak “pādişāhlarıñ tahtı” na ıtlāk olunur.

34. علی موسی جعفر که بهر در درگاهش

ستارگان به هم آید چو دانه زنجیر

‘Alī Mūsā Ca‘fer ki behr-i der-i dergāheş

Setāregān be-hem āyed çü dāne-i zencīr

[133] Bu evşāf ile mevşūf İmām ‘Alī Rızā Bin İmām Mūsā el-Kāzım Bin Ca‘fer Şādık’dır. Öyle İmām ‘Alī Rızā ki yıldızlar anıñ dergāh-ı vālāsına zencīr olmak için dāne-i zencīr gibi bir yere cem‘ olurlar ya‘nī yıldızlar türbe-i mu‘atтарыsınıñ kapusuna zencīr olmağa müştāk olduklarından yıldız dānesine zencīr dānesi şebih olmağla zencīr olmak için bir yere cem‘ olup zencīr gibi olurlar ve bāb-ı şerīfine zencīrlik iderler. Böyle olunca işbu dergāhıñ zencīri dāne-i encümenindedir ve temürden maşnū‘ zencīr degildir. Böyle olduğunu im‘ān-ı nazār idersen anlarsın zīrā bir türbe kapusunda böyle zencīr yoğdur. “Dergāh” büyükleriñ kapusuna ıtlāk iderler.

35. خمیر مایه صدق و صفا که یافته است

سرشت ز گرد حریم او تخمیر

Ḥamīr-i māye-i şıdık u şafā ki yāfte est

Sirişt zi-gerd-i ḥarīm-i u taḥmīr

O İmām Hümmām ki ‘Alī Rızā’dır. Şıdık u şafvet didikleri şey’iñ aşlınıñ ḥamīridir zīrā şubḥuñ zāt-ı şerīfiñ ḥareminiñ tozundan yoğrulmak olmuşdur. Şubḥuñ ḥamīri gerd-i ḥarīminden taḥmīr olununca zāt-ı şerīfleri şıdık u şafānıñ māyesine vü aşlına ḥamīr olmak lāzım gelir. “Māye” aşıl ma‘nāsındır ve “sirişt” den murād bu maqāmda taḥmīr qarīnesiyle ḥamīr demek olur ki lafzı ta‘lil için olmağla “yāfte est ilā-āḥire” mā-ķabiline ‘illet olur ve yine ḥamīr-i māye-i şıdık, mübtedā-yı maḥzūfuñ ḥaberi olmağla ān ḥamīr māye-i şıdık

taqd̄irindedir. “Ān” ism-i iřāretidir. Müřārun ileyh İmām ‘Alī Rızā ħazretleridir. řubĥda řıdķ u şafvet olmağla “řubĥ” zıkrı mıřrā^c-ı evvelde olan řıdķ u řafā lafzlarıyla ġāyet münāsib vāķi^c olmuşdur.

36. مه سپهر عدالت که از کتان مهتاب

به دور عدلش چون آب بگذرد ز حریر

Meh-i sipihr-i ‘adālet ki ez-ketān mehtāb

Be-devr-i‘ adleş ħun āb be-gozer zi-ĥarīr

O İmām Hümmām ‘adālet felekiniĥ yāĥūd felek gibi olan ‘adāletiniĥ māĥıdır zīrā mehtāb, ketāndan anıniĥ ‘adāleti zamānıda ĥarīrden řu nice geĥerse ve ābĥarīri nice incitmez ise mehtāb daĥı ketānı incitmeyerek öylece geĥer. Mehtābıniĥ ĥālī ketānı ħürütmek ü zılm itmek iken eyyām-ı ‘adlinde mehtābıniĥ ketāna řab^cında olan zılmü [134] teġayyür idip Ĥazreti İmām’ıniĥ ĥavfından ĥarīre nisbet ile āb nice ise öyle olur. Mehtābıniĥ ketānı ħürütmesi ba‘ zı řu‘ arā-yı ‘Arab’ıniĥ ři‘ rinde gelmişdir:

Beyt

لا تعجبوا من بلی غلالته

قد زراً از راره علی القمر

Beyt

Lā ta‘ cebu men belā ġalāletihı

Ĥad zerre ezrāruhu ‘ale’l-ķamari¹⁹⁹

37. بهار گلشن حلم و حیا که شبنم او

نکرده است نظر سوی آفتاب دلیر

Bahār-ı ġulřen-i ĥilm ü ĥayā ki şebnem-i u

¹⁹⁹ “Siz onun elbisesinin eski olmasına şaşırmayın. O, elbisesinin düġmelerini ayın üzerinde iliklemiştir.” Yani bazen insan dış ġörünüře bakarak pespaye ve üftade olabilir. Ama o eski elbisenin içinde akıl sır ermez kerametler ve değerler vardır, demek istiyor.” (el-řirazī h.1422, 231).

Ne-kerde est naẓar sūy-ı āfitāb delīr

Ḥilm ü ḥayā gülşeniniḡ Ḥazreti İmām bahārıdır zīrā ḥilm ü ḥayā gülşeni andan revnaḡ u leṭāfet bulmuşdur. Öyle ḥilm ü ḥayā gülşeni ki āfitābın ṭarafına delīr olarak anıḡ şebnemi naẓar itmişdir ve ġāyet maḥcūbdur. Şebnem āfitāba ‘āşık olmağla ke’enne ister ki āfitāb beni kendiye çeke bu cihetden dā’imā şebnemiḡ gözü delīrāne olarak āfitābdadır velākin İmām Hümmām’ın tezyīn eylediği ḥilm ü ḥayā gülşeniniḡ şebnemi olmağla ‘āşık ma’ şūḡuna bir delīrāne naẓar bile itmişdir.

فروغ چشم شجاعت که روز حرب عدو 38.

کند دو نیم زمین را ز سایه شمشیر

Fürūğ-ı çeşm-i şecā’at ki rüz-ı ḥarb-i ‘aduvv

Koned do nīm zemīn-rā zi-sāye-i şemşīr

İmām ‘Alī Rızā ḥazretleri şecā’at ta’bīr olunan ḥaşlet-i ḥaseneniḡ gözünüḡ ziyāsı vü bebegidir zīrā düşmen ile ceng gününde zemīni seyfiniḡ sāyesinden iki pāre ider. Var kıyāş eyle ki seyfi insāna ne ider imiş. “Fürūğ”dan murād zıkr-i ḥāl-i irāde-i maḥall ṭarīḡiyle mecāz-ı mürsel olarak bu maḡāmda “bebek” ma’ nāsınadır. “Çeşm-i şecā’atın bebegi” demekden murād “ġāyet şeci’ ü bahādır” dimekdir. Ma’lūm ola ki: “*el-veleduserābihī*”²⁰⁰ manṭūḡınca E’imme-i İşnā-‘Aşer rıḡvānu’llāhi te’ālā ‘aleyhim ecma’ın ḥazretleriniḡ mecmū’ı pehlivān u şāhib-i şecā’at olmuşlardır zīrā cedd-i emcedleri İmām ‘Alī keremu’llāh vechehu ma’den-i şecā’at idiler. Ḥayber ḡal’āsı fetḡinde ve yine ‘Ömer Bin ‘Abdü’lvudd nām kāfirinḡ ḡatlinde ve yine Ġazve-i Bedr’de zāt-ı vālālarından zāhir olan şecā’at kütüb-i siyerde meşṭūr u muşarraḡdır. Bu ser-i şecā’at evlādında daḡı zāhir olmuşdur. [135]

ز فیض تربیت نوبهار همّت او 39.

توان گرفت ثمر از شکوفه تصویر

²⁰⁰ Çocuk yanında yürüyeni taklid eder. (Çocuk babasına çeker)

Zi-feyż-i terbiyet-i nevbahār-ı himmet-i u

Tevān girift şemer ez-şükūfe-i taşvīr

Yine Hāzreti İmām'ın nev-bahār gibi olan terbiyesinin feyżinden dīvārlarda maşnū' taşvīr-i şükūfeden mīve kopardıma mümkün olur. İşte terbiyesi bir mertebededir ki nā-ķābili böylece ķābil ider, demek olur.

ز کشتزار دل خصم او به خانه خویش 40.

به جای دانه برد مور جوهر شمشیر

Zi-keştzār-ı dil ḥaşm-ı u be-ḥāne-i ḥ'ış

Be-cāy-ı dāne bered mūr cevher-i şemşīr

Hāzreti İmām'ın ķalbini mezra'asından kendi yuvasına ķarınca dāne yerine ķılıc cevheri iletir. İşte bu mertebe ḥaşmının ķalbine seyf-i ma'nevī urmuşdur, demek olur. "Keştzār" mezra'a vü tarla dımekdir. "Cevher-i şemşīr"den murād ķılıçda olan ufaķ şeylerden ki dāneye şebīhdır. "Bered" bā'nın u rā'nın fetḫalarıyla fi'l-i muzāri'dir, iletir ma'nāsındır. Maşdarı bā'nın zammıyla vü rā'nın sükūnuyla "borden" kelimesidir. Kıyās olan muzāri'ci bā'nın zammıyla gelmek idi velākin borīden maşdarından müştak olan bā'nın zammıyla "bored" fi'l-i muzāri'ne iltibāsı def' için bā'nın zammesini fetḫaya tebdil eylediler. Hāşılı iki fi'l-i muzāri'den birisi "bered" dir. Bā'nın fetḫiyle iletir, dımekdir ve maşdarı bā'nın zammıyla borden'dir ve birisi bā'nın zammıyla bored'dir, "keser" dımekdir. Bunun maşdarı "borīden" dir ve yine bā'nın zammıyla "kesmek" ma'nāsındır.

41. فرود شور من از مدح غائبانه

او کشید از دو طرف این دو مصرع زنجیر

Füzūd şūr-ı men ez-medḫ-i ḡā'ibāne-iu

Konīd ez-do ḫaraf īn mışra'em zencīr

Benim cünūnum Hāzreti İmām'ın ğā'ibāne olan medhinden artdı. Bu iki mısrā'ı başa iki taraftan zencir idiniz ve beni iki taraflı bağlayınız zīrā ğāyet cünūn u sevdām artmışdır. Niteki kemāle mecnūn olanları böyle iki taraftan bağlarlar. "İki mısrā'"dan murād beyt-i ātīnīn mısrā'larıdır ve bu beyt bir yekini maṭla' olmağla қаşıdeye şimdi ibtidā ider gibi oldu. Benā-ber-īn bu iki mısrā'ı zencir itdiler. [136]

42. به دور معدلش شاخ آهوی تصویر

بود قتیله داغ چراغ دیده شیر

Be-devr-i ma' deleteş şāh-ı āhū-yı taşvīr

Boved fitīle-i dūd-ı çerāğ-ı dīde-i şīr

Hāzreti İmām'ın 'adāleti zamānında taşvīr-i geyik boyuuzu arslanın gözünün çerāğının fitilesinin tütünü olur. Arslanın gözünü fitile-i meş'ale şāhibi kandile teşbih buyurdular. Şāh dağı siyah olmağla fitileden zāhir olan tütüne teşbih idi. Gūyā Hāzreti İmām'ın 'adāleti ol kadar cihānı ihāta eyledi ki geyik arslandan firār itmez oldu ve öyle tekarub ider oldu ki boyuuzu arslanın gözüne girmek derecesine vardı. Hattā çerāğ-ı dīde-i şīrin fitilesinin duhānı zann olunur oldu. Eger dinir ise ki āhū-yı taşvīr hareket ider mi ve şāhı fitilenin dūdu nice olur. Var arslanın āhūyu taşvīri tutmaması 'adāletden ne gūne olur ve bununla Hāzreti İmām'ın 'adli şābit olur mu? Bu su'ālın cevābı odur ki geyik lafzı mazmūna kifāyet ider. İster haqīkī āhū olsun ister āhū-yı taşvīr olsun "ma' delet" dağı 'adālet ma'nāsınadır. Mısrā'-ı şānīnīn taqdiri "boved dūd-ı fitile-i çerāğ-ı dīde-i şīr" dimekdir yāhūd ma'nası taraf-ı Haqq'dan taşvīr olunan āhū demek ola. Böyle olunca āhū-yı haqīkī olur ve su'al-i mezkūr dağı teveccüh itmez.

43. به عهد عدل تو دیوانه ی نیار دیاد

که خون ناله برون آید از رگ زنجیر

Be-'ahd-i 'adl-i to dīvāneine-yāred yād

Ki hūn-ı nāle birūn āyed ez-reg-i zencir

Seniñ ‘adāletiniñ zamānında bir dīvāne hātırında tutmaz ki zencirini ziyāde hiddetle çeke ve tahrik eyleye ve zencire nāle vü feryād itdire ve zenciri muḫtarib eyleye ve o nāleniñ kanı zenciriñ ṭamarından tıṣra gele. Belki dīvāneler zencir incitmesin diyu havfından uşlu gibi oturlar. İşte seniñ eyyām-ı ‘adāletinde deli dahı zencire zulm idemez oldu, demek ister ya‘nī dīvāneler zenciri çekerler ve zencir deliniñ elinden feryād ider ve feryādından ṭamarından kan gelir, belki ba‘zı deli zencirini kırar. Bu hāl mecāniniñ ‘ādetinden olmuştur. “*El ‘ādeti lā-tetrek*”²⁰¹ iken mecānīn seniñ ‘adlinden nāşī ‘ādetlerini terk idip şu zulm-i şarīhden sāye-i ‘ināyetinde [137] zencirler ḥalāş oldular. Bu mertebe ‘adlinden cümle menfu‘ olmuştur. Yā İmām buyurur.

44. به باغ رزم تو فرش است آب و رنگ دگر.

که هست غنچه ز پیکان و بلبل از پر تیر

Be-bāğ-ı rezm-i to ferş est āb u reng-i diğēr

Ki hestğonçe zi-peykān u bulbul ez-per-i tīr

Seniñ cenginiñ bāğında ğayrı āb u reng ya‘nī başka leṭāfet vardır zīrā bāğ rezminde demrenden ğonca vardır ve dahı tiriñ kanadından bülbül vardır ya‘nī bāğ rezminiñ peykānı leṭāfetde ğonçe gibidir ve yine bāğ rezmindeki tiriñ kanadı gider iken bülbül gibi nağme-sāz olarak gider. Ceng yeri maḥūf u leṭāfetden ‘ārī iken seniñ bāğ-ı rezmiñ hemān meydān-ı ḥarbden müsteṣnā olarak leṭāfet ü revnağ şāḥibi olmuştur. Ḥazreti İmām’ın bāğ-ı rezmi böyle āb u reng şāḥibi olunca var kıyās eyle ki bāğ-ı ‘ilminiñ ü bāğ-ı ḥalqınıñ āb u rengi ne mertebededir? buyurmak isterler.

45. ز بس به خون مخالف گرفته تیغ تو رنگ.

ز جوهر است خیابان گل دم شمشیر

Zi-bes zi-ḥūn-ı muḥālif girifte tīğ-i to reng

²⁰¹ “Alışkanlıklar kolay terk edilmez.”

Zi-cevherest hıyābān-ı gul dem-i şemşîr

Seniñ düşmeniñ kanından kılıcıñ yâ İmām ol kadar reng tutmuşdur ki şemşiriñ kanından gülüne şemşiriñ cevherinden yol vardır ya‘ nî a‘ dāniñ kanından seyfiñ gülistān gibi görünür ve seyfiniñ cevheri dağı gülleriniñ arasında eşnā-yı gülşende olan yol gibi görünür, demekdir. “Hıyābān” hā’ nıñ kesriyle gülistānıñ gülleriniñ eşnāsında olan yollara ta‘ bîr olunur. A‘ dāniñ kanından kılıcınıñ gülistān itmek kemāl-i şecā‘ atinden neş’et ider ve şecā‘ at ise efḍalü’l-kemālātındandır. Bu cihetden bu beyt Hāzreti İmām’a kemālile şenā olmuş olur.

46. به یک اشاره شود تا وکت سبک پرواز

که رنگ چهره دشمن بود ترا پر تیر

Be-yek işāre şeved nāveket sebok-pervāz

Ki reng-i çehre-i düşmen būd torā per-i tîr

Kemānı çekmeksiz gözün yāhūd kaşın yāhūd elini işāretiyle seniñ oğun gāyet sür‘ atle gidici olur zîrā düşmeniñ yüzünüñ rengi seniñ oğuna kanat olur. Hāşılı seniñ oğunun perî seniñ düşmeniniñ seniñ havfından yüzünden uçmuş rengindedir. Böyle tiz uçmuş renkden oğā per olunca elbet o oğ [138] işāretle sebok-pervāz olur ve kemānı çekmege hācet olmaz buyurmak ister. “Nāvek” menzile atılan oğā ıtlāk olunur. “Sebok-pervāz” sür‘ atle gidici ma‘ nāsına ıştılāh olmuşdur. Oğun sür‘ atle gitmesi kemālātından olmağla Hāzreti İmām’ı bu vechile dağı medh itdiler.

47. به فرق آن که به راه تو رخ نهاده شبی

ز هاله صد سپر زرقشان بدر منیر

Be-farḳ-ı ān ki be-rāh-ı to ruḥ nihāde şebî

Zi-hāle şad siper zer feşānde be-der-i münîr

Ol kimesneniñ tepesiniñ ki seniñ muhabbetiñ yolunda bir gice yüzünü yire koydu ve seniñ muhabbetinden āh u enīn eyledi. Bedr-i münir anıñ hālini taḥsīn ü āferīn maḳāmında kendi hālesinden ḳalkān gibi yüz altun saçdı niteki işe yarar kimesneleriñ başına altun u incü saçmaḳ ‘ādetdir. “Hāle” ayıñ etrāfında olan dā’ireye dirler. Niṣār eylediği altunu büyüklükde ḳalkāna teşbīh eyledi ve o altun hāleden olmağla hāle daḥı sipere beñzer. Bu cihetden bir başḳa leṭāfet ü cinās daḥı ḥāşıl olur ve “şad” kesretten kināyedir. “Ruḥ”dan murād vechdir. Māha münāsib olsun içün vechi ruḥ ile ta‘bīr buyurdular zīrā ruḥı māha teşbīh ‘ādetdir. Bedr on dördüncü gicede olan māhiñ ismidir.

48. نهاده ای به نعم بهر انتخاب نقط.

کشیده ای به سر لا ز شکل مد شمشیر

Nihādeibe-ne‘am be-her intiḥāb-ı nuḳaṭ

Keşīdeī be-ser-i lā zi-şekl-i medd-i şemşīr

Ni‘am kelimesini iḥtiyār itdiginden ni‘ama noḳta-i intiḥāb ḳoymuş. Sen ve aşḥāb ḥācet içün anı almışsıñ ve lā’nıñ başına med şeklinden ḳılınc çekmişsiñ ve lā’yı yok eylemişsiñ. Ḥāşılı aşḥāb-ı ḥācāt yanına geldikde bir ferde “lā” dimeyip cümleñiñ murādını ḥāşıl idersin, dimekdir. Enes Bin Mālik raḳıyallāhu te‘ālā ‘anhu buyurmuşlardır ki Faḥr-ı ‘Ālem şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi ve’sellemiñ kimesneniñ murādına lā didigini işitmedik, belki kim ne söyler ise ne‘am buyurup anı ḥāşıl iderleridi. Ḥattā bir gün Medīne-i Münevvere’de bir mer’e-i ḳalīletü’l-ḥayā var idi. Resūl-i Ekrem ta‘ām iderken gelip ta‘ām istedi. Faḥr-ı ‘Ālem efendimiz emr buyurdular ki ta‘āmdan vireler. O ḥātun daḥı tekrar didi ki ben yā Resūlullāh fem-i şerīfnde olan loḳmayı [139] isterim hemān Resūlullāh şallallāhu te‘ālā ‘aleyhi vesellem ḥāzretleri fem-i şerīfesinden çıkarıp o ḥātuna virdiler. Ḥatun alıp yutduğı ḥālde bir ḥayā şıfatı der ‘aḳab o ḥātunu istilā idip ḥicābından ḥuzūr-ı Resūl-i kibriyāda ḍurmayıp ḥānesine geldi ve bir daḥı ḥānesinden ḥicābından tışra çıḳmaz oldu ve Medīne-i Münevvere’niñ nisāsınıñ cümlesinden müstahyiye oldu. İşte böyle Faḥr-ı ‘Ālem efendimiziñ ḥālī ne‘am u belā idi ve lā lafzı bir ḥācetmende işitmedik.

49. به دشمنت لب نانی که می دهد گردون.

زمانه می کند از آب خنجر تو خمیر

Be-düşmenet leb-i nānī ki mī-dehed gerdūn

Zemāne mī-koned ez-āb-ı hañçer-i to hamīr

Seniñ düşmenine bir dilim etmegi ki felek virir. Zemāne o etmegiñ hamīrini seniñ hañçeriniñ mesmūm olan ābından yoğurur da öyle virir. Böyle olunca o virilen nān aña ni‘met olmayıp belki nağmet olur ve seniñ düşmeniniñ ni‘meti anı mağrūr itmek için istidrāc u mekr kabīlinden olmuş olur. “Hamīr” bu maqāmda “yoğurmak” ma‘nāsınadır. Hāşılı seniñ düşmenine felek ü zamān dahı düşmendir, dimek ister ve yine ma‘lūm ola ki “leb-i nān”dan murād düşmeniñ devleti dimekdir ve ma‘nā-yı haqīkīsi murād degildir zīrā Hāzreti İmām’ıñ düşmeninde aġniyā vü mülūk vardır. “zamāne”den yine felek murād olunsa olur ve zamān murād olunsa yine olur zīrā zamān ‘inde’l-ḥukemā felek atlasınınñ hareketinden ‘ibāretidir.

هر استخوان که ز مغز محبت تو پر است. 50.

نکرده است به سويش همانگاه دلير

Her üstüh‘ān ki zi-mağz-ı muḥabbet-i to pur est

Ne-kerde est be-sūyeş hemān-gāh delīr

Her kimiñ ki seniñ muḥabbetiniñ i‘lā vü ḥulāşasından ṭoludur ve Humā kuşunun ġidāsı kemik iken ve herkes ġidāsına delīrāne nazar ider iken o kemigiñ ṭarafına Humā delīrāne nazar itmişdir zīrā seniñ mağz-ı muḥabbetiñle pūr olan kemigi humā’nıñ tağaddī itmesi ḥaddi degildir. Benā-ber-īn nazara kādīr olamaz. Beytten murād işte seniñ ‘aşıqlarınınñ üstüh‘ānlarıyla muḥteremdir, buyurmak isterler. Humā’nıñ kemik yimesi meşhūrdur. Hattā Şeyḫ Sa‘dī -ḳuddise sırrahu- kitāb-ı Gülistān’ında şu beyt-i laṭīfi buyurmuşlardır. [140]

Beyt

همای بر همه مرغان از آن شرف دارد

که استخوان خورد و جانور نیازارد

[سعدی شیرازی]

Beyt

Humā-yı ber-ser-i murgān ez-ān şeref dāred

Ki üstüḥān ḥord u cānver niyāz dāred²⁰²

[Sa‘dī Şirāzī]

کسی کعبه ببیند به خواب خویش شبی. 51.

سحر به طوف حریم تو می کند تعبیر

Kesī Ka‘be be-bīned be-ḥāb-ı ḥiṣṣebī

Seḥer be-ṭavaf-ı ḥarīm-i to mī-koned ta‘bīr

Bir kimesne rü`yāsında Ka‘be-i Mükerreme’yi bir gice görür ise seher vakti bī-dār olunca seniḡ ḥarīminiḡ ṭavāfiyla ta‘bīr ider ya‘nī bu rü`yāniḡ muḡtezāsını ben Ḥazreti İmām ‘Alī Rızā’nıḡ türbe-i şerīfesini ṭavāf idecegim diyü ta‘bīr ider. Beytten nāzım ḥazretleriniḡ murād-ı şerīfi Ḥazret’iḡ türbe-i mu‘aṭṭarası ‘ayn-ı Ka‘be’dir, dimek ister. “Bīned” kelimesinden bir şart muḡadder olmaḡla “eger bīned” taḡdırindedir.

کشیده اند ز چشم ملک به کوی تو دام. 52.

کسی که کرد طواف در تو گشت اسیر

Keşīdeend zi-çeşm-i melek be-kūy-ı to dām

Kesī ki kerd ṭavāf-ı der-i to geşt esīr

Seniḡ maḡallinde melegiḡ gözünden dām ḡurmuşlardır zīrā bir kimesne ki seniḡ türbe-i muṭahharanıḡ ḡapusunu ṭavāf eyledi, orada ḡabs ü esīr oldu ve ḡapundan gitmege ḡudret-yāb olamadı. “Göz” şüretde vü sīretde “dām”a şebīhdır. Bā-ḡuşuş melek gözü ki

²⁰² Divan’ın farklı nüshalarında “ber-ser-i” yerine “ber-heme” şeklinin kullanıldığı görülmüştür. (Farûḡi h.1385, 37).

ġāyet güzeldir elbet iyü tıtar. Dāmı çeşm-i melege taḥşīş ḥüsn-dār olduğundan ‘āşıkı şayd itmekde kemālî olur ve yine böyle maḥall-i mübāreke dām olmağla şāyeste olan çeşm-i melek gibi şeyler olduğu cihetdendir.

ملوک جاه و نسب سایلان درگاہت. 53.

کنند مشق گدایی به لوح چوب سریر

Mülük-1 cāh u neseb sâ’ilân-1 dergāhet

Konend meşq-i gedāyī be-levḥ-i çüb-1 serīr

Manşib-1 pādişāhları ve daḥı Ebā vü ecdādından salṭanata vāriş olanlar ve bu cihetle pādişāhlık bulanlar seniḡ dergāh-1 şerīfiniḡ fuḡarāsı vü dilencileridir zīrā anlar çūbdan olan serīriḡ taḥtasına gedālıḡını yazmaḡ iderler. Mülük-1 A‘ cām [141] Ḥāzreti İmām’a kemāl-i muḥabbetlerinden benḤāzreti İmām’ıḡ dergāh-1 vālāsınıḡ gedāsı vü sâ’ili vü bendesi olmuşumdur. Taḥtlarınıḡ elvāḥına gerçekten taḥrīr itdirirler imiş diyü ba‘zı üstādlarımızdan mesmū‘m olmuşdur. “Meşq” maşdar olarak yazmaḡ ma‘nāsınadır. Mışrā-yı şānī evvele ta‘līl maḡāmındadır. Ṭā’ife-i A‘cām’da ism-i ‘Alī olanlarıḡ ba‘zısıniḡ mühründen şu beyti muḥarrir olarak görmüşümdür:

Beyt

Ehlü Kehf ḡadd necāḲıṭmīrehum

Keyfelā-yencū ḡadan kelbu ‘Alī²⁰³

İşte İmām ‘Alī keremu’llāh vechehu ḡazretlerine kemāl-i muḥabbetlerinden böyle işler iderler. Tecāvezu’llāh te‘ālā ‘an seyyi’etihim.²⁰⁴

به درگه تو که موج صفا زند خا کش. 54.

چو آفتاب بود نقش بوسه عالم گیر

²⁰³ “Ehl-i Kehf Kıtmir’lerini (köpeklerini) kurtardığı gibi Hz. Ali köpeğini neden kurtarmasın?” (el Alusî 2008, 226). Eserde “کیف لا ینجو غدا کلب علیفتیة الکھف نجا کلبهم” şeklinde geçmektedir.

²⁰⁴ “Allah onun kötülüklerini affetmiştir.”

Be-dergeh-i to ki mevc-i şafā zened hākeş

Çü āfitāb boved naqş-ı buse ‘ālem-gīr

Seniñ dergāhında öyle dergāh ki anıñ hāki mevc-i şafā urur ya‘nī şafvet anda temevvüc ider. İşte o dergāhda ‘uşşākıñ buse naqşı āfitāb gibi ziyāsı ‘ālemi tutucu olur ve ‘āşıklar o bāb-ı şerīfi öyle taq̄bīl iderler ki naqş būsleri āfitāb gibi bāb-ı şerīfnde zāhir olup ‘āleme ziyā-pāş olur. İster mevc-i şafā ilā-āhıre dergāhıñ şafvetidir. Ki lafzı şafvetle mevşūf beyninde edat-ı rabṭdır. Naqş-ı buse āfitāba şebīhe olmağla naqş-ı buseyi āfitāba teşbīh buyurdular. Beytten murād Hāzreti İmām’ın ‘uşşākıñı naqş-ı būseleri āfitāb gibi enverdir, diyerek şenādır ve yine zımnında Hāzreti İmām Hümmām’ı dañı şenā itmiş olur.

به طول و عرض در روضه ات دلیل این بس 55.

که هست سلسله ممکنات یک زنجیر

Be-ṭūl u ‘arz-ı der-i ravzaet delīl īn bes

Ki hest silsile-i mümkünāt yek zencīr

Seniñ ravza-i muḳaddesenin bāb-ı şerīfinin ṭūl u ‘arzına delīl bu kāfidir ki silsile-i mümkünāt aña bir zencīrdir. Silsile-i mümkünātın murād vācibü’l-vücūdda müstened oluncaya dek mümkünātın efrādı olur. Vaqtā ki o silsile vācibü’l-vücūda [142] müntehā olur. Orada münḳatı‘ olur. Vācibü’l-vücūda nihāyet bulmadıkça teselsül münḳatı‘ olmaz. Teselsül dañı bāṭıl olmağla elbet bir vücūdu vācib olan zāta müntehā olması lāzım gelir. İşte o Allāh te‘ālā hāzretleridir ve vācibü’l-vücūdu bu ṭarīķile ‘aqlī olarak işbāt iderler.

به وادی که حیای تو ریخت رنگ ادب 56.

به گلشنی که گلش از تو گشت شرم پذیر

Be-vādī ki hayā-yı to rīht reng-i edeb

Be-gulşenī ki guleş ez-to geşt şerm-pezīr

Bir vādide ki seniñ hayāñ edeb rengi dökdü ve yine bir gülşende ki anıñ gülü senden hayā kabül idici oldu. Ba‘zı nüshada hayā yerine hilm vāki‘ olmuşdur. Beyt-i ātiye merhūndur.

نمی نهد ز ادب پا به روی سبزه نسیم .57

به روی گل نرود اب شوخ چشم دلیر

Ne-mī nihed zi-edeb pā be-rūy-ı sebze nesīm

Be-rūy-ı gül ne-reved āb-ı şūh-çeşm-i dil-ber

Rūzgār o vādiniñ sebzesi üzerine ayak koymaz ve o vādiden rūzgār edebinden için esmez ve dahı o gülşeniñ gülüne şūh-çeşm olan āb şebnem-i dil-ber olarak vāki‘ olmaz. İşbu beytiñ mısrā‘-ı evveli beyt-i sâbıkiñ mısrā‘-ı evveline nâzırdır ve yine bu beytiñ mısrā‘-ı sânişi beyt-i evveliñ mısrā‘-ı sânisine nâzırdır. Hâşılı leff [ü] neş-i müretteb olarak buyururlar ki: Bir vādīye ki seniñ hayāñ edeb rengini dökdü. O vādiniñ nebâtâtınıñ üstüne te‘eddüb idip rūzgār esmez ve o vādiniñ nebâtâtı terbiyede rūzgāra muhtâc degildir ve yine bir gülşen ki anıñ gülü senden hayā aldı. Şebnem andan hayā idip bahâdır olarak o gülün üzerine vāki‘ olmaz. “Şūh-çeşm” edesiz dimekdir. İşte böyle rūzgār u şebnem saña ri‘āyet iderler, demek ister. İşbu beyteyn bir kıt‘a maqāmındadır. “Dil-ber” dal’ıñ u lam’ıñ kesreleriyle bahâdır, dimekdir.

ز جوی کلک تو خورده است آب پنداری .58

که گل چو معنی رنگین شده است عالمگیر

Zi-cūy-ı kilk-i to ħorde est āb-ı pindārī

Ki gül çü ma‘nā-yı rengin şode est ‘ālem-gār

Seniñ qaleminiñ ırmağından gül **** içmişdir. Zannidersin zīrā gül güzel mazmūn gibi şöhret bulup nāmı ‘ālemi tutucu olmuşdur. “Pindārī” fi‘l-i muzārī‘ [143] müfred müzekker-i muḥātabdır. “Zānū” resen dimekdir. “Ma‘nā-yı rengin” şua‘rāniñ gāyet laḥif

maẓmūnuna dirler. “Ālem-gīr” meşhūr ma‘nāsınadır. Hāzreti İmām’ın ırmağa teşbīh buyurdular. Vech-i şebih daḡı terbiye vü feyẓdir. Qalemden daḡı murād İmām Hümmām’ın ‘ilm-i şerīfleridir.

ز بس به لطف تو آسان شده است مشکلاها. 59

ز خار پای چو گل رسته ناخن تدبیر

Zi-bes be-luṭf-ı to āsān şodest müşkilha

Zi-ḡār-ı pāy çü gul reste nāḡun-ı tedbīr

Ol kadar seniḡ luṭf u iḡsānıḡ ile şa‘b olan emirler āsān olmuşdur ki bir kimesneniḡ ayaḡına diken batsa o dikenden gül gibi tırnağa beḡzeyen tedbīr bitmişdir ve zāhir olmuşdur ya‘nī seniḡ luṭf u iḡsānıḡ ile her derdiḡ devāsı berāberdir ve her belānıḡ çāresi yine yanındadır. Bu cihetden sāye-i luṭfunda cümle derdleriḡ ü belālarıḡ çāresini bulmaḡ cümleye āsān olmaḡla herkes miḡnet-i dünyādan u ḡamdan vāreste vü āzād olmuşdur ve seniḡ sāyende herkes ḡuzūr u rāḡat bulmuşdur, dimek ister. Ayaḡdan tırnaḡ ile diken iḡrāc olunmaḡla diken iḡrācıḡ tedbīrini nāḡuna teşbīh eylediler ve yine nāḡun-ı tedbīriḡ ḡār-ı pādān zāhir olmasını gülüḡ bitmesine teşbīh eylediler zīrā diken iḡ gülüḡ zāhir olmasına vü aḡacından bitmesine medḡali var imiş. Egerçi dikensiz gül vardır lākin bizim kelāmımız diken iḡ olan gülüḡ ḡaḡkıındadır. Bu şüretde dikensiz gül olmaḡ lāzım gelir idi diyerek i‘tirāz olunmasın ve yine nāzım merḡūm emr-i müşkil iḡ āsān olmasını ayaḡdan diken iḡ iḡrāc olunmasıyla ve emr-i müşkil iḡ ayaḡa diken batmasıyla temşil eyledi zīrā fi’l-ḡaḡīka ayaḡa diken batmaḡ ḡaylice emr-i ‘asirdir. ḡattā ba‘zı tırnaḡ ile iḡrāc olunmayıp iḡneye muḡtāc olur ve ba‘zısı o maḡalli yarıp diken iḡ öylece iḡrāc itmek iḡtizā ider.

چنان ز قوت عدلت غزال پر جگرست. 60

که آب می خورد از چشمه سار دیده شیر

Çünān zi-ḡuvvet-i ‘adlet ḡazāl pur-cigerest

Ki āb mī-ḡord ez-[ān] çeşme-sār-ı dīde-i şīr

Yine Hâzreti İmâm'ın medh ü şenâsında buyururlar ki seniñ 'adâletiniñ kuvvetinden ü kemâlınden geyik ol kadar bahâdır u yigit olmuşdur ki arslanın çesme-sâra [144] benzeyen gözünden şu içer ve arslana bu mertebede taqarrub ider ve şirden aşlâ havf itmez ve bilir ki seniñ eyyâm-ı 'adlınde arslan başa ziyân itmege kâdir olamaz. Hâşılı seniñ 'adlıñ şirile gâzâli vü zi'b ile gânemi bir mekânda eyledi ve seniñ 'adlınden hayvânât dahı müntefi' oldular. Buyurmak isterler. "Pur-ciger" şeci' vü bahâdır ma'nâsına ıstılah olmuşdur. "Gâzâl" gâyn'ın fethiyle 'arabî olarak geyik ma'nâsınadır. Gâzâlıñ pur-ciger olmasından Hâzreti İmâm'ın kemâl-i 'adâleti müstebân olur zîrâ geyik gâyet korkak bir hayvândır. Siyemmâ ki arslandan²⁰⁵ pur-ciger olmaq şânından degildir çünki [pur-ciger] 'adâletini kemâl[i] dahı şübüt bulur. Benâ-ber-in "zi-kuvvet-i 'adâlet" ta'bir buyurdular. "Sâr" müte'addid ma'nâya gelir. Evvelen âdât-ı nisbet olur ve ma'nâsı arslanın çesmeye mensüb gözü demek olur ve yine mekân ma'nâsı ifade ider. Ma'nâsı arslanın çesme mekânı olan gözünden demek olur ve gâhice âdât-ı teşbih maqâmında isti' mâl olunur. Buña göre ma'nâsı arslanın çesme gibi gözünden geyik şu içer, demektir. "Çesme" cim'i Fârsiye'niñ fethiyle yerden kaynamış ve zâhir olmuş şuya dirler, 'Arabîsi yenbū'dur, cem'i yenâbî' gelir. Şâhidi merhūm, lügatında çesme bınar oldu, göze bardak buyururlar. Türkîsi dahı bınardır ve yine nâzım merhūm dîde-i şiri çesmeye teşbih itmişdir, vech-i şebihî lem'ân u parlamak olur zîrâ âbda vü dîde-i şirde ziyâ vü lem'ân vardır yâhūd vech-i şebih şüretde dîdeniñ çesmeye müşâbeheti olur zîrâ ikisinde de müdevver olmaq ve çukurluk vardır ve yine "sâr" şıgırcık kuşuna dirler. Lügat-i Şâhidî'de Bahr-i Tavîl'de şıgırcık kuş "sâr" diyerek beyân olunmuşdur.

زبان ز تنگی جا آید از دهن بیرون .61

ز بس به مدح تو بالذ به خویشتن تقریر

Zebân zi-tengî-i câ âyed ez-dehen bîrûn

Zi-bes be-medh-i to bâled be-h'ışten taqrîr

Seniñ medhiñle mâdihiñ şevkinde medhe müe'allik olan taqrîr ü beyân mâdihiñ ağızında tûl u dırâz şâhibi olur ki ve ol mertebede kendi kendiye büyür ki mâdihiñ ağızı

²⁰⁵ Arslandan kelimesinden sonra bir atif vav'ı olup manayı bozması hasebiyle metne dahil edilmemiştir.

taqrîr ile tolar ve dehânın ırlığından için zebân [145] ağızından tışra gelir ve zebân taqrîrin büyüklüğünden ağza şıgmaz olur. Zebân ağızdan tışra çıkmak hâret için ve yorgunluk için vesâ'ir umûr-ı 'arîza için müte'arifdir. Taqrîrin ağızda büyümesi medh ü şenânın muhabbet sebebiyle uzamasından kinâyedir. "Bâled" fi' l-i muzâri' dir, büyür ma' nâsınadır, maşdarı "bâliden" dir, büyümek demek olur.

سحاب لطفی و دریا دلا تویی که گهر .62

به سوی دست تو از بحر می کند شبگیر

Şehâb-ı lutfîü deryâ-dilâ toyî ki güher

Be-sûy-ı dest-i to ez-baħr mî-koned şeb-gîr

Yine buyururlar ki yâ İmâm sen lutf u ihsân şehâbı olmuşsun ve dâ'imâ halka lutf u kerem yağdırırsın ve dahı deryâ-dil seniñ zîrâ incü seniñ destiniñ tarafına baħr cānibinden kelîm diyu feryād eyler ve seni böyle deryâ-dil gördükde deryâyı beğenmeyip aşıl deryâ sen olduğundan için seniñ destiniñ cānını arzu ider ve seniñ destine "emānü'l-benî" diyu ilticâ eyler ve beni şu deryâdan halâş eyle diyu niyâz-mend olur. Hâşılı Hâzreti İmâm'a sen baħrdan büyük ü vâsî' olmuşsun ve baħr seniñ yanında bir gül gibi kalır, demek olur yâhūd "deryâ-dil" ya' nî sehâ seniñ zîrâ gevher-i baħrın hâsetini vü baħlini görüp derûn-ı baħrdan seniñ eline al beni bu baħîl baħrın derûnundan halâş eyle diyu feryād ider. Baħrın hattâ şu cihetdendir ki incüsünü ka' rında vü cevfi-şadefde hıfz ider ve bir kimesneye güherini çıkarıp al şunu diyu virmez. Meger ki ka' rına vâşıl olup hezâr ta' b u miħnet ile incüsünü alasın, niteki Hâzreti Mışrî -kuddise sırrahu- buyurmuşdur:

Beyt

Fehel raeyte baħran ev semi' tehu

Yermî darādîhi ile 's-sevâhîli²⁰⁶

[Niyâzî Mışrî]

²⁰⁶ "Sen hiç denizin, içindeki incilerini sahile attığını gördün mü yada duydun mu?"

Bu şüretde baħr baħīl ü denī olmuş olur lākin Ĥazreti İmām bilā-ṭalep sīm ü zerini vü dürr-i cevāhirini rızāsıyla herkese bezl ider. Bu cihetden Ĥazreti İmām deryādan u sā'ir eşhiyādan cevād u kerīm olmuş olur. “Deryā-dil” seħā ma' nāsına ıstīlāħ olunmuşdur.

چنان به مدح تو کلکم عبیر ساست که مشک. 63.

کند ز نافه به سوی دوات من شبگیر

Çünān be-medħ-i to kilkem ‘abīr-sāst ki müşg

Koned zi-nāfe be-sūy-ı devāt-ı men şeb-gīr

[146] Yine buyururlar ki Yā İmām seniñ medħiñle benim qalemim ol qadar ‘anber ezici vü cihānı rāyiħa-i ṭayyibe ile ol qadar māl-ā-māl idicidir ki misk nāfesinden benim devātımınñ ṭarafına gelmek içün feryād eyler. Devāt içine misk qoymaq daħı ‘ādetdir. Hem mürekkebe cereyān virir ve hem de yazıda bir rāyiħa-i ṭayyibe hāşıl olur. Miskiñ devāt cānibine gelmege feryād itmesi Ĥazreti İmām’ınñ medħiyle Nāzım’ınñ qaleminiñ nişār eylediği ‘anberleriñ rāyiħa-i ṭayyibesini istiħsān eylediginden içündür. Misk bu qadar rāyiħa-i ṭayyibe şāħibi iken nişār olunan ‘anberi beğenmiş. Var kıyās eyle ki nāzımınñ qaleminden nişār olunan ‘anber-i medħ ne gūne rāyiħa-i ṭayyibe şāħibi imiş. “‘Abīr” ‘anber ma' nāsınadır. “‘Abīr-sā vaşf-ı terkībī olup ‘anber rāyiħası neşr idici dimek olur. “Müşk” mim’inñ zammı vü şın’ınñ sükūnuyla Ĥıṭā vü Ĥoten vilāyetlerinde bir nev‘ geyik göbегinde olan demi terbiye ile hāşıl olan rāyiħa-i ṭayyibe şāħibi nesneniñ adıdır. ‘Arabī’si misk’dır. Mim’inñ zammesini kesreye tebdil ile ve şın’ı sin’e qalb iderek ta‘rib itmişlerdir. “Nāfe” muṭlaqa göbег ma' nāsınadır, niteki Şāhidī merħūm lüğatinde qarın, şikem, nāfe göbег diyerek beyān itmişdir lākin galebe-i isti‘ māl ile misk geyigi göbегinde isti‘ māl olunmuşdur. “Devāt” dal’ınñ fethi vü tā-yı ṭavīle ile hokqqa ma' nāsınadır. “Şeb-gīr” gicelerde olan nāleniñ adıdır. Şonra muṭlaqā nāle ma' nāsına isti‘ māl olunmuşdur.

به حضرت تو که حاجت روای کونینست. 64.

به مطلع دگر احوال خود کنم تقریر

Be-Ĥazreti to ki hācet-revā-yı kevneynest

Be-maṭla‘ -1 diger aḥvāl-i ḥod konem taḫrīr

Yine buyururlar ki yā İmām seniñ ḥuzūrundaki iki kevnin ḥacetini o ḥuzūr ḥāşıl idici vü şāḥibine viricidir. Bir ğayrı maṭla‘ ile kendi aḥvālimi ḥuzūruna taḫrīr eylerim ve bu ḫaşīdeye bir maṭla‘ -1 nev‘ -güşād ile aḥvāl-i perīşānımı beyān iderim. Ūmīdim oldur ki benim daḥı ḥācetim ü murād-ı maḫşūdum seniñ ḥuzūrundan ḥuşūl-pezīr olur. “Maṭla‘” ḫaşīdenin ü ğazelin evvel beytine dirler. ‘Āḥir beytine maḫṭa‘ didikleri gibi şu‘arānıñ ‘ādetindendir ki bir ḫaşīdeyi bir miḫdār söyler ve yine o ḫaşīde içinde kemālile istirḥām olsun için bir maṭla‘ -1 nev-güşād idip [147] yine o ḫāfiyede ḫaşīdeyi itmām iderler. Nāzım ḥazretleri daḥı şu‘arā-yı müteḫaddimenin yoluna gidip bir maṭla‘ -1 nev-güşādile ḥuzūr-ı Ḥazreti İmām’a ḥuşūl-ı murād-ı ‘arz ḥācet iderler. O maṭla‘ -1 nev işbu beyt-i ātīdir.

ز بس که دیدن گلزار داردم دلگیر .65

به دیده موج گلم باشد آتشین زنجیر

Zi-bes ki dīden-i gülzār dāredem dil-gīr

Be-dīde mevc-i gulem bāşed āteşin zencīr

Feraḥ u şafā yerine gülzārı görmek beni ol ḫadar dil-gīr tutar ki benim gözümde gül mevcî baña āteşe mensūb bir zencīr olur. Benā-ber-in gülistāna gitmege ṭab‘ım muḫtarib olur. İşte bu ‘ālemde ḥālim budur diyerek aḥvālını maṭla‘ -1 nev ile taḫrīr eyler ve yine taḫrīr-i aḥvālını müte‘allik olarak buyururlar ki:

مقیم کشور گمنامیم چنان که کنم .66

ز گرد شهپر عنقا سرای خود تعمیر

Muḫīm-i kişver-i gom-nāmiyem çünān ki konem

Zi-gerd-i şeh-per-i ‘Anḫā sarāy-ı ḥod ta‘mīr

Gom-nāmlık iḫlīminiñ ben muḫīmiyim ‘Anḫā gibi. Zīrā ‘Anḫā’nın ḫanadının tozundan kendi sarāyımı ta‘mīr iderim ya‘nī ‘Ankā nice gom-nām ise benim nāmım daḥı

öylece gom-nām olmuşdur diyerek Hāzreti İmām'a takrīr-i ahvāl eyler. Fi'l-vāқи' ehl-i kemāle gom-nām olmaқ ve kemāli bilinmemek 'azīm²⁰⁷ keder olur.

در این بهار حریفان ز قید غم آزاد 67.

مرا ز گردش سال است حلقه زنجیر

Derīn bahār ḥarīfān zi-қayd-i ḡam āzād

Merā zi-gerdiş-i sālest ḥalқа-i zencīr

Yine sū'-i ahvāline müte'alliқ buyurlar ki bu bahārda yā İmām cümle yārān қayd-i ḡamdan vārestedirler. Baņa bu sāliņ devrānından ḥalқа-i zencīr vardır ya'nī baņa devrān-ı sāl ḥalқа-i zencīr olup keyfimi vü neş'emi қаçırdı, demek olur ve herkes memnūn u mesrūr illā ben maḡmūmem, demek ister.

به خاک ریخته ام اشک حیرت از مژگان 68.

بود به خامه مو ریشه گل تصویر

Be-ḥāk riḥteem eşk-i ḥayret ez-müjgān

Boved be-ḥāme-i mū rişe-i gul-i taşvīr

Topraḡa ḥayret gözü yaşını müjgānımdan dökmüşüm. Andan için ki yerde kıl қalem gibi olan müjgānımdan taşvīr gülü ḥāşıl olsun. "Rişe" saçaқ dimekdir. [148] Gül-i taşvīriņ rişesinden yapraқları murād olur ve ḥayratden gelen gözyaşı eşk-i ḥūn-ālūd olmaḡla gül-i taşvīr yapımaḡa қābil olur. Ba'zı nüshā da rişte vāқи' olmuşdur, iplik ma'nāsındır. Yine murād yapraқlardır. Ḥāşılı gözümden aқan қanlı yaşlardan bir de taşvīr gülü ḥāşıl olmuşdur diyerek Hāzreti İmām'a ahvālinden ü ḥūznünden şikāyet eyler.

جدا ز سلسله دوستان فنا شده ام 69.

هوا شود چو جدا گشت ناله از زنجیر

²⁰⁷ Atıf vav'ı anlama uymadıḡı için çıkarılmıştır.

Cudā zi-silsile-i dustān fenā şodeem

Hevā şeved çü cudā geşt nāle-i zencîr

Dostlarıñ silsilesinden cudā olarak maḥv u fānī olmuşum. Böyle olunca silsile-i dūstān dan cudā olunmaz ve münāsib degildir zīrā insanıñ maḥv u helākına sebep olur görmez misin? Çünki nāle-i zencîr zencîriñ silsilesinden cudā oldu, hevāya münkalib olur. “Silsile-i dūstān” dan murād silsile-i ʿarīkat-i ‘aliyyedir ki silsile-i ehlu’llāhdır. Bu daḥı bir şeyḥ-i kāmīle inābet ü bī‘at ile ḥuşule gelir.

متاع خانه ام از بس تمام غارت یافت. 70.

کنم به صفحه دیوار خانه نقش حصیر

Metā’-ı ḥāneem ez-bes tamām ġāret şod

Konem be-şafḥa-i dīvār-ı ḥāne naqş-ı ḥaşîr

Benim ḥānemiñ metā’ ı ol kadar tamām-ı yaġmā vü ġāret oldu ki ḥānemiñ dīvārınıñ şaḥīfesine ḥaşîr naqşı eylerim zīrā ḥānemiz dīvārdan metā’ ımız olmamak ḥasebiyle müstaġnī olmuşdur.

برای مصلحت گریه کردم مژگان. 71.

شدست جمع به یکجا چو خامه تصویر

Berāy-ı maşlahat-ı ġiryē kerdem müjġān

Şodest cem‘ be-yek cā çü ḥāme-i taşvîr

Benim müjġānım ağlamak maşlahatı için bir yere kıl kalemı gibi cem‘ olmuşdur. Benim kārım yā İmām[a] ağlamakdan ġayrı bir şey degildir diyu yine aḥvāl-i pür-melāletden şikāyet eyler. Ḥāme-i mūnuñ bekāsı taşvîr yapar iken kendinden zāhir olan boyalar u yaşlardır.

ز بند بند فغانم خیزدم صدا چو موسیقار. 72.

ز بس به پهلوی هم کرده است خانی تیر

Zi-bend bend figānḥīzedem ṣadā çü mūsikār

Zi-bes be-pehlū-yı hem kerde est ḥānī-tīr

Felek ol kadar birbiriniñ yanına ḥāna mensüb oḡu atmış ve dizmişdir ki [149] vüçüdüm mūsikāra dönüp her bir bendimden ü mefāşılımdan feryād u figān ḡalkar. Mūsikārıñ her bendinden figān ḡāşıl olduḡu gibi mūsikār, ḡamışlar bir yere cem‘ olmaḡla yapılan meşhūr sazıñ adıdır ve bendlerinden murād her bir ḡamışdır ki eṣnā-yı isti‘ mālde her bend ṣadā virir. Ḥānī olan oḡları felek yāḡūd ḡamze-i cānān nāzıma atdıḡa oḡlar ḡamış gibi olmaḡla vüçüdünü mūsikāra teşbīh buyurdular. “Ḥānī-tīr”den murād a‘lā oḡ dimekdir zīrā mülük oḡuñ a‘lāsını isti‘ māl iderler. “Be-pehlū-yı hem” hem biri biriniñ yanına dimekdir. “Kerde est” kelimesiniñ fā‘ili tahtında feleke rāci‘dir yāḡūd ḡamze-i cānāna dinse de olur. Bu beyt daḡı aḡvāl-i digeḡ-günundan yine bir şikāyet-i diḡerdir. Ba‘zı nüşhada “cānī-tīr” ve ba‘zı nüşhada “ḡāne be-tīr” vāḡi‘ olmuşdur. Ma‘nāsı, cāna mensüb oḡu eylemişdir, dimekdir yāḡūd “ḡāne-i tīr” vāḡi‘ olmuşdur, demek olur. Cümlesiniñ meālī vāḡiddir.

نظر به قرص مه و افتاب نگشایم. 73.

ز بس که گشت دل و دیده ام ز عالم سیر

Nazar be-ḡurş-ı meh ü āfitāb ne-ḡuşāyem

Zi-bes ki geşt dil ü dādeem zi-‘ālem seyr

Ol kadar yā İmām ‘ālemden gözüüm ü göñlüm toḡ olmuşdur ki ve baḡa bu dünyādan öyle nefret-i ‘azīme gelmişdir ki dünyāniñ māhınıñ u āfitābınıñ cürmüne nazarıñı açıp baḡmaḡ cānım istemez.

تعلقم به جنون است رهنما که مرا. 74.

سواد ملک جنون است سایه زنجیر

Ta‘alluķem be-cünūnest reh-nümā ki merā
Sevād-ı mülk-i cünūnest sāye-i zencīr

Benim ‘aşķım cünūn tarafından baņa yol gösterici vü delālet idicidir zīrā baņa cünūn mülkünüñ sevādı vü kıaltısı zencīr sāyesidir ve iyügelir ve yarar zīrā Mecnūn’a zencīr devādır ve şifādır. Egerçi zamānımızda bī-mārḥānede mecnūnlarıñ boğazından zencīrleri çıkardılar ise de ta‘alluķ-ı ‘aşķ u miḥabbete dirler. “Rehnümā” delīl ma‘nāsınadır. “Sevād” şehre dinir. “Mülk” bu maķāmda iķlīme dirler. Taķdīr-i beyt: “Ta‘alluķ me-rā be-cünūn-ı reh-nümāst” dimekdir. Ḥāşılı ‘aşķ beni cünūn tarafından terġīb eyledi, demek ister.

ز بس ز ابر فلک آب تیغ می بارد 75.

گذشت از سر من موج جوهر شمشیر

Zi-bes zi-ebr-i felek āb-ı tīg mī-bāred
Gozaşt ez-ser-i men mevc-i cevher-i şemşīr

[150] Felegiñ yolundan ol kıadar kıılıc şuyu yağar ki başımdan kıılıcıñ cevheriniñ mevcı aşmışdır. Bu dağı ıztırābından Ḥāzreti İmām’a bir şikāyet-i diğerdır.

شکسته رنگ از آنم که از ازل ید صنع 76.

به آب کاه ربا کرد خاک من تخمیر

Şikeste reng ez-ānem ki ez-ezel yed-i şun‘

Be-āb-ı kāhrübā kerd ḥāk-ı men taḥmīr

Ben andan için rengi şikesteyim ki yed gibi olan şun‘-ı Bārī yāḥūd Şāni‘iñ yedi ezelde yāḥūd ezelden benim ḥākimi kehrübā şuyuyla yoğurmak eyledi. Kehrübāniñ rengi şarı olur. Anda muḥīl olan āb dağı şarı olmak lāzım gelir. Nāzımıñ ḥāki dağı āb-ı kehrübā ile taḥmīr olunca kendiniñ rengi dağı şarı olmak lāzım gelir ve ‘aşıklarıñ rengi dağı şarı olmağla ben ezeli ‘aşıkım. Bundan için şikeste-rengim ve şarı yüzlüyüm, demek ister, niteki İsmā‘īl Ḥaķķı -kıuddise sırrahu- buyurmuşdur:

Beyt
Gül cemâliñ şoldurur‘ âşıkların
Şüretin tebdil ider ma‘nâ-yı ‘aşk
[İsma‘îl Hâkî Bursevî]

Bu maqâmda “ez” “fi” ma‘nâsınadır dinse daħı olur. tercümesinde işâret olundu. “Şuñ” maşdardır, “kendi” ma‘nâsı virilmek mümkündür yâhüd maşdardır be-ma‘nâyü’l-fâ‘il olup “şâni” ma‘nâsınadır dinse bu daħı vechdir. Buña daħı tercümede işâret olundu.

ز بس تراکم پیکان آه من خیزد 77.

صداز موج هوا همچو ناله زنجیر

Zi-bes terāküm-i peykân zi-âh-ı men hîzed
Şadâ zi-mevc-i hevâ hemçü nâle-i zencîr

Benim âhımın oğundan ol kadar demren terākümü vü tecemmü‘ü hâşıl olur ki hevâda hevânın temevvücünden hâşıl olan şadâ nâle-i zencîr gibidir ya‘nî tîr-i âhımın demrenleri birbirine urduqça hevâdan zencîr şadâsı istimâ‘ olunur buyurmağ ister. Bu beytde “âh” ı “tîr”e teşbih ider ve peykân daħı buña qarîne olur ve yine o peykân-ı muhayyeli dâne-i zencîre teşbih itmekle nâle-i zencîr hâşıl olur buyurdular. Ma‘lûm ola ki “zi-bes” mübtedâ-yı evveldir. “Terāküm” peykân-ı mübtedâ-yı şânîdir. “Hîzed” mübtedâ-yı şânîye haber olur. Cümlesi mübtedâ-yı evvelin haberidir. “Hîzed” daħı hâşıl olur yâhüd ma‘nâsı benim âhımın oğundan ol kadar hevâda demren-i terāküm vardır ki hevânın temevvücünden nâle-i zencîr gibi şadâlar kalğar [151] ve hâşıl olur, demek olur. Bu şüretde “zi-bes” mübtedâdır. Terāküm-i peykân anın haberidir. “Hîzed” mîşrâ‘-ı şânîye maşrûf olunur lâkin evvelki ma‘nâ ziyâde hûb u laţif olur. Fete‘emmel²⁰⁸

شکست بس که فلک تیر غم به سینه من 78.

نیی که می دمد از خاک من بود نی تیر

²⁰⁸ İyi düşün.

*Şikest bes ki [felek] tîr-i ğam be-sîne-i men
Neyî ki mî-demed ez-ĥāk-i men bûd ney-i tîr*

Felek ol kadar oĥ gibi sîneme şaplayıp kırmışdır ki ben fevt olduĥdan sonra bir ĥamış ki benim ĥāk-i ĥabrimden biter ve zāhir olur. “Oĥ” ĥamışdır. “Oĥ ĥamış” bir nev‘ ĥamışdır ki andan oĥ yaparlar ve ta‘lîm için atarlar. “Demed” fi‘l-i muzāri‘dir. Maşdarı “demîden” dir. Sebzenin bitmesine ve bir şey’in zāhir olmasına dinir.

ز بس ز بار دل خویشن گران شده ام 79.

ز سطح خاک چو سوزن گشته ام ز حریر

Zi-Bes zi-bār-ı dil-i ĥîştēn girān şodeem

Zi-saḥ-ı ĥāk çü sūzen gozeşteem zi-ĥarîr

Ol kadar kendi gönlümün yükünden ağır olmuşumdur ki ĥākın saḥından iken ĥarîrden geçdigi gibi geçmişim. “Bār-ı dil”den murād ğam-ı ‘aşĥdan saḥ-ı cisme ‘arız olan yüze dinir. “Ĥarîr” ipege vü ipekden doğunmuş ĥumaşa ıtlāk olunur. “Atlas” lafzı buña murād-ı ĥadrdır.

ز عرضحال غرضها مراست این که تویی 80.

به شهر بند ولایت امیر کل امیر

Zi-‘arzuḥāl-i ğarazhā-yı merāst in ki toyî

Be-şehrbend-i velāyet-i emîr küll-i emîr

Ĥāk-i pâyine ‘arzuḥālden baña ğarazlar vardır yāḥūd ğarazlarım vardır. ‘Arzuḥāl bu ki ĥilāfet ü velāyet ḳal‘āsında ĥükümet eyleyen cümle emîrin emîri vü şehensāhi sensin. “in” kelimesi ism-i işāret olmaĥla müşārun ileyhi “‘arzuḥāl” dir” ğarazhā” degildir zîrā ğarazhā cem‘dir. “in” kelimesi müfredidir. İsm-i müfred ile cem‘e işāret olunmaz. “Toyî” kelimesinden bu beytin mā-ba‘dinde gelen ebyāt-ı ‘arzuḥāldē dāḥildir. “Şehrbend” ĥişāra vü ĥişārin ĥavlusuna ıtlāk olunur diyü Lüġat-i Ni‘metullāh’da muşarraḥdır velākin yine

“şehrbend” pādişāhların pāyitahtı olan memlekete ıtlāk olunur. Meselā İslāmbol gibi nāzımın aġrāzı ‘arzuḫāl içinde olan ebyātdan zāhir olur zīrā her bir beytde bir ġarāzını beyān itmiştir. “Toyī” [152] kelimesinden beytiñ tamāmına gelince ‘arzuḫālīñ dībācesi vü şenāsı maḳāmındadır ve işbu beyt-i ātī derūn-ı ‘arzuḫālde murād u maḳşūdunu ifādeyi ibtidādır. niteki buyururlar:

81. سیاہ بختم و چون سرمه گوشه چشمی

ز ضعف می بردم موج گریه دستم گیر

Siyāh-baḫtem u çun sürme-i ġūşe-i çeşmī

Zi-za‘ f mī-beredem mevc-i ġirye destem ġīr

‘Arzuḫālinde Ḥazreti İmām’a dir ki ben siyāh baḫtım ve ṭālī‘im bir vechile ve bir cihetden baña yāver degildir ve daḫı ez-her cihet za‘fdan göz ucunda olan sürme gibiyim zīrā göz ucunda olan sürme ġāyet za‘if olur. Böyle olunca benim deryā gibi olan gözümün yaşının mevcini iletir ve alır gider. Keremiñle destimi tut ki beni mevc-i ġirye iletmeye. “ġirye” bükāya dirler velākin bu maḳāmında gözyaşı murād dır ve “mevc” lafzı aña ḳarīnedir. Ba‘zı nüşhada “vāv” yazılmışdır, aña göre ma‘nāsı ġūşe-i çeşm sürmesi gibi siyāh baḫtım, dimek olur velākin baḫtım kelimesine beyti ḳarā’at ider iken bir kesre-i zarūrīye virilmek iktizā ider ve olduġu nüşhaya göre iki şikāyet vardır. Birisi baḫt-ı siyāhdan ve birisi za‘fdan. Vav’sız olduġuna göre faḳaṭ baḫt-ı siyāhdan şikāyet olur zīrā mā-ba‘di müşebbehün-bihdir.

82. امیدوار تو چون بوی غنچ ه ام به نسیم

به قید لطف تو چون پرتوم به شمع منیر

Umīdvār-ı to çun bŷy-ı ġonçeem be-nesīm

Be-ḳayd-ı luṭf-ı to çun pertevem be-şem‘-i münīr

ġonçe rāyiḫası eṭrāfa münteşir olmaġa nice nesīme ümīd-vār olmuş ise ben daḫı her ḫâlde seniñ luṭf u iḫsānına ümīd-vār olmuşumdur ve yine pertev ü ziyā şem‘-i münīriñ

luḫfu ḳaydında olduğu gibi ben ḳuluḫ dağı her ḫâlde seniḫ luḫfunuḫ ḳaydında olmuşumdur ve aḫa ḳalbim mu‘allaḳdır, buyurmaḳ ister. “Nesim” řabāḫ rüzgārınıḫ adıdır. Būy-ı ğoncanıḫ intiřāra řālib olduğu zāhirdir zīrā her kemāl řāḫibi kemāliniḫ münteşir olduğuna arzū-keşdir ve fi’l-ḫadıřü’l ḳudsī: “*Küntü kenzen mahfiyyen fe-aḫbebtu en u‘rafe fe ḫalaḳtü’l-ḫalḳe lā ecli*”²⁰⁹ [153]

چگونه فرش در مردمی توانم شد. 83.

که از نی قلم خویش می کنند حصیر

Çe gūne ferř-i der-i merdomī tevānem řod

Ki ez-ney-i ḳalem-i ḫ ũř mī-konend ḫařır

Ne gūne insāniyet ḳapusunuḫ ḫařırını olmağa ḳādirim, belki degilim zīrā ādemiyet ḳapusuna döşeme olmaḳ emr-i müşkildir. Andan iĉün ki kiřiniḫ vüĉudunuḫ ḳaleminiḫ ḳamıřından ādemiyet ḳapusunuḫ ḫařırını eylerler ve neyi vüĉüdüdüdan đoḳurlar. Bu ḫuřuř ise cān virmege tevaḳḳuf ider ve cān virmedikçe ḳalem-i vüĉüdüdan ḫařır đoḳunmaz. Cān virmek dağı emr-i řa‘b olmağla benim kārım olmayıp benā-ber-in ādemiyet ḳapusuna ferř olmağa ḳādir degilim, buyurmaḳ istediler ya‘nī ādem olmaḳ u insān-ı kāmil olmaḳ fedā-yı cāna mevḳūfdur. Her nāzeniniḫ kārı degildir, dimek olur. Kendilerini dağı “ḫazmen li-nefsihi”²¹⁰ cān virmeyenlerin zümresine ilḫāḳ eylediler ve murād-ı şerifleri cān fedā itmeyen dervīřlere vü‘āřıḳlara ta‘rīzdır. Ba‘zı nüşhada ḳalem yerine “gelovī” vāḳi‘ olmuşdur. Yine ma‘nā bi-‘ayniḫi böyledir lākin beyti oḳurken vezin iĉün vav’ı ḫazf lāzımdır.

ز قید اهل جهانم نجات ده که مرا. 84.

شده است کج نظریه ایشان به پا زنجیر

Zi-ḳayd-ı ehl-i cihānem necāt deh ki merā

²⁰⁹ “Ben gizli bir hazıne idim, bilinip tanınmayı sevdim ve mahlūkatı yarattım” (Aclūnī h. 1351, C. 2, Hadis no: 2016).

Hadis kitaplarında bulunmayan bu hadis iĉin İbn Arabī “keşfen sahih, naklen gayr-i sabit” değerlendirmesinde bulunmuştur. (İbn Arabi thz., 399). Bu hadis metinde yazıldığından farklı olarak kaynaklarda “Küntü kenzen mahfiyyen feahbebtü en uğrafe fe halaktül halke liuğrafe” olarak geçmektedir.

²¹⁰ “Sineye çekerek, katlanarak”

Şode est kec nazarihāyışān be-pā zencir

Baḡa yā İmām ehl-i dūnyānıḡ kaydından u buḡaḡılarından necāt u ḡalāş vir. Öyle kayd ki anlarıḡ baḡa egri nazarı ayaḡımda zencir olmuşdur. İşbu ki kaydı beyān içündür. O kayddan murād ehl-i cihānıḡ egri nazarları imiş. Fi'l-vāḡi' ehl-i dūnyā 'āşıḡa egri baḡarlar. Kec-nazarda zāhirde vü bāḡında kaydlık vardır zīrā buḡaḡı egri olur. Bu müşābeh-i zāhiriyesidir ve yine ḡalkıḡ kec-nazarı rāh-ı Ḥaḡḡ'da yol almamaḡa sebep olur. Bu daḡı kec-nazarıḡ buḡaḡıya müşābeh-i ma'neviyesi vü bāḡıniyesi olur ya' nī imdād-ı rūḡāniyet ile imdād buyurur ki ḡalk beni sevip baḡa egri baḡmasınlar ki ben daḡı kendi ḡālim ile meşḡul olup rāh-ı Ḥaḡḡa gideyim ve yol alayım ve böyle ḡāşır ḡalmayayım diyu Ḥazreti İmām Rızā'nıḡ rūḡāniyetinden istimdād ider. [154]

ز آستان تو باشد دو حاجتم که از او 85.

نباشدم به دو عالم به هیچ وجه گزیر

Zi-āsītān-ı to bāşed do ḡācetem ki ez-u

Ne-bāşedem be-do 'ālem be-hiç vech güzır

Seniḡ dergāh-ı vālānıḡ āsitānından benim iki ḡācetim vardır ki andan baḡa hiç bir vechile firāḡ mevcūd degildir ve istiḡnām yoḡdur. Āsitān u āsitāne hemze-i memdūde ile eşik ki ḡapularınıḡ üstünde vü altında olur, "kār-gır" binālarda taşdan u aḡşab binālara aḡaçdan yaparlar. "Güzır" kāf-ı Arabiye'niḡ zammıyla vü zā'nıḡ kesriyle firāḡ u bed ma' nāsınadır ve nefiy için "nā" lafzı geldikde nā-güzır olup lā-būd ma' nāsına olur, firāḡ mevcūd degildir, ma' nāsını ifāde ider. Burada daḡı ne-bāşed kelimesi olmaḡla yine nefiy idip "ne-bāşedem" baḡa firāḡ mevcūd olmaz, demek olur. Bu beyt mā-ba' dindeki beyte merhūndur.

یکی همین که به حشرم شوی شفیع و معین 86.

یکی چنین که ز دهرم شوی حفیظ و نصیر

Yekı hemın ki be-maḡşer şevi şefi' ü mu'in

Yekī çünîn ki zi-dehrem şevî hafîz u naşîr

İki hâcetiñ birisi budur ki kıyâmet gününde baña şefâ‘at idici vü yardım idici olasın. Birisi dahı buncalayındır ki zamânıñ âfetinden ü belâsından beni hıfz idici olasın ve dahı baña nuşret idici olasın.

به گفت و گوی شوی چند بی ادب شوکت 87.

نشین که مصحف خاموشی می کنم تفسیر

Be-güft ü gūy şevî çend bî-edeb Şevket
Ne-şîn ki muşhaf-ı hāmūşî mî-konem tefsîr

Ey Şevket kâl u kıyl ile nice bî-edeb olursun. ‘Aybdır güftügüdan fâriğ olarak otur ki sükût-ı muşhaf-ı şerîfi âyâtını saña tefsîr ideyim ve sükûtıñ fazîletini anla ve zebân-ı kâlden geç ve lisân-ı dil ile ‘arzuḥâl eyle ki edeb yolu budur ve hem de ehl-i ḥâl: “*Lisânü’l-ḥâl antaḫu min-lisâni’l-maḫâl*”²¹¹ buyurmuşlardır. Bu yol ki lisân-ı ḥâl ile ‘arzuḥâldir. Ḥazreti İbrâhîm ‘aleyhi’s-selâm yoludur. Vaqtâ ki Nemrûd kendini mancınık ile nâra ilkā itdi ise Cibrîl-i Emîn gelip: “*Eleke ḥâcet?*”²¹² diyerek su’âl eyledi. Cevâbında: “*Ammâ ileyke felâ*”²¹³ buyurdular. Cibrîl dahı: “*Sel tu’t*”²¹⁴ buyurdular. Yine İbrâhîm Ḥalîllu’llâh ‘aleyhi’s-selâm: “*İlmuhu bi-ḥâli ḥasbi*”²¹⁵ buyurup sükût kıldılar. Bu yol ulu yoldur. Benâ-ber-în evliyâu’llâhdan [155] çok kimesne bu yola sâlik olup taleb-i kılden fâriğ olarak lisân-ı ḥâl ü zebân-ı dil ile taleb eylediler. Nâzım merḥûm sükûtı maḫbûliyetinde muşhaf-ı şerîfe teşbîh buyurdular. Ba‘zı nüşhada tefsîr yerine takrîr vâkı‘ olmuşdur lâkin muşhafa tefsîr ziyâde enseb olur. Şevket lafzı münâdîdir ve ḥarf-i nidâsı olan “ey” maḫzûfdur.

گشا زبان دل و عرض حال کن که شود 88.

رگ دعای تو مژگان دیده تاثیر

²¹¹ Hal dili konuşma dilinden daha doğrudur.

²¹² Senin ihtiyacın var mı?

²¹³ Ama sen hariç?

²¹⁴ Sen ne talep edersen, verilecek.

²¹⁵ Allah halimi biliyor.

Güṣā zebān-ı dil ü ‘arzuḥāl kon ki ſeved

Reg-i du‘ā-yı to müjgān-ı dāde-i taṣvīr

Yine nefesine ḥiṭāb iderek buyururlar ki edeb yoluna gidip ey ſevket gönül lisānını aç ve lisān-ı dil ile ‘arzuḥāl eyle ki seniḡ du‘ānıḡ ṭamarı murādınıḡ taṣvīriniḡ gözünüḡ kirpigi olada ve saḡa iṣāret ide ki iṣte murādınıḡ taṣvīri benim. Sen daḡı murādını göresiḡ ve bilesiḡ ve vāṣıl olasıḡ. Ḥāṣıl-ı kelām zebān-ı ḥāl ile ‘arzuḥāl neyl-i murāda sebebdır, dimek olur. “Du‘ānıḡ ṭamarı” iddi‘ā’ıdır. Ṭamar ince olmaḡla maṭlūbuḡ taṣvīriniḡ dādesine kirpik itdiler ve kirpikle iṣāret olunduḡundan lisān-ı ḥāl ile olan du‘ā maṭlūbu ṭalebine gel ben bundayım, diyerek gösterecigine iṣāret eylediler. Fi’l-vāḡi‘ gönül du‘āsı icābeteesra‘ olunduḡu maḡall-i ſebihe degildir.

ز دوستی شکر و شیر تا به هم جوشد. 89.

ز دشمنی بود از خنده گریه تا دلگیر

Zi-dūstī ſeker ü ſīr tā be-hem cūṣend

Zi-dūṣmenī boved ez-ḡande girye tā dil-gīr

Ḳaṣīde tamāmında du‘ā-yı memdūḡ ṣā‘irleriḡ ‘ādeti olmaḡla nāzım merḡūm daḡı ḡaṣīdelerini tekmīl ü vā-resīde-i ḡitām itmelerine du‘āya āḡāz idip buyururlar ki: Yā İmām kemāl-i muḡabbetlerinden ſīr ü ſeker biribiriyle tencerede ḡaynadıkça ve yine ḡuṣūmet ü ‘adāvet sebebiyle girye vü bükā’ ḡülmekden dil-gīr ü muṡṭarib olduḡça ya‘nī ḡıyāmete dek dimek olur zīrā ſīr ü ſeker ilā-yevmi’l-ḡıyāme sevişirler ve muḡabbetlerinden ḡaynarlar ve yine rūz-ı ḡaṣre dek ḡuṣūmet cihetinden girye-i ḡandeden dil-gīr olur. Bu sebebden ḡāṣıl-ı ma‘nāsı ḡıyāmete dek dimek olur. Mıṣrā‘-ı evveldeki “tā cūṣ”da merbūṡ olmaḡla “tā-cūṣed” ve mıṣrā‘-ı ṣānīde yine “tā” kelimesi “būd”a [156] merbūṡ olmaḡla “tā būd” taḡdīrindedir. “Dilgīr” muṡṭaribü’l-ḡalb ma‘nāsına iṣṡilāḡ olunmuṡdur ve iṣbu beyt-i ſerīf beyt-i āṡiye merḡūndır.

ز خنده باد لب دوستت چو تنک شکر. 90.

ز گريه ديده خصم تو چون پيالاه شير

Zi-ḥande bād-ı leb dūstet çü teng-i ŧekker

Zi-girye dīde-i ḥaŧm-ı to çun piyāle-i ŧīr

Yā İmām ferah u sürür sebebiyle ḥandeden seniñ dostunuñ lebi ŧeker dengi gibi güŧāde olsun ve tatlı olarak ağız dadıyla gülsün. Cenāb-ı Ḥaḳ bu iḥsānı seniñ aḥbābına virsin. Āmīn ve yine ḥüzn sebebiyle ağlamaḳdan seniñ düşmeniniñ gözü süd kāsesi gibi beyāz olsun ya‘nī kör olsun, demek olur. Ḥulāŧa du‘ā budur ki rüz-ı kıyāmete dek mıŧrā‘-ı evvelin ḥāŧılıdır. Dostunu Allāh te‘ālā güldürsün ve Yezīdī olanları kör itsin, demek olur. *Āmin bi-ḥurmeti’n-Nebıyyi’l-Emīn ve bi-ḥurmeti Ṭāḥā ve Yāsīn ḳad temme ŧerḫu’l-ḳaŧā’ide el-laṭīfete’l-mubāreke bi-‘avni’llāhi’l-Vahhāb sübhāne rabbike rabbi’l-‘izzeti ‘ammā yeŧıfūn ve-selāmun ‘alel’l mursalīn ve’l-ḥamdulillāhi rabbi’l-‘ālemīn āmīn.*²¹⁶

²¹⁶ “Senin Rabbin; kudret ve ŧeref sahibi olan Rab, onların nitelendirdiğı ŧeylerden uzaktır, yücedir. Peygamberlere selām olsun. Hamd, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur” Sāffāt: 180, 181, 182.

2. ŞERH-İ KASÂ'İD-İ MEVLÂNÂ ŞEVKET'İN SİSTEMATİK ŞERH SÖZLÜĞÜ

A

Āb Geşten-i Girdāb-ı Āsiyā (Değirmenin Su Olması): Degirmeniñ āb olmasını girdāba teşbīhiñ sebebi ikisinde daħı devrān mevcūd olmasıdır. [43]

Āb-Be-Çeşm Şoden (Gözünde Yaş Olmak): “Āb-Be-çeşm” nār-ı firķat türbe-i muķaddese ile bükā ideyim, demekden ‘ibāretidir. [112]

Āb-ı Tiğ Āmeden ü Katre-i Peykān Reften (Kılıcın Suyu Olarak Gelmek ve Okun Katresi Olarak Gitmek): Kemālim vaķtinde āb-ı şemşir-i tiz geldim ve kesip biçdim ve hıredligim vaķtinde katre gibi olan oķuñ demreni gibi geldim ve şaplandım ve huşumuñ cigerini deldim. Hāşılı cemī‘-i hālimde cümle şā‘ irāna ğalebe itdim, buyurmak isterler. [106]

Ābile (Su Kabarcığı): Ābile ayağa ve ele diken batmağla hāşıl olan kabarcığa dirler. Şüretde ve siretde anları gül-ğoncasına teşbīh eyledi. [13]

‘Abir: ‘Anber ma‘nāsınadır. “‘abir-sā vaşf-ı terkibī olup ‘anber rāyihası neşr idici demek olur. [146]

Ābrū: “Ābrū” insāna Āb-ı Hayāt çeşmesidir ve insāniñ hayātına sebebdir ve ķadri olmayan ādem meyyit gibidir. [45]

Āftābiñ ‘araķ olması kendiniñ ziyāsından ‘ibāretidir ki rüy-ı zeminde o ziyā ter gibi görünür ve āftāb ğarķ-ı ‘araķ olmuş zann olunur. [18]

Āhenin Binā (Demirden Yapı): “Āhenin binā” āyine-i āftāb gibi her şey’i gösterir ve her şey’e ziyā virir. Bu cihetden āyine-i āftāba ihtiyāc ķalmamış olur. Lüzümü olmadığından mi‘mārlar āyine-i āftābı pāre pāre itdiler, demek ister. Ma‘lūm ola ki metin olan bināyı “āhenin binā” lafzıyla ta‘bir itmeyi türbe-i şerifde āyinelik tahşili içündür; zirā fulāddan daħı āyine olur. Fulād daħı demir cinsindedir. Böyle olunca “çunin āhenin benā” ta‘birinden türbede āyinelik hāşıl olur ve türbe-i muṭahhara bir fulād āyine olmuş olur ve şuveri olan āyine-i āftāba ihtiyāc ķalmaz ve ‘adem-i ihtiyāc ile şikesti iķtizā ider. [32]

Āhū-yı Tātār (Tatar ahusu): “Tātār” Hıfā vü Hōten ahālisine ta‘bir olunur ve bunlara “Türk” dinir ve lisānları Çağatay dedikleri lisāndır ki aşıl lisān-ı Türk o lisāndır. Şimdi tekellüm itdigimiz “Türki” ta‘bir olunan lisān daħı ṭā’ife-i Tātār’ıñ lisānidir; velākin ‘Arabī vü Fārsī ile memzūcdur ve misk geyigi o diyārlara maḥşuş olmağla “āhū-yı Tātār” ta‘bir eyledi ve “āhū” lafzını “Tātār”a muzāf eyledi. [60]

‘Ākıl (Ekleden, yiyen): ‘Ākıl odur ki tārık-i dünyā olup Allāhu te‘ālāya müteveccih ola. [12]

‘Alem-gİR (Yayılmış, cihanı tutmuş): “‘Alem-gİR” meşhūr ma‘nāsınadır. [143]

‘Alevī (‘Ali’ye Mensup): Ma‘lūm ola ki Fāṭımātü’z-Zehrā radiallāhu te‘ālā ‘anhā vālidemiz irtihāl-i dār-ı beḳā buyurduḳda Ḥāzreti ‘Alī te’ehhül itdiler ve ezvāc-ı müte‘addide aldılar ve anlardan çok evlādı dünyāya geldi; lākin anlara imām u “Seyyid” ta‘bİR olunmaz, belki “‘Alevī” dinir. [48]

Araḳ Kerden Ez-Ḥayā (Ḥayāsından Pür-‘araḳ Olmak, utancından Terlemek): Gülistānda çiçekler ve güller açılmış ve açılmaḳ daḳı ḥayāya muḥālif olmaḳla gülistān ḥayāsız olmuş oldu ve gülistānıḳ bu ḥayāsızlığına daḳı sebep āftāb oldu; zİRā gülistān āftāb vaşıtasıyla güşāyiş bulur. Ḥilm daḳı ḥayādan ayrılmamaḳ ḥasebiyle ḥayānıḳ lāzımı maḳāmında olup, benā-ber-İN ḥilmi gülistāna gūyā dedi ki ‘aybdır böyle açılmaḳ ve ḥayāyı terk itmek. Ḥilmiḳ bu ‘itābı sebebiyyeti cihetiyle āftāba doḳunup āftāb daḳı ḥayāsından pür-‘araḳ oldu. [18]

‘Arş-sā (Arşa Süren): “‘Arş-sā” ‘arşa sürücü dimekdir, felek-i şāmin murād, olunur. [26]

‘Arūs (Gelin): “‘Arūs” geline vü güyegüye ıtlāk olunur. Nāzım raḥimehullāh kendi dİNini müzeyyen olmaḳda geline teşbİh buyurdular. [51]

Āşiyān: Ḳuş yuvasına dirler. [90]

Āteş-Be-Dil Şoden (Gönlü Ateş Olmak): “Āteş-Be-dil” ḳalbim iftirāḳdan yansın. [112]

Āteş-i Yāḳūt-Pā (Yakut Ayaklı Ateş): Āteşin yāḳut-pā olması leṭāfetinden kināye olur ve bu ḥumret-i ufḳ eyyām-ı bahārda olur. Sā’ir mevsimlerde olur ise de ezā olur. [124]

Āyİne-i Beden-Nümā (Endām Āyİnesi, Boy Aynası): ‘AzİZleriḳ vüçüdu endām āyİnesidir. Endām āyİnesine her şey ‘aks ider. Seniḳ daḳı daḳı ü ṭa’ınıḳ şāf-zamİleriḳ vüçüduına ‘aks edip şonra saḳa infi‘āl iderler, ḥaḳḳında eyü olmaz. [9]

Āzār (İncitme, Kırılma): İncinmeḳ vü muḳtarib olmaḳa dirler. [51]

AzİZān (Sevgililer): ‘AzİZāndan murād, aḥbābdır ve yād bu maḳāmında mecāz-ı mürsel ṭarİḳiyle gönül ma‘nāsınadır. [106]

B

Bād-ı Ḥākem-Be-Ser Şoden (Topraḳın Rüzgārı Başıma Olmak): Öleyim, demek olur. [112]

Baḫt-ı Siyāh (Kara Baht): Ka‘be-i Mükerrreme’niḳ kisve-i şerİfesi siyāh atlasdan olmaḳla kemālele siyāhlıḳını beyān u ifāde için baḫt-ı siyāha teşbİh buyurdular; zİRā baḫt-ı siyāhdan ḳara bir şey yoḳdur ve kisve-i sa‘ādete siyāhlıḳ daḳı ‘ayn-ı kemāldir ve yine ma‘lūm olsun

ki zikr-i maḥall u irāde-i ḥāll ṭarīkiyle mecāz-ı mürsel olarak bu maḳāmda Ḥarem-i Ka‘be ma‘ nāsınadır. [38]

Bāl (Kanat): “Bāl” daḥı göñül ma‘ nāsınadır. [90]

Bāled: “Bāled” fi‘l-i muzāri‘ dir, büyüür ma‘ nāsınadır, maşdarı “bāliden”dir, büyüemek demek olur. [145]

Bāliden-Be-Ḥ’iştēn Taḳrīr Ez-Dehen Būrūn (Takririn Kendi Kendine Ağzıdan Dışarı Büyümesi): Ağzından tışra gelir ve zebān taḳrīriñ büyüklüğünden ağza şıgmaz olur. Zebān ağzıdan tışra çıkmak ḥarāret için ve yorgunluk için vesā’ir umūr-ı ‘arıza için müte‘ arifdir. Taḳrīriñ ağzıda büyümesi medḥ ü şenāniñ muḥabbet sebebiyle uzamasından kināyedir. [145]

Bār-ı Dil: “Bār-ı dil”den murād, ğam-ı ‘aşḳdan saḥ-ı cisme ‘arız olan yüze dinir. [151]

Beled (Memleketler): “Beled” bā’nıñ ü lām’ıñ fethālarıyla delil ü eşer ma‘ nāsınadır. [90]

Bender (Liman): Bender, ‘azīm olan şehre dinir. [21]

Bender-i Niğāh (Bakış Şehri, Limanı): Dilberleriñ ‘aşıqları dā’im kaşlarına nazar itdiklerinden ve nazar-ı ‘uşşāk orada olduğundan ke’enne ebrūlar keşret-i enzār sebebiyle bender-i niğāh olmuştur. Ḥazreti İmām’ıñ daḥı ‘aşıqları ebruvān-ı bütān gibi olan ṭāḳına ḥayrān olup dā’im nazar itmeleriyle o daḥı ebruvān-ı bütān gibi bender-i niğāh olmuştur buyurmak isterler. [21]

Be-‘Ummān Reften (Ummana Gitmek): Ya‘nī dünyā teveccüh eyledi; lākin ben iltifāt itmeyip baḥr-i ‘ummān-ı ḥaḳīḳate gitdim ve ṭarīḳ-i ‘aşḳı dünyā malınıñ u cāhınıñ üzerine tercīḥ [92] eyledim, demek olur. İşte Allāh te‘ālā’nıñ ‘işmet itdigi zevāt-ı kirām böyle olur ve her ne kadar zen-i dünyā tezeyyün eylese rağbet itmez. ‘Ummān ‘ayn’ıñ zammıyla baḥr-ı muḥīte ta‘bīr olunur. [92]

Be-Pehlū-yı Hem: Biri biriniñ yanına dimekdir. [149]

Ber: “Ber” “bā”nıñ fethiyle ‘ind dimekdir. [90]

Berg: “Berg” müşābehet-i şūretiyesi cihetiyle keffe-i münāsib olur; zīrā berg kef gibidir. [92-93]

Berg-i Sefer (Sefer Yaprağı): “Berg-i sefer” yolcularıñ zahīresine ıştılāḥ olunmuştur ve “berğ” daḥı ma‘nā-yı luğavīsinde kanat olmağla ḳābildir. Benā-ber-īn berg-i seferden kanat yaptılar. Ḥāşıl-ı kelām gülistān-ı ‘ālemde ben bir bülbül idim. Baḳa fütür geldi ve ehli dünyālıḳdan nefret ḥāşıl oldu ve Rabb’ime vuşlata müteşevvik oldum ve māl u emlākımı vü ḥānumānımı terk itdim. İyülük berg-i seferi olan zikru’llāhı vü ṭā‘ati vü ‘ibādeti kendime kanat u uçmağā ālet iderek bostān-ı cihāndan bi’l-külliyeye ḳat‘-ı ‘alāḳa

eyledim. [90] ‘İnnden seferiñ ma‘nāsı bütün bütüne vücūddan geçmekden ‘ibāretidir. Ma‘lūm ola ki iki nüshaya göre olan seferi daħı sefer-i ma‘nevīdir ki şūfiyye aña “sefer der vaṭan” ta‘bīr iderler. [90]

Bes ki (O kadar ki): “Bes ki” lafzının mecmū‘u ol kadar dimekdir ve keşret ma‘nāsını ifade ider. [109]

Bes ki (O Kadar ki): “Bes ki” ol kadar ki dimekdir. Keşret ma‘nāsını ifade ider. [94]

Beyābān (Çöl, Sahra, Ova): “Yaban” ve yine bā ile “beyābān” şahrā ma‘nāsınadır. [100]

Bezm: Meclis. [123]

Bī-Mārḥāne (Hastahane): Bī-mārḥāneniñ bir ismi daħı dārū’ş-şifādır ve bī-mārḥānelerde niçe mecānīn-i şaḥve gelip ‘āķil ü kāmīl olurlar.

Bī-Ser ü Sāmān (Başsız, Düzensiz): Perīşān ma‘nāsına ıstīlāḥ olunmuştur. [117]

Bī-tābī (Bī-tāblık): Bī-ķarār olmak daħı ‘aşķa lāzım gelir; yāḥūd o şadefe beñzeyen bī-ķarārılığın cībiniñ gevheri benim diyerek ma‘nā virilir. Buña göre bī-tāblık şadefe teşbīḥ olunmuş oldu. Evvelki ma‘nāya göre bī-tāblılığın şadefiniñ gevheri benim, demek olmağla iddi‘āya maḥmūl olur. Ke’enne bī-tāblılığın bir şadefi var imiş ve Şevket anıñ cībiniñ incüsü imiş. [101]

buyurduķları ķaşīdedir. [118]

Bürehnegī (Çıplaklık): Gözbebegi zāhir olduķda göz ķapakları daħı ref‘ olunup merdüm-i dīdeniñ ‘üryān ķaldığıñı ḥayāl idip tecerrüd ma‘nāsını bürehnegī ‘unvānyla ta‘bīr buyurmuşlardır. [4]

C

Cān-Fezā (Cana Can Katan): “Cān-fezā” ıstīlāḥda “müferriḥ” ma‘nāsınadır. Ma‘nā-yı lügaviyyesi “cān artırıcı” dimekdir. [25]

Cedvel-i Şīmīn (Gümüş Cetvel): “Cedvel-i şīmīn” şuyı şāf u gümüş gibi āb-ı laṭīf olan ḥavza ta‘bīr iderler. [26]

Cenāb-ı Kibriyā İzn Virmek ve Cümleye Ğālib Kılmaķ: Taḥķīk-i Allāḥ te‘ālā kendi emrine bāliğ ü idrāk idicidir; ya‘nī emriñiñ ḥükmünü icrāya ķādirdir, dimekdir. [83]

Cevher-i Şemşīr: “Cevher-i şemşīr”den murād, ķılıçda olan ufaķ şeylerden ki dāneye şebīḥdir. [135]

Civānmerd: “Civānmerd” seḥā olan zāta ıstīlāḥ olmuştur ve yine şecī‘ olana daħı cevānmerd ta‘bīr olunur. İmām ‘Alī ḥazretlerinde bu iki ḥaşletiñ kemāli mevcūd olmağla civānmerd ta‘bīr buyurdular. [49]

Ç

Çāk Gerdiden ü Ez-Cīb-Be-Dāmān Reften: İşte sülükda vü ‘aşkda mezellet iktizā ider ve yine kütbü’l-‘ārifin, ğavs’ü’l-vāşılın, mehbi‘-i feyz-i şamedānī Ḥāzreti Bāyezīd-i Beşāmī -kuddise sırrahu- o mertebede nefis-i nefislerini tezlil itdiklerinden “zillu’l yehūd” buyurmuşlardır. Bu zillet ü ḥākāret ‘uşşāk-ı ilāhiyenin kemāl-i ‘izzetine sebep olur. Ammā ehl-i dünyānın ‘izzeti ya ‘uzle ya mevtle kemāl-i ḥākāretine sebep olur; lākin ehl-i ‘aşkın ‘izzeti ‘izzet-i ebediye-i bākīyyedir; zīrā mansīb-ı ‘aşkdan mün‘azil olmaz ve mevtle daḥı şeref ü ḳadri zā’ıl olmaz, belki ḳubūr-ı evliyā cümlelinin meṭāfı vü mezārı olur. Benā-ber-īn libās-ı ḳadrimi çāk kılıp ḳadrimin daḥı yaḳasından etegine dek gitdim ve yırtım buyurmak isterler, yanī ‘izzet ü rif‘atimi kemālile pestlige tebdil ü taḥvīl itdim, demek olur. İşte bu zamān o sālīk gerçi dervīş olur; zīrā dervīşlikde ‘ār u nāmusunu muḥāfaẓa yoḳdur ve dünyāca olan ‘ār u nāmus gitmedikçe dervīş olunmaz. [99-100]

Çāk-ı Girībān (Yaka Yırtma): “Çāk-ı girībān” yaḳanın yırtığına dirler. [90-91]

Çemen: “Çemen”den murād, mecmū‘-ı dünyādır. [132]

Çemen-ārā (Çimenliḡi Sūsleyici): “Çemen-ārā” vaşf-ı terkībī olmaḡla baḡça tezyīn idici ma‘nāsına olur ve baḡçeden bu maḳāmda murād, gülşen-i taḳdīr-i ilāhīdir ki bir adı daḥı ezel ta‘bīr olunan nesnedir. [132]

Çeşme (Kaynak): Cim-i Fārsiye’nin fethiyle yerden ḳaynamış ve zāhir olmuş şuya dirler. ‘arabīsi yenbū‘dur, cem’i yenābī‘ gelir. Şāhidi merḥūm, lügātında çeşme bekār oldu göze bardaḳ buyururlar. Türkīsi daḥı bekārdır ve yine nāzım merḥūm dīde-i şīri çeşmeye teşbīh itmişdir, vech-i şebihī lem‘ān u parlamak olur; zīrā ābda vü dīde-i şīrde ziyā vü lem‘ān vardır; yāḥūd vech-i şebih şūretde dīdenin çeşmeye müşābeheti olur; zīrā ikisinde de müdevver olmaḡ ve çukurluḡ vardır [144]

Çeşm-i Melek (Melek Gözü): “Göz” şūretde vü sīretde “dām”a şebīhdır. Bā-ḥuşuş melek gözü ki ğāyet güzeldir elbet eyü tutar. Dāmı çeşm-i meleke taḥşīş-i ḥüsn-i dār olduğundan ‘aşıkı şayd itmekde kemālī olur ve yine böyle maḡall-i mübāreke dām olmaḡla şāyeste olan çeşm-i melek gibi şeyler olduğu cihetdendir. [140]

Çeşm-i Şecā‘at (Cesaret Gözü): “Çeşm-i şecā‘atın bebegi” demekden murād, ğāyet şecī‘ ü bahādır, dimekdir. [134]

Çīn Taşvīri (Çin Resmi): Ḥayret ol ḳadar baḡa sūkūta mensūb sürmedir ki ve beni ol ḳadar şuşdurdu ki ben Çīn taşvīri gibi şadādan bī-gāneyim ve sesim çıḳmaz oldu. [14] Taşvīri Çīn taşvīrine taḥşīş şundan içündür ki Çīnde a‘lā muşavverler gelmekle oranın taşvīri meşhūrdur ve şāyī‘dir; yāḥūd bir nigārḡāne lafzı muḳadder olmaḡla taḳdīri “çu taşvīri nigārḡāne-i çīnī” demek ola. Nigārḡāne Çīn’de meşhūrdur ve her muşavverin teşāvir-i

‘acibeleri vardır. Ma‘nâsı Çîn’e mensûb nigârhâneniñ taşvîri gibi şadâdan bî-gâneym, dimek olur. [15]

D

Dâğ: “Dâğ”dan murâd, lâleniñ derûnunda olan siyâhlıktır. Hâşılı hâk-ı çemen lâle koğuyor, dimek ister. [129]

Dâm Keşiden Zi-Mevc-i Bahâr (Baharın dalgasından tuzaklar kurmak): Mevc-i bahârdan dâmlar çekmişlerdir ki çünki insânıñ çehresinden renk uçar dâmlar anı tutarlar. Öyle laţif nesne iken var bundan kıyâs eyle ki o dâmlar insânı nice tutarlar. [130]

Dâm-ı Şayyâd (Avcının Tuzağı): “Dâm-ı şayyâd”dan murâd, dünyânıñ mâlı vü câhı vü iştiğâli olur. Bu umûr-ı selâse insânı tutmağda ve muztarib itmekde dâma beñzer. [96]

Demîden: “Demed” fi‘l-i muzâri‘dir. Maşdarı “demîden”dir. Sebzeniñ bitmesine ve bir şey’iñ zâhir olmasına dinir. [151]

Der (Kapı): “Der” dağı kapuya dinir. [90]

Deryâ-Dil (Gönlü geniş): “Deryâ-dil” sehâ ma‘nâsına ıştılâh olunmuşdur. [145]

Deryûze: “Deryûze” dilencilik ma‘nâsınadır. [116]

Deşt-i Cünûn (Delilik Çölü): Cünûn ovası ki ‘aşk şahrâsıdır. [100]

Devât (Divit): Dal’ıñ fethi vü tâ-yı tavile ile hoşka ma‘nâsınadır. Devât içine misk koymak dağı ‘âdetdir. [146]

Deyr (Kilise, Manastır): Deyr zikri hâreme tabi‘iyyet tarîkiyledir ve hâremden deyr qarînesiyle mescid murâd, olunur; yâhûd Harem-i Ka‘be murâd, olunsa da câ‘izdir. [5]

Deyr (Manastır): “Deyr” kenîse ma‘nâsınadır. [92]

Dil-ber: “Dil-ber” dal’ıñ kesriyle pehlivân ma‘nâsınadır. [125]

Dil-ber: “Dil-ber” dal’ıñ kesriyle pehlivân ma‘nâsınadır. [125]

Dil-ber: Dal’ıñ u lam’ıñ kesreleriyle bahâdır, dimekdir. [142]

Dil-gîr (Gönlü Tutulmuş): Muzdaribü’l-ğalb ma‘nâsına ıştılâh olunmuşdur. [156]

Dil-gîr: Muzdarib ü münkabız dimekdir. [131]

Dîniñ Sekizinci Cenneti: Dîniñ sekizinci cenneti’nden murâd, ‘alâ yeri dimekdir. [132]

Dîvâne, Mecnûn: Dîvâneler, zencîr incitmesin diyu havfından uşlu gibi oturlar. Dîvâneler zencîri çekerler ve zencîr deliniñ elinden feryâd ider ve feryâdından damarından kan gelir, belki ba‘zı deli zencîrini kırar. Bu hâl mecânîniñ ‘âdetinden olmuşdur. [136]

Diyâr: “Dal’ıñ kesriyle dâr’ıñ cem‘idir, memâlik dimek olur. [104]

Do Cihan (İki Cihan): Sevâddan murâd, kabr-i şerîfiñ turâbıdır ki sürmeye teşbih itmişdir; çünki iki cihân halkına cilâ virir buyurdular ise de sürme halka cilâ virmeyip cilâsı göze

nisbetle olduğundan iki cihān halkını iki göze teşbīh lāzım geldi. Binā'en 'aleyh iki cihān halkını iki göze teşbīh idip “hem çun do dīde” buyurdular. Bu şüretde “hem çun do dīde” “cihān rā”ya şıfat olur. Bu ma'nāya göre her “do cihān rā” bir halk lafzı taqdir olundu; yāhūd taqdir-i söz iki göze beñzeyen nefis iki cihāna ziyā virir, dimek olsa yine laṭif ma'nā olur. [21]

Do nāhan (İki Tırnak): “Do nāhan”dan murād, yine maṭla'-ı cedīdini iki mıṣrā'ıdır ki anları iki tırnağa teşbīh buyurdular. [36]

Du'ā: Mıṣrā'-ı şānīde olan “ki” lafzı beyān için olmağla du'āyı beyān ider ve du'āsı mıṣrā'-ı şānīdir ve du'ānıñ maẓmūnu daḥı vuşlatdan [118] 'ibāretidir ve taleb-i vişāl olmağ terk-i edeb kışmından olmağla du'āyı terk-i edebe itdirdiler. Ma'lūm ola ki evliyā'-ı kirāmdan ba'zı zevāt du'ā itmegi 'ayb u terk-i edeb görmekle terk itdiler ve Hāzreti İbrāhim Ḥalīlullāh 'aleyhi's-selāmın yoluna gıtdiler ve ba'zılar Kur'ān-ı Kerīm'de vü ḥadīş-i şerīfde ruḥşat gördüklerinden du'ā eylediler; zīrā “ve'selu'llāhe min-fazlih” buyurulmuşdur ve yine “üdüni estecib leküm”²¹⁷ ve yine “ucību da'vete'ddā'i izā da'an”²¹⁸ vārid olmuşdur. Nāzım raḥimehullāh te'ālā terk-i edebe du'ā iderim ki du'ānıñ terk-i edeb kışmından olduğuna işāret buyurdular; yāhūd beytin ma'nāsı şöyle dimek olur ki: Ey Şevket bu terk-i edeb nice bir müddet du'ā söyler, şimden sonra du'āyı terk itsin; zīrā mi'rāc rūḥānī muḥadder oldu ve mi'rācda müşāhede vü tecellī-i cemāl zāhir oldu. Bundan sonra du'ā 'ayşdır ve 'āşıkın iḫşā-yı merāmı vuşlatdır. O daḥı naşīb oldu. Bu şüretde du'ā terk-i edebdir. Bu bī-edeblik olsun dimek olur. yine murād, lisān ile olan du'ā dimek olur; yāhūd terk-i edebden murād, nazm

Dünyādan Gıtmek ve Ḥalāş Olmağ: Dünyādan gıtmek ve ḥalāş olmağdan murād, eşğāl-i cihānı terkden kināyedir. [104]

Dürr-i Yetīm (Büyük Tek İnci, Mecazen Hz. Muhammed): “Dürr-i yetīm” şol incüye dinir ki: cevfi şadefde bir dāne olur ve gügercin yumurçası miḳdārı olur imiş diye meşhürdur. Bunuñ kıymeti sā'ir incülerden çok ziyāde olur.

E

Ebrū (kaş): Ebrūdan murād, kemerdur. [21] Kemeru ebrū ile ta'bīre sebep ebrū ile işāret olunmağ ḥasebiyle müşkil ü 'uḳde ḥal olunur; çünkü ṭāḳ müşkil-i ḥal idecekdir. müşkili daḥı 'uḳde ile ta'bīr itdiginden 'uḳdeniñ ḥallinden tırnağ lāzım olmağla o ebrūyu daḥı

²¹⁷ “Bana dua ediniz ki size icabet edeyim” Mu'min: 60

²¹⁸ “Bana dua edilince, dua edenin duasına (davetine) icabet ederim” Bakara: 186

müşābehēt-i şuveriyyesi ve ma‘ neviyyesi olmak hasebiyle tırnağa teşbîh lâzım geldiginden yine o ebrüyu dahı nāhuna teşbîh eyledi. [22]

Ehl-i Dünyā (Dünyâ Adamı): İşte ehl-i dünyā dahı şu ādeme beñzer ve elinde olan malından iştiḥāsı yanmıştır. Gözü tok gibi görünür. O ise ḥarîş ü gedā-çeşmdir. [13]

Ejderhā, Dendān-I Ejdehā (Ejderha, Ejderha Dişi): Ejderhā ile genc beyninde münāsebet vardır; zīrā ḥazīneye ejderhāyı tılsım iderler. Bu genc gibi olan dünyānıñ miftāhı ejderhānıñ dışındendir. Bir kimesneniñ yanında ejderhā olsa elbetde meslūbü’r-rāḥat olması muḥakkıktır ve rāḥat ümīdi dahı itmez ve bu genc cihānıñ kufli dendān-ı ejderhāsız güşāde kılinmaz. [12]

Engüşt-Be-Dendān Reften (Parmağı Dışında Gitmek): “Engüşt-Be-dendān” muteḥayyirleriñ ḥālī olmağla ḥayrān ma‘ nāsına ıstılāh olunmuştur. Ma‘ lūm ola ki şem‘ iñ dişi fitilesi olur ve anıñla kâ’im olan [95] şu‘le dahı engüştü olmuş olur; ya‘ nī şem‘ āteş-i ḥasretle engüşt-Be-dendān olarak ne gūne yana yana meclisden gitmiş ise ben dahı öylece yanarak maḥv oldum ve meclis-i yārāndan şu ḥālile gitdim, demek ister ḳuddise surrahu. [94-95]

Ez-Dest-i Süleymān Reften (Süleyman’ın Elinden Gitmek): Nāzım merḥūm ‘aşık olmayanları hırşda vü ḥakāretde ḳarıncaya teşbîh ider. ḳarınca ḥarîş olmağla ve hırşı sebebiyle ayaklar altında pāmāl olduğı cihetden pāmāl zikri mūrā cem‘ iyyet olmağla laṭif vāḳi‘ olmuşdur. Bundan sonra ḳarıncada ḳanad peydā olur. Bu cihetden per ber-āverdem ta‘biri dahı mūrā cem‘ iyyet-i şī’riye olur. Bundan sonra Süleymān zikri dahı cinās-ı şī’riyedendir; zīrā nemle-i Süleymānı meşhūrdur. Süleymān-ı ‘aliyyü’l-İslām’ıñ ḳarıncayı eline alıp anıñla mukāleme ider idi. Dest-i Süleymānı’den gitmekden murād, dünyānıñ mülūk u ümerāsınıñ elinden gitmekden bu ‘üvnān ile ta‘biri “mūr” ile Süleymān cem‘ olsun içündür. [101-102]

Ez-Pençe-i Baḥt-ı Siyeh Rehā Şoden (Kara Bahtın Pençesinden Kurtulmak): Elbette za‘if olan nesne pençede ḳurmaz. Meşelā hevāyı vü ābı der-pençe itmek mümkün degildir; ya‘ nī ‘aşk beni naḥif ü za‘if eyledi ise ve bu cihetden baña zarar u ziyānı oldu ise ben ki baḥt-ı siyeh şāhibi idim. Benim kerīmānımı baḥt-ı siyeh der-dest itmekle taḥlîş-i cīb mümkün degil idi. ‘Aşk ol mertebede beni naḥif eyledi ki baḥt-ı siyehiñ pençesinden ḥalāş eyledi. Bu cihetden menfa‘at-i ‘azāimesi oldu, demek ister. [104]

Ez-Sāye-i Müjgān Reften (Kirpiğin Gölgesinden Gitmek): Nazar-ı ḥadiḳa-i çeşimde za‘afi sebebiyle nice müsteḳarr olmaz ise ve pençe gibi müjgāndan ne gūne tışra çıkar ise ben dahı za‘afım sebebiyle baḥt-ı siyehiñ müjgān gibi pençesinden öyle serī‘ gidip ḥalāş oldum buyururlar ve bu beytde kendi zātını nūr-ı başardan ḥāşıl olmuş nazara za‘afda vü

mağbūliyetde teşbīh buyurdular ve yine pençe-i baht-ı siyehi müjgāna teşbīh vardır. sāye-i müjgāndan murād, hādika-i çeşmdir ki göz kapağlarının altı olur. [103]

F

Fāriğ (Kurtulmuş): “Fāriğ” kelimesinin ma‘nā-yı lāzımīsi ki hālāş olucu dimekdir. Bu mağāmda o ma‘nā murād, olunur; zīrā ferāğa hālās lāzım gelir. [97]

Fātiha-i Şerīfe: Sūre-i Fātiha’nın lağab-ı şerīfesi “Ümmü’l-Ḳur’ān”dır. “Ümmü’l-kitāb” dağı öyle dimekdir. Ḳur’ān’ın aşlı dimek ma‘nāsı murād, olunur. Mevādd-ı ma‘lūmedendir ki cemī‘-i Kütüb-i İlahīyye’nin esrārı vü havāşşı ve müştēmil oldukları nüket ü dağāyıkı Kur’ān-ı ‘Azīm cāmī‘dir. “kalellāhu te‘ālā ve lā-raṭabe ve lā-yābise illā fi-kitābi mübīn” ve dağı esrār-ı Ḳur’āniyyeyi Fātiha-ı Şerīfe cāmī‘dir. Bu cihetden a‘zam-ı sūver Fātiha-i Şerīfedir. Hattā şānına ihtimām için iki def‘a münzel olmuştur. [52]

Felekin Şināverligi (Feleğin Yüzücülüğü): Felekin şināverliginden murād, zemīne ‘aks itmesidir. Benā-ber-īn “hāk”e “gevher”i muzāf itdi ve gevherde şu ta‘bīri olmağla ābı dağı gevhere muzāf eyledi ki zemīne felekin ‘aks itmesine liyākat gelsin; velākin yine murād, zemīne ‘aks itmesidir; zīrā hākin gevheri de ve ābı da zemīnin hākinden ‘ibāretidir. Hāşılı felek āba leṭāfetinden için ve kürre-i āb kürre-i hākin fevkinde olduğundan ‘aks ider idi; lākin zemīne suflı vü tirliginden nāşī ‘aks itmez idi. [42]

Fermā (Emretme): “Fermā” emr-i hāzır olarak buyur ma‘nāsınadır. Muzārī‘i “fermāyed” gelir. [44]

Ferş-i Der-i Merdomī Şoden (İnsanlık Kapısına Halı Olmak): Ādemiyet kapusuna dōşeme olmak emr-i müşkildir, ya‘nī ādem olmak u insān-ı kāmīl olmak fedā-yı cāna mevķūfdur. Her nāzenīnin kārı degildir. [153]

Fezā: “Fezā” şahrā ma‘nāsınadır. [129]

Fikr-i Metīn (Sağlam Fikir): İmām Hümmām’ın cāmī‘-i şerīfi āsumān-ı binā olmağda metīn fikr gibidir; ya‘nī cāmī‘-i şerīfi āsumān-ı binā olmağda fikr-i metīne ve re‘y-i şahīhe beñzer, dimekdir. [24]

Firīb Ḥorden Ez-Bes Ki Sūy-ı ‘Ummān Reften: Cihānın beni aldatmasını yidim ki serāb bahrının ‘Ummān’ına gittim ve kemāle aldandım, dimek olur; yāhūd anın firībini ol kadar yidim ki ne olduğunu anlayıp senin bahrının ‘Ummān’ına gittim ve kemāle aldandım, dimek olur; yāhūd anın firībini ol kadar yidim ki ne olduğunu anlayıp senin bahr-u ‘Ummān gibi olan ihsānına gittim ve cihānın aşlı yok va‘delerini terk itdim, dimek olur. [115]

Firīb: “Firīb” fā’ının kesriyle aldatmağa vü aldanmağa dinir, niteki şahidi merhūm (firīb aldanmağ oldu ferībiden aldatmağ) mışrā’ında beyān itmişdir. [115]

Fürūğ (Işık): Ziyā ma’ nāsınadır. [123]

G

Ġabğab (Çene Altı): “Ġabğab” çege tahtına ıtlāk olunur. Bu mağāmda nefis-i zenağdān murāddır. [30]

Gāhvāre-Gehvāre (Beşik): “Gāhvāre” vü “gehvāre” beşige dirler. [81]

Ġazāl (Geyik): Ġayn’ın fetħiyle ‘ arabī olarak geyik ma’ nāsınadır. [144]

Gedā-Çeşm (Dilenci Gözlü, Açgözlü): Ġarīşin her ne kadar malı olsa yine gedā-çeşmdir. Gözü tok gibi görünür, o ise Ġarīş ü gedā-çeşmdir. [13]

Gem: “Gem” kāf-ı fārsiyyenin zammıyla zāyi’ demekdir. Eger kāf-ı ‘ arabiyyenin fetħiyle “kem” olur ise nokşān ma’ nāsınadır. [127]

Genc-i Cihān (Dünya Hazinesi): Benā-ber-in genc-i dünyānın kuflinin miftāhını dendān-ı ejderhādan yaptılar. Bu genc gibi olan dünyānın miftāhı ejderhānın dışındendir. Genc-i cihānı güşāde ideyim diyen ādeme umūr-ı mağūfayı irtikāb lāzım gelir. Genc-i cihāna nā’ıl olayım ve dünyāda rāhat ideyim, demek cünūn-ı mağzdan Ġayrı bir şey degildir. [12]

Gerd-i Kesādī (Kesatlık Tozu): “Kesād” ‘ adem-i rāyice vü ‘ adem-i isti’ māle dirler. Bir şey isti’ māl olunmasa tozlanır benā-ber-in gerd’i kesād’a muzāf eyledi. [129]

Gerd-i Yetīmī (Yetimlik Tozu): “Yetimlik tozu”ndan murād, yetimlik hālidir. Ġal ma’ nāsını toz ile ta’ bir ekşeri yetimler Ġubār-ālūd oldukları cihetdendir. [30]

Girān-Cān (Ağır Canlı): Ba’ zı kimesnenin zātında vü tab’ında bir keşāfet olur. Vardığı meclise şıkklet virir. Herkes kāşki şu ādem gideydi diyu ehl-i meclis temennī iderler ve böyle olan kimesneye “girān-cān” dirler. [98]

Girih-Güşā (Düğüm Açan, Çözen): “Girih-güşā” müşkil hāl idiciye dirler; çünkü mışrā’ı nāhuna teşbih eyledi. Müşkili dahı ‘ uğdeye teşbih iderek “girih-güşā” demek lāzım oldu. [36]

Girih-Güşā (Düğüm ve Ukde Açıcı): “Girih-güşā” vaşf-ı terkibi olmak üzere müşkil hāl idici ma’ nāsına ıslāh olmuşdur. [22]

Girye (Gözyaşı): Bükāya dirler; velākin bu mağāmda gözyaşı murāddır ve “mevc” lafzı aña qarinedir. [152]

Ġonca-Şişe-Mey-Bāde: Ġoncayı şişeye vü meyi bādeye Ġumretde vü andan zāhir olmağda teşbih buyurdular. [128]

Ġonce-i Ġandān (Açılmış Gül): Ġoncanın Ġandānolması güşādından kināyedir [122-123]

Gorosne-Çeşmî (Açgözlülük): Dünyâ açgözlülük marazına ‘ilâc itmez ve gorosne-çeşmîli metâ‘ı dünya izâleye kâdir degildir; zîrâ harîşîñ her ne kadar malı olsa yine gedâ-çeşmdir. [13]

Ġubâr (Toz): ‘Uşşâkıñ keşret-i enzârından kândillere şafvetleri sebebiyle Ġubâr oturmuşdur; velâkin o Ġubâr bir şakîl Ġubâr olmayıp belki seyri vü nezzâresi leţâfetde gönül kapucu güzelleriñ çeşesinde zâhir olan hattı gibidir; ya‘nî hattı o dilberîñ tâze hattını seyr-i insâna nice ferah virir ise o kândillere ‘uşşâkıñ nazârından hâşıl olan Ġubârı görmek öylece ferah virir. “Ġubâr”, ‘Arabî olarak ve “gerd” kâf-ı Fârsiyyeniñ fethasıyla Fârsîdir. İki de toz ma‘nâsındır. Hattı-ı dilberîñ henüz zühür iden şakâlına vü bıyığına ıstılâh olmuşdur. [30]

Gul-Be-Cîb Âmeden (Gül Cebinde Gelmek): “Gul-Be-cîb”den murâd, ferahdır. [96]

Gul-i Berre Demîden Ez-Tebessüm-i Gork (Kurdun Kulağından Kuzu Kulağı Bitmesi), Ġonçe Şükften-Be-Şâh-ı Ġazâl Ez-Dem-i Şîr (Arslanın Nefesinden Ceylanın Boynuzunda Gül Goncası Açmak): Ġurduñ tebessümünden kuzu kulağı didikleri çiçek bitmiş ve zâhir olmuşdur ve yine arslanıñ nefesinden Ġazâlîñ şâhında gül goncası açılmışdır. İşte böyle iki zıddı dañı birbirinden bitirdi. [128]

Gül-i Ra‘nâ (İki Renkli Gül): Vañdet bûsitânında iki renkli yaprağı olan gülü bulmak mümkün degildir; zîrâ yoğdur ki buluna, belki bir renkli gül bulunur ve ikilin anda vü o gülistânda olamaz. [106] Gül-i ra‘nâ şol güle dirler ki yaprağıñın birisi kırmızı ve birisi sarı olur imiş. Ol âdem ki vücûd şâhibidir ve vücûdunu vücûd-ı Hağğda ifnâ itmiştir. Orada iki vücûd olmağla gül-i ra‘nâ gibi oldu. Gül-i ra‘nâ ise çemen-i vañdetde olamaz ve orada bir renkli gül olur. Bir renkli gül terk-i vücûda tevağğkuf ider. Benâ-ber-in terk-i vücûd idip mağâm-ı Ene’l-Hağğ’ı bulmuşlar. [106]

Gül ü Bülbül: Güllerîñ gülmesiniñ yadı vü anlaması ile bülbülün gözü yaşını gönül ırmağında hayâl eylemek ve o tañayyül sebebiyle eşk-i bülbül gülâba münkalib olur; ya‘nî gülistânda güller şöyle a‘lâ vü laţîf açılmışdır diyerek kelâm olursa bu söyleşmek eşnâsında eşk-i dîde-i bülbül cüybâr-ı zamîrde tañayyül olursa güllerîñ leţâfeti bülbülün gözü yaşına ‘aks idip ve te’sîr itmekle o anda gül şuyu olur, dimekdir. İşte güllerîñ gülistânda bu mertebe leţâfeti vardır. Bu hâl dañı bahârîñ kemâlile a‘lâlîğinden neş’et itmiştir. [128]

Güldeste (Gül Demedi): “Güldeste”niñ lügat ma‘nâsı gül demedi dimekdir. Minâre gül demedine müşâbih olmağla güldeste lafzını minâre ma‘nâsına ıstılâh itmişlerdir. [23]

Gül-i Ca'ferî (Caferi Gülü): "Gül-i ca'ferî" bir nev' güldür ki şimdi aña gül-i şad-berg ta'bir olunur ki cemî-i güllerin gerek renkde vü gerek râyihâ-i tayyibede a'lâsı vü ef'âlidir ve nâs beyninde ğâyet ma'kbûldür. [63]

Gül-i Du'â (Dua Gülü): Du'âyı güle teşbih buyurması vaqt-i du'âda merfû' eller açılmış olmağda güle müşâbih olduğu cihetdendir ve du'ânın dahı şerefi kabûl ile olmağla Hâzreti İmâm'ın riyâz-ı kabûlünün nev-bahârının feyzinden gül du'âsına âb u reng icâbet ister ki du'âsının gülü şeref ü letâfet şâhibi ola. [44]

Gülistân (Gül Bahçesi): "Gülistân" dan dahı dünyâ murâddır. [90]

Güllerin Açılması: Gülistânda çiçekler ve güller açılmış ve açılmağ dahı hayâyâ muhâlif olmağla gülistân hayâsız olmuş oldu ve gülistânın bu hayâsızlığına dahı sebep âftâb oldu; zîrâ gülistân âftâb vaşıtasıyla güşâyış bulur. [18]

Güzîr (Kaçış, Geçiş): "Güzîr" kâf-ı Arabiye'nin zammıyla vü zâ'nın kesriyle firâk u bed ma'nâsınadır ve nefiy için "nâ" lafzı geldikde nâ-güzîr olup lâ-büd ma'nâsına olur. [154]

H

H'âb: "H'âb" uyku ma'nâsına olup benim gözüm ta'birî müstakbelin şafveti sebebiyle uykuadan evvel görür, dimek olur. Bunda kemâlile mübâlağa hâşıl olur; lâkin h'âba ru'yâ ma'nâsı virmekde ta'bir ile ziyâde münâsebet vardır. [130]

H'âbîde: Uyumuş. [33]

Hâle: "Hâle" ayın etrafında olan dâ'ireye dirler. [138]

Hamîr: "Hamîr" bu ma'âmde yoğurmağ ma'nâsınadır. [139]

Hande Güşîden Ez-Leb-i Taşvîr (Tasvirim Dudağından Gülme Sesi Duymak): Dünyânın mağzına ol kadar neşât u sürûr rengini dökdüler ve cihân ol mertebede ferah u şafâ ile mâ-lâ-mâl oldu ki dîvârda vü levhada yapılmış taşvîrin lebinden insânın kulağına hande şadâsı gelir ve bî-rûh olan taşvîrler dahı ferahından gülmeğe başlayıp handelerinin şadâsı işidilir oldu. Var bundan zî-rûhu neşât u sürûrunu anla. [126]

Hânî Tîr (Hanlara Has Kılıç): "Hânî tîr"den murâd, a'lâ ok dimekdir; zîrâ mülûk oku a'lâsını isti'mâl iderler. Ba'zı nüshada cânî tîr ve ba'zı nüshada hâne-i beter vâki' olmuşdur. Ma'nâsı câna mensûb oku eylemişdir, dimekdir. [149]

Hâr (Diken): Ayakdan tırnağ ile diken ihrâc olunmağla dikenî ihrâcın tedbîrini nâhuna teşbih eylediler ve yine nâhun-ı tedbîrin hâr-ı pâdan zâhir olmasını gülün bitmesine teşbih eylediler; zîrâ dikenin gülün zâhir olmasına vü ağacından bitmesine medhali var imiş. Egerçi dikensiz gül vardır lâkin bizim kelâmımız dikenî olan gülün haqqındadır. Bu şüretde dikensiz gül olmağ lâzım gelir idi diyerek i'tirâz olunmasın ve yine nâzım merhûm

emr-i müşkiliñ āsān olmasını ayağdan dikenin iḥrāc olunmasıyla ve emr-i müşkili ayağa diken batmasıyla temşil eyledi. Ḥattā ba‘zı tırnağ ile iḥrāc olunmayıp ıgneye muḥtāc olur ve ba‘zısı o maḥalli yarıp dikenin öylece iḥrāc itmek iḳtizā ider. [143]

Ḥār-Be-Dāmān (Ateş Eteğinde): “Ḥār-be-dāmān”dan murād, ğamdır. [96]

Ḥarīr: İpege vü ipekden doğunmuş kumaşa ıtlāk olunur. [151]

Ḥaṣırın Şikesteliği (Hasırın Kırılmışlığı): Ḥaṣırın şikesteliğinden murād, telleri birbirine bağılı olmağıla kırılmış gibi görünmesidir. [129]

Ḥass-ı Ḥod-rā Zevrak-ı Ṭūfānī-yi Āteş Kerden (Kendi Özünü Ateş Tufanının Gemisi Yapmak): Sīne üzerine dāğ vardır ve sīnem derd-i ‘aşkla mecrūḥdur. Bu cerāḥatlerin muşlahı tozdur. Bu cihetden mumliḥa gibi olan deryāyı āteşe ḥass-ı vücūdumu gemi eyledim ki sīnemde olan dāğ-ı ‘aşkı vü firḳat yaralarını ıslāḥ eyleye; çünkü sefine sīnesi üzerine yüzer. Nāzım ḥazretlerinin dağı sīnesi mecrūḥ olmağıla mumliḥa gibi ṭūfānī-i āteş anı ıslāḥ ider ümīdiyle vücūdunu ol deryānın gemisi eylemiş. [109] Deryā-yı ‘aşka zevrak-ı vücūdunu ilḳā eylemekte dağlar mülte’im olmayıp belki tezāyüd ider. Sīne dağlardan necāt bulsun için deryā-yı ‘aşka zevrakçe-i vücūd irsāl olunur mu? bu su’ālın cevābında dinir ki bu ‘aşk bir derddir ki bunun devāsı tezāyüd itmesidir, nitekim ḳaṣīde-i evvelide nāzım raḥimehullāḥ buyurmuşdur: (beyt) “Ez-‘aşk reng-i şükūḥ ne-rīzem-Be-hiç kes, derdīst īn ki cem‘ çü şod mī-şevved devā” bu cihetden deryā-yı ‘aşka düşmek sīnenin dağının il’itāmına sebep olur; yāḥūd ḥass-ı vücūdumu āteş deryāsına gemi eyledim; zīrā ṭarīḳ-i ‘aşkda sefine-i vücūdu deryā-yı āteşe şalıvirmedikçe ‘āşıkın ḳarı tamām olmayacak. Bu cihetden böyle eyledim ve ‘azīm ızdırāba düşdüm; zīrā sīne-i pür-dağ ile ke’enne nemekdāna ilḳā itmiş oldum. [109]

Ḥatt-āver (Ayva Tüylü): Ḥatt-ı dilberin henüz zūḥūr iden şaḳālına vü bıyığına ıştılāḥ olmuşdur. Böyle dilbere “ḥatt-āver” ta’bīr olunur. [30]

Ḥatt-ı Şikeste (Kırık Hat, İran’a Mahsus Bir Hat Türü): Ḥatt-ı şikeste ‘alā olan ḥatta ıştılāḥ olmuşdur. Mevc dağı yazı gibi olmağıla ḥatt-ı şikesteye teşbīḥ eyledi. [26]

Ḥatt-ı Şu‘ā‘ī (Işık Hattı): “Ḥatt-ı şu‘ā‘ī”den murād, yā gözden vaḳt-i rü’yetde zāḥir olup mer’iyi iḥāṭā iden ḥatt-ı şu‘ā‘ī murād, olunur; yāḥūd güneşe nazar olunduğda iplik gibi ziyādan ḥattları görünür, anı murād, ideriz. [31]

Hem-terāne: Nağmeleri birdir, dimekdir.

Ḥırḳa-pūş (Hırka Giyen): Dervīş-i fakīr dimege ıştılāḥ olmuşdur. [88]

Ḥıyābān (Cadde, Yol): “Ḥıyābān” ḥā’nın kesriyle gülistānın güllerinin eşnāsında olan yollara ta’bīr olunur. [137]

Ḥilm (Yumuşaklık): Ḥilm daḥı ḥayādan ayrılmamak ḥasebiyle ḥayānıñ lāzımı maḳāmında olup benā-ber-īn ḥilmi gülistāna gūyā dedi ki ‘aybdır böyle açılmaḳ ve ḥayāyı terk itmek.

[18] Ḥayāsı olmayan ḥalīm olmayıp ḡazab şıfatıyla munşif olur. [18]

Himmet (Gayret, Emek, Çalışma, Çabalama): “Himmet”den murād, feyz ü bereket dimekdir. [47]

Humā: Humā’nıñ kemik yimesi meşhürdür. [140]

İ

İmāmet: “İmāmet”den murād, ḥilāfet-i Resūlu’llāh’dır. [132]

‘İşmet (Günahsızlık, Temizlik): “‘İşmet” cenāb-ı ḥaḳḳıñ ma‘şiyet mümkün olmaz ve maḥall olur derecesinde ḳulunu muḥāfazasına dirler. Ehl-i sünnet ‘inde bu ‘işmet, Enbiyā-yı ‘Azāma ve Melā’ike-i Kirāma maḥşüşdür, bunlarıñ ḡayrısında olmaz dirler. Bu şüretde E’imme-i İšnā ‘Aşer ma‘şüm olmazlar, belki sā’ir evliyāullāh gibi maḥfūz min-‘indillah olurlar. [47]

‘İşret-gede (Yeme İçme Yeri): ‘İşret-gededen murād, ma‘bedleridir. [107]

İştihāsı Yanmış (İştahı Yanmış): Ḥayf ki elinde olan bir miḳdār mal iştihāsını yaḳar. Sen anı görüp de açgözlü degil zannidersiñ. O ise açdır ve şehveti elindeki malından bir miḳdār teskīn olmuşdur. Meşelā aḥşāma ḳarīb bir kimesne bir dilim francala ekel ider. Ta‘ām gelince yimege iştihāsı olmaz. O ḥāl toḳluḳdan degildir ve yine ḳarnı açdır. Aç olduḡu bir sā’atden şoñra zāhir olur. Buña iştihāsı yanmış dinir, toḳ dinmez. [13]

K

Ḳabā İtmek: Ḳabā itmekden murād, yırtmaḳdır. [46]

Ḳafes: “Ḳafes”den murād, şebeke-i şerīfeleridir; çünki zāt-ı şerīflerini murḡ ile ta‘bīr buyurdular. Şebeke-i şerīfelerini daḥı ḳafes ile ta‘bīr lāzım geldi. [33]

Kāfir Ez-Ka‘be vü Ez-Deyr Müselmān Reften (Ka‘beden Kāfir ü Kenīsedden Mü’min Olarak Gitmek): Ka‘beden kāfir ü kenīsedden mü’min olarak rāh-ı ‘aşḳa gitdim; ya‘nī bir ḥayli müddet aşḫāb-ı riyā ile cāmī‘de namāz eyledim ve mu‘tekif oldum. şirk-i ḥafī olan riyāyı daḥı terk idip mü’min maḥlaş oldum ve mürşidimiñ himmetiyle āsār-ı cezbe-i ilāhiye bende nümāyān oldu ve rāh-ı ‘aşḳa sefere meyl geldi. Ḥāşıl olmaḡa oradan müselmān olduḡum ḥalde rāh-ı ‘aşḳ-ı Ḥudā’ya gitdim, demek ister. [92]

Ka‘be: Ka‘be’den murād, mesācid ü deyrden mürşid-i kāmiliñ ḥānḳāhı olmuş olur; zīrā mecāz şüretinde ḥaḳīḳat söyleyenler mürşid-i ārif-i bi’llāhıñ maḳāmını kāh deyr ile vü kāh meyḫāne ile ta‘bīr iderler. [92]

Ƙarġa İle Bülbül: Nzım ĥzretlerinin zamnında Ƙarġa ile bülbül berber imiş ve nġmeleri msv imiş. Şimdi Ƙarġanın zt v naġmesi bülbülün ztndan u naġmesinden on Ƙat memdĥ u maġbl oldu ve ĥazef presi elmas presine Ƙadr u Ƙıymetinde ġlib u f’iġ oldu. [105]

Kr-gr: “Kr-gr” binlarda taşdan u aĥřab binlara aġaĥdan yaparlar. [154]

Köse-i Őr (Süt Ksesi): “Köse-i Őr”den murd, sd ile meml kse dimer ki my anda zhir ola. Eger faġaġ kse murd, olunsa my anda nmyn olamaz.

Ƙavl-i Rciĥ ü Vziĥ (Deġerli ve Aġık Söz): “Ey tlib bil ki İmam Meĥdi gelecekte tevellüd idecektir, Ƙavli mercĥdur. İşte Ƙavl-i rciĥ ü vziĥ bu beyn olunan Ƙavldir. [82]

Ƙayd-ı Ehl-i Cihn: Ƙayddan murd, ehl-i cihnn egri nazrları imiş. Fi’l-vġi’ ehl-i dny ‘řġa egri egri baġarlar. Kec nazrda zhirde v btnda Ƙaydlık vardır; zr buġaġı egri olur. Bu mşbeheth-i zhiriyesidir ve yine ĥalkn keġ nazr rh-ı ĥaġġda yol almamaġa sebep olur. Bu daĥı keġ nazrn buġaġıya mşbeheth-i ma’ neviyesi v btniyesi olur. [153]

Kef-i Du’ (Du’ Eli): Ehl-i sa’detin yüzüne du’ kefi gibi ya’ n du’ vaġtinde cenb-ı Ĥaġġ’a merf’ olan iki el gibi Ĥzreti İmam’ın türbe-i sa’detinin Ƙapusunun iki taĥtası biri birinden meftĥ u ġřde olur. [22] Her ne Ƙadar zhirde anlar ġitmezler ise ĥaġġıkeġi kefi du’ gibi olan iki Ƙapu anları red ider. Bb-ı şerifleri daĥı iki kefi du’ya teşbih Ƙapunun anları reddine telmĥ ü iş’r iġndr; zr insn eliyle bir şey’i red ider ve yine eliyle da’vet ider. Bu iki şıfat elin ĥlidir. [22] Bu cihethle Ƙapuları kefi du’ya teşbih lzım geldi. [22-23]

Kef-i Ĥk: “Kef”den murd, ĥk-ı vcddan mürtefi’ olan ġubrdır. [14]

Kehrb (Saman Kapan Kehlibar): ‘řġın yüzü sufretde kehrb gibidir ve Ƙalbi daĥı za’fda kehrbya mşbihdir. Yĥd iki kehrbdan murd, ġurbet ile vaġandır dinse yine mnsibdir. [8]

Kem-Nm (Az Bilinmek, Tanınmamak): ‘Ank nice kem-nm ise benim nmım daĥı öylece kem-nm olmuşdur diyerek Ĥzreti İmam’a taġrr-i aĥvl eyler. Fi’l-vġi’ ehl-i kemle kem-nm olmak ve kemli bilinmemek ‘zm ü keder olur. [147]

Kerbela: Ĥk-ı Kerbel “ĥn” ile lde olduġundan “zencefre” ye ĥumret sebebiyle teşbih itmişdir. Kerbel şehr-i Baġdd Ƙurbunda bir maĥallin ismidir. Maġdem ĥli řaĥrymıř. Şimdi bir şehr-i ‘zm olmuş. İmam Ĥseyin ĥzretlerinin cesed-i şerifi orada medfndur ve türbe-i ‘zme üzerine bin olmuşdur. B-pyn emti’a v sm ü zer var imiş ve bu Kerbel İmam Ĥseyin ĥzretlerinin maĥřr ve cm-ı cehdeti nş itdiġi maĥalldir. [57]

Keşmîr: Bilād-ı Hind'den bir beldenin adıdır. [131]

Keşt-i Zār: “Keşt-i zār” mezra‘a vü tarla dımekdir. [135]

Kibr: Bu maḳāmda kibrden murād, ‘avām-ı mü‘minīndir. [107]

Kūçe (Köşe): “Kūçe” kelimesinde olan “çe” edat-ı taşğīrdir ve “kūy” dan muḳaffef olarak maḳalle ma‘nāsınadır. [90]

Kūçe (Köşe, Sokak): “Kūçe” etrāf ma‘nāsınadır. [121]

Kūçe (Köşe, Sokak): Bir tar yola beḳzer binā‘-ı ‘alīde kūçe terkīb-i izāfisini zencīre muzāf eyledi ve zencīri de kūçeye teşbīh eyledi; yāḳūd kūçe maḳalle-i şaḳire ma‘nāsına da gelir. [99]

Kūh (Cebel, Daḳ): Şā‘ir-i māhir Nedīm Efendi merḳūm mışrā‘: “Cāmi‘lerinin her biri bir tūr-ı tecellī” diyerek İstanbul cevāmi‘ni “Cebel-i Tūr”a müşābeheti şuverisi sebebiyle teşbīh itmiştir ve yine nāzımın murādı türbe-i şerīfenin metānetini vü temkīnini beyāndır. Cebele her ne söylense o kelāmın ‘aynı söyleyene vāşıl olur ve bu beytin elfāz beyninde olan tenāsüb erbābının ma‘lūmu olmaḳla beyānına taşaddī olunmadı. [28]

Kūlfet (Sıkıntı, Eziyet): Kāf’ın zammıyla ‘Arabī olarak meşāḳḳat ü elem ü miḳnet ma‘nāsınadır ve ber-muzāf maḳzūf olmaḳla “zi-kerd kūlfet” taḳdirindedir. [117]

L

Lā-Fetā İllā ‘Alī lā-Seyfe İllā Zū‘l-feḳār (Ali Gibi Yiḳit, Zūlfikar Gibi de Kılıç Yoktur): Ma‘lūm ola ki “Lā fetā illā ‘Alī lā seyfe illā Zū‘l-feḳār” kelāmının fā‘ili Ḳazreti Cibril-i Emīn’dır ki Ḳayber fethinde **** ‘Alī ḳaḳḳında buyurmuşdur. Fahr-ı ‘Ālem şallallāhu ‘aleyhi vesellem buyurdular ki: Yā ‘Alī Cibril meleklerle ne der işidir misin? İmām ‘Alī daḳı tevāzu‘ idip buyurdular ki: İşitmem yā Resūlu’llāh. Fahr-ı ‘Ālem buyurdular ki: “Lā-fetāillā ‘Alī lā-seyfe illā Zū‘l-feḳār” diyu nidā ider, ma‘nāsı Ḳaḳ te‘ālānın ‘indinde maḳbūl ü sevgili pehlevān bu ḳadar ancak ‘Alī vardır ve daḳı nezd-i Ḳaḳ’da sevgili seyf yokdur. ‘Alī’nin Zū‘l-feḳār’ı içinden müstesnādır; ya‘nī ‘Alī gibi ‘indullāh maḳbūl pehlevān yokdur ve Zū‘l-feḳārı gibi daḳı maḳbūl seyf yokdur, dımekdir. [49-50]

Leb-i Nān: “Leb-i nān”dan murād, düşmenin devleti dımekdir ve ma‘nā-yı ḳaḳīḳisi murād, degildir; zīrā Ḳazreti İmām’ın düşmeninde aḳniyā vü mülūk vardır. [139]

Levhā (Levhalar): “Levhā”dan murād, Ḳazreti İmām’ın şaḳn-ı türbesinde medfūn olan evlād u aḳfādının ḳabirlerinin şandūḳalarıdır. “peyveste” lafzı keşret-i ḳubūru iş‘ār ider; zīrā İttişāl keşrette olur. [25]

M

Maḳḳa‘ (Bitiş Yeri): Beyt-i āḳire maḳḳa‘ ta‘bīr olunur. [36]

Ma' lüm ola cemādātda mişli olmayana yetim dinir ve insānda babası olmayan tıfl-ı şağire yetim dirler ve hayvānda anası olmayan yavruya yetim ta'bir iderler. Bu şürette dürr-i yetim demek mişli yok incü demek olur. [31]

Ma'nā-yı Bī-gāne (İlgisiz Mana, Yabancı Mana): 'İlm-i bāṭın murād, olunsa olunur; yāḥūd bir şā' iriñ ḥātırına gelmeyen mezāmīn-i laṭifeyi murād, ideriz. [7]

Ma'nā-yı Rengīn: Şua' rānıñ ğāyet laṭif mazmūnuna dirler. [143]

Ma'raḫ (Arz Yeri): "Ma'raḫ" ism-i mekān olarak 'arz-ı ḥāl idecek maḥalle dirler. [43]

Ma'şūm (Günahsız): "Ma'şūm" 'işmet olunmuş, dimekdir. [47]

Maṭīr: Şıfat-ı müşebbehe olarak yağmur indirici vü yağdırıcı ma'nāsına olmağla ebr-i muṭīr maṭar şāḥibi bulut demek olur. [120]

Maṭlab: "Maṭlab" mīm'iñ fetḫiyle vü tā'nıñ sükūnuyla maşdar mīm'i olarak ṭaleb ma'nāsınadır; yāḥūd "maṭlab" mīm'iñ vü tānıñ fetḫalarıyla nehy-i ḥāzırır. [110]

Maṭla' (Başlama, Doğma Yeri): "Maṭla'" lām'iñ fetḫiyle vü kesriyle lügat-i faşīḥa olup lügatde şemsin ṭulū' itdiği maḥallin ismidir. [35] "Maṭla'" lafzında ṭulū'-ı şems muḥayyel olmağla insānı ğamdan azād ider. [36]

Maṭla'-Maḫṭā' (Doğuş yeri, batış yeri): Kaşīdeniñ ü ğazeliñ evvel beytine dirler, 'āḫir beytine maḫṭā' didikleri gibi şu' arānıñ 'ādetindendir ki kaşīdeyi bir miqdār söyler ve yine o kaşīde içinde kemālile istirḥām olsun için bir maṭla'-ı nev-ğüşād idip yine o kâfiyede kaşīdeyi itmām iderler. [146-147]

Māye: Aşıl ma'nāsınadır. [133]

Medār (Vesile): Medār, ma' āş u fā'ide ma'nāsınadır. [14]

Merdüme (Gözbebeği): Türbe-i şerīfeyi ḳadr ü şānından için çeşm-i rif' atinḫ bebegi itmek ḳadr yönünden kemāl-i irtifā'ını beyān içündür; zīrā eşref-i a'zā-yı insān u hayvān gözbebegidir ve şerefde bebegine fā'ik bir uzv yoḫdur ve yine gözbebegi müdevver olması cihetiyle türbeniñ ü ḳubbesiniñ resmine müşābih olduğı cihetdendir ve yine āftāb göze şebīḫ olmağla "dīde" lafzını "āftāb" a muzāf itmişdir. [27]

Meşhed (Şehadet Yeri, Şehitlik): "Meşhed" ḳabr ma'nāsınadır. ḳabri bu 'unvān ile ta'bir İmām Rızā ḫazretleriniñ şehādetini iş'ār içündür. [42]

Meşḫ: Maşdar olarak yazmaḫ ma'nāsınadır. [141]

Mevc-i Bahār: "Mevc-i bahār" dan murād, hevānıñ temevvcü olur ve mevc daḫı dāma beḫzer.

Mevc-i hevā (Havanın Dalgası): Mevc-i hevādan murād, rüzgārdır ve mevzūn olması hevānıñ cevdetinden ü laṭif isminden kināyedir. [104]

MıŖra^{’-1} Berceste: Nāzım -kuddise sırrahu- kendilerini mıŖra^{’-1} bercesteye teŖbīh buyurdular ve a[’]lā mıŖra^{’-1} dīvāndan gitmesi haqīkī olmayıp belki herkesiñ ezber oqumasından ve mecmu[’]alarına yazmasından kināye olur. Eger dinirse ki kendini niçün mıŖra^{’-1} bercesteye teŖbīh eyledi. Cevābında dinir ki Ŗā[’]iriñ ‘inde bundan a[’]lā bir Ŗey’ olamaz. Binā^{’-1} ‘aliyye mıŖra^{’-1} bercesteye teŖbīh buyurdular. [99] Dīvān derūnunda olan sā[’]ir beytlerden ziyāde mevzūn u laṭif imiŖ; ya[’]nī bir mıŖra^{’-1} berceste imiŖ [104] Nāzım -kuddise sırrahu- kendilerini mıŖra^{’-1} bercesteye teŖbīh buyurdular ve a[’]lā mıŖra^{’-1} dīvāndan gitmesi haqīkī olmayıp belki herkesiñ ezber oqumasından ve mecmu[’]alarına yazmasından kināye olur. Eger dinirse ki kendini niçün mıŖra^{’-1} bercesteye teŖbīh eyledi. Cevābında dinir ki Ŗā[’]iriñ ‘inde bundan a[’]lā bir Ŗey’ olamaz. Binā^{’-1} ‘aliyye mıŖra^{’-1} bercesteye teŖbīh buyurdular. [105]

MıŖra^{’-1} Rengīn (Renkli MıŖra): MıŖra^{’-1} rengīnden murād, a[’]lā mıŖrā^{’-1} dır ki aña mıŖrā^{’-1} berceste lafzı ıŖtılāh olunmuŖdur. “gūldestehā çü mıŖrā^{’-1} berceste” ta[’]bīr olunacağ maħalde çü mıŖrā^{’-1} [24] rengīn ta[’]bīr buyurmaları “gūldestesine” lafzıyla “rengīn” lafzı mūnāsib olduğu cihetdendir. MıŖrā^{’-1} rengīniñ esāsı nice kavī ise mināreleriñ dağı esāsı kavī olduğundan mıŖra^{’-1} rengīniñ esāsına teŖbīh buyurdular. [24]

MıŖra^{’-1} Sengīn (Ađır MıŖra): Ba[’]zı nüŖhada rengīn yerine sengīn vāki[’] olmuŖdur. MıŖrā^{’-1} sengīnden murād, yine mıŖrā^{’-1} bercestedir. Bu dađı hūb u laṭif nüŖhadır; zīrā gūldesteniñ ma[’]nāsı ki mināre dimekdir. Sengīn lafzı aña ğāyet mūnāsib olur. [24]

Mihr (Sevgi): “Mihr” mīm’iñ kesriyle muħabbete dirler. [48]

Millet: “Millet” dīn dimekdir. [51] Nāzım raħimehullāh kendi dīnini müzeyyen olmağda geline teŖbīh buyurdular. [51]

Mī-pered (Uçar): Dāma mūnāsibdir ve elsinede rengi uçmuŖ ta[’]bīr olunmađla ıŖtılāha dađı muvāfıķ olur. [131]

Muħaddem (Ön): “Muħaddem” maŖdar-ı mīmi olarağ “gelmek” ma[’]nāsınadır. ‘Arab bizim ĥoŖ geldiñ dedigimiz yerde ĥayr “muħaddem” dirler. [81]

Murġ-ı Hümā (Hümā KuŖu): Sa[’]ādet ü devlet ṭālibi olan Ĥazreti İmām’iñ türbe-i sa[’]ādetmendine gelsin ve sa[’]ādet bulsun, demek olur. Ĥubbeye vü sađfa yuva yapmađ ba[’]zı Ŗuyūruñ ‘ādeti olmađla türbeniñ ĥubbe-i sa[’]ādetmendini murġ-ı sa[’]ādete āŖiyān yaptılar ve sa[’]ādet mūnāsebetiyle beyza-i ĥandīlden ĥumā tevellüd ider diye ta[’]bīr buyurdular; zīrā herkes ĥumā kuŖunu devletmend ü sa[’]ādetmenddir dirler. Ĥattā sāyesi bir kimesneye iŖābet itse devlet bulur imiŖ diye meŖhūrdur ve pādŖāhlara dađı ĥumā ĥuyruğundan serġüç ittiħāzı ‘ādet olmuŖdur. Gūlistān Ŗerħinde Sūdī Efendi merħūmuñ

beyânına göre humâ şakşagân miqdârı ve aña şebîh bir kuş imiş; velâkin kül renginde imiş. Eger şakşagân kül renginde olsa humâ zan olur diyerek beyân itmiştir ve ğıdâsı kemik imiş ve yeryüzünde yuva dağı ittiḥâz itmeyip hevâda sâkin olur imiş ve tevellüdü dağı berhevâ vuḳûc bulur imiş. Kemik gördükde cânib-i zemîne teveccüh idip ḳanâdını vü ḳuyruğunu yire sürmeyerek kemik alıp ber-hevâ olur imiş. İşte böyle ‘âlem-i suflîye tenezzül itmemek ile sa‘âdetmend bir kuş olmuş. İnsân dağı suflî olan dünyâyâ raġbet itmez ise murġ-ı humâ gibi sa‘âdet şâhibi olur ve olanlar dağı böyle oldular. [29]

Mûsikâr: Mûsikârın her bendinden figân ḥâşıl olduğu gibi mûsikâr ḳamışlar bir yere cem‘ olmaġla yapılan meşhûr sazın adıdır ve bendlerinden murâd, her bir ḳamışdır ki eşnâ-yı isti‘ mâlde her bend şadâ virir. Ḥânî olan oḳları felek yâḥûd ġamze-i cânân nâzıme itdikçe oḳlar ḳamış gibi olmaġla vücûdunu mûsikâra teşbîh buyurdular. [149]

Muştî Ḥâk (Bir Avuş Topak): “Muştî ḥâk” bir avuç toprak dimekdir. [132]

Müdde’â (Savunulan Şey): “Müdde’â” dağı murâdu maṭlûb ma‘nâsınadır. [44]

Müdde’â: Murâdu maṭlûba dinir. [88]

Mühre: Boncuḳ dimekdir. Lüġat-i Şâhî’de Baḥr-ı Tavîl’de muşarraḥdır. [130]

Müje-i Dîde-i Fenâ Şoden (Dîde-i Fenânın Kırpığı Olmak): “Fenâ”dan murâd, mevtdir; ya‘nî ‘aşḳ beni öldürdü ve bedenimin her bir kıllı baña ezâ itmege başladı. [45]

Mültecâ (İltica Yeri, Sığınma Yeri): “Mültecâ” ism-i mekândır. ifti‘âl bâbından şıġınacaḳ mekâna dirler. [46]

Müselmân: Müselmândan murâd, ehl-i şalâḥ u zâhid görünen kimesnelerdir. [107]

Müşg (Misk): “Müşk” mim’in zammı vü şın’ın sükûnuyla Ḥıṭâ vü Ḥoten vilâyetlerinde bir nev‘ geyik göbегinde olan demi terbiye ile ḥâşıl olan râyiḥa-i ṭayyibe şâhibi nesnenin adıdır. ‘Arabî’si misk’dır. Mim’in zammesini kesreye tebdîl ile ve şın’ı sin’e ḳalb iderek ta‘rib itmişlerdir. Devât içine misk ḳoymaḳ dağı ‘âdetdir. Hem mürekkebe cereyân virir ve hem de yazıda bir râyiḥa-i ṭayyibe ḥâşıl olur. Miskin devât cânibine gelmege feryâd itmesi Ḥazreti İmâm’ın medḥiyle Nâzım’ın ḳalemünün nişâr eylediği ‘anberlerin râyiḥa-i ṭayyibesini istiḥsân eylediginden içündür. Misk bu ḳadar râyiḥa-i ṭayyibe şâhibi iken nişâr olunan ‘anberi begenmiş. [146]

Müşg Süden (Misk Sürmek): Benim dâġ-ı ‘aşḳıma vaṭanımın şehrinin iftirâḳı misk sürmüşdür; ya‘nî azdırmışdır; zîrâ miskin ḥaşşası yarayı azdırmaḳdır. [7]

Müşkil (Sorun, Problem): Müşkil dağı ‘ilm cihetiyle bir şübhesi olmaḳdan ve dağı ḥâşıl olmayacaḳ murâddan e‘amdır. [22]

Müttekā (Baston, Dayanak): “Müttekā” lügatde i‘ timād olunan maḥallih adıdır. Iştılāḥda ṭā’ife-i dervīşānıñ ellerinde gezdirip vaqt-i ku‘ ūdda i‘ timād itdikleri çöpüñ adıdır ve anıñ iki zarfında kaş gibi i‘ timād idecek ağaçları vardır. Ekşeriyā siyāh ağaçdan maşnū‘ olmağla rastık daḥı siyāh olup ve kaşın üstüne taḥsīn içün çekildiginden ve sime lafzını ebruya muzāf eyledi. [41] Beytin āḥirinde olan müttekādan murād, iḳbāl-i devletiniñ i‘ timād itdiği maḥallidir ve ıştılāḥdaki müttekā degildir. [41]

N

Nāf u Nāfe (göbek): Nāf u nāfe ikisi daḥı göbek ma‘ nāsınadır. [14]

Nāfe (Misk, saç, göbek): Muṭlaḳa göbek ma‘ nāsınadır, niteki Şāhidī merḥūm, lügatinde ḳārın, şikem, nāfe göbek diyerek beyān itmişdir; lākin ğalebe-i isti‘ māl ile misk geyigi göbeginde isti‘ māl olunmuşdur. [146]

Naḳş-ı Būriyā (Hasır Nakşı): Naḳş-ı būriyā gibi zāhir olacağı nümāyān olur ve bu beytten daḥı beyt-i sâbıḳ gibi murādı keşret-i zevvārı beyān u ifādedir. [39]

Naḳş-ı Sa‘ ādet (Mutluluk Nakşı): Türbe-i şerīfeniñ naḳş-ı sa‘ ādet ile münakkaş olmasından murād, nefis-i türbeniñ sa‘ ādetmend olmaḳlığından ‘ ibāretidir. [37]

Nān-ı Kerem (Cömertlik Ekmeği): “Nān-ı kerem” den murād, elde olan maldır ki itmegiñ sebebidir ve “nān-ı kerem” e muzāf itmesiniñ sebebi şıcaḳ itmek iştihāyı ziyāde yaḳar ve fi’l-ḥadīş-i ş-şerīf “Levkāne li-İbni ādemi vādiyāni min-zehebi lā-tebgī lehümā şālīşan ve lā yemla’u cevfu ibn ādeme ilā’t-turāb” ve izā verada fi’l-ḥadīş-i ş-şerīf “leysü’l-ğınā ‘an keşreti’l ‘arzı innema’l ğınā’n-nefsi ğına’n-nefsi” ve’l-‘ arz bi-ma‘ nā el-metā’ ” [13]

Naşb: “Naşb” lügatde şiddet ü ızdırāba dirler. [53]

Nāvek: “Nāvek” menzile atılan oḳa ıtlāḳ olunur. [138]

Nāz-ı bāliş: “Nāz-ı bāliş” yüz yaşdığı dimekdir. [33]

Nazzāre-Be-Müjgān Reften (Bakışları Kirpiklerinde Gitmek): Uşūl-i ṭarīḳ-i Naḳşibendiyye’den ma‘ dūd nazar “nazar ber-ḳadem” mazmūnuna işāret buyurmuşlardır. [94] Zāhir olmayarak ve nigāh u iltifāt-ı derūn-ı müjgānda olarak gitdim. Ma‘ lūm ola ki ṭarīḳat-i ‘ aliye-i Naḳşibendiye aşḥābı zıkr-i ḳalbī ile meşğūl olduklarından zāhire zāhirde zıkrı terk itdikleri gibi ahı vü bük’āyı vü sâ’ir zāhirde olan aḥvāl-i ‘ aşıḳānī meşelā temzīḳ-i şebāb gibi vü zevḳından ḍarb-ı ḳadem terk itmişlerdir, belki bu eşyā-yı mezkūreyi gönüliden iderler ki bir ferd-i bezm-i dervīş olduğumu bilmesin ve ‘ aşıḳ-ı bī-çāreligimizi anılamasın. Ḥattā bu ṭarīḳiñmeşāyiḫi, postu vü ḥalkasını posta iclāsını vü ḥilāfet vaḳtinde meşāyiḫ da‘ vetini vü cem‘ iyyet yapmağı daḥı terk itmişler. [94]

Nefes (Soluk, Dem): Nefesden bu maḳāmda ān murād, olunur. [21]

Nefes-i Şubḥ (Sabahın Nefesi): Nefes-i şubḥdan murād, şubḥuñ beyāzıdır. Kemā k̄ālellāhu te‘ ālā: “ve’ş-şubḥi izā teneffes” “ey izā esfer” [114]

Nesīm: Nūn’uñ fethiyle ‘ arabī olarak hoş-büy olan rüzgāra dirler. [131]

Nesīm: Şabāḥ rüzgārınınñ adıdır. Būy-ı goncanıñ intişāra t̄alib olduğu zāhirdir; zirā her kemāl şāḥibi kemāliniñ münteşir olduğuna arzū-keşdir ve fi’l-ḥadīşü’l kudsī: “Küntü kenzen maḥfiyyen fe-aḥbebtu en uğrafe fe ḥalaktü’l-ḥalkē lā celī”

Nigāh-ı germ (kızgın bakış): “Nigāh-ı germ” ḥiddetli nazara dinir. [29]

Nigārīn: “Nigārīn” münakkaş ma‘ nāsınadır. [42]

Nigeh (Bakış): “Nigeh” “ḡūn”uñ kesriyle nazar ma‘ nāsınadır. Bu maḳāmda zāt-ı vücūd murād, olunur. [91]

Nükhet (Koku): “Nükhet” “nūn” uñ zammı vü gülüñ sükūnuyla gülüñ ü ezhār-ı sâ’ireniñ rāyiḥa-i ṭabiyyesine ta‘ bīr olur. [121]

P

Pāliden (Büyüme): “Pālid” pāliden maşdarından fi‘l-i muzārī‘ olarak büyür ma‘ nāsınadır. “pālid-Be-ḥ̄ṣ” demek bir ferdiñ i‘ ānesi olmayarak neşāt ider, dimekdir. [25]

Pāy Lagziden (Ayağı Kaymak): Rāh-ı Ḥaḳḳ’da ayak ḳaymaḳdan murād, ilḥād u zındıḳaya ibtilādır. Ne‘ ūzūbi’llāh te‘ ālā. [91]

Pāy-Be-Dāmān Reften (Ayak Altında Gitmek): Gülistān-ı ḥaḳīḳate vü bostān-ı ma‘ rifete gitmekligim sefer-i deyr-i vaṭan u seyr-i ma‘ nevī ile olduğundan ve yine ‘ avdetim murāḳabe ile olup ve geldikde murāḳabeden fāriḡ olmadıḡımdan gitdiğimi vü gelmedigimi ehl-i zāhirden bir kimesne aḡlamadı demek olur. [93]

Pehlū (Yan Taraf): Pehlū, ṭarafa dinir. [14]

Per Ber-Āverden (Kanat Çıkarmak): “Per ber-āverdem” ‘ āşık oldum demekden ‘ ibāretidir. [102]

Peyveste (Bitişik): “Peyveste”, muttaşıl ma‘ nāsınadır ve yine dā’im ma‘ nāsına gelir. [25]

Pirāheneş Ḥarīr-i Ḥabāb Şoden (Gömleğinin İpek Gibi Su Kabarcığı Olması): Pirāhenim hevā gibi ḥarīre beñzeyen ḥabābdır; ya‘ nī hevā gibi ḥarīr-i ḥabābı lābis olurum, ya‘ nī libās giymem dimekdir. [3]

Pirāne-ser: “Pirāne-ser” iḥtiyārlik vaḳtine dirler. [48]

Pūç: “Pūç” bā-yı ‘ Acemiyeñiñ zammıyla hiç ma‘ nāsınadır. [115]

Pur Ciger (Ciğerli): “Pur ciger” şecī‘ vü bahādır ma‘ nāsına iştīlāḥ olmuşdur. [144]

R

Ravza (Bahçe): Ravza zikri dahı harım lafzına münāsibdir; zīrā ravzā Hāzreti Muḥammed Muṣṭafā ṣallallāhu ‘aleyhi vesellem ḥāzretlerinin ḳabr-i ṣerīfine ‘alem gibi olmuṣdur. Yine ravza zikri harım zikrine münāsebetden tehī olmaz; zīrā Mekke ile Medīne beyinde münāsebet-i tāmme olduğu emr-i bedīhīdir. [20]

Reg-i Du‘ā: “Du‘ānıñ ḍamarı” iddi‘ā’ıdır. Ḍamar ince olmağla maṭlūbuñ tasvīrinin dīdesine kirpik itdiler ve kirpikle işāret olunduğundan lisān-ı ḥāl ile olan du‘ā maṭlūbu ṭalebine gelin bundayım diyerek gösterecigine işāret eylediler. Fi’l-vāḳi‘ göñül du‘āsı icābete esrā‘ olunduğu maḥall-i ṣebihe degildir. [155]

Reh-nümā: “Rehnümā” delīl ma‘nāsınadır. [149]

Rem: “Rem” rā’nıñ fethiyle ürkmek manāsınadır. [101]

Reng-i Cünūn (Delilik Rengi): Sevdā ki o reng-i cünündür. [3] Anıñ te’şīrinden başımın beyni kırmızı olup anıñ dahı te’şīrinden ayağımda o reng-i cünūn ḥınā bağladı. [3] Hevānıñ başım üzerine ifāza eylediği eylediği reng-i cünūn ayaklarımda dahı zāhir oldu ve ḥalk benim ‘āşık olduğumu yüzümden ve gözümden bilmek şöyle ḍursun ayaklarımın ḥumretinden dahı ‘āşık olduğumu fehm eylediler. [3]

Renk: “Renk” yine bu maḳāmda temel dimekdir. [33]

Riṣe-i Gul-i Taṣvīr: “Riṣe” saçaḳ dimekdir. Gül-i taṣvīrinin riṣesinden yaprakları murād, olur ve ḥayratden gelen gözyaşı eṣk-i ḥūn-ālūd olmağla gül-i taṣvīr yapılmāğa ḳābil olur. [147-148]

Riyāz-ı Cünūnunun Ḥarem Olması (Delilerin Bahçelerinin Mübarek Olması): Ravza-i cünūn ḥaremligi nālenin keṣretiyle olur. “ḥarem” “ḥa”nıñ zammı vü “ra”nıñ fethiyle mübārek ma‘nāsınadır. Lisān-ı Türkī’de ḳutlu ta‘bir olunur. [128]

Ruḥ (Yanak): “Ruḥ”dan murād, vechdir. Māha münāsib olsun için vechi ruḥ ile ta‘bir buyurdular; zīrā dahı māha teṣbīḥ ‘ādetdir. [138]

Rūy-ı Dil (Gönül Yüzü): Rūy-ı dil terkīb-i izāfesi iltifāt ma‘nāsına ıṣṭılāḥ olunmuṣdur. [88]

Rūy-ı İlticā (Sığınma Yüzü): “Rūy-ı ilticā”dan murād, kāffe-i ins ü cīninin dergāh-ı vālāsına teveccühünden ‘ibāretidir. [37]

S

Şadā-yı Ḥande-i Gül (Gülün Gülmesinin Sesi): Gülün gülmesinden murād, açılmasıdır; zīrā açılmağda dahı inkişāf olmağla gülmege beñzer. Gülün inkişāfını ḥande ile ta‘bir eyledi. Şarīr-i ḥāme yerine şadā ḥāşıl ola; zīrā ḥandede şadā vardır. eger inkişāf ile vü anıñ mürādifıyla ta‘bir eylese şadā bulunmaz ki şarīr-i ḥāme yerine şadā-yı ḥande-i gül gülmek bu dahı bahārin ḳuvvetinden ve gülşenin kemāl-i leṭāfetinden neṣ’et ider. [125]

Sāde-rū (Sade Yüzlü): Hatt-ı dilberin henüz zühür iden şakālına vü bıyığına ıstılah olmuşdur. Böyle dilbere “hatt-āver” ta‘bır olunur. Niteki tüysüz olana “sāde-rū” dinir. [30]

Şafā (Gönül Rahatlığı): Şafā lafzınının harīme vü ravzaya münāsebeti vardır; zīrā Şafā Merve muḳābeleseinde olan cebelin ismidir. Bu cihetden harīme vü ravzaya vü kıbleye münāsibdir. [20]

Şafha (Sayfa): “Şafha” daḫı şahīfe ma‘nāsınadır. [26]

Şahın (Avlu, Meydan): “Şahın” bir şey’in vasaṭına vü meydānına ta‘bır olunur. Bu maḳāmda ḳabriḡ meydānı nefsi-türbe-i şerīflerinin derūnu olmuş olur. [25]

Şahın (Meydan): “Şahın” gülistānının meydānına dinir. [125]

Sāmān (Zenginlik, Huzur): “Sāmān” intizām-ı aḫvāle ta‘bır olunur. Egerçi bu ḫāl ile rāh-ı ‘aşḳa sefer zāhirde perīşānlıḳdır; lākin böyle ah vah iderek gitmek keşret-i feyz-i Hūdā’ya sebep olmaḡla ‘aynı sāmān u nizām-ı ḫāl olur. [93]

Şanemḫāne-i Küfr ü Der-i İmān Reften (Küfrün Puthanesinden ve İmanın Kapısından Gitmek): Ya’nī tevḫīdde bir maḳāma vardım ki evzāsı hem küfrün kenīsesidir ve hem imān-ḫānesinin ḳapusudur. Ḥāşılı anda küfr ü imān ikisi birdir ve küfrile imānın farkı yokdur. İşte o maḳāma dek gitdim, dimek olur. [106-107]

Sār: Şıḡırcıḳ kuşuna dirler. Lüḡat-i Şāhidī’de baḫr-i ṭavīlde şıḡırcıḳ kuş sār diyerek beyān olunmuşdur. [144]

Şarīr-i Hāme (Kalemin Cızırtısı): Gülün ḫandesinin şadāsı daḫı şarīr-i ḫāmeye ḡalebe itmekle yāḫūd bahārın u kuvvetinden şarīr-i ḫāme şadā-yı ḫande-i güle tebeddül itmekle gülşen vaşf olunduḡda şarīr-i ḫāme bedeli şadā-yı ḫande-i gül gülmek sebebiyle şā’ire bahārı vü gülşeni medḫden bir neş’e-i diḡer daḫı ḫuşūle gelir. “şarīr” şad’ın fethiyle eşnā-yı kitābda ḳalemin kāḡıda mesnedinden ḫāşıl olan şadādır. [126]

Sebok-Pervāz (Hafif Ucan): “Sebok-pervāz” sür‘atle gidici ma‘nāsına ıstılah olmuşdur. Oḳuḡ sür‘atle gitmesi kemālātdan olmaḡla Ḥāzreti İmām’ı bu vechile daḫı medḫ itdiler. [138]

Sebok-Rūhī (Hafif Ruhluluk): “Sebok-rūhī” tecerrüd ma‘nāsınadır; yāḫūd “sebok-rūhī”den murād, zātında olan ḫiffetdir. Ba‘zı kimesnenin zātında vü ṭab‘ında bir keşāfet olur. Vardığı meclise şıḳlet virir. Herkes kāşki şu ādem gideydi diyu ehl-i meclis temennī iderler ve böyle olan kimesneye “girān-cān” dirler ve zātında şıḳlet olmayana “sebok-rūḫ” ta‘bır iderler. [98]

Ser zed (Baş Gösterdi): Zāhir oldu, dimekdir. [117]

Serāb (Serap): Çullara deryā gibi yolcuların önünde görünür. O ise hayāl-i maḥzıdır, deryā degildir. Dünyā-yı kirām sāde nümāyiş olduğundan serāba teşbīh iderler, niteki Qur’ān-ı Kerīm’de a‘ māl-i küffār serāba teşbīh olunmuştur. [92]

Ser-Be-Cīb Āmeden (Baş Cepte Gelmek): Baş yakada olarak murāqabe tarīkinde gelmek, Fi’l-vāқи‘ ehlu’llāh meşelā üç sā‘at ve dahı ser-be-cīb murāqabe olurlar. O hālde meşelā eflāke ‘urūc ider ve gider ve yine gelir. Ba‘dehu Mekke’ye gider ve tavāf ider ve yine tavāfdan fāriğ olur. Mekke’den ‘avdet ba‘dehu li-me‘a’llāh vaqt-i menziline gider ve maḥv-ı küllī ile maḥv olup mazhar-ı tecellī cemāl-i ilāhī olur. O maḥām-ı teccliden gerü gelir. Yine murāqabeden fāriğ olmaz. Bu cihetden anın gitdiginden ü gerü geldiginden bir ferd vāqıf olamaz. Evliyāya bu ahvāl ba‘id degildir. İnan ve inkār itme. [93]

Ser-i Kūh: Ser-i kūhdan murād, zümrüdün kendisidir; zīrā zümrüdün şüreti müdevver olmağla tağa benzer. [124]

Serīr (Taht): ‘Arabī olarak pādīşāhların tahtına ıtlāk olunur. [132]

Sevād (Siyahlık): “Sevād”dan murād, qabr-i şerīfin turābıdır ki sürmeye teşbīh itmiştir; çünkü iki cihān ḥalkına cilā virir buyurdular ise de sürme ḥalka cilā virmeyip cilāsı göze nisbetle olduğundan iki cihān ḥalkını iki göze teşbīh lāzım geldi. [20]

Sevād (Siyahlık, Şehir): “Sevād” şehir ma‘nāsınadır. Hattā şehir-i ‘azīme sevād-ı a‘zam ta‘bir olunur. Yāḥūd sevād, hayāl ma‘nāsınadır. [7]

Sıbt (Torun): “Sıbt” “sin”in kesriyle oğul ma‘nāsınadır. [66]

Silsile-i Dūstān (Dostlar Silsilesi): “Silsile-i dūstān”dan murād, silsile-i tarīkat-i ‘aliyyedir ki silsile-i ehlu’llāhdır. Bu dahı bir şeyḥ-i kāmile inābet ü bī‘at ile ḥuşule gelir. [148]

Sipih (Flek): Sīn’in ü bā’-ı Fārsiyenin kesriyle felek ma‘nāsınadır. [132]

Sirişt: “Sirişt”den murād, bu maḥāmda tahmīr qarīnesiyle ḥamīr demek olur. [133]

Siyāh-Baht Şoden Çun Sürme-i Güşe-i Çeşmī (Göz Kenarı Sürmesi Gibi Bahtın Siyah Olması): Ma’nāsı güşe-i çeşm sürmesi gibi siyāh bahtım demek olur; velākin bahtım kelimesine beyti qarā’in ider iken bir kesre-i zarūriye virilmek iktizā ider ve olduğu nüshaya göre iki şikāyet vardır. birisi baht-ı siyāhdan ve birisi za‘fdan. Vav’sız olduğuna göre faḥat baht-ı siyāhdan şikāyet olur; zīrā mā-ba‘di müşebbehün-bihdir. [152]

Sūde: “Sūde” ism-i mef’uldür. Ezilmiş ü süzölmüş şey’e dirler. [113]

Sürme: Ba‘zı nüshada cilā yerine “mīnā” vāқи‘ olmuştur. İki dahı göze nisbetiyle sürmeye münāsibdir. [20]

Ş

Şafaḥ-ı Ufq: Şafaḥ-ı ufḥ semāda zāhir olan beyāza dirler. [63]

Şal-ı nerme: “Şāl-ı nerme” bir nev’ yumuşak şaldır ki Keşmîr şehrinde doğunur. [131]

Şām: Şāmdan mecmū’ leyl murād, olunmuşdur. Zıkr-i cüz-i irāde-i gül tarīkiyle ikisi dahı mecāz-ı mürseldir; zîrā şāmın vaz’ı aḥşām vaḳtinde ve şubḥun vaz’ı şabāḥ vaḳtindedir. [127]

Şeb-gîr (Gece giden): Gicelerde olan nālenin adıdır. Şonra muṭlakā nāle ma’ nāsına isti’ māl olunmuşdur. [146]

Şebistān (Yatak Odası): “Şebistān” giceye vü zulmete dirler. [94]

Şebnem (Çiğ Tanesi): Āftāb gül-miḥine nisbetle güneş bir kaṭre şebnem maḳūlesidir ve anın sevdāsıyla yere düşmüşdür ve anı ārzū ider; zîrā şebnem güneşe ve güneş şebneme ‘āşıktır. [38]

Şebnem, Āfitāb: Şebnem āfitāba ‘āşıq olmağla ke’enne ister ki āfitāb beni kendiye çeke bu cihetden dā’imā şebnemin gözü delirāne olarak āfitābdadır. [134]

Şehrbend: Hişāra vü hişārin ḥavlusuna ıtlāk olunur diyu Lügat-i Ni’metullāh’da muşarraḥdır, velākin yine “şehrbend” pādişāhlık pāyitaḥtı olan memlekete ıtlākı olunur. Meşelā İslāmbol gibi nāzımın aḡrāzı ‘arzuḥāl içinde olan ebyātdan zāhir olur; zîrā her bir beytde bir ḡarazını beyān itmiştir. [151]

Şem ü Pervāne: Evvelā pervāne şem’ dān lafzı münāsibdir; zîrā pervāne şem’in ‘āşıktır [20] ve şem’ dahı şem’ dāna naşb olunur ve yine göz ziyāda şem’ dāna şebih olmağla çeşm zıkrı dahı enseb olmuş olur ve yine ḥarīm ü ravza lafızlarının dahı şem’ dāna münāsebetleri vardır.

Şemīm (Güzel Kokan): “Şemīm” rāyiḥa ma’ nāsınadır. Bu maḳāmda cüz’i nesne murād, olunur. Emr-i cüz’i bi-şemīm ile ta’bîr-i bāḡa cem’ iyyet olmak içündür. [18]

Şem’dān (Şamdan): Şem’ dahı şem’ dāna naşb olunur ve yine göz ziyāda şem’ dāna şebih olmağla çeşm zıkrı dahı enseb olmuş olur ve yine ḥarīm ü ravza lafızlarının dahı şem’ dāna münāsebetleri vardır ve kıble lafzı dahı zıkr olunmak ḥüb u laṭif vāki’ olunmuşdur; zîrā ḥarimde vü ravzāda vü miḥrābda şem’ dān vaz’ı ‘ādetdir. [20]

Şencerf: “Şencerf” “şın”ın kesri ve “nūn” un sükūnu ve “cīm” in fethiyle lisān-ı Türki’de “zincefr”e ta’bîr itdikleri kırmızı boyadır ki binālarda isti’ māl iderler. [56]

Şîr-i Merdān (Merdlerin Aslanı): “Şîr-i merdān”dan murād, tārik-i dünyā olupgenc-i ‘uzleti ihtiyār iden zevāt-ı kirāmdır. [129]

Şitābān (Acelecî): “Şitābān” ‘acele idici ma’ nāsına olarak şıfat-ı müşebbehedir. [116]

Şūḥ-Çeşm (Şuh bakışlı): “Şūḥ-çeşm” edebsiz dimektir. [142]

Şūr (Karışıklık): “Şūr” fitne vü karışıklık ma‘ nāsınadır, tuzlu vü acı nesneye dahı dirler. [90]

T

Tabaqqur u Baqr: “tabaqqur u baqr” ‘ ilmde vü mālda vüs‘ at şāhibi olmağa dirler. [61]

Taḥḳīk (Araştırma): “Taḥḳīk” bu maḳāmda ḥaḳīkat dimekdir. [90]

Taḥmīr (Yoğurma, Yoğrulma: “Taḥmīr” egerçi müte‘ addi olup yoğurmak ma‘ nāsınadır. Bu maḳāmda lāzım ma‘ nāsı virildi; zīrā müte‘ addi olan kelimeyi lāzım-ı i‘ tibār itmek emr-i şāyi‘ dir. [130]

Taḥta-Bend: Taḥta-bend endām āyīnesiniḡ zarfına dirler ve yine “āyīne-i beden nümā” endām āyīnesine ta‘ bīr olunur ki taḥta-bendiḡ derūnuna vaz‘ ile dīvāra ta‘ līk iderler ve bu teşbīh dahı nāzım merḥūmuḡ belāğatine maḥşūş olan teşbīhlerdendir. [25]

Ta‘ alluḳ-ı Sevdā: Nāzım māhiriḡ dahı sevdāsına ta‘ alluḳ-ı nāfi‘ olmağla sevdāsı semt-i ta‘ alluḳa delālet itmiş. Benā-ber-in nāzım dahı iṭā‘ at itmiş olmağla zencīriḡ tār yolundan zindāna vü semt-i ta‘ alluḳa gitdim buyururlar. [98]

Taşvīr (resim): “Taşvīrden” den murād, yaşdıḡıḡ hey‘et ü şūretini murād, itsek mümkündür; yāḥūd mülūk-ı A‘ cāmıḡ vü kibārınıḡ ‘ ādetinden imiş: Yaşdıḡlarıḡ u maḳ‘ adlarıḡ yüzleri toḳunmak vaḳtinde taşvīrli olarak toḳunur imiş. Bu şūretde arslān u sā‘ir ḥayvān şūreti anda mevcūd olur. [33]

Tātār: “Tātār” Ḥıfā vü Ḥoten ahālisine ta‘ bīr olunur ve bunlara “Türk” dinir ve lisānları Çağatay dedikleri lisāndır ki aşıl lisān-ı Türk o lisāndır. Şimdi tekellüm itdigimiz “Türki” ta‘ bīr olunan lisān dahı tã‘ife-i Tātār’ıḡ lisānidir; velākin ‘ Arabī vü Fārsī ile memzūcdur. [60]

Tefriḳa (Ayrılma, Ayrılık): Tefriḳa metā‘ ma‘ nāsınadır. [11]

Temāşā: Temāşā bu maḳāmda temāşāgāḥ dimekdir ve maḥall-i temāşāyı dāma teşbīh eyledi; zīrā mesīre gönül şaydında düzāḳ gibidir; yāḥūd dām-ı temāşāgāḥa giriftār olmayım diyu dīvārdan taşvīr-i başını çekip iḥtifā ider ve nazar eylemez ki belki giriftār olur. [121]

Tezhīb (Süsleme): “Tezhīb” tezyīn ma‘ nāsına olmağla yaşdıḡıḡ tezhībi kendinde olan altundan tellerdir ki berāber toḳunur. Bilādımızda Üskūdār’da Selīmiye’de toḳunan telli Selīmiye ta‘ bīr olunan kumaşlar gibi işte tezhībden o altun telleri murād, itsek olur; yāḥūd yaşdıḡıḡ sã‘ir tezyīn ü tezhībleri murād, olursa yine mümkündür. [34]

Tāḳ (Kemer): Tāḳıḡ ebrūya müşābeheti hem şuverī ve hem ma‘ nevīdir. Mıṣrā‘-ı şānīde dahı türbe-i şerīfeleriniḡ iki ḳapusunu dā‘im meḳşūf u güşāde olmağda ḥayrān olan ‘ āşıḳıḡ gözünüḡ iki ḳapaḳlarına teşbīh eyledi; çünki ‘ āşıḳ uyḳu uyumaz. Bu cihetden gözünüḡ

kapakları dā'im güşāde dırur. Nitekim ba'zı 'ārifin "‘Aceben li'l-muḥibbi keyfe enāmu ve küllü nevmin 'ale'l muḥibbi ḥarāmu" buyurmuşlardır. Hāşılı 'aşk nevmi maḥv itmekle 'āşıkın kapu gibi olan gözünü kapakları kapanmaz. İmām Hümmām ḥazretlerinin daḥı keşret-i zevvārdan türbe-i şerīfelerinin kapusu şeb u rüz kapanmak ḥasebiyle 'āşık-ı ḥayrānın çeşmine beḡzedi ve bu cihetden teşbīh eyledi ve nefis-i ḥadīka-i çeşme daḥı derūn-ı türbeyi teşbīh itmiş oldular. [21] Kemeru ebrū ile ta'bire sebep ebrū ile işāret olunmak ḥasebiyle müşkil ü 'uqde ḥal olunur; çünkü tāk müşkil-i ḥal idecekdir. [21]

Ṭarf (Bakış): Ṭā'nın fethī vü rā'nın sükūnuyla bir şey'in cedīdine meyl idip 'atık u köhne sūnūn şarf-ı nazar ile anı terk itmege dirler. "ṭarf"ın bu ma'nāya geldiği Lüğat-i Vanḡulu'da muşarraḥdır. [131]

Ṭavāf-ı Der-i Kesī Geşten (Birisinin Kapısının Önünde Dolaşmak): Bir kimesne ki seniḡ türbe-i muṭaḥharanın kapusunu ṭavāf eyledi. Orada ḥabs ü esir oldu ve kapundan gitmege kudret-yāb olamadı. [140]

Ṭılā (Altın): "Ṭılā" tā'nın kesriyle altuna vü bir şey'e altın sürmege dirler. Günbed-i ṭılā altın sürülmüş ḡubbe dimekdir. [27]

Ṭırāz: Ṭı'nın kesriyle ziynet ma'nāsınadır. [132]

Ṭūfānī-yi Āteş (Ateş Tufanı): Deryā-yı 'aşkdan eger dinirse ki sinesinde olan daḡlar 'aşkdan ḥāşıl olmuşdur. [109]

U

'Unvān: "'Unvān" üslūb u ṭarz ma'nāsınadır. [104]

Ü

Ümmü'l-Kitāb (Kitapların Annesi)-Zübdetü'n-Nisā (Kadınların En Seçkini): Fāṭıma'dır ki Ḳur'ān-ı 'Azīme beḡzeyen Dīn-i İslām'ın u ḡulūb-ı şāfiyenin Süre-i Fātīḡası'dır ve daḥı nisānın ulularının 'inda'llāhi te'ālā maḡbūl u merḡūbudur. "Ümmü'l-Kitāb" Fāṭıma'nın şıfatıdır ve yine "Zübdetü'n-Nisā" şıfat ba'de şıfattır. [52]

V

Vārūn (Ters, Aksi): "Vārūn" aksine vü tersine ḡonmuş nesnenin ismidir. [27]

Y

Yekbār (Bir Defa): "Yekbār" bir kere dimekdir. "bā"sı zarfına ḡaml olup bir kerede diyerek şerḡ olundu; yāḡūd "bā"sını şile içündür diyerek nigāḡ-ı kereminden bir kere ile ta'bır olursa yine münāsib-ma'nā olur. [29]

Yekrengī (Tek Renklilik): "Yekrengī" yā-yı maşdariye ile muḡlişlik dimekten kināyedir; zīrā mūrā'ilikde iki renklilik vardır. birisi zāhirinin rengi ve birisi bāḡının rengidir. [115]

Yıldırım: “Yıldırım” dağı ateş olmağla kana teşbîh eylediler. [42]

Z

Zâhid: Zâhidîğ ise gezmek ü nâle itmek şânından degildir. İşte böyle bu bahâr zâhide dağı bu keyfi vü bu neşâtı virdi. Var ‘ aşıkıñ hâlini hâlini zâhiden aña ki nice imiş. [127]

Zamâne: “Zamâne”den yine felek murâd, olunsa olur ve zamân murâd, olunsa yine olur; zîrâ zamân ‘ indu’l-hükemâ-yı felek-i aţlasıñ hareketinden ‘ ibâretidir. [139]

Zarîh (Mezar): Kâbrîñ örküç ü şuverisine dirler. [31]

Zencîr: Zencîr dağı bir tar yola beñzer binâ’-ı ‘ alide kûçe terkîb-i izâfisini zencîre muzâf eyledi ve zencîri de kûçeye teşbîh eyledi. Zencîr dağı maħalleye şebîhdir; zîrâ maħallede hâneler birbirine zencîr halkası gibi muttaşıldır. Bundan dağı murâdı sevdâ baña ta‘ alluğ semtine yol gösterince ben dağı emrine imtişâl idip zencîre bağlanarak bî-mārḥāneye gittim, demek olur. [99] Cünün mülkünün sevâdı vü qaraltısı zencîr sâyesidir ve eyü gelir ve yarar; zîrâ Mecnûn’a zencîr devâdır ve şifâdır. Egerçi zamânımızda bî-mārḥānede mecnûnlarıñ boğazından zencîrleri çıkardılar ise de ta‘ alluğ-ı ‘ aşk u miḥnete dirler. [149]

Zindân: “Zindân”dan murâd, bî-mārḥānedir ve yine zencîr yolundan gitmek bî-mārḥānede zencîrsiz oturmayıñ zencîr ile mu‘ alluğ olmağdan ‘ ibâretidir. [98]

Zü’l-Fekâr (Zülfikar): “Zü’l-feḳâr” “fâ”nıñ fethiyle İmâm ‘ Alî ḥazretleriniñ seyf-i sa‘ âdetleriniñ ‘ ilmidir. Resûl-i Ekrem şallallâhu te‘ âlâ ‘ aleyhi vesellem bu seyf-i şerîfi Ḥazreti İmâm’a hediye olmak üzere iḥsân buyurmuşlardır. “Feḳâr” lügatde ege kemigine ıtlâğ olunur. Bu seyf-i şerîf dağı çatal olmağla insânıñ ege kemigine müşâbeheti sebebiyle Zü’l-feḳâr tesmiye olundu. [48]

SONUÇ

Tarih boyunca, farklı kültürler, birçok farklı alandakarşılıklı etkileşim içerisinde olmuşlardır. Bu etkileşimin en yoğun olduğu alanlardan biri de şiir sahasıdır. Bu doğrultuda, Türk ve Fars şiiri, geçmişten günümüze çok fazla etkileşim içerisinde olan iki önemli şiir sahası olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu etkileşimde, iki kültürün ortak tarihî değerlerinin ve coğrafî yakınlığının yanı sıra, kültürel manada ortak duygu, düşünce ve hayalleri paylaşıyor olmaları da etkili olmuştur. Dîvan şairlerinden birçok şair, İran şairlerini kendilerine üstat olarak seçmişler ve onlardan etkilenmişlerdir. Her iki toplum da şiirlerinde kendilerinden bir şeyler bulabilmişlerdir ki karşılıklı olarak eserlerine şerhler, nazireler ve tercüme yazmışlardır. Çalışmaya konu olan Şevket-i Buhârî, özellikle Şeyh Galib, Arpaeminizâde Mustafa Sami, Koca Ragıp Paşa ve Haşmet gibi Türk Sebki Hindî şairleri üzerinde önemli tesirler bırakmıştır. Bu tesirlerin başında XVII. yüzyılın ekol şairlerinden Nabî üzerindeki tesiri gösterilebilir. Nabî ile aynı dönemde yaşamış olan Şevket'in daha hayattayken böyle büyük bir şair tarafından üstad kabul edilmesi, onun şiirlerinin Dîvan şairleri tarafından görmüş olduğu ilgiyi bize göstermesi açısından önemlidir.

Toplumların geçmişle bağlarının korunmasında şerh çalışmaları büyük önem arz etmektedir. Şerh çalışmaları sayesinde, geçmiş dönemde yazılmış eserlerle, günümüz eserleri arasında bir köprü kurulabilmektedir. Bu anlayış sonucunda önemli bir kültür hazinesi sayabileceğimiz klasik şerh kültürümüz oluşmuştur. Belirli genel ve ortak özellikler olmakla birlikte, her şerh metni aslında kendi metodolojisini oluşturmaktadır. Bu sebeple, klasik şerh metinlerimiz üzerinde yapılan çalışmaların her birinin klasik şerh metodolojisinin belirlenmesinde ve klasik şerh kültürümüzün sınırlarının çizilmesinde ayrı bir önemi vardır. Yaptığımız çalışmada, şerh metninin metodolojisinin, klasik şerh metodolojisiyle benzeşen ve farklılaşan yönlerine “Üslup ve şerh metodu açısından şerh özellikleri” bölümünde değinmiş bulunmaktayız. Bununla en önemli amacımız, klasik şerh kültürümüze, çalışmada ele aldığımız şerhmetninin getirmiş olduğu yenilikleri ortaya çıkarmaktır.

Çalışmada, XVII. yüzyılda yaşamış İranlı bir Türk şâir olan Şevket-i Buhârî'nin İmam Musa Kazım ve diğer 12 Şîf İmamları için çok duygulu bir üslupla yazmış olduğu üç kasidesine XIX. asrın âlim, şâir ve şârih olan bu sebeple döneminin çok yönlü bir şahsiyeti olarak nitelendirebileceğimiz Mehmed Murad Nakşibendî'nin yapmış olduğu “Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket” adlı eserini transkripsiyonlu olarak günümüz harflerine aktardık. Eserde, şerhe konu edilen Şevket-i Buhârî'nin Farsça kasideleri altına okunuşları ile birlikte verilmiştir. Şerh metninde Mehmed Murad Nakşibendî, bu Farsça beyitlerin Osmanlı Türkçesi'ne çevirilerini yaptığı için ayrıca Türkçe manalarının verilmesine gerek görülmemiştir. Metin içerisinde geçen, âyet, hadis vb. Arapça ve Farsça nakillerin Latin harfli okunuşları transkripsiyonlu olarak verilmiş ve dipnotta bu nakillerin Türkçeye çevirileri ve hangi eserden alıntı yapıldıkları hakkında künye bilgileri de verilmiştir.

Çalışmada, Şevket-i Buhârî ve Mehmed Murad Nakşibendî'nin hayatları ve edebî kişilikleri hakkında bilgiler verilmesinin yanı sıra, klasik şerh kültürümüzle ilgili genel olarak şerhin tanımı ve gelişimi hakkında bilgiler de verilmiş ve çalışmaya konu olan şerh çalışmasının klasik şerh kültürümüz içerisinde ne tür şerhler içerisinde değerlendirilebileceği konusu üzerinde durulmuştur. Çalışmada “Şerh-i Kasâ'id-i Mevlânâ Şevket”in taranması sonucu hazırlanmış olduğumuz sistematik şerh sözlüğü de metnin sonuna eklenmiştir. Bu sözlükte Sebki Hindî şiirine ait birçok deyim, mecaz, sembol vs. kalıp ifadeler şerh eserimizdeki açıklamalarıyla birlikte verilmiştir. Eklemiş olduğumuz Şerh Sözlüğü ile amacımız, özellikle Sebki Hindî'de şiir yazmış Türk Dîvan şairlerinin şiirlerinde geçen farsça ya da Türkçe tercüme ibareleri, mecazları, teşbihleri, kinayeleri, araştırmacıların istifadesine sunmak ve Sebki Hindî'yle yazılmış şiirlerin daha doğru şekilde anlaşılmasına katkı sağlamaktır. Transkripsiyonlu olarak Latin harflerine aktarımını yapmış olduğumuz şerh metniyle, şârihin, şiire bakışı ve beyitleri şerhetme yöntemlerini günümüz araştırmacılarına sunmak ve şerh metninin, klasik şerh geleneğimize katkısını ve bu gelenek içerisindeki yerinin ve öneminin anlaşılmasını sağlamaktır. Yaptığımız bu çalışmayla, İran şiir sahasında şiir yazmış Türk bir şairin kasidelerine, bir Dîvan şairi tarafından yapılan şerhin, araştırmacıların istifadesine sunulmasıyla Türk ve İran şiiri arasındaki edebî etkileşimin ve klasik şerh geleneğimizin daha doğru bir şekilde anlaşılmasına katkıda bulunulması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

Aksoyak, İ. Hakkı. (1994). *Haşmet külliyyatı: Divan, Sened'üş-Şuarâ, Vilâdet-nâme (Surnâme), İntisâbü'l-mülûk (Hâb-nâme) Haşmet*. Sivas: Dilek Matbaacılık.

Aksoyak, İ. Hakkı. (2005). "Metin Şerhi", *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Aktan, Muhammed Felat. (2008). *Molla Murad'ın Sa'ib-i Tebrizî Şerhleri*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Altuntaş, İsmail Hakkı. (2011). *Niyâzî Mısrî Dîvan-ı İlâhiyyat ve Açıklaması*. İstanbul: Gözde Matbaacılık.

Aslan, Mustafa. (1995). *Haşmet: Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri Ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni*. (Yayımlanmamış doktora tezi. Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.

Atay, Hüseyin. (1983). *Osmanlılarda Yüksek Din Eğitimi*. İstanbul: Dergâh Yayınları.

Bilkan, Ali Fuat "Şerh Geleneği" (Yayımlanmamış Makale).

Browne, E. J. (h. 1316). *Tarih-i Edebiyat-ı İran Raşid Yasimî (Terc.)*. Tahran: Ruşanayi Matbaası.

Canan, İbrahim. (2013). *Kütüb-i Sitte Tercüme ve Şerhi*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Cantimer, Mehmet Alper. (2011). *Cenabi Mustafa Efendi'nin El-'Aylemü'z-Zahir Fi Ahvali'l-Evail Ve'l-Evahir Adlı Eserinin Önyasya Kısmının Tenkidli Metin Neşri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

Ceylan, Ömür. (2002). "Edebi Şerh Geleneğimiz İçerisinde Tasavvufî Şiir Şerhleri", *Türkler*. C. 5. Ankara.

Ceylan, Ömür. (2007). *Tasavvufî Şiir Şerhleri*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Çavuşoğlu, Mehmed. (2001) *Necati Bey Dîvanı Tahlili*. İstanbul: Kitabevi Yayınları.

Çetiner, Mehmet. (2010). *Molla Murad ve Türkçe Dîvanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırıkkale.

Devellioğlu, Ferit (2003). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*(16. Baskı). Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları.

Dilçin, Cem (1991). Fuzulî'nin Bir Gazeli'nin Serhi ve Yapısal Yönden İncelenmesi. *Türkoloji Dergisi*. C. IX. S.1

Doğan, Muhammet Nur (1995). Metin Şerhi Üzerine. *Yedi İklim*. C. IX. S. 63

Ebû Dâvud, Süleymân bin Eş'âs b. İshâk b. Beşîr es-Sicistânî. (h. 1430). *Sünen-i Ebû Dâvud*. Beyrut: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye Basımevi.

el Alusî, Ebû's Sena Şihabuddin Mahmud Şükri. (2008). *Rûhu'l-Meânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-Azîm ve Sebi'l-Mesânî*. Beyrut: İdaretü't-Tıba'atü'l-Münire Matbaası.

el-Aclûnî, İsmail b. Muhammed. (h. 1351). *Keşfu'l-Hafâ ve Muzilü'l-İlbas amma İştihara min-el-Ehâdis ala-Elsineti'n-Nas*. Kahire: Mektebetü'l-Kuds Basımevi.

el-Arabi, Muhyiddin Muhammed bin Ali bin Muhammed. (1977). *Fütûhâtü'l-Mekkiye* (2. Baskı). Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiye Basımevi.

el-Bağdadî, Ahmed b. Ali, el-Hatib. (h. 1349). *Tarîhu Bağdâd*, Kahire: Matbaatu's-Saade Basımevi.

el-Cevzî, Ebû'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Kuraşî (1386). *el-Vefâ bi ta'rifî Fezâili'l-Mustafa*. Kahire: Darü'l-Kütübi'l-Hadise Basımevi.

el-Cürcânî, Abdülkâhir bin Abdurrahmân bin Muhammed. (1983). *Delailü'l-İ'caz*. Mahmud Şakir (Thk.). Kahire Mektebetu Hancı Yayınevi.

el-Firuzabadî, El-Huseyni. (h. 1422). *Fezâilü'l-Hamse min-es-Sihahü's-Sitte*. Tahran: Mecma'-ı Cihanî Ehl-i Beyt Yayınları.

el-Hakîm en-Nisaburî, Ebû Abdullah Muhammed b. Abdullah. (h. 1417). *El-Müstedrek ale's-Sahihayn*. Kahire: Darü'l-Harameyn Basımevi.

el-Heysemî, Ali b. Ebî Bekr. (1408). *Mecmau'z-Zevâid ve Menbau'l-Fevâid*. Beyrut.

el-Hillî, İbnu'l-Mutahhar Allâme. (h. 1411). *Keşfu'l-Yakîn fî Fedâili Emîri'l-Mü'minîn*.

el-Kefumî, Ebu'l-Bekâ el-Kefumî. (1998). *Kitabul-Kulliyat (Mu'cem Fi'l-Mustalahat Ve'l-Furuki'l-Lugaviyye*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Basımevi.

el-Kuşeyrî, Abdulkerim, Ebu'l-Kasım. (thz.). *er-Risaletü'l-Kuşeyri*. A. Mahmut, Mahmut Şerif (Thk.). Kahire: Matbaatu'l-Hasen Basımevi.

el-Meclisî, Muhammed Takî. (thz.) *Ravzatü'l-Muttakîn*. Kahire: Müessesetu Daru'l-Kitabi'l-İslamî Basımevi.

el-Muttaki, Alaaddin Ali b. Husameddin el-Hindî. (1985). *Kenzü'l-UmmâlFî-Süneni'l-Akval ve'l-Ef'al* (5. Baskı). Beyrut: Müessesetü'r-Risale Basımevi.

es-Sukûî, Mirza Musâ el-İhkakî. (h. 1321). *İhkakü'l-Hak*. Kuveyt: Câmi el-İmam es-Sadık Basımevi.

es-Suyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. (thz.). *el-Câmi'u's-Sagîr min Kelâmi'l-Beşîri'n-Nezîr*. Kahire.

eş-Şafî, Ebû İshak Şirazî. (1970). *Tabakatü'l-Fukaha'*. Beyrut: Darü'r-Raidü'l-Arabi Basımevi. Cilt 10. s. 34.

eş-Şirazî, eş-Şeyh Ahmed Emin (h. 1422). *el-Beliğ fi'l-Ma'na ve'l-Beyan ve'l-Bedi'*

ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (1997). *Tabakati'l-Kurra*. Merkezü'l-Mülki'd-Dirasatü'l-İslamiyye Matbaası.

ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (thz.) *el-Kâşif fi ma'rifeti lehû rivâyetün fi'l-kütübi's-sitte ve Haşiye*.

ez-Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Osman. (thz.) *Siyerü Âlâmi'n-Nubelâ*. Beyrut: Müessesetü'r-Risale Basımevi.

Farûgî, Muhammed Ali. (h. 1385). *Külliyat-ı Sa'dî* (1. Baskı). Tahran: Hormos Yayınları.

Fatma, Aliye. (1995). *Ahmet Cevdet Paşa ve Zamanı*. İstanbul: Bedir Yayınevi.

Golkarian, Ghadir. (h. 1385). *Ferheng-i Farsî-İstanbulî*. Tebriz: Aktar Yayınları.

Gökmen, Abdullah. (2011). Mehmed Murad Nakşibendî. *Semerkand dergisi*. Aralık.

Gündüz, İrfan. (1984). Osmanlılarda Devlet-Tekke Münasebetleri. İstanbul: Saha Neşriyat.

Güntan, Zekiye. (2010). *Muhammed Murad Nakşibendî ve Hülâsatü's-Şürûh Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beyit*. Konya: Bahçıvanlar Basım.

Gürer, Abdülkadir. (2000). Şeyh Gâlib'in Şiirlerinde Bir Anlatım Özelliği. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*. Cilt 13. 1, 99-108.

Hâfız Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî. (1986). *Delâilü'n-Nübüvve*. Beyrut: Darü'n-Nefais Basımevi.

Hâfız Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdullah el-İsfahanî. (thz.). *Hilyetü'l-Evliya ve Tabakatü'l Aşfiya*. Beyrut: Darü'l Fikr Basımevi.

Heytemî, Ahmed b. Hacer el. Mekkî. (1985). *es-Sevaiku'l-Muhrika ala-Ehli'r-Rafz ve'z-Zendeka*. Beyrut: Darü'l-Kutubi'l-İlmiyye. s. 116

Hidâyet, Rıza Kuli Han. (h. 1332). *Riyazü'l-Arifin*. Tahran.

İbn Abd Rabbih, Ahmad ibn Muhammad. (1950). *el-İkdu'l-ferîd*. Kahire: Lecnetu't-Te'lîf ve't-Terceme Basımevi.

İbn Asâkir, Hâfız Ebû Kasım Ali b. Hasan b. Hibetullah. (1995). *Tarîhu Medineti Dimaşk*. (2. Baskı). Muhibuddin Ebu Said Ömer b. Garâme el-Amrevî (Thk.). Beyrut: Daru'l-Fikr Basımevi.

İbn Ebi'l-Hadid, İzzuddin Ebu Hamid. (thz.). *Şerhu Nehcu'l-Belağa*. Nuruddin Şerefuddin ve Muhammed Halil ez-Zeyn (Thk.). Beyrut: Daru'l-Fikr Basımevi.

İbn Hallikan, Ebü'l-Abbas Şemsüddin Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr. (1994). *Vefeyâtü'l-Ayân ve Enbâi Enbâi'z-Zaman*. İhsan Abbas (Thk.). Beyrut.

İbn Sa'd, Muhammed b. Sa'd b. Meni. (h. 1388). *et-Tabakâtu'l-Kübrâ*. Beyrut: Mektebetü'l-Hancı Basımevi.

İbni Hanbel, Ahmed b. Muhammed. (2005). *el-Müsned*. Kahire: Darü'l-Hadis Kitabevi.

İbni Kesir, İmadüddin Ebû'l-Fedâ İsmail b. Ömer el-Kuraşî ed-Dimaşkî. (1990). *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Ebü'l-Fidâ İsmail (Thk.). Beyrut.

İbni Mâce, Ebû Abdullah Muhammed bin Yezid. *Sünen-i İbn Mâce*. Beyrut: Darü'r-Risaleti'l-Alemiyye Matbaası.

İbni'l-Cevzî, Ebû'l Ferec Abdurrahman b. Ali b. el-Kuraşî. (1966). *Kitabu'l Mevzuat mine'l-Ahadisi'l-Merfuat* (2. baskı). Tefik Hamdân (Thk.). Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

İmam Şa'rani. (2011). *Ölim-Kıyamet-Ahiret ve Ahirzaman Alametleri*, İstanbul: Bedir Yayınları.

İsen, Mustafa (2005). *XVIII. Yüzyıl: Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.

Kalkışım, Muhsin. (2013). *Şeyh Gâlib Dîvânı*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Kaplan, Mahmut. (1995). *Hayriyye-i Nâbi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.

Kaplan, Mahmut. (2007). Şeyh Gâlib'in Şiir Anlayışı. *Turkish Studies International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish*. Vol: 2. 4, 455-465.

Kırlangıç, Hicabi. (2013). *Hâfız Dîvanı*, İstanbul: Kapı Yayınları.

Kortantamer, Tunca (1994). Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi. *Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi*. 8, 1-10.

Köprülü, Fuat. (2006). *Dîvan Edebiyatı Antolojisi*. Ahmet Mermer (Haz.). Ankara: Akçağ Yayınları.

Köse, Davut. (2008). *Molla Murâd ve Dîvanı*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Karaman, Hayrettin (Haz.). (2003). *Kur'ân-ı Kerîm Açıklamalı Meâli*. Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları.

Kurnaz, Cemal. (2012). *Hayâlî Bey Divanı Tahlili*. Ankara: Kurgan Yayıncılık.

Kutlar, Fatma Sabiha. (2004). *Arpaemîni-zâde Mustafa Sâmî Dîvanı*. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.

Lâhîcî, Muhammed Ali Bin Ebî Talib Hazîn. (h. 1385). *Tezkiretü'l Muasırîn*. Tahran: Neşr-i Sâye Basımevi.

Meclisî, Muhammed Bakır. (h. 1403). *Biharu'l Envar* (2. Baskı). Beyrut: Daru'l-İhyau't-Turasi'l-Arabî Basımevi.

Mengi, Mine. (2000). *Dîvan Şiiri Yazıları*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Mermer, Ahmet. (2009). *Sosyal Hayatın 17. Yüzyıl Dîvân Şiirine Yansımaları ve Anlam çerçeveleri*. (Doktora tezi). Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Milanî, Ali. (1961). *Şevket-i Buhârî Hayatı ve Dîvanı'ndan Seçmeler*. İstanbul: Küçükaydın Matbaası.

Muhammed Haşim Asaf. *Rüstemü't-Tevarih*. Tahran: Emir-i Kebir Yayınları.

Mum, Cafer. (2006) “Sebk-i Hindî”, *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. II İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Mütercim Asım. (1886). *Muhammed İbn Yakub El Firuzabadî Kamus Tercümesi*. İstanbul: Cemal Efendi Matbaası. Cilt I.

Mütercim Asım. (2000). *Burhan-ı Katı*. Mürsel Öztürk, Derya Örs (Haz.). Ankara: TDK Yayınları.

Nesrâbâdî, Muhammed Tahir. (h. 1387). *Tezkire-i Nesrâbâdî*. Tahran: İntişârât-ı Esâtir Basımevi.

Özkan, Ömer. (2011). Hermeneutik ve Klâsik Metin Şerhi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*. C. 4.

Pala, İskender. (2004). *Ansiklopedik Dîvan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.

Redhous, Sir James. (1992). *Turkish and English Lexsicon*. İstanbul: Çağrı Yayınları.

Sami, Şemseddin. (1998). *Kamus-ı Türkî*. İstanbul: Alfa Yayınları.

Salehpur, Cemşid (h. 1381). *Farsça Türkçe Genel Sözlüğü*. İsfahan: İntişârât-ı Cengel Yayınları.

Saraç, Yekta (2006). “Şerhler”, *Türk Edebiyatı Tarihi*. C. II. Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.

Saraç, Yekta. (1999). “Dîvan Tahlilleri Üzerine”, *İlmî Araştırmalar Dergisi*. 8, 211.

Sefercioğlu, M. Nejat. (2001) *Nev'î Dîvanı Tahlili*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Soysal, Faysal. (2006). *Koca Ragıp Paşa'nın Farsça manzumeleri (metin-çeviri-yorum)*. (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi/Sosyal Bilimler Enstitüsü, Van.

Şafak, Turgay. (h. 1386). *Tashih-i İntikadî Dîvan-ı Şevket-i Buhârî*. (Yayımlanmamış doktora tezi). Tahran Üniversitesi İnsani bilimler ve edebiyat fakültesi. Tahran.

Şemseddin, Sâmî. (H. 1311). Murâd Efendi eş-Şeyh el-Hâc. *Kâmûsu'l-A'lâm*. İstanbul: Mihran Matbaası. Cilt 31. s. 4248-4249.

Şems-i Tebrîzî. (2009). *Makâlât-ı Şems-i Tebrîzî*. İstanbul: Ataç Yayınları.

Şentürk, Hüdai. (1997). Şeyh Murâd-ı Nakşibendî ve Vekâyî'ne'si. *İstanbul Araştırmaları Dergisi*. 1, 17-62.

Şentürk, Hüdai. (2007). *Murâd Nakşibendî*. TDVİA. C. 31. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

Şiblî, Nûmânî. (1836). *Edebiyat-ı Manzûm-i İnan*. Seyyid Muhammed Taki Fahri Dâî-yi Gîlânî (Çev.). Tahran.

Taberî, Ebü'l-Abbas Muhibbüddin Ahmed b. Abdullah b. Muhammed Muhibbüddin. (H. 1350). *Zehâiru'l-Ukba fî Menakibi Zevî'l-Kurbâ*. Kahire.

Taberî, Ebü'l-Abbas Muhibbüddin Ahmed b. Abdullah b. Muhammed Muhibbüddin. (1997). *er-Riyazü'n-Nadara fî-Menakibi'l-Aşara*. Abdülmecid Ta'me Halebî (Thk.). Beyrut.

Tâhir, Bursalı Mehmet. (1972). *Osmanlı Müellifleri*. İstanbul: Meral Yayınevi. Cilt II.

Tansel, Fevziye Abdullah. (1968). Molla Murad Dîvanı ve Sünbül Sinan. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*. Cilt 16. s. 72.

Tarlan, Ali Nihad (1981). *Metinler Şerhine Dair, Edebiyat Meseleleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.

Tarlan, Ali Nihad (2004). *Şeyhî Dîvânı'nı Tedkîk*(4. Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.

Taştan, Erdoğan. (2012). Şeyh Gâlib ve Yayınlanmamış Şiirleri. *Turkish Studies*. C. 7. S. 4.

Tolasa, Harun. (2001). *Ahmet Paşa'nın Şiir Dünyası*. Ankara: Akçağ Yayınları.

Tuman, Nail. (2001). *Tuhfe-i Nâîli (Dîvan Şairlerinin Muhtasar Biyografileri)*. Cemal Kurnaz, Mustafa Tatcı (Thk.). Ankara: Bizim Büro Yayınları.

Uysal, Muhittin. (2001). *Tasavvuf Kültüründe Hadis, Tasavvuf Kaynaklarındaki Tartışmalı Rivayetler* (1. Baskı). Konya: Yediveren Yayınevi.

Vassaf, Hüseyin Osmanzade. (2006). *Sefîne-i Evliya*. Cilt II. Ali Yılmaz, Mehmet Akkuş (Haz.). İstanbul: Kitabevi yayınları.

Yekbaş, Hakan. (2008). Metin Şerhi Geleneği Çerçevesinde Şârihlerin Divan Şiirine Yaklaşımları. *SÜ Türkiyat Araştırmaları Dergisi*.

Yeniterzi, Emine (1999). Metin Şerhiyle İlgili Görüşler. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*. 5, 59-60.

Yılmaz, Mehmet. (1992). *Edebiyatımızda İslamî Kaynaklı Sözler*. İstanbul: Enderun Kitabevi.

Yüksel, Sedit. (1963). *Şeyh Galip Eserlerinin Dil ve Sanat Değeri*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.